

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ĞARA ÇELEBİ-ZÂDE ‘ABDÜ’L-‘AZİZ DİVÂNÇESİ
(İNCELEME-METİN-ÇEVİRİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SACİDE ERDOĞAN

İSTANBUL 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ĞARA ÇELEBİ-ZÂDE ‘ABDÜ’L-‘AZİZ DİVÂNÇESİ
(İNCELEME-METİN-ÇEVİRİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SACİDE ERDOĞAN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HAKAN TAŞ

İSTANBUL 2020

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR	VII
İŞARETLER	XI
ÇEVİRİYAZI ALFABESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	3
1 ‘AZİZİ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	3
1.1 ‘AZİZİ’NİN HAYATI	3
1.1.1 Adı ve Mahlası.....	3
1.1.2 Doğumu ve Ailesi	3
1.1.3 Eğitimi ve Görevleri.....	8
1.1.4 Müftü Suyu ve Hayratı.....	24
1.1.5 Ölümü	27
1.1.6 Kişiliğine Dair Bilgiler	29
1.2 ESERLERİ.....	31
1.2.1 Edebiyata Dair Eserleri.....	31
1.2.2 Tarihe Dair Eserler	33
1.2.3 Siyere Dair Eserleri	36
1.2.4 Fıkha Dair Eserleri	38
1.3 EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	39
1.3.1 Kendi Şiirini Değerlendirişi	41
1.3.2 Onun Şiirini Değerlendirmeleri.....	42
1.3.3 Dil ve Üslup.....	45
II. BÖLÜM	58
2 DİVÂNÇENİN ŞEKİL HUSUSİYETLERİ	58
2.1 NAZİM ŞEKİLLERİ	58
2.1.1 Kasîde.....	58
2.1.2 Terkîb-bend.....	61
2.1.3 Tercî‘-bend	66
2.1.4 Gazel.....	67
2.1.5 Mesnevî	68
2.1.6 Kıt‘a.....	69
2.1.7 Rubâî.....	70
2.1.8 Müfred	70

2.2	VEZİN	71
2.3	KAFİYE.....	78
2.3.1	Kafiye Kusurları	79
2.4	REDİF	80
2.4.1	Ek Hâlindeki Redifler.....	81
2.4.2	Ek + Sözcük veya Söz Öbeği Hâlindeki Redifler	81
1.1.1	Sözcük veya Söz Öbeği Hâlindeki Ekler.....	81
SONUÇ		83
III. BÖLÜM		85
3	‘AZİZİ DİVÂNCESİNİN METNİ.....	85
3.1	NÜSHANIN TANITILMASI.....	85
3.2	METNİN KURULUŞUNDA TAKİP EDİLEN YOL	89
METİN.....		92
[KAŞA’İD]		93
[ĞAZELİYYÂT]		140
[MESNEVİYYÂT].....		175
[KİTA‘ÂT].....		180
[TÂRİH].....		180
[KİT‘A]		182
[RUBÂ‘İYYÂT]		184
[MÜFREDÂT].....		185
AÇIKLAMALAR		187
KAYNAKÇA.....		205
AÇIKLAMALAR DİZİNİ		217

ÖN SÖZ

Edebî kültürümüzün önemli bir kısmını teşkil eden yazmalar ve bu yazmaların muhtevasını oluşturan mensur yahut manzum her bir eser, milletimizin asırlar boyunca bütün bir yaşantısının, maddî ve manevî birikimlerinin en somut aktarıcılarıdır. Kültürümüze ait -bir kısmının halen yaşatıldığı bir kısmının ise unutulup gittiği- pek çok unsuru da bu eserler vasıtasıyla öğrenebildiğimiz muhakkaktır.

Bu çalışma ile geçmiş ve gelecek nesiller arasındaki kültürel bağı güçlü kılmak için edebiyat ile kültür arasındaki ilişkiyi gösterecek Osmanlı kültür ve medeniyetinin gelişerek ilerlemesinin vasıtalarından biri ince zevkin mahsulü olan Osmanlı şiirinin 17. yüzyılının önemli simalarından olan şeyhülislam, müverrih, nasir ve şairi Kâra Çelebi-zâde ‘ Abdü’l-‘ azîz’in diğer eserlerinin aksine gün yüzüne çıkmamış olan *Dîvânçe*’si ve şiirlerini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Köklerden epey uzaklaşılın günümüzde; ortak duyusun, zevkin ve kültürün ürünleri olan edebî eserler vasıtasıyla bu bağı devam ettirmenin gerekli olduğuna dair inancımızın bir ürünü olarak hazırladığımız bu çalışmada, tek başına metin neşri ile yetinmekten ziyade ‘ Azîzî’nin şiiri etrafında onun hayat görüşünü, sanatını ve içine doğup yaşadığı kültürü daha görünür kılmak adına şiirlerini günümüz Türkçesine de aktardık.

Tez konumuzu belirlerken öncelikle çeşitli kütüphanelerin kataloglarını incelemekle işe başladık. Bu incelemeler esnasında Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi kataloğunda tesadüf ettiğimiz Kâra Çelebi-zâde Divançesi kaydından hareketle bu eseri çalışabileceğimiz fikri doğdu. Eseri temin ettiğimizde ise yazmanın zahriye kısmında “Merhûm ve mağfûru’l-leh Şeyhü’l-İslâm ‘ Abdü’l-‘ azîz Efendi Hâzretleri’nin dîvânlarıdır.” şeklinde yazmasına rağmen eserin divanı değil de *Gülşen-i Niyâz* adlı mesnevîsi olduğunu gördük. Ancak eserin devamında iki terci’-bend, iki kasîde nazım şekilli şiirler de mevcuttu. Bu şiirlerin de Kâra Çelebi-zâde ‘ Abdü’l-‘ azîz Efendi’ye ait olduğunu tespit ettikten sonra *Dîvân*’ına da ulaşılabilme ümidiyle kütüphane katalogları, Kâra Çelebi-zâde ‘ Abdü’l-‘ azîz Efendi’nin eserleri ve üzerine yapılmış çalışmaları inceleyerek Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 723/6 noda kayıtlı olan mecmua içinde ona ait gazellerinin olduğunu tespit ettik. Devamında onun eserlerinde geçen ve çeşitli mecmualarda tespit ettiğimiz şiirlerini bir araya getirerek Kâra Çelebi-zâde ‘ Abdü’l-‘ azîz Efendi’nin *Dîvânçe*’sini oluşturduk.

‘Azîzî’nin *Dîvânçe*’si üzerinde çalıştığımız eser, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “‘Azîzî’nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği” ana başlığı altında hayatına dair bilgilere yer verilerek edebî kişiliği incelenmiştir. İkinci bölümde, *Dîvânçe*’nin nazım şekilleri, vezin kafiye ve redif olarak şekil açısından incelenmesi, çalışmanın üçüncü bölümünde ise öncesinde metni kurmada öncelikli olarak istifade ettiğimiz gazellerinin yer aldığı nüsha tavsifi ile ‘Azîzî’nin diğer şiirlerinin bulunduğu eserlerinin ve mecmua nüshalarının listesi, metni kurmada tutulan yol, Kara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz Efendi *Dîvânçe*’sinin metni ve metinde geçen, farklı anlamları tespit edilen kelimeler için beyit örnekleri ile açıklamaları yer alır.

Dîvânçe metnini satır satır okuyarak gerekli düzeltmeleri yapan ve beni bu konuda rahatlatan, ilminden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Hakan TAŞ’a, okumakta zorlandığım kimi kelimelerin okunmasında ve danıştığım her konuda yardımlarını, bilgisini ve desteğini benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ersen ERSOY’a, Arapça kaynağın çevirisini yapan Huriye AKBIYIK’a, Farsça beyitlerin ve çevirilerinin kontrollerini ve düzeltmelerini yapan hocam Milad SALMANI’ye, kaynak temininde yardımlarını gördüğüm Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi çalışanlarına, bu süreç boyunca teşvik ve yardımlarını gördüğüm herkese, maddi ve manevi destekleri ile her zaman yanımda olan aileme gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Sacide ERDOĞAN

Kütahya 2020

ÖZET

Ḳara Ḥelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azīz Dīvānḥesi (İnceleme-Metin-Çeviri) adlı bu çalışma, 17. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden Şeyhülislam Ḳara Ḥelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azīz Efendi’nin hayatı, eserleri, edebî şahsiyeti ve *Dīvānḥe*’sinin tenkitli metni ile günümüz Türkçesine aktarımından oluşmaktadır.

Üç bölümden meydana gelen çalışmada, birinci bölümde kendi eserleri ve kaynakların verdiği bilgilerden istifade edilerek şairin hayatı, eserleri ve edebî kişiliğine dair bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, *Dīvānḥe*’yi teşkil eden şiirler; nazım şekilleri, vezin, kafiye ve redif açısından “*Dīvānḥenin Şekil Hususiyetleri*” başlığı altında incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise *Dīvānḥe* metnini oluştururken istifade ettiğimiz gazellerini ihtiva eden Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 723/6 nolu nüshanın tavsifi ve diğer şiirlerinin yer aldığı *Ḳara Ḥelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azīz Efendi*’nin eserleri ve şiir mecmuaları nüshaların listeleri verilmiş ve bu nüshalardan hareketle metni kurmada takip ettiğimiz yol açıklandıktan sonra *Dīvānḥe*’nin transkripsiyonlu metni kurularak *Dīvānḥe*’yi oluşturan şiirlerin günümüz Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Son olarak da metinde geçen ve açıklanmaya muhtaç, üzerinde durulması gerekli görülen kelime ve kelime gruplarının beyit örnekleri ile açıklamaları yapılarak en sonunda da bu açıklamaların dizinine yer verilmiştir.

ABSTRACT

This study named *Divance of Kara Çelebi-zade Abdulaziz (Analysis-Text-Translation)* consist of from an important bureaucrat of 17th century Shaykh al-Islam Kara Çelebizade Abdülaziz's life, works, literary personality and critical edition of his *Divance* with transfer to modern Turkish.

In the study that consist of three main chapter, in the first chapter by making use of the informations provided Kara Çelebi-zade Abdulaziz's works and the sources, informations about 'Azîzî's life, works and literary personality is included.

In the second chapter poems that constitutive *Divance* is analyzed in terms of poetry forms/shapes, prosody, rhyme and word after the rhyme under the title of "Form Specialty of *Divance*".

In the third and last chapter, while we constitute *Divance*'s text, we profit by in Süleymaniye Library Lala İsmail 723/6 registered manuscript copy's description that his gazals are contain and the lists of the other poems that exist in Abdulaziz's works and the poetry compilation books's copies are given and with reference to these copies, after the methods in the construction of the *Divance*'s text was explained by us, the poems were transfer to modern Turkish by establishing the transcribed text of *Divance*. Finally, explanations of the word and word groups that are mentioned in the text and need to be explained are made with couplet samples. And finally, the index of the explanations is include.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
A	İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. Y: 1/6 378.
A ₁	İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. Y: 1/8 486.
AE	Millet Yazma Eser Ktp. <i>Ali Emirî</i> 299.
AE ₁	Millet Yazma Eser Ktp. <i>Ali Emirî</i> 299-1.
AE ₂	Millet Yazma Eser Ktp. <i>Ali Emirî</i> 299-2.
AÖ	Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 Hk 34/4.
AÖ ₁	Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 Hk 240.
AÖ ₂	Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 Hk 3967.
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.	Divan
G.	Gazel
GN	Gülşen-i Niyâz
H	Hicri
İE	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. <i>İbnülemin</i> 02739.
İE ₁	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. <i>İbnülemin</i> 02986.
İÜ	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 48.
İÜ ₁	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 153.
İÜ ₂	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1212.
İÜ ₃	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1550.
İÜ ₄	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2409.
İÜ ₅	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2501.

İÜ ₆	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2603.
İÜ ₇	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3069.
İÜ ₈	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3272.
İÜ ₉	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 4139.
İÜ ₁₀	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 5952.
İÜ ₁₁	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6195.
İÜ ₁₂	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 9626.
K.	Kasîde
Kt.	Kıt' a
Ktp.	Kütüphanesi
M	Miladi/Mesnevî
Mİ	Manisa İl Halk Ktp. 45 Hk 5041.
Mf.	Müfred
MK	Millî Ktp., Yz A 2983.
MK ₁	Millî Ktp., Yz A 6021.
N	Nuruosmaniye Ktp. 4170.
NB	Bibliothèque Nationale de France, Supplément turc 133.
NB ₁	Bibliothèque Nationale de France, Supplément turc 134.
NB ₂	Bibliothèque Nationale de France, Turc 135.
NB ₃	Bibliothèque Nationale de France, Supplément turc 1043.
ö.	Ölümü
örn.	Örneğin
R.	Rubai
REZ	Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli
s.	Sayfa

S	Süleymaniye Ktp. <i>Ayasofya</i> 3242.
S ₁	Süleymaniye Ktp. <i>Bağdatlı Vehbi</i> 1201.
S ₂	Süleymaniye Ktp. <i>Esad Efendi</i> 2406.
S ₃	Süleymaniye Ktp. <i>Esad Efendi</i> 3809.
S ₄	Süleymaniye Ktp. <i>Fazıl Ahmed Paşa</i> 732.
S ₅	Süleymaniye Ktp. <i>Hacı Mahmud</i> 4881.
S ₆	Süleymaniye Ktp. <i>Halet Efendi</i> 602.
S ₇	Süleymaniye Ktp. <i>Hamidiye</i> 956.
S ₈	Süleymaniye Ktp. <i>Hamidiye</i> 1211.
S ₉	Süleymaniye Ktp. <i>Hüsrev Paşa</i> 396.
S ₁₀	Süleymaniye Ktp. <i>Hüsrev Paşa</i> 404.
S ₁₁	Süleymaniye Ktp. <i>Lala İsmail</i> 723.
S ₁₂	Süleymaniye Ktp. <i>Lala İsmail</i> 733.
S ₁₃	Süleymaniye Ktp. <i>Mihrişah Sultan</i> 252.
S ₁₄	Süleymaniye Ktp. <i>Pertev Paşa</i> 485.
S ₁₅	Süleymaniye Ktp. <i>Ragıp Paşa</i> 933.
S ₁₆	Süleymaniye Ktp. <i>Yazma Bağışlar</i> 7478.
S ₁₇	Süleymaniye Ktp. <i>Zühdü Bey</i> 244.
sy.	Sayı
T.	Tarih
TB.	Terkîb-bend
TcB.	Tercî' -bend
V	Vahit Paşa Ktp. 1207.
Y	Yapı Kredi Sermet Çifter Ktp. 230.

vb.	ve benzeri
vd.	ve diğlerleri
yy.	Yüzyıl

İŞARETLER

< >	Vezin gereği metinden çıkarılan ek ve kelimeyi gösterir.
[]	Metne ilave edilen ek ve kelimeyi gösterir.
/	Aparatta mısra içindeki farklı kelimeleri gösterir.
//	Aparatta mısralar arasını gösterir.
()	Açıklamayı gösterir.
–	Vezin gereği yapılan ulamayı gösterir.

ÇEVİRİYAZI ALFABESİ

ء	ﺀ	ش	ş
آ	a / ā / e	ص	ş
ب	b	ض	ž / ḍ
پ	p	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	ṯ	ع	ʿ
ج	c / ċ	غ	ġ
چ	ç	ف	f
ح	ḥ	ق	q
خ	ḫ	ك	k / g / ŋ
د	d	ل	l
ذ	ẓ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v / o / ö / u / ü / ō / ū
ژ	j	ه	h / a / e
س	s	ی	y / è / ı / i / ĭ

GİRİŞ

17. yüzyılın önemli simalarından olan Kara Çelebi-zāde ‘ Abdü’l-‘ azîz Efendi’nin ilmî kabiliyetini ortaya koyduğu eserlerinin araştırmacılar tarafından ortaya konulduğu halde edebî yönünü gösteren divanının kaynaklarda varlığından söz edilse de bugün bildiğimiz kadarıyla müstakil bir eser olarak günümüze ulaşmamıştır. Devrinde oldukça etkili bir role sahip olmuş önemli bir şahsiyet olan ‘ Azîz Efendi’nin *Gülşen-i Niyâz* mesnevîsi üzerine yapılan tez çalışmaları ile edebî şahsiyeti hakkında sınırlı bilgilere ilaveten yapılan bu çalışma ile onun edebî yönü aydınlatılmaya çalışılmıştır. Günümüze kadar Ahmet Bozkıroğlu tarafından lisans seviyesinde bitirme tezi olarak çalışılan gazellerinin transkripsiyonlu metni¹ haricinde *Dîvânçe*’si üzerine başka bir çalışma yapılmamıştır.

Çalışmamızın bir kısmını teşkil eden gazellerden başka gazelleri de bulunduğunu düşündüğümüz ‘ Azîzî’nin kaynaklarda da yer aldığı üzere bir *Dîvân/Dîvânçe* metnine ulaşamamak bu çalışmada bizi sınırlayan en önemli mesele olmuştur. Bunun yanında gazellerine ait tek bir nüshanın olması, gazellerinin tenkitli metin şeklinde kurularak müellifin kaleminden çıkmış sağlam bir metin oluşturabilmemiz konusunda bizi sınırlandıran bir diğer husustur. Öte yandan mecmualarda yer alan terkîb-bend ve kasîdeleri de sağlam bir metin kurmada çok önemli kaynaklar olmuştur. Özellikle de *REZ* nüshalarının çoğunda doksan beyit olduğuna dair bir ifade geçtiği halde seksen beyit olarak yer alan münâcât-na‘ t türündeki terkîb-bendi mecmualar sayesinde doksan beyit olarak oluşturulma imkanını sunmuştur.

Kaynaklar vasıtasıyla Kara Çelebi-zāde ‘ Abdü’l-‘ azîz Efendi’nin hayatına dair bazı önemli yeni bilgileri de sunduğumuz bu çalışmada, şiirler aracılığıyla da hayat görüşüne, başına gelen olaylara yaklaşımına ve üslubuna da etraflıca yer verilmeye çalışıldı.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kaynaklar ve kendi eserlerinden istifade edilerek ‘ Azîzî’nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliğine yer verilmiştir. İkinci bölümde *Dîvânçe* şekil özellikleri yönünden incelenmiştir. Son bölümde ise *Dîvânçe* metnini kurmada istifade edilen gazellerin bulunduğu Süleymaniye Ktp. *Lala İsmail* 723/6 nolu yazma tanıtılmış ve diğer eserlerin listesi verilerek metnin kuruluşunda

¹ ‘ Azîzî: *Dîvânçe*: [Hazırlayan:] Ahmet Bozkıroğlu: ‘ *Azîzî Divançesi-Transkripsiyon*: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Bitirme Tezi, İstanbul 1974.

takip edilen yol açıklanmıştır. Sonrasında transkripsiyonlu metne günümüz Türkçesi çevirisiyle birlikte yer verilmiştir. Metnin sonunda, şiirlerde geçen kimi kelime ve konular hakkında sözlükler ve çeşitli kaynaklardan derlenen bilgilerle açıklamalara ve şairlerce beyit örneklerine yer verilmiştir.

I. BÖLÜM

1 ‘AZİZİ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

1.1 ‘AZİZİ’NİN HAYATI

1.1.1 Adı ve Mahlası

Adı ‘Abdü’l-‘azîz², Kara Çelebi-zâde lakabıyla meşhur³ olup döneminde ve sonrasında özellikle şeyhülislam şairlerde görüldüğü üzere şiirlerinde mahlas olarak kendi ismini kullanmıştır.⁴ Mahlası, Arapça tamlama halindeki adının tamlayanı olan ‘Azîz kelimesine nispet yâsı getirilerek türetilmiştir. ‘Azîz kelimesi, ‘kuvvet ve galebe’ anlamlarındaki ‘izzet kelimesinin ism-i fâili olup ‘kuvvetli, kıymetli, kadri yüce, muhterem ve eşi benzeri olmayan’ anlamlarındadır. Ayrıca esmâ-i hüsnâdan ‘izzet sahibi, her şeye galip olan’ anlamında el-‘Azîz kelimesini de karşılamaktadır. Kaynaklar mahlasının ‘Azîzî olduğunda birleşirken⁵ yalnızca Babinger, mahlasının ‘Abdî olduğunu ifade etmektedir.⁶ ‘Azîzî’nin çeşitli eserlerinde yer alan şiirlerinde mahlası ‘Azîz/‘Azîzî olarak geçmektedir. Mahlas değişikliğine gittiği düşünülecek olsa dahi başka hiçbir kaynakta bu iddiayı destekleyen herhangi bir bilgiye de tesadüf edilmemiştir.

1.1.2 Doğumu ve Ailesi

‘Azîzî, *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*’da yeğeni Mahmûd Efendi’nin vefatı bahsinde “Vâlid-i emced-i sa‘îd gavta-hor-ı deryâ-yı rahmet-i Rabb-i Mecîd olduğda bu fakîr

² İsmâ‘ il Belîğ: Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân: İÜ. Nadir Eserler Ktp. T 6195: 159^b.; Muhibbî: *Hulâşatü’l-Eşer fî A‘yânî’l-Karnî’l-Hādî ‘Aşer*: C. 2, Dâru Şâdr, Beyrût 1284, s.421.; Şafâî: *Tezkire-i Şafâî*: [Hazırlayan:] Nuran [Üzer] Altuner: *Safâî ve Tezkiresi: İnceleme-Tenkritli Metin-İndeks*: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1989, s. 506.; Hüseyin Ayvansarâyî: *Vefeyât*: Hazırlayan: Ramazan Ekinci, Editör: Âdem Ceyhan, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*: Buhara Yayınları, İstanbul 2013, s. 206.;

³ Kara Çelebi-zâde denilince ilk akla gelen ‘Abdü’l-‘azîz Efendi olsa da ağabeyi için de kullanıldığına da tesadüf edilir. (Örn. Hâşimî [ö. 1627] *Dîvânı*’nda Kara Çelebi-zâde olarak geçen kişi ‘Abdü’l-‘azîz Efendi’nin ağabeyi Mehmed Efendi [ö. 1633]’dir.)

⁴ Kendi ismini mahlas olarak kullanmış diğer şeyhülislam şairler; Şeyhü’l-islâm Yahyâ Efendi/Yahyâ [ö. 1644], Şeyhü’l-islâm Bahâyî /Bahâyî [ö. 1654], Şeyhü’l-islâm Ebû Sa‘îd Mehmed Efendi/Sa‘îd [ö. 1662], Şeyhü’l-islâm İshâk/İshâk [ö. 1734], Şeyhü’l-islâm Es‘ad/Es‘ad [ö. 1753],

⁵ Güftî: *Teşrifâtü’ş-Şu‘arâ*: [Hazırlayan:] Kâşif Yılmaz: *Güftî ve Teşrifâtü’ş-Şu‘arâ*: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 255, Tezkireler Dizisi: 8, Ankara 2001, s. 186.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Vekâyi‘u’l-Fuzalâ*: [Hazırlayan:] Ramazan Ekinci, *Vekâyi‘ul-Fuzalâ Şeyhî’nin Şakâ‘ik Zeyli*: C. 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, s.772; Abdülkadir Altınsu: *Osmanlı Şeyhülislamları*: Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s. 78.

⁶ Franz Babinger: *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*: Çeviren: Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Mersin 1992, s. 225.

ancak altı yaşında olup...”⁷ şeklindeki ifadesi ile babası Hüsâme'd-dîn Hüseyin Efendi'nin vefat ettiğinde kendisinin henüz altı yaşında olduğunu beyan eder. Hüsâme'd-dîn Efendi'nin vefat tarihi ise yine onun *Ravzatü'l-Ebrâr*'ında 1007 yılı hadiseleri arasında zikrettiği, Nev'î-zâde 'Atâyî [ö. 1635]'nin *Hadâ'ıku'l-Hakâ'ik*'inde ve Belîğ [ö. 1729]'in *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân*'ında geçtiği üzere Muharrem 1007 [Ağustos/Eylül 1598]'dir.⁸ 'Uşşâkîzâde [ö. 1724], Belîğ [ö. 1729] ve Şeyhî [ö. 1731] eserlerinde Kara Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz'in doğum tarihi için “Elf-i kâmil hudûdında” ifadesine yer verirler.⁹ Bu bilgilerden hareketle de onun Zilkade/Zilhicce 1000 [Ağustos-Ekim 1592]'de doğduğunu söyleyebiliriz.¹⁰

'Azîz Efendi'nin nerede doğduğu hususunda ise kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte çıkarım yapabileceğimiz bazı bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgiler de babasının hayatının yer aldığı biyografi eserleri Nev'î-zâde 'Atâyî [ö. 1635]'nin *Hadâ'ıku'l-Hakâ'ik*'inde Baldır-zâde [ö. 1650]'nin *Ravza-i Evliyâ*'sında ve Belîğ [ö. 1729]'in *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân*'ında yer almaktadır. 'Atâyî [ö. 1635], 998 Recep'inde [Haziran/Temmuz 1590] Rumeli Kazaskeri olan babası Hüsâme'd-dîn Hüseyin Efendi [ö. 1598]'nin Recep 999 [Nisan/Mayıs 1591]'da emekliye ayrılarak iki yüz akçe maaşla ilim ve ibadetle meşgul olduğu, 1006 Zi'l-hicce [Temmuz/Ağustos 1598]'sinde kendisine Bursa Sultaniyesi'nin “zamîme-i revâtib”¹¹ olarak verildiği ve

⁷ Kara Çelebi-zâde Abdü'l-'azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. nr. 486: 69^b.; Nevzat Kaya: s. 161.

⁸ Kara Çelebi-zâde Abdü'l-'azîz: *Ravzatü'l-Ebrâr*: 214^b.; Nev'î-zâde 'Atâyî: *Hadâ'ıku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*: Hazırlayan: Suat Donuk: *Hadâ'ıku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*: C. 2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 85, İstanbul 2017, s. 1131.; İsmâ'il Belîğ: *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân*: İÜ. Nadir Eserler Ktp. T 6195: 159^a.

⁹ Nev'î-zâde 'Atâyî: *Hadâ'ıku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*: C. 2, s. 1131.; 'Uşşâkî-zâde İbrâhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakâ'ik*: s. 486.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķâyî'u'l-Fuzalâ*: C. 1, s. 768.; İsmâ'il Belîğ: *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân*: 159^b.

¹⁰ Mehmed Süreyyâ: *Sicill-i 'Osmanî*: Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayer, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman: *Sicill-i Osmanî*: C. I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 30, İstanbul 1996, s. 99. Ahmet Refik Altınay ise basit matematiksel hesaplama ile doğum yılını H.1001 olarak vermektedir. Oysa Belîğ'in belirttiği şekilde aylar hesaba katıldığında doğum tarihinin H. 1000/M. 1592 yılına tekabül ettiği ve kendisinin de bahsettiği üzere babasının vefatı olan 1598 yılındayken 6 yaşına henüz girmiş olduğu görülmektedir. (Ahmet Refik Altınay: *Âlimler ve San'atkarlar*: Basıma Hazırlayan: Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları: 376, Kültür Eserleri: 18, Ankara 1980, s.123.) Naili Tuman da doğum tarihi için H. 1000/M. 1591 tarihini vermektedir. (Mehmed Nâ'il Tuman: *Tuhfe-i Nâ'ilî*: Hazırlayanlar: Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatcı: *Tuhfe-i Nâ'ilî: Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*: C. II, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, s. 673.)

¹¹ Nev'î-zâde 'Atâyî: *Hadâ'ıku'l-Hakâ'ik*: C. 2, s. 1131.; 'ilave maaş' anlamında olup Kazaskerlikten mazul olanların 150 akçe verilmiş, Atayı de ilki 30 ikincisi 20 akçe olmak üzere iki ilave zam ile iki yüz akçe olduğunu belirtiyor.müderreslik yaptıklarında Künhü'l-Ahbar'da89-90. syf

Bursa’da inzivaya çekilmek niyetiyle yola çıktığı bilgisine yer verir.¹² Baldır-zāde [ö. 1650]’nin “...iki yüz akçe ile mütekā‘id ve menāşib ü merātibden mütebā‘id olup 1006’da Burūsa Sultāniyyesi verilüp gelüp bi’l-külbet-i merāsım-i tarīkhden dāmen-keş-i himmet, mahrūse-i Burūsa’da tarh-endāz-ı ikāmet olmuşlar iken...” şeklindeki ifadelerinden anlaşıldığı üzere Bursa’ya 1006 yılında yerleşmişlerdir.¹³ Baldır-zāde’nin eserine ebced değeri, eserin bitiş tarihine denk düşen *Ravza-i Evliyā* ismini de Kara Çelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azīz ‘in verdiği¹⁴ ve eserdeki babasına ait hal tercümesini de görmüş olacağını göz önünde bulundurursak bilgilerin doğruluğuna kanaat getirebiliriz. Belīg [ö. 1729] de yine bu minval üzere 999 Receb [Nisan/Mayıs 1591]’inde kazaskerlikten emekli olması ve iki yüz akçe yevmiye ile Zi’l-hicce 1006 [Temmuz/Ağustos 1598]’da Bursa Sultaniyye’inde görevlendirildiğinden bahseder.¹⁵ Bu bilgiler ışığında Hüsāme’d-dīn Hüseyn Efendi [ö. 1598]’nin 999[1591] yılından Bursa Sultaniyyesi’ne müderris olarak gittiği 1006[1598] yılına kadar geçen sürede farklı bir görevde veya şehirde bulunduğundan bahsedilmediği dikkate alınırsa bu tarihlerde İstanbul’da olduğunu ve ‘Azīz Efendi’nin de İstanbul’da doğduğunu söyleyebiliriz.¹⁶

Kara Çelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azīz, ilmiye sınıfına mensup, köklü bir aileden gelmektedir. Dedesi, Kanuni Sultan Süleymān [ö. 1566]’ın oğlu Şehzāde Muştāfā (ö.1553)’nın da hocalığını yapmış¹⁷, alim, kadı, fıkıh, tefsir, kelam, hadis alanında telif ettiği eserler yanında Hecrī mahlasıyla tertip ettiği bir divanı bulunan¹⁸ Kara Çelebi Muhyi’d-dīn Mehmed Efendi [ö. 1557]’dir.

‘Azīz Efendi’nin babası Hüsāme’d-dīn Hüseyn Efendi, 940 hududunda [1534] babasının Kütahya Vacidiye Medresesi müderrisliği esnasında Kütahya’da dünyaya gelmiştir. Babası Muhyi’d-dīn Mehmed Efendi [ö. 1557]’den mülazım olup ömrünü

¹² Nev‘ī-zāde ‘Aṭāyī: *Hadā’ıku’l-Ḥaḳā’ıḳ fī Tekmiletī’ş-Şaḳā’ıḳ*: C. 2, s. 1131.

¹³ Baldır-zāde Mehmed Efendi: *Ravza-i Evliyā*: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. nr. TY 2556: 41^a.

¹⁴ Abdülkerim Abdulkadiroğlu: “Baldırzāde Mehmed Efendi”: *TDVİA*: C. V, İstanbul 1992, s. 9.

¹⁵ İsmā‘il Belīg: *Güldeste-i Riyāz-ı ‘İrfān*: 159^a.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, aslen İstanbullu olduğunu (Osmanlı Müellifleri: C. 3, s. 80.), Babinger ve Altunsu da kaynak belirtmeksizin İstanbul’da doğduğunu (Abdülkadir Altunsu: *Osmanlı Şeyhülislâmları*: s. 76; **Babinger:**) Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*’nde kaynak göstermeksizin Bursa’da doğduğu bilgisini verir. (Reşat Ekrem Koçu: “Abdülâziz Efendi (Karaçelebizāde)”; *İstanbul Ansiklopedisi*: C. 1, s. 69).

¹⁷ Cemāle’d-dīn: *Āyīne-i Zürefā*: ‘Osmānlı Tārīḫ ve Müverriḫleri: Tāb‘ı ve Nāşiri: Aḫmed Cevdet, İḳdām Matbaası, Dersa‘ādet 1314, s. 29.

¹⁸ Hecrī Kara Çelebī Muhyi’d-dīn Mehmed: *Dīvān*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *Hecrī Kara Çelebī Muhyi’d-dīn Mehmed* [ö. 1557] *Dīvān (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin)*: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1197, Ankara 2016.

çeşitli medreselerde müderrislik, sonrasında kadılık görevleri ile geçirmiş ve Rumeli kazaskerliğinden 999 Receb’inde [Nisan/Mayıs 1591] emekliye ayrılmıştır. 1006 Zi’l-hicce [Temmuz/Ağustos 1598]’sinde “zamîme-i revâtib” olarak verilen Bursa Sultaniyyesi’ne müderris olarak gelmiş ve Bursa’daki Cevizabad köyünde bulunan çiftliklerinde Muharrem 1007 [Ağustos/Eylül 1598]’de vefat etmiştir. *Hidāye* ve *Miftāh* şerhlerine talikat ve hamîşleri vardır. Fıkıh meselelerine dair önemli eseri *Vākı’āt-ı Hüsāmî*’si vardır.¹⁹

‘Azîz Efendi, *Ravzatü’l-Ebrâr*’ında hayır duada bulunduğu babası Hüsâme’-d-dîn Hüseyin Efendi [ö. 1598]’nin Bursa’da kucağında Kur’an-ı Kerim kütüphanesine doğru giderken ansızın vefat ettiğine şöyle yer verir:²⁰

“Sadâret-i Rûm’dan sonra devlet-i penç-rûze-i dünyâ-yı bî-bekâyâ püşt-i pâzen-i istîgnâ olup Burûsa’da ‘uzlet-güzîn-i künc-i inzivâ olan vâlidî ve seyyidî Kara Çelebi-zâde Mevlânâ Hüsâme’-d-dîn Efendi sinni ‘ömri ‘azîzi ekşer i‘mâr-ı ümmet-i merhûma nişâbına vâsıl olmuş idi-ki Muşhaf-ı Şerîf âğuşlarında kitâb-hânelerine teveccüh üzre iken füc’eten intikâl ve mahfel-i kudduse irtihâl edüp Hazret-i Emîr *kuddise sırrıhu’l-haîr* Câmî’i nerdübânı başında mütevârî-i hâk-ı fenâ ve hûşe-çîn-i hırmen-i du‘â oldılar. Fî m. Garğ-ı deryâ-yı rahmet yâ Rabb.”

‘Azîz Efendi’nin 21 Rebiü’l evvel 1066 [18 Ocak 1656] tarihli vakfiyesinde geçtiği üzere annesi, Müşerrefe Hatun’dur. Vakfiyesinde -mescit iken camiye dönüştürdüğü- Bursa’da İshak Şah Mahallesi’ndeki camiide her gün bir cüz okunarak sevabının merhum annesine bağışlanmasını talep etmektedir.²¹ *Gülşen-i Niyâz*’ında da anne ve babası için hayır duada bulunmaktadır:

Rahmet et vâlideynüme yâ Rab
Çok diler bana terbiyetde te‘ab

Şîr-i cennetle eyle onları seyr
Kıl ‘atâ anlara libâs-ı harîr

Babasının vefatından sonra himayesinde yetiştiği ağabeyi Mehemmed Efendi, 970 [1562/63] yılında doğmuştur. Çeşitli müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş, son olarak İstanbul Kadılığı yaptığı 6 Zi’l-hicce 1042 [14 Haziran 1633]’de vefat etmiştir.

¹⁹ Nev‘î-zâde ‘Atâyî: *Hadâ’ıku’l-Hakâ’ik fî Tekmileti’ş-Şakâ’ik*: C. 2, s. 1129-1131.; Baldır-zâde Mehmed Efendi: *Ravza-i Evliyâ*: 41^a.; İsmâ‘il Belîğ: *Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân*: 158^b-159^a.

²⁰ Kara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Ravzatü’l-Ebrâr*: National Bibliotheque, Suppl. Turc, nr. 134: 214^b.

²¹ Ali İhsan Karataş: *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (Hayatı, Eserleri ve Vakıfları)*: Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2015, s. 346.

Kabri Eyüp Camii civarındadır. Zuhūrī mahlasıyla yazdığı şiirleri vardır.²² Mehemmed Efendi'den 'Aṭāyī [ö.1635]'nin *Hadā'ıku'l-Haḳā'ik*'inde övgülerle bahsedilir. 'Azīz Efendi de ağabeyinin teklifiyle kaleme aldığı *Terceme-i Siyer-i Kāzerūnī*'sinde kendisini "maḥdūmı sāmī-rütbet vālā-cenāb birāder-i sa'd-aḥter mekārīm-i intisāb" şeklinde övgü dolu vasıflarla zikrettiği halde *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrār*'ında bu tutumunun aksi görülür. Bu eserinde, babasının vefatında henüz altı yaşında olduğu için ondan kalan mirasına vasisi olmadığından tek varisin ağabeyi Mehemmed Efendi olduğunu ve babası mal varlığı çok olan bir insan olduğu halde buluğa erdiğinde mirastan yalnızca iki yüz altmış altına nail olduğunu ifade eder. Ayrıca kendisine her geçen gün artan eziyetlerde, yabancılara dahi gösterilmeyecek muamelelerde bulunmasına rağmen gaflete düşüp kendisiyle helalleşmediğinden bahseder.²³

"Ebu'l-fazl" unvanıyla anılan yeğeni Kara Çelebi-zāde Maḥmūd Efendi, 997 hududunda [Ekim/Kasım 1958] doğmuştur. 'Azīz Efendi, 1044 Safer'i evailinde [Temmuz/Ağustos 1634] Kıbrıs'a ney olunduğunda yerine İstanbul kadısı olarak tayin olunur. Şevval 1055[Kasım/Aralık 1645]'te Rumeli kazaskerliğinden emekli olur. 1063 Zi'l-ka'desi [Eylül/Ekim 1653]'nde vefat ederek evi yakınında inşa ettirdiği medrese haziresine defnedilir.²⁴ Maḥmūd Efendi de babası Mehemmed Efendi [ö.1633] gibi amcası 'Azīz Efendi'nin onlara olan gücenikliğinden doğan tarizlerinden nasibini almıştır. Onun yaptığı hal ve davranışlarla babasına rahmet okuttuğunu, amcalık hürmetini hiçe saydığı, bir kere olsun adını hayırla yad etmediğini, sürgün yıllarında bir kez olsun sevgi ve muhabbetle mektup yazarak viran olmuş gönlünü şenlendirmedikinden başka ve en önemlisi 'Azīz Efendi'nin meşihat makamından azline ve Sakız'a neyfine sebep olan Ağalar hadisesine öncülük ederken işlerin tersine dönmesiyle Saray'a koşmasının suç olmayıp 'Azīz Efendi'yi suçlu sayması onun gönlünü inciten hususlar olmuştur.²⁵

'Azīz Efendi, Şeyhü'l-islām H'āce-zāde Meḥmed Efendi [ö. 1615]'nin damadıdır.²⁶ Nā'īmā [ö. 1716] ve 'Uşşākī-zāde [ö. 1724]'nin de kaynak olarak

²² Nev'ī-zāde 'Aṭāyī: *Hadā'ıku'l-Haḳā'ik fī Tekmiletü's-Şaḳā'ik*: C. 2, s. 1838-1841.

²³ Kara Çelebi-zāde 'Abdü'l-'azīz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrār*: [Hazırlayan:] Nevzat Kaya: *Kara Çelebi-zāde Abdülaziz Efendi Ravzatü'l-Ebrār Zeyli (Tahlil ve Metin) 1732*: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 161-162.

²⁴ 'Uşşākī-zāde İbrāhīm Hasīb Efendi: *Zeyl-i Şaḳā'ik*: s. 407-409.; Şeyhī Meḥmed Efendi: *Veḳāyi'u'l-Fuḳālā*: C. 1, s. 685-688.

²⁵ Kara Çelebi-zāde 'Abdü'l-'azīz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrār*: s. 162.

²⁶ Müstaḳīm-zāde Süleymān Sa'āde'd-dīn: *Devḥatü'l-Meşāyih*: İÜ. Nadir Eserler, nr. TY 535: 44^a.

yararlandığı, 1065-1104 [1654-1693] yılları olaylarını içeren ‘İsā-zāde Tārīhi’nin yazımına bizzat başladığı düşünülen²⁷ kadılık görevlerinde bulunmuş Bosnevî ‘İsā Efendi [ö. 1682] ise Kāra Çelebi-zāde ‘Abdū’l-‘azīz Efendi’nin damadıdır.²⁸ Selanik kadılığından azledilmesinin ardından vebadan vefat eden, ‘Azīz mahlasıyla şiirleri olan ‘İsā-zāde Mehemmed ‘Azīz [ö. 1689]²⁹ ve ‘İsā-zāde Tārīhi’nin nispet edildiği, Rebiü’l-ahir 1168 [Ocak/Şubat 1755]’de Medine Mollası olan ve orada iken vefat eden ‘İsā-zāde ‘Abdu’llāh Efendi³⁰ de Kāra Çelebi-zāde ‘Abdū’l-‘azīz Efendi’nin torunlarıdır. İlim ve irfanda şöhret bulmuş bir müderris, şiir ve inşada kuvvetli bir şair olarak zikredilen ‘Arif Meḥmed Emīn Efendi [ö. 1772]³¹ ise ‘İsā-zāde ‘Abdu’llāh Efendi’nin oğludur.³² Aḥmed Tevhīd’in Tārīḥ-i ‘Osmānī Encümeni Mecmū‘ası’nda biyografisine yer verdiği Aḥmed ‘Azīz Paşa [ö.1814]³³ ise ‘Azīz Efendi’nin ikinci kuşak torunlarından olup ‘Arif Meḥmed Emīn Efendi [ö. 1772]’nin oğlu, III. Selim [ö. 1808] zamanında, kız kardeşi Şah Sultan’ın kethüdası, mutfak emini, tersane emini; II. Mahmud [ö. 1839] devrinde ise cephan nazırı, çavuşbaşı görevlerinde bulunmuş ve çeşitli başarılar kazanmıştır. Kāra Çelebi-zāde ‘Abdū’l-‘azīz Efendi’nin vakfiyelerinin de onarımını yaptırmış olan Aḥmed ‘Azīz Paşa, vefatında da onun yanına defnedilmiştir.³⁴ Yeğeni Maḥmūd Efendi’nin kızının torunu olan Nedīm [ö. 1730] de ‘Azīz Efendi’nin akrabasıdır.³⁵

1.1.3 Eğitimi ve Görevleri

Kāra Çelebi-zāde, babasının vefatından sonra vaktini boşa harcamayıp ağabeyi Mehemmed Efendi [ö. 1633]’nin terbiyesinde ilim ve faziletlerini edinmiş, yetenek

²⁷ Bu konudaki bilgiler kesin olmamakla birlikte eserin kapsadığı tarihler açısından Bosnevî ‘İsā Efendi’nin eserin yazımına başladığı ve vefatını takip eden H. 1093/M. 1682 yılına kadar geçen olayları kendisinin kaleme aldığı ve eserin devamındaki 11 yıllık olayların anlatıldığı kısmı ise oğlu ‘İsā-zāde ‘Abdu’llāh [ö. 1750]’in tamamladığı ifade edilmektedir. (Bkz. Ziya Yılmaz: “İsāzāde Tārīhi”; *TDVİA*: C. XXII, İstanbul 2000, s. 491-492.)

²⁸ Şeyhī Meḥmed Efendi: *Veḳāyi‘u’l-Fuḫalā*: C. 2, s. 1241-1242.

²⁹ Şeyhī Meḥmed Efendi: *Veḳāyi‘u’l-Fuḫalā*: C. 2, s. 1824-1825.

³⁰ Meḥmed Süreyyā: *Sicill-i ‘Osmānī*: C. I, s. 70.

³¹ Meḥmed Süreyyā: *Sicill-i ‘Osmānī*: C. I, s. 316.

³² Rāmiz: *Ādāb-ı Zurefā’*: Hazırlayan: Sadık Erdem: *Rāmiz ve Ādāb-ı Zurefā’sı İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük*: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını: Sayı: 79, Şuarā Tezkireleri Dizisi: 1, Ankara 1994, s. 202.

³³ Aḥmed Tevhīd’de 16 Muharrem 1229 [8 Ocak 1814] şeklinde yer alan vefat tarihi, *Sicill-i ‘Osmānī*’de 6 Muharrem 1229 [30 Aralık 1813] olarak geçmektedir. (Bkz. Meḥmed Süreyyā: *Sicill-i ‘Osmānī*: C. II, s. 344.)

³⁴ Aḥmed Tevhīd: “Aḥmed ‘Azīz Paşa”; *Tārīḥ-i ‘Osmānī Encümeni Mecmū‘ası*: IV/21, 1329, s. 1328-1332.; Meḥmed Süreyyā: *Sicill-i ‘Osmānī*: C. II, s. 344.

³⁵ Ahmet Refik Altınay: *Ālimler ve San’atkarlar*: s. 226-228.

sahiplerinin usulü üzere tedrisat görmüş ve Şeyhü'l-İslām Şun'ullāh Efendi [ö. 1612]'den mülazım olmuştur. Kırk akçe medreseden mazul³⁶ olduktan sonra sırasıyla;³⁷

Cemaziye'l-ahir³⁸ 1020 [Ağustos/Eylül 1611]'de Şıdkî Efendi yerine Beşiktaş'ta Hayrettin Paşa Medresesinde,

Rebiu'l-evvel 1024 [Mart/Nisan 1615]'te Tefvîkî-zâde Ahmed Efendi yerine Ali Paşa-yı Cedid Medresesine tayin,

Rebiü'l-evvel 1025 [Mart/Nisan 1616]'te Fenârî-zâde Şeyhî Efendi yerine Piri Paşa Medresesine,

Rebiü'l-evvel³⁹ 1026 [Mart/Nisan 1617]'da 'Abdu'l-ğani Efendi yerine Kalenderhane Medresesine,

Muharrem 1029 [Aralık/Ocak 1619/1620]'da 'Arab İmām-zâde Muştafâ Efendi yerine Sahn-ı Seman Medreselerinden birine tayin,

Rebiü'l-evvel 1030 [Ocak/Şubat 1621]'da Hüsām-zâde Muştafâ Efendi yerine Bursa Sultaniyesi⁴⁰

Zi'l-hicce 1030'da Şıdkî Efendi yerine Edrine Selimiyyesi,⁴¹

Recep 1032 [Mayıs 1623]'de Amāsî 'Abdu'llāh Efendi yerine Vefa Hakaniyyesi'nde müderris olmuşken Şaban ayında Fatih Camii Vakası⁴²'na iştiraki sebebiyle Bursa'ya Molla Hüsrev Medresesi'ne sürülmüştür.⁴³

³⁶ Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalā*: C. 1, s. 768.; İsmā'îl Belîğ: *Güldeste-i Riyāz-ı 'İrfān*: 159^b.

³⁷ Müderrislik ve Kadılık görevleri ile bilgiler 'Uşşākî-zâde ve Belîğ'in eserlerinden alınmıştır. (Bkz. 'Uşşākî-zâde İbrāhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 486-487.; İsmā'îl Belîğ: *Güldeste-i Riyāz-ı 'İrfān*: 159^b-160^a.)

³⁸ Recep [Eylül/Ekim] olarak geçmektedir. (Bkz. 'Uşşākî-zâde İbrāhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 486.)

³⁹ Rebiü'l-ahir [Nisan/Mayıs] olarak geçmektedir. (Bkz. İsmā'îl Belîğ: *Güldeste-i Riyāz-ı 'İrfān*: 159^b.)

⁴⁰ Ahmed Efendi yerine Hankah Medresesine müderris olduğu geçmektedir. (Bkz. 'Uşşākî-zâde İbrāhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 486.)

⁴¹ Recep 1031 [Mayıs/Haziran 1622]'de Seyfî-zâde yerine Eyüp Medresesi olarak geçmektedir. (Bkz. 'Uşşākî-zâde İbrāhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 486.)

⁴² Vezir Mere Hüseyin Paşa [ö. 1624]'nın seyyid bir kadını aşağılayıp dövdürmesi üzerine ulema ve tarikat şeyhlerinin Fatih Camii'nde toplanarak Vezir'in azlini istedikleri isyan olayıdır. Olay sonunda bazı ulema, müderris ve kadılar Bursa ve başka memleketlere sürülmüşlerdir. 'Azîz Efendi de o müderrislerden biridir. (Bkz. İbrahim Özgül: *İbrahim Özgül: Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 265-267.; Fikret Sarıcaoğlu: "Mere Hüseyin Paşa"; *TDVİA*: C. XIX, İstanbul 1999, s. 9.)

⁴³ Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalā*: C. 1, s. 769.; İsmā'îl Belîğ: *Güldeste-i Riyāz-ı 'İrfān*: 159^b.

IV. Murad [ö. 1640] cülusunda affedilerek Rebiü'l-evvel 1033 [Aralık/Ocak 1623/24]'te Bākī-zāde 'Abdu'r-raḥmān Efendi yerine Süleymaniye Medresesi'ne atanmıştır.

Kadılık görevleri;

Cemaziye'l-ahir 1033 [Mart/Nisan 1624]'te Seyfī-zāde 'Abdu'r-raḥmān Efendi yerine Yenişehir Kadısı olup Rebiü'l-evvel 1034 [Aralık/Ocak 1624/25]'te azl olunur.

Cemaziye'l-ahir 1036 [Şubat/Mart 1627]'da Şeyhī Meḥmed Efendi'ye verilen Mekke-i Mükerreme Kadılığı görevine gitmemesi üzerine bu göreve tayin olunur. Rebi'ü'l-ahir 1037 [Aralık/Ocak 1627/28]'de azl olunur. Azlini müteakip Şam'a giden 'Azīz Efendi, orada bir müddet yaşadıktan sonra eğitim kurumlarını ziyaret için Kudüs'e yönelir, ancak Meniyye'ye yakın yol kesiciler tarafından yol için gerekli mazlemelerinin zapt edilmesi sebebiyle istediği ziyareti gerçekleştirmeden Şam'a geri döner.⁴⁴

İstanbul'a ulaştıktan sonra Cemaziye'l-ahir 1040 [Ocak/Şubat 1631]'da Edirne Kadılığı görevine getirilir.

Recep 1043 [Ocak 1634]'te Ahi-zāde Seyyid Meḥmed yerine İstanbul Kadılığı ile şereflendirilir.⁴⁵ Ulaşmayı ümit ettiği İstanbul kadılığı görevine getirilmesini baht yıldızının uğurlu yıldızlara erişmesi olarak yorumlayan 'Azīz Efendi, emsalleri arasında da haset edilen biri hâline geldiğini *Gülşen-i Niyāz*'ında şu beyitlerle ifade eder:⁴⁶

Beni kılduñ ki ol idi me'mûl
Ḳādī-i pāy-i taht-ı İstānbûl

Necm-i bahtum olup ḳarīn-i sū'ūd
Oldum akrānum içre maḥsūd

'Uşşākīzāde [ö. 1724]'nin "bu neş'e-i cān-ı sürürüñ zühür-ı şu' dā-ı ḥumār-ı ğamı yedi ay tamamına te'cil olunup" şeklindeki ifadesiyle de belirttiği üzere 'Azīz Efendi için emeline nail olmanın verdiği mutluluk neşesi sadece yedi ay sürer. 1044 yılı Safer ayının 5. gününde⁴⁷ [31 Temmuz 1634] IV. Murad [ö. 1640], Lehistan seferi için Edirne'de

⁴⁴ Muhibbī: *Ḥulāṣatü'l-Eşer fi A'yāni'l-Ḳarni'l-Ḥādī 'Aşer*: C. 2, s.422.

⁴⁵ Na'īmā, Muştafā Efendi: *Tārīḥ-i Nā'īmā: Tārīḥ-i Na'īmā: Ravzatu'l-Hüseyn fi ḥulāṣat Aḥbār el-ḥāfıkayn*: [Çev.:] Zuhuri Danışman: Na'imā Tārīhi: C. 3, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969, s. 1246.; 'Uşşākī-zāde İbrāhīm Hasīb Efendi: *Zeyl-i Şaḳā'ik*: s. 486.; Şeyhī Meḥmed Efendi: *Veḳāyi'u'l-Fuṣalā*: C. 1, s. 769.;

⁴⁶ Kara Çelebi-zāde Abdü'l-'azīz: *Gülşen-i Niyāz*: Fazıl Ahmed Paşa 732: 67^a.

⁴⁷ Kara Çelebi-zāde Abdü'l-'azīz: *Ravzatu'l-Ebrār*: 278^a.; Nev'izāde 'Aṭāyī: *Ḥadā'iku'l-Ḥaḳā'ik fi Tekmilet-i Şaḳā'ik*: C. 2, s. 1885.; 'Uşşākī-zāde İbrāhīm Hasīb Efendi: *Zeyl-i Şaḳā'ik*: s. 486. Kıbrıs'a nefyedilmesi tarihi diğer kaynaklarda Muharrem ayı olarak geçmekte olup 'Azīzī'nin kendi eserindeki

bulunduğu sırada İstanbul'da sade yağ kıtlığı baş gösterir ve bu durum bazı kimseler tarafından "İstanbul kadısının narh hususundaki şiddeti bu kıtlığa sebeptir." şeklinde padişaha ulaştırılır:⁴⁸

*Oldı ma'rūz-ı dergeh-i 'ālī
Emr-i es'ārda var ihmālī*

Bunun üzerine IV. Murad [ö. 1640], Bostancıbaşı Dūçe'ye İstanbul kadısını denize çıkartılarak adalardan birinde boğdurulup denize atılması hususunda bir hatt-ı Hümayun gönderir. Sadrazam Bayram Paşa [ö. 1638] durumu öğrenir öğrenmez 'Azīz Efendi için şefa'at etmesiyle⁴⁹ IV. Murad [ö. 1640], ölüm fermanını hükümsüz kılan Kıbrıs'a sürgün edilmesine dair ikinci emrini verir:⁵⁰

*Lāzım oldu ki ola mazhar-ı qahr
Kıbrısa ne'fı olına kādī-i şeh'r*

Nev'î-zāde 'Atāyî'nin de Şakaik Zeyli'nde geçtiği üzere suçsuz olduğu halde Kıbrıs'a sürülen⁵¹ 'Abdü'l-'azīz Efendi, *Gülşen-i Niyāz*'ında da kendisini bu duruma tuzak kuran eski düşmanlarının ve aşağılık nefsinin getirdiğini şöyle ifade eder:⁵²

*Beni ğāfil bulup 'adū-yı kādīm
Hem-zebān oldu aña ne'fs-i le'īm*

*Hıyel ü mekr bābını açdı
Dāmlar kurdı dāneler saçdı*

*Eyleyüp niçe gūne hīle vü kayd
İttifāk-ile étdiler beni şayd*

Güftî de *Teşrîfātü 'ş-Şu'arā*'sında 'Azīz Efendi'nin nefyinin düşmanlarının ara bozuculuğuyla olduğunu ifadesi şu şekildedir:⁵³

*Ġamz-ı a'dā ile şeh-i devrān
Eyledi ne'fyini anuñ fermān*

ifadesi esas alınmıştır. (Bkz Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyī'u'l-Fużalā*: C. 1, s. 769.; İsmā'îl Belîğ: *Güldeste-i Riyāz-ı 'İrfān*: 160^a.;]

⁴⁸ Kara Çelebi-zāde 'Abdü'l-'azīz: *Gülşen-i Niyāz*: 68^b.

⁴⁹ Nā'îmā, Mustafa Efendi: *Tārīh-i Nā'îmā*: C. 3, s. 1267.

⁵⁰ Kara Çelebi-zāde 'Abdü'l-'azīz: *Gülşen-i Niyāz*: 68^b.

⁵¹ Nev'îzāde 'Atāyî: *Hadā'îku'l-Hakā'îk fî Tekmiletî 'ş-Şakā'îk*: C. 2, s. 1885.

⁵² Kara Çelebi-zāde 'Abdü'l-'azīz: *Gülşen-i Niyāz*: 66^a.

⁵³ Güftî: *Teşrîfātü 'ş-Şu'arā*: s. 187.

Nesh olunan boğdurulma emrine *Gülşen-i Niyâz*'ında,⁵⁴

Haft-ı mensûh gelmedi 'amele
Nâsih ile 'amel olındı hele

Haft-ı mensûhuş aşlını şorma
Sîneme sen<de> de bir zaım urma

şeklinde üstü kapalı olarak değinen 'Azîz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*'ında ise öldürülmesi emrine açıkça şu ifadelerle yer verir:⁵⁵

“Menzil-i evvelde bu 'abd-i fakîr bî-şudûr-ı cürm bî-töhmetsiz ü takşîr-i mazhar-ı kahr-ı Kahramânî olup katl ü ifnâya bedel Kıbrıs'a nefy ü iclâ ile min-vechin muşaddar-ı eşer-i ihsân-ı Sultânî oldu. Fî hâmis-i Şafer.”

'Azîzî, emri alır almaz uygulamaya koyan Bostancıbaşı tarafından ailesiyle vedalaşmasına bile fırsat verilmeden tevkif edilir:⁵⁶

Olmadı çâre kim edem bir dem
Yâ vaşiyet yâhûd vedâ'-ı harem

Aldılar gitdiler serâya beni
Hâk-i dergâh-ı Pâdişâha beni

Hânedânumda kopdı vâveylâ
Oldı peyveste âsumâna şadâ

'Abdü'l-'azîz Efendi, kadırgaya bindirilip Kıbrıs'a giderken ansızın başına gelen bu azl ve sürgünden harap olmuş vaziyette iken bir yandan da geride bıraktığı vatanını, evini, ailesini, annesini ve dostlarını düşünerek kahrolur:⁵⁷

Bir yaña ıztırâb-ı terk-i vatan
Bir yaña derd-i hicret-i mesken

Bir yaña hırkat-ı gam-ı evlâd
Bir yaña fikr-i mâder-i nâ-şâd

Bir yaña fûrkât-i ehabbe vü hîş
Bir yaña bîm-i cân-ıla teşvîş

⁵⁴ Kara Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz: *Gülşen-i Niyâz*: 70^a.

⁵⁵ Kara Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz: *Ravzatü'l-Ebrâr*: 278^a;

⁵⁶ Kara Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz: *Gülşen-i Niyâz*: 69^b.

⁵⁷ Kara Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz: *Gülşen-i Niyâz*: 70^{a-b}.

*Bir yaña hayret ü humār-ı ‘azl
Bir yaña halk-ı ‘ālem êtdigi hezl*

*Bir yaña kahr-ı heybet-i deryā
Bir yaña havf-ı saṭvet-i a‘dā*

Ancak yine de Kıbrıslıların gurbette yabancı kalmışa gösterdiği güler yüz ve samimiyet, orada karadan ve denizden gelen nimetler sayesinde yoksulluk endişesine düşmeyerek elem çekmediğinden dolayı Allah’a şükrederek Kıbrıs’ta -özlemleri dışında- vatanından daha çok rahat yaşadığını dile getirir:⁵⁸

*Kıbrısîler hōd êtdiler ifrāt
Gösterüp ben ġarîbe rûy-ı neṣāt*

*Bahr u berden çekildi geldi ni‘am
Vèrmedi kayd-ı ihtiyāc elem*

*O cihetden Hudā ya ṣad-minnet
Vaṭanumdan füzūn idi rāḥat*

Ğara Çelebi-zāde’nin vatanından ve eşinden, dostundan uzakta Kıbrıs’ta geçirdiği sıkıntılı günler bir buçuk yıl sürmüştür:⁵⁹

*Bir buçuk yıl görüldi ġam ancak
Geçdi ġaflet ile hōd ‘ömr muṭlağ*

Devlet ricalinden bazı kimselerin “Sīmāsında semere-i ṣalāḥ zāhir olmuştur.” diyerek ‘Azīz Efendi’nin affını rica etmeleri üzerine⁶⁰ 1045 Ramazan’ında [Mart 1636] affolunarak gurbette olduğu günlerin yirminci ayını tamamladığı Şevval ayında [Mart 1636] asli vatanına ulaşmıştır.⁶¹ Kātib Çelebi’nin *Fezleke*’sinde IV. Murad [ö. 1640]’ın Revan Seferi’nden dönüşünü müteakip olaylar arasında zikrettiği⁶² bu meseleyi ‘Azīz Efendi’nin *Ravzatü’l-Ebrār*’ında ifadesi şu şekildedir:⁶³

⁵⁸ Ğara Çelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azīz: *Gülşen-i Niyāz*: 81^a.

⁵⁹ Ğara Çelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azīz: *Gülşen-i Niyāz*: 90^a.

⁶⁰ ‘İsā-zāde: *Ṭārīḥ-i ‘İsā-zāde*: Neşre Hazırlayan: Ziya Yılmaz: ‘İsā-zāde Ṭārīhi: İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996, s. 51.; Aḥmed Rıf‘at Efendi: *Devḥatü’l-Meṣāyih ma‘a Zeyl*: İstanbul 1293, s. 58.

⁶¹ ‘Uṣṣākizāde İbrāhīm Hasīb Efendi: *Zeyl-i Şakā’ik*: s. 487.; Şeyḥī Mehmed Efendi: *Veḳāyī‘u’l-Fuṣalā*: C. 1, s. 769.; İsmā‘il Belīğ: *Güldeste-i Riyāz-ı ‘İrfān*: 160^a.

⁶² Kātib Çelebi: *Fezleke*: [Hazırlayan:] Zeynep Aycibin: *Fezleke Tahlil ve Metin I, II, III*: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 864.

⁶³ Ğara Çelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azīz: *Ravzatü’l-Ebrār*: 284^b.; İbrahim Özgöl: *Ğara Çelebi-zāde Abdülaziz Efendi’nin Ravzatü’l-Ebrār Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*: s. 319.

“Cezîre-i bî-feryâd-ı Kıbrıs bend-i miñnetden imdâd fażl-ı Sübhânî birle âzâd olmamız bâbında fermân-ı lâzımü’l-iz‘ân Sultân şeref-şudûr bulup müddet-i ğurbet yigirminci ayı tekmîl êtdüĝi rûz-ı firûzda vaţan-ı aşlıye vûşûl huşûl buldı. Fe-li’llâhi’l-hamd ve’l-mennihi. Fî Şevvâl.”

‘Azîz Efendi’nin Kıbrıs sürgününden dönmesine rağmen-muhtemelen uğradığı haksızlık sebebiyle- devam eden hüznü halinde ona teselli vermek üzere Ahmed Nâmî [ö.1673], “olur giderek” redifli bir gazel sunmuştur:⁶⁴

*Küşâde-çeşm-i dil ol feth-i bâb olur giderek
Şüküfte-gûş-ı ümîd ol hîţâb olur giderek*

*Derîde-ceyb-i niyâz ol reh-i maħabbetde
Edâ-yı tesliye-baħş-ı cevâb olur giderek*

*Dili hemân ideĝör bir nigâh-ı nâza sezâ
Şarâb-ı ülfet ile neşve-yâb olur giderek*

*Hemîşe h’âhiş-i maķşûdı eyle dest-âvîz
Kabûl-i dergeh-i ‘âlî-cenâb olur giderek*

*‘Îmâret-i harem-i iltifât olup birgün
Binâ-yı cevr ü teĝâfûl harâb olur giderek*

*Taħammül it siteme ‘âkıbet o gül-ruħdan
Nevâziş-i dil-i zâra şitâb olur giderek*

*İren fîrûĝ-ı cemâle ĝubâr-ı Nâmî-veş
Kemîne-zerre iken âfitâb olur giderek*

Bu tarihten itibaren Rumeli kazaskeri olduĝu tarihe kadar geçen on üç yıl [Mart 1636-Aĝustos 1648]a yakın süre zarfında, Sultan İbrahim [ö. 1648] devrinde, herhangi bir görev almayan Kara Çelebi-zâde, konaĝında eser telifleri ile meşgul olmuştur.

Kara Çelebi-zâde resmi bir görevde bulunmasa da telif ettiĝi *Ravzatü’l-Ebrâr* dolayısıyla saray içinde ve dışında gelişen bütün olaylardan, aksaklıklardan, başarısız olan seferler vs.den haberdar ve gidişatın vahametinden bilhassa hükümdarlığının son yıllarında zevk ve safahata düşen, samur ve amber merakı gibi türlü israflarla hazineyi tüketerek devlet idaresinde zafiyet gösteren, etrafında yer alan paşaların ve musahiplerin kötü yönlendirmelerinden etkilenen ve etkisizleştirilen Sultan İbrahim [ö. 1648]’in

⁶⁴ Aparatta belirtildiĝi üzere bu gazele ‘Azîz Efendi tarafından iltifat edilmesiyle zeyl olunarak 23 beyitlik bir kasîde halinde Nâmî *Dîvân*’ında da yer almıştır. Ahmed Nâmî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ahmet Yenikale: *Ahmed Nâmî Dîvânı*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 445, s. 62-63.

tahttan indirilmesi ve oğlu Şehzade Mehmed'in tahta geçmesi esnasında Saray'da bulunmuş ve bilfiil desteklemiştir.

19 Recep 1058 Pazar günü⁶⁵ [9 Ağustos 1648] Mülakkaab Muştafâ Efendi'nin ölümünden sonra Rumeli Kazaskeri oldu.⁶⁶ Bu mansıp için Haylî Hâfız [ö. 1654/55]'nın düşmüş olduğu tarih şu şekildedir:⁶⁷

Ömrün ziyâde ede Hudâ 'izz ü cāh ile
Rûmı müşerref êtdün eyâ ma'den-i 'ulûm

Bir hak-şinâs söyledi târîh-i naşbını
Lâyîk 'Azîz Efendi'ye 'izz ile şadr-ı Rûm

Osmanlı Devleti'nde pâye-i fetvâ yalnızca iki kişiye verilmiştir. Kara Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz Efendi ise fiilen şeyhülislam olmayıp o makama aday olmak üzere verilen fetva payesine sahip olmuş ilk kişidir.⁶⁸ Rumeli Kazaskeri iken 7 Ramazan 1059 [14 Eylül 1649]'da fıkha dair *el-Kāfî*⁶⁹ adlı eserini Arz Odası'nda IV. Mehmed [ö. 1693]'e bizzat sunmasının akabinde "fetva payesini" alan⁷⁰ 'Azîz Efendi, bu olayı kendi sözleri ile şöyle ifade eder:⁷¹

"Bu fakîr-i kem-bizâ'a bezl-i nakdîne-i istiâ'a êdüp fenn-i fikh-ı şerîfde şîrâze-bend-i te'lîf olduğum metn-i laţîf 'Arz-Otası'nda bi'z- zât yed-i mü'eyyed-i Sultânî'ye teslîm olunup tuhfe-i hakîrânemûz hüsn-i kabûl-i Pâdişâhâne ile mu'azzez ve hil' at-ı Şadâret-i Rûmêli tîrâz-ı i' zâz-ı pâye-i Fetvâ ile muţarraz oldu."

⁶⁵ 'Abdu'r-rahmân 'Abdî Paşa: *Veķāyi'-nāme*: [Hazırlayan:] Fahri Çetin Derin: Abdurrahman Abdi Paşa Vekāyi'-nāme'si Tahlil ve Metin Tenkidi: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 5.

⁶⁶ Kâtib Çelebi: *Fezleke*: s. 1040.; 'Abdu'r-rahmân 'Abdî Paşa: *Veķāyi'-nāme*: s. 5.; 'Uşşākîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 487.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalâ*: C. 1, s. 769.

⁶⁷ Kara Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. nr. 486: 5^a.; 'Uşşākîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 487.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalâ*: C. 1, s. 769.

⁶⁸ Bu payenin verildiği ikinci kişi, Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi [ö. 1703]'nin oğlu Fethullah Efendi (ö. 1703)'dir. Ancak şeyhülislam olamadan Edirne Vakası/Feyzullah Efendi Vakası [1703]'nda babası ile beraber büyük hakaret ile işkenceler sonunda katledilmişlerdir. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletini İlmîye Teşkilâtı*: s. 214-215.)

⁶⁹ Müstaķîm-zâde, eseri *Ravzatü'l-Ebrâr* isimli tarihi olarak verir. (Bkz. Müstaķîm-zâde Süleymân Sa'ade'd-dîn: *Devhatü'l-Meşâyih*: 44^b).

⁷⁰ 'Uşşākîzâde İbrâhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 487.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalâ*: C. 1, s. 770.; İsmâ'il Belîğ: *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân*: 160^a.

⁷¹ Kara Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: İstanbul Arkeoloji Müzesi 486: 18^a.; Nevzat Kaya: *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*: s. 36.

‘Azîz Efendi’nin medhi ve fetva payesi için Cevrî [ö. 1654] tarihi;⁷²

*Bi’hamdi’llâh yine bir şadr-ı ‘âlî-kadr ü zî-şânuy
Teraqqî buldı ‘izz ü cāhı oldı pāyesi a’lā*

*‘Azîz-i muhterem ol fāzıl u ‘allāme-i ‘ālem
Ki olmışdur cenābı şadr-ı Rūma enseb ü evlā*

*Şehenşāh-ı cihān ma’lūm edince rütbesin anuy
Maḳām-ı pāye-i fetvāyı gördi elyaḳ u aḫrā*

*Bula tā kim şerî‘at rif‘at ü devlet ola mümted
Maḳāmın şadr-ı ‘âlî ‘ömrin efzūn eyleye Mevlā*

*Dedi bu irtifā‘-ı rütbenüñ tārîḫini **Cevrî**
‘Azîz-i ‘āleme ola mübārek pāye-i fetvā*

Sene 1059

Ramazan Bayramı kutlamasının ardından Ḥaylî Ḥāfızı Muṣṭafa Çelebi’nin fetva payesini tebrik için nakışlı kâğıda yazıp hediye ettiği tarih manzumesi;⁷³

*Merhabā ‘îd-i ḥuceste nola ‘îd etse cihān
Menzil-i fetvāyı teşrîf etdi bir ‘âlî-himem*

*Tehniyetle Ḥāfızā hātîf bu dem tārîḫini
Dedi olsun pāye-i fetvā mübārek ‘îd hem*

Fetva payesi ardından yapılan tebrikin vezirlerin, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin gerçek şeyhülislamalarda rütbe ve bayram tebriki için riayet ettikleri adap ve erkana uyularak gerçekleştirilmiştir.⁷⁴

Bu mertebeden sonra Divan-ı Hümayun hizmeti ve kadılığın sıkıntılarına düşmenin uygun olmayacağını belirten ‘Azîz Efendi, “...āvān-ı pîrîde baḳıyye-i ‘ömri Cenāb-ı Rabbü’l-Erbāb ḥıdmetine şarf etmek dîn ü dünyāmuza nāfî‘ idi.”⁷⁵ diyerek 8

⁷² Kara Çelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 18^b.; Cevrî: *Dīvân*: [Hazırlayan:] Hüseyin Ayan: *Cevrî Hayâtı Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanın Tenkidli Metni*: Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1981, s. 310.; ‘Uşşākîzāde İbrāhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakā’îk*: s. 487.; Nevzat Kaya: *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*: s. 36. (REZ yazma nüshası dikkate alınmıştır.)

⁷³ Kara Çelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 18^b.; ‘Uşşākîzāde İbrāhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakā’îk*: s. 487.; Nevzat Kaya: *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*: s. 37. (Yazma nüsha dikkate alınmıştır.)

⁷⁴ Nevzat Kaya: *Ravzatü’l-Ebrâr Zeyli*: s.37.

⁷⁵ Kara Çelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 18^b.

Şevval 1059/15 Ekim 1649'da Rumeli kazaskerliği görevinden⁷⁶ ve Mihaliç arpalığından feragat etmiştir.⁷⁷

Şeyhülislam Bahāyī [ö. 1654]'nin tütünün haram olmadığına dair “Haram olduğuna delil bulan getürsün!”⁷⁸ şeklinde fetva vermesi, ardından da 10 Cemaziye'l-evvel 1061 [1 Mayıs 1651]'de gerçekleşen İngiliz Balyosu hadisesi ve en önemlisi de şeyhülisamlığı boyunca ağaların isteklerini geri çevirerek onlara cephe alması sebebiyle azli istenmiş ve azlini müteakip zaten fetva payesi verilerek şeyhülisamlığa aday gösterilmiş olan ‘Azîz Efendi, arzusuna erişerek 10 Cemaziye'l-evvel 1061 [1 Mayıs 1651]'de şeyhülislam olmuştur.⁷⁹

‘Abdü'l-‘azîz Efendi'nin cephesinden bakıldığında şeyhülisamlık hırs yaptığı bir makam olmaktan ziyade hak ettiği ancak gecikmeli olarak elde ettiği bir mevkiidir. Kara Çelebi-zâde'nin Osmanlı Devleti'nin nimetinin hakkını yerine getirmek için söylemekte hayır gördüğü sözleri çekinmeden dile getirmesinden dolayı Valide Kösem Sultan [ö. 1651]'ın ona kırgın olması⁸⁰ ve Müneccimbaşı'nın Valide'nin kanun ve şeriata aykırı isteklerine kendisine boyun eğmeyerek karşı çıkacağı hususundaki görüşleri doğrultusunda kendisinin değil de Bahāyī'nin şeyhülisamlığının kanuna aykırı olduğunu şu sözlerle beyan eder:⁸¹

“Bahāyī Çelebi İstānbül kazāsında sekizinci halefümüz iken kalem-i fetvā aña teslīm étdürmek ile nakş-ı kânûn-ı kadīm belki hetk-i nāmûs-ı şer‘-i kavīm eyledi.”

Kara Çelebi-zâde'nin *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*'da, IV. Mehmed [ö. 1693] tarafından şeyhülisamlık görevine getirilmesine dair verilen hatt-ı hümayunu ve bu

⁷⁶ ‘Abdu'r-rahmân ‘Abdî Paşa: *Veķāyi'-nāme*: s. 19.; Kâtib Çelebi: *Fezleke*: s. 1063.; ‘Uşşākîzāde İbrāhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 488.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalā*: C. 1, s. 770.; (Kâtib Çelebi *Fezleke*'sinde 9 Şevval olarak geçmektedir.)

⁷⁷ Kâtib Çelebi: *Fezleke*: s. 1063.; ‘Uşşākîzāde İbrāhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 488.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalā*: C. 1, s. 770.

⁷⁸ Na‘îmā, Mustafa Efendi: s. 2101.

⁷⁹ ‘Abdu'r-rahmân ‘Abdî Paşa: *Veķāyi'-nāme*: s. 26.; Kâtib Çelebi: *Fezleke*: s. 1075. Na‘îmā: *Tārîh-i Na‘îmā*: C. 5, s. 2106.; ‘Uşşākîzāde İbrāhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 488.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalā*: C. 1, s. 770.

⁸⁰ Sanıyoruz ki Kösem Sultan [ö. 1651]'ın bu kırgınlığı oğlu Sultan İbrahim [ö. 1648]'in tahttan indirilişi sırasında Kara Çelebi-zâde'nin -haklılık payı olsa da- Sultan'a karşı haddini aşarak ve ağır bir şekilde sözler sarf etmesindendir. (Na‘îmā, Mustafa Efendi: *Tārîh-i Na‘îmā*: C. 4, s. 1856-1859.)

⁸¹ Kara Çelebi-zâde ‘Abdü'l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. nr. 486: 15^b.

yüksek merteye ile aziz kılınmanın gönlünün en büyük arzusu olduğunu ifadesi ise şu şekildedir:⁸²

“Cenâbızuza fetvâ hizmetin tefvîz eyledük. İmdi dîn ü devletümüze ve ümmet-i Muḥammed’e lâyıḳ olan işleri şer‘-i şerîf ile görmeñüz lâzımdur. Her emrümüzü Ḥaḳḳ’a tefvîz eyledük.’ ḥaṭṭ-ı şerîf ile teşrîf buyurdıklarında Besmele-i şerîf ile yâd buyurup ba‘dehu ‘Mübârek olsun!’ dëyi nuṭḳ-ı cân-baḥşla ḥâne-i ḳalbümüzi âbâd buyurdılar. Tekrâr dest-i şerîfleri teḳabbel ve du‘â-yı devlet rûz-efrûzları tertîl olup ḥaṭṭ-ı hümayûnı ḥırz-ı cân êtdükden sonra bî-teḥâşî dest-i münâcâtı bâz ve Pâdişâh-ı bî-enbâz cenâbına tevcîh-i rûy-ı niyâz êdüp İllâhî egerçi bi-ḥasebi’t-tarîḳ bu rütbe-i vâlâyı iḥrâz ile i‘zâz olunmak maṭlab-ı a‘lâ idi. Lâkin ‘ilm-i şerîfün muḥîdür ki bir kerre ḳarîben ḥuşûlî istid‘â olunmayup ḥayırlı vâkıdde müyesser olması recâ olunurdu.”

Devrin şairlerinden Mü’ezzîn-zâde Çelebi [ö. 1717/18]’nin bugüne düştüğü tarihi:⁸³

‘Azîz-i ḳavm oldu ḥamdü li-llâh ‘izz ile Müftî

Cevrî Çelebi [ö. 1654]’nin *Dîvân*’ında da yer alan ‘Azîzî’nin şeyhülislam olmasına düştüğü tarih;⁸⁴

*Ḥamdüli’llâh vërdi şadr-ı câh-ı fetvâya şeref
‘Âlemün bir fâzıl müşkil-küşâ-yı a’lemi*

*Sırr-ı ḥikmetle getürdi ol maḳâma ‘adl-i Ḥaḳ
Bir vüçüd-ı bî-a‘deli vü aḥkemi*

*Tâ ki icrâ eyleyüp şer‘-i şerîf aḥkâmı
Şer‘ ile icrâ êde dîn-i resûl-i ekremi*

*‘İlmi dîne dîni mülk-i devlete kuvvet vëre
İctihâdı şâd ide rûḥ-ı İmâm-ı A‘zamı*

*Ol ser-efrâz-ı efâzıl kim zamîr-i pâkidür
Ma’nî-i esrâr-ı taḥḳîḳ ü yakînüñ maḥrem*

*Mesned-i fetvâyı teşrîf eyledükde yümn ile
Devlet ü dînün göründi tâlî’inde ḥurremi*

*Vaşf-ı zâtiyle du‘â-yı ḥayrı lâyıḳdur eger
Ḥaḳ-şinâsân-ı cihānuñ olsa emr-i elzemi*

⁸² Kara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 26^b.

⁸³ Kara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 26^a.; ‘Uşşâķîzâde İbrâḫîm Hasîb: *Zeyl-i Şaḳâ’îk*: s. 488.; Şeyḥî Mehmed Efendi: *Veķâyî’u’l-Fuṣalâ*: C. 1, s. 770.

⁸⁴ Cevrî: *Dîvân*: s. 311. Cevrî’nin Kara Çelebi-zâde’nin şeyhülislam olduğı esnada yazdığı kaside daha bulunmaktadır.

*Cümleden Cevrî bu hizmete kemâl-i faḥr
Şerm-sâr olmaz eger eylerse bahş-i aḳdemi*

*Şimdi bu târîḥ ile eylerse ‘arz-ı ḥulûş
Eyledi Ḥaḳ’îzz ile müftî ‘Azîz-i ‘âlemi*

Sene 1061

Ḳara Çelebi-zâde, *Dîvânçe*’sinde yer alan, Hz. Muhammed’in el vermesinin onu İslam’ın en yüksek yerinde oturttuğunu ve İslam’a hizmet için saçını sakalını ağarttığını ifade ettiği şu beyitlerle şeyhülislamlığına işaret etmektedir:

*Ümmetinden vère ol Ḥazrete Ḥaḳ ḥayr-ı cezâ
Himmeti êtdi bizi şadr-nişîn-i İslâm* (TB. 1/IX/3)

*Baḳma yüzümüz ḳarasına luṭf eyle
Bu şeybe-i İslâma nigâḥ êt yâ Rab* (R. 1/2)

Belîḡ [ö. 1729]’in *Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân*’ında derkenarda geçtiği üzere Abdü’l-‘azîz Efendi’nin şeyhülislam olduktan sonra verdiği ilk fetvasını burada zikretmek yerinde olacaktır.⁸⁵

“Bir mü’min bir emr-i zî-bâle şürû’ murâd êtdükde ne ile ibtidâ etmek gerekdür ki müteyemmen ve mübârek ola. El-cevâb: Bi-smi’llâhi’r-raḥmâni’r-raḥîm.”

1061/1651 yılında Şeyhülislamlığı esnasında mezun ettiği talebeleri ise şu şekildedir:⁸⁶

Çivi-zâde ‘Aṭâ’ullâh Efendi [ö.].1061 Cu. mülazım

Ma’âlî-zâde es-Seyyid İbrâhîm Efendi [ö.] 1061’de mülazım

Burusevî Şeyḥ Abdü’l-bâkî Efendi [ö.] ‘den mülazım

Hâce-zâde Lüṭfu’llâh Efendi [ö.] 1061’de mülazım⁸⁷

Köprili-zâde Fazıl Aḥmed Paşa [ö.] ‘den mülazım.⁸⁸

⁸⁵ İsmâ’îl Belîḡ: *Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân*: 160^a.

⁸⁶ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.

⁸⁷ Sâlim Efendi: *Tezkiretü’Şu’arâ*: [Hazırlayan:] Adnan İnce: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 335, Ankara 2005, s. 603.

⁸⁸ ‘Uşşâkizâde İbrâhîm Hasîb: *Zeyl-i Şaḳā’îk*: s. 910.; Şeyḥî Mehmed Efendi: *Veḳāyi’u’l-Fuḳalâ*: C. 2, s. 1452.

Eş-Şeyh ‘Abdu’llâh Efendi [ö.] ‘den mülazım olmuştur.⁸⁹

Şeyhülislamlığı esnasında meydana gelen “Şehirli vak‘ası” adıyla da anılan ve bütün çarşı esnafının dükkanlarını kapayıp Vezir-i azamın azlini, hadden tecavüz eden ağaların katlini istedikleri ilk esnaf isyanının patlak verdiği ayaklanmada 21 ağustos 1651’de Melek Ahmed Paşa vezirlikten azl erine Siyavuş Paşa getirilir.

Şehirlinin zorla kendisini Saray’a götürüp Vezir’in azlini ve Ocak Ağaları’nın devletin kötülüğünü istedikleri ve bu yüzden uzaklaştırılmaları gerektiği şeklindeki isteklerini Valide Kösem Sultan’ın ağaların şerrinden korkması yahut onları sevmesinden sebep bu isteği kabul etmemesinden başka Harem Ağaları’nın da bu işe yanaşmamaları ve ‘Azîz Efendi’ye bu konuda destek olmamaları sebebiyle o gece çözüme kavuşacak mesele daha feci sonuçlara yol açmış olup bütün suç yine kedisine dayandırılmıştır.⁹⁰

“Leyle-i meş‘eme” olarak nitelendirdiği o gecede, Ağaların üç Ağanın Mısır’a nefi talebi reddedilince yüksek ihtimalle Saray’dan davet edileceğini düşünen ‘Azîz Efendi Ağalardan evine gitmek için müsaade istemişse de bundan imtina edip odaya döşek ve yastık sererek Bektaş Ağa’yı da gözcü olarak diktikleri için ellerinden kurtuluşun imkânı olmadığını ifade eder.⁹¹

IV. Mehmed [ö. 1693]’in cülusuyla birlikte sırasıyla Rumeli Kazaskeri, fetva payesi ve nihayetinde en yüksek mertebe olan şeyhülislamlık gibi bunca kıymetli ikramlarla lütuflandırılan ‘Azîz Efendi, bunun ötesinde erişebileceği herhangi bir arzusu yokken iman ve İslam’ın gerekliliklerini terk edip de böyle büyük bir kötülüğe kalkışmasının akıl alır bir durum olmadığını “Yâ ‘aklı olan âdem bi’t-tav‘ kendüyi ihlâk vâdisine vaz‘ -ı kadem eder mi?” şeklinde *REZ*’de açıkça ifade etmektedir.⁹²

Dinin yüksek mertebesinde bulunmuş biri olarak ettiği yeminlerle kendisine itimadı pekiştiren ve hakikat üzere yemin ettiğini düşündüren ‘Azîz Efendi, *REZ*’de şu ifadelerle yer verir:⁹³

⁸⁹ Bahsedilen isimler haricinde Bedri Mehmed Efendi [ö. 1655]’nin ismi de zikredilmektedir. Ancak Şeyhî’de Kara Çelebi-zâde Maḥmūd’dan icazetini aldığı ve Kara Çelebi-zâde Maḥmūd’un Rumeli Kazaskerliği esnasında ise onun tezkirecisi olduğu bilgisi yer alırken, Mehmed Tefvik, mülazemeti ve tezkireciliğinin Kara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz tarafından olduğu bilgisini verir. (Bkz. Şeyhî Mehmed Efendi: *Veḳāyī‘u’l-Fuḫalā*: C. 1, s. 712; Mehmed Tefvik: *Ḳāfile-i Şu‘arā*: s. 106).

⁹⁰ Kara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. nr. 486: 54^b.

⁹¹ REz: s. 92-93.

⁹² Kara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 41^b.

⁹³ Kara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 42^b.

“İmdi va’llāhü’l-‘aliyyü’l-‘Azîm ve bi-llāhi’l-‘Alîm ve bi-llāhi’l-Kerîm ol mecma’-ı şerr u şûra huzûrumuz ihtiyârî degül ıztırârî olup sebeb-i cem‘iyyet, vehm-i mahzâ ittibâ‘ ile ancak mezbûr üç Ağaruñ Mısr’a nefy ü iclâ olınmaları idi... Ağalaruñ vucûb-ı izâlesi içün bu fakîri fetvâ vermek isnâdî ile dağı mazhar-ı cevri ü mekr-i hussâd-ı bed-nihâd olmuşuz. *Ve kefâ bi-llāhi şehîden* ol huşûş ‘an-aşlin mahz-ı buhtân u iftirâdur. Ne anlar tenezzül edüp fetvâ istediler ve ne bizden müsâ‘ade oldu.”

‘Azîz Efendi’nin Sultan’a ihanet etmekle halen haksızca suçlanması, bu meselede uğradığı iftira onu o denli derinden üzmüş ve yaralamış olacak ki bu meseleyi düşündükçe sabrını ve sükunetini kaybettiğini ve Allah’ın gazabından korkmasa canına kıyacağını ifade etmesi, düştüğü durumun vahametini göstermesi açısından oldukça çarpıcıdır.⁹⁴

“Ammâ müstağrak-ı ni‘met ü ihsân-ı bî-payânî olduğumuz Sultân-ı Cem-nişân-ı ‘âlî-şân Hazretlerine hâşâ ve kellâ hıyânet töhmetinden ile’l-ân hâlâş olmadığımız dâğ-ı derûn ve mülâhaza olundukça perîşânî-dih-i evrâk-ı şabr u sükûn olup mazhar-ı gâzab-ı Hazret-i Rabb olmak havfı olmasa kendi helâkuma kasd ederdim.”

Tüm bu ifadelerden hareketle ‘Azîzî’nin IV. Mehmed tarafından Saray’a çağrıldığında oraya gidemeyişi, gidebildiğinde de zaten yerine Ebû Sa‘îd Efendi [ö. 1662]’nin tayin edilip kendisinin azl edilmesiyle sonuçlanan bu kargaşada hadiselerin gayri iradî geliştiği halde bu meselede sanki kendisinin dahli olmuşçasına suçlanmasının onurunu zedelemiş olduğunu söylemek mümkündür.

Azl sebebini ise “Ocağ Ağası nâmına olan cebâbire ikrâhiyle üç ‘Arabuñ Mısr’a gitmeleri teklîf-i ‘anîfinde bulunduğum vaz‘-ı küstâhından nâşî ‘azl ü iclâ belâsına mübtelâ olduğumdan...”⁹⁵

Ğara Çelebi-zâde, *REZ*’de “... teyessüri muğadder imiş.” dediği ve yalnızca 4 ay süren Şeyhülislamlığı boyunca din ve devlet için büyük hizmetler gördüğünü ve işinin her zaman hayra sevk olduğunu ifade ederek bir kusur işlemeksizin merhametsiz bahtının izin vermemesi sebebiyle sürgün ve gurbet belasına uğradığını ifade eder:⁹⁶

“Niçe mevâdde kârumuz hemîşe sevk-i hayr olup bi-fazlihi te‘âlâ dîn ü devlet hizmetinde bi-vech-i mâ kuşûr olmamış-iken tâlî‘-i nâ-mihribânımız müsâ‘ade olmamağın ve dört aylık Müftî nâmına olduğumuzun neticesi bî-şudûr-ı cürm ü günâh nefy ü iclâ ve kürbet-i gurbete mübtelâ olup...”

⁹⁴ Ğara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 43^a.

⁹⁵ Ğara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 486: 54^b.

⁹⁶ Ğara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 17^b.

Şeyhülislamlıktan azledilmesini müteakip 26 Ramazan 1061 [12 Eylül 1651]'de⁹⁷, Kadir Gecesi'nde⁹⁸ Sakız Adası'na sürülür.⁹⁹ Kâra Çelebi-zâde'nin Sakız'da kaldığı yedi ay sonunda burada meydana gelen saldırılar ve kuşatma sebebiyle ada halkının mal ve mülkleri ile Anadolu'ya göç etmeye karar verdikleri esnada güvensiz bir yere dönen Sakız'da naip bırakarak Bursa'ya dönmesine izin verilen emir, Cemaziye'l-evvel 1062 [Nisan 1652]'de kendisine ulaşır.¹⁰⁰ Bundan sonra hizmetine tahsis edilen bey gemisi ile Mudanya İskeleyi'ne ulaşır oradan 12 Cemaziye'l-evvel 1062 [12 Nisan 1652]'de Bursa'da aile yadigarı evine ulaşır.¹⁰¹

Kâra Çelebi-zâde, Bursa'ya ulaştıktan sonra eline geçen IV. Mehmed'in "Sen-ki Vezîr-i a'zamsın. 'Abdü'l-'azîz Efendi'ye emr gönderesin, çiftliğine gelsün. Ve arpalığına kimse dahl etmeye." şeklindeki hatt-ı şerifinde herhangi bir şehir belirtilmemişken Şeyhülislâm Ebû Sa'îd Efendi [ö. 1662]'nin adına olan emr-i şerifte satır dışında "Burûsa" kelimesi yazılmış olduğunu beyandan sonra Sultan'ın fermanına binaen İstanbul etrafındaki bir çiftliğe yerleşmeye niyet etmişse de Şeyhülislâm'ın şerrinden huzur bulamayacağı düşüncesi ile Bursa'da zorunlu ikameti kabul ettiğini ifade eder.¹⁰² Vefatına kadar Bursa'daki zorunlu ikametinin sebebinin Na'imâ, tarihinde "...vakt-i cülûsda zuhûr eden cünha-i lisânı ferâmûş olmamakla taraf-ı saltanata emn-i kalb ve i'timâd-ı küllî hâsıl olmayıp bir dahi makam-ı fetvâya değil İstanbul'a bile takrîbine ruhsat verilmeyip ol hüzn ve kürbet ile müteveccih-i dâr-ı âhiret oluncaya dek diyâr-ı gurbette mübtelâ-i hicrân ve mihnet olmuşlardır." şeklinde değerlendirse de 'Azîzî'nin İstanbul'a gelemeyişi kendi ifadelerinde geçtiği üzere Şeyhü'l-islâm Ebû Sa'îd Efendi [ö. 1662] sebebiyle olmuştur. Kâra Çelebi-zâde, İstanbul'da bulunduğu takdirde İlmiye mensuplarının kendi evinde olacağı ve (şeyhülislamlık için) önderlik teklifinin onda olacağı tehlikesini bertaraf için halefi Ebû Sa'îd Efendi [ö. 1662]'nin

⁹⁷ 'Abdu'r-rahmân 'Abdî Paşa: *Veķāyi'-nāme*: s. 32.

⁹⁸ Kâra Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: 43^b.; 'Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 488.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fuzalâ*: C. 1, s. 771.

⁹⁹ 'Abdu'r-rahmân 'Abdî Paşa: *Veķāyi'-nāme*: s. 32.; 'Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 488.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fuzalâ*: C. 1, s. 771.; Şafâî: *Tezkire*: s. 507.

¹⁰⁰ Kâra Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: 50^{a-b}.

¹⁰¹ Kâra Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: 50^b.

¹⁰² Kâra Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: 50^b.

kendisini Bursa'ya sürgüne zorlamasını ve Bahāyî [ö. 1654] ile dostluğu hususunda şu ifadelerle yer verir:¹⁰³

“Bizden vehim-nāk ve Bahāyî Çelebi [ö. 1654]'den bî-bāk olup Müftî olduğu gibi bu fakîri şehirden tār u ib'ād ve anı da' vet ile dil-şād eyledi.”

Bu arada Bahāyî [ö. 1654] ile olan ilişkilerinden de bahsetmek gerekirse ‘Azîz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*'ında onun için “Diyār-ı gurbetde refîkümüz olan...” şeklinde bir ifadeye yer verir.¹⁰⁴ *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*'ın H.1064/M.1654 vakalarında Bahāyî [ö. 1654]'nin vefatını ve onunla arasında geçen hadiseleri bahsinde şeyhülislamlıktan azlinde ve nefyinde kesinlikle bir ilgisi bulunmadığını hatta gücü yettiğinde yanında yer aldığından kendisince ve herkesçe malumken kendisini uzaklaştırıp Ebū Sa'îd Efendi [ö. 1662] yardımıyla arzusuna ulaşınca aralarındaki dostluk ve samimiyeti devam ettirmediğini şu sözlerle açıklar:¹⁰⁵

“...bizümle mebānî-i hülûs u maḥabbeti tecdîd ve dostî vü yek-cihetî muḳaddemâtı bi-temhîd edüp min-ba'd makām-ı şadâkatde kıyām ve ri'āyet-i hūkūḳ-ı sâbıkada ihtimām etmek üzere 'ukūd-ı 'uhūd-ı keşmekeş-i eyman-ı fâcire ile muḥkem ve veşîḳa-i ıslāḥ-ı zātü'l-beyn imzâ-yı maẓâ-mâ-maẓâ ile muṭarraz u mu'allem olmuş idi.”

Buna rağmen ‘Azîz Efendi, Bahāyî [ö. 1654]'nin amcazadesi Ebū Sa'îd Efendi [ö. 1662]'nin azliyle boşalan meşihat makamına ikinci kez gelişini [1062/1652] Bursa'da işittiği zamanda onu tebrik için kendisine bir mektup göndermiştir. Mektupta “Pençe-i kelām her ne deñlü mücrim ise ‘Abdü'l-'azîz fakîr eski dostdur.” şeklinde eski dost olduklarını hatırlatarak “Eger intikām ile mu'āmele buyuruyor ise bu fakîr ehl olduğu şüretdür. Eger ḥod me'mûlümüz olduğu ‘afv vü şafḥ ile buyuruyor ise Sulṭānum Ḥazretleri ehil oldukları sîretdür. Ümîdümüz oldur ki *Faşfeḥi's-şafḥa'l-cemîl* fermān haberiyle imtişāl buyrulup ḥāk-pāy-ı sa'âdetlerinden isti'fâ-yı bi'z-zāt etmek müyesser

¹⁰³ Kara Çelebi-zâde ‘Abdü'l-'azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: 55^a.; Nevzat Kaya: *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlîl ve Metin) 1732*: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 123.

¹⁰⁴ ‘Azîzî'nin ifadelerinden Kıbrıs'a sürgüne gittiği ve affedilerek İstanbul'a döndüğü Ramazan ayına kadar, bütün içtiği sebebiyle Halep kadılığından mazul ve nefy ile Kıbrıs'ta bulunan Bahāyî ile birbirlerine yoldaşlık yaptıkları anlaşılmaktadır. (Bkz. Kara Çelebi-zâde ‘Abdü'l-'azîz: *Ravzatü'l-Ebrâr*: 286^b.)

¹⁰⁵ Kara Çelebi-zâde ‘Abdü'l-'azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. nr. 486: ?^b Nevzat Kaya: s. 171.

ola. Ve mā zālik.”¹⁰⁶ şeklinde sözlerle ona olan kırınlığını ve küskünlüğünü bir kenara bırakarak dostluklarını sürdürmek istediğinde olduğunu ifade etmektedir.

Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr'ında “şehir-i cennet-āsā” dediği Bursa için; iyi ve ahlaklı nice ileri gelenleri içinde barındıran, lezzetli suyu, ılıman havası, Osmanlı'nın seçkin sultanlarının eski başkenti olması vasıflarıyla benzeri olmayan bir şehir olmakla övgüsünü layıkıyla yapabilmenin imkânsız olduğunu ve özellikle de babasının bu şehirde epey zaman ikamet etmesi, kabrinin de burada olması sebebiyle Bursa'ya özel bir alaka duyduğunu ifade eder. Bunlardan başka ahalisinden görülen sadakat ve rağbet sebebiyle Allah'ın kendisine ihsan ettiği bunca nimete şükrettiğini beyan etse de yine de ailesinden uzakta mecburi ikamet etmesi, onu çoğunlukla mutsuzluğa ve sıkıntıya uğratmıştır.¹⁰⁷

“Lâkin çünkü meks ü kararımız ân-ihtiyârın olmayup hüküm-i izrâr u ıztırâr ile idi. Mir'ât-ı hâtır ol cihetden pezirâ-yı gubâr-ı inkisâr olup be-herhâl ekşer-i evkâtta hüzün ü melâl ile güzereân ve yâd-ı ehl ü evlâd ile dil-i nâ-şâd mübtelâ-yı bend-i belâ-yı hafâkân idi.”

Şaban 1066 [Mayıs/Haziran 1656]'da¹⁰⁸ Sakız arpalığı Mudanya kazasına değiştirilir, ancak kısa zaman sonra Şevval 1066 [Temmuz/Ağustos 1656]'da¹⁰⁹ tekrar Sakız kazası arpalık olarak verilir. Rebiü'l-ahir 1067 [Ocak/Şubat 1657]'de Sakız'da meydana gelen istilalardan her zamanki ürünün yarıya inmesi sebebiyle isteği üzerine Gelibolu kazası arpalık olarak verilir.¹¹⁰

1.1.4 Müftü Suyu ve Hayratı

Müverrihliği, ilim adamlığı yanı sıra hayırseverliği ile de meşhur olan Kara Çelebi-zâde hakkında devrinin ve ileriki dönemlerin çeşitli türden eserlerinde, özellikle, Bursa'da zorunlu ikamette bulunduğu yıllarda Keşiş Dağı eteğindeki Gümgüm Mesiresi'nden getirtmiş olduğu Müftü Suyu¹¹¹ ile adından sıkça söz edilmiştir. Kaynaklarda dağ eteklerinden getirttiği bu su ile yaptırdığı çeşmelerin sayısı konusunda farklı bilgiler yer almaktadır. Şeyhî [ö. 1731] ve ‘Uşşâkizâde [ö. 1724], ‘Azîzî'nin

¹⁰⁶ *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: Ali Emiri Ktp. nr. 299-2: (İlk varak arasında ayrı bir yaprak olarak yer alır.)

¹⁰⁷ Nevzat Kaya: *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin) 1732*: s.170.

¹⁰⁸ Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalā*: C. 1, s. 771.

¹⁰⁹ Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalā*: C. 1, s. 771.

¹¹⁰ ‘Uşşâkizâde İbrâhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakā'îk*: s. 489.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fużalā*: C. 1, s. 771.; İsmâ'îl Belîğ: *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân*: 161^a.

¹¹¹ Orhan F. Köprülü: “Şeyhülislâm Kara-Çelebi Zade Abdülaziz Efendi ve Müftü Suyu”; *Türk Tarih Kurumu Belleten*: C. XI, sy. 41, Ocak 1947, s. 138.

Bursa’da yaptırmış olduğu çeşmelerin yüzü aşkın olduğunu¹¹², Evliyâ Çelebi [ö. 1684?] ise iki yüz adet olduğunu ve çeşme üzerine “Sâhibü’l-hayrât fakîr Azîz” şeklinde yazdırarak birer Fatiha rica ettiği bilgisinin ardından çeşmelerin nerelerde olduğuna dair “Ve iki yüz çeşmesi hemân Bezzâzistân önünde ve Kavukçular içinde ve Gelincik Çârşûsunda ve Ulu Câmi‘ semtlerinde ve her kûşe ve pûşe başında ikişer yerden âdem gerdânı kalınlığı ayn-ı zülâller cereyân edüp birbirinden tulû‘ edüp bir çeşmeye dahi vurup cemî‘ î çeşmesârları böyle binâ olunmuşdur.” şeklinde ifadelere yer verir.¹¹³

Bu kaynaklar dışında ‘Azîz Efendi’nin çeşmeleri hakkında, torunlarından Mehmed Emîn Efendi’nin oğlu Ahmed ‘Azîz Paşa [ö. 1814] üzerinde olan ve en son Silahşor-ı Hassa’dan Hasan Bey-zâde Muştafa Bey’e devrolunan vakıflarının bakımsızlığa terk olunduğuna dair arşiv belgesinde “Burûsa’da medfûn Şeyhü’l-İslâm-ı esbak Kâra Çelebi-zâde ‘Azîz Efendi, müşâru’n-ileyhüj cedit olup mahrûse-i mezkûrede binâ ve ihyâ etmiş olduğu kırk çeşmesi ”¹¹⁴ ifadesinden hareketle çeşmelerinin adedinin kırk olduğunu söyleyebiliriz.

‘İsâ-zâde Târîhi’nde ise ‘Azîzî’nin Bursa şehrinde yaptırmış olduğu çeşmeler için, şehirde suya ihtiyaç olunmadığı halde malvarlığını hesapsızca harcadığı ifade edilir.¹¹⁵

Evliyâ Çelebi’nin “El-hâsıl Bursa demek, sudan ibâret bir kelâmdır.”¹¹⁶ dediği Bursa suları üzerine yazılmış Ahmed Hâsib Efendi [ö. 1166/1752-53]’nin *miyâhiyye* türündeki manzumesinde ‘Azîzî’nin şeyhülislamlığına da gönderme yaptığı Müftü suyu ile alakalı da bir beyit yer almaktadır:¹¹⁷

Müftî Şuyın olur olmaz şuya tercîh edemem
Hele şer’ice şudur iç ve ‘aleyhi’l-fetvâ (Hâsib Efendi: *Miyâhiyye*: 9)

Kâra Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz’in meşhur çeşmelerine devrin şairleri tarafından da tarih düşürülmüştür. Nişârî Ya‘kûb Çelebi [ö. 1067?]'nin tarihi bunlardan biridir:¹¹⁸

¹¹² ‘Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakâ’îk*: s. 489.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķâyî’u’l-Fużâlâ*: C. 1, s. 776.; Mehmed Süreyyâ: *Sicill-i ‘Osmânî*: C. 1, s. 100.

¹¹³ Evliyâ Çelebi: *Seyehat-nâme*: C. 2, s. 15.

¹¹⁴ BOA, HAT, Dosya No: 1301, Gömlek No: 50631.

¹¹⁵ ‘İsâ-zâde: *Târîh-i ‘İsâ-zâde*: s. 51.

¹¹⁶ Evliyâ Çelebi: *Seyehat-nâme*: C. 2, s. 16.

¹¹⁷ Süleyman Eroğlu: “Türk Edebiyatında Miyâhiyye Türüne Bir Örnek: Hâsib Efendi’nin Miyâhiyyesi”: *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 9, S. 15, 2008/2, s. 429-439.

¹¹⁸ İsmâ‘îl Belîğ: *Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân*: 243^b.; Mehmet Nâil Tuman: *Tuhfe-i Nâilî*: C. II, s. 1030.

*Maẓhar-ı lutf-ı Hudā Hazret-i Şeyhü'l-İslām
Êde Haḡ gûlbûn-i iḡbâini dâ'im nev-ḡîz*

*Bursaya ni'met-i maḡz oldu vücûdî pâkî
Êtdi virâne olan yerleri ma'mûr u temîz*

*Şehre bir şû getürüp çeşmeler ihyâ êtdi
Ta'mda şerbet ü sükkerdür o yâ şehd-âmîz*

*Êtmedi eyledügi hayrı cihānda kimesne
Ḳatı 'ālemde anuḡ gibi bir ehl-i temyîz*

*Êdemez biḡde birin midḡatüḡ erbāb-ı 'uḡûl
Nice medḡ êde Nişārî gibi 'abd-i nâ-ḡîz*

*Rûz u şeb Hazretüḡe hayr du'âdur târîḡ
Olasın 'izzet ü iḡbāl ile 'ālemde 'azîz*

Nâzik 'Abdu'llāh Efendi [ö. 1686]'nin 'Azîzî'nin yaptırmış olduḡu çeşmelerden biri için söylediḡi tarih ise şû şekildedir:¹¹⁹

*Hazret-i Müftî-i keşîru'l-cûd
Eyledi Bursa şehrini ihyâ*

*Buldı bir 'ayn-ı şafâ kim şehre
Câ-be-câ kevşer eyledi icrâ*

*Meclis-i ḡāşî içre târîḡin
Cüst ü cû êtdi fırḡa-i nüdemâ*

*'Ayn-ı hayru'l-'Azîz dedüm ben
Kendisi dèdi ḡayr-ı cārî-mâ*

Sene 1065 [1654/55]]

Günümüze kadar gelememiş olan bu tarihî çeşmelerden yalnızca bir çeşmenin kitabesi Abdal Camii avlusunda bulunmuş ve yapılan yeni çeşmeye orijinal çeşme kitabesi yerleştirilmiştir.¹²⁰

*Şeyhü'l-İslām 'Azîz-i 'ālem
Êtdi ma'mûr bir niçe vîrâne*

¹¹⁹ İsmâ'îl Belîḡ: *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân*: 161^a.; Nâzikî: *Dîvân*: Hazırlayan: Abdülkerim Gülhan: *Nâzikî Dîvânı: Karşılaştırmalı Metin*: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 1989, s. 193. (*Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân* esas alınmıştır.)

¹²⁰ Ebru Çetinkaya: *Bursa Çeşmeleri*: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012, s. 35.

Çok eŖer etti Hudā ede kabūl
Hayrdur çün kalacak insāna

Kıldı bu āb-ı revān hem-tā kim
TeŖneler nūŖ ede kana kana

Hātif-i gayb dedi tārīhin
NūŖ-ı cān olsun içen ‘aṭāŖāne

‘Azīz Efendi, Bursa’da yaptırmıŖ olduėu kırk eŖmeden baŖka Ulu Camii dıŖında iki suffa ve muallimhane inŖa ettirmiŖtir. İki sofanın tamamlanmasına ise Nācī Efendi Ŗöyle tarih dūŖmūŖtur:¹²¹

İki Ŗuffe eyledi Müftī Efendi cāmi’e

[1065]

Bursa’da İŖhak Ŗah Mahallesi’nde bulunan, yalnızca beŖ vakit namazın kılınabildiği, minberi olmayan mescit olarak hizmet veren yapıyı padiŖahın izni ile camiye evirmiŖtir.¹²²

Sakız’da sürgün bulunduğunda, padiŖahın izni dahilinde kiliseden camiye çevirdiği Büyük Camii ve yine burada mescit iken camiye çevrilen Küçük Camii vakfiyeleridir.¹²³

1.1.5 Ölümü

Teraḥḥum eyle İlāhī beni tamām etti
KeŖ-ā-keŖ-i ġam-ı ġurbet hevā-yı ḥubb-ı vaṭan (TB. 2/IV/5)

diyerek gurbet olarak nitelediği Bursa’da kaldığı baba evinde, vatanım dediği İstanbul’dan ayrı olmanın ıstırabını dindirmeden geçen 6 yıla yakın zorunlu ikametinin sonunda 6 Rebi’u’l-ahir 1068 [11 Ocak 1658] gece¹²⁴, saat 5’t¹²⁵ 66 yaŖında vefat etmiŖtir. Vasiyeti¹²⁶ üzerine Deveciler Mezarlığı yakınında TimurtaŖ Muallimhanesi

¹²¹ İsmā‘īl Belīğ: *Güldeste-i Riyāz-ı ‘İrfān*: 161^a.

¹²² Ali İhsan KarataŖ: *Ŗeyhūlislām Karaelebizāde Abdūlaziz Efendi (Hayatı, Eserleri ve Vakıfları)*: s. 158.

¹²³ Ali İhsan KarataŖ: *Ŗeyhūlislām Karaelebizāde Abdūlaziz Efendi (Hayatı, Eserleri ve Vakıfları)*: s. 165.

¹²⁴ ‘UŖŖāķizāde İbrāḥīm Hasīb: *Zeyl-i Ŗakā’ik*: s. 489.; Ŗeyhī Mehmed Efendi: *Veķāyi’u’l-Fuṣalā*: C. 1, s. 771.

¹²⁵ İsmāīl Belīğ: *Güldeste-i Riyāz-ı ‘İrfān*: 166^b; Kātip Çelebi: *KeŖfū’Zunūn an Esāmi’l-Kütübi ve’l-Fünūn*: C. 3, s. 1035; Ŗafāyi: *Tezkire*: s. 507.(yalnız 1068); ¹²⁵ Cemāle’d-dīn: *Āyīne-i Zürefā*: s. 30.

¹²⁶ ‘UŖŖāķizāde İbrāḥīm Hasīb: *Zeyl-i Ŗakā’ik*: s. 489.; Ŗeyhī Mehmed Efendi: *Veķāyi’u’l-Fuṣalā*: C. 1, s. 771.; Orhan Köprölü ve İsmet Parmaksızoğlu’nun birlikte hazırladıkları ve giriŖ kısmına ulaşabildiğimiz mezuniyet tezinde Rauf Yelkenci’nin kitapları arasında ‘Azīz Efendi’nin vasiyetine

yakınına defnedilmiştir.¹²⁷ Mezarlık, 1940lı yıllarda kaldırılmış ve mezar taşları müzeye nakledilmiştir. Emir Sultan Müzesine taşınan mezar taşlarının arasında Kara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘aziz Efendi’nin mezar taşı bulunmamaktadır. vasiyetnamesinde mezar taşının yazıyı tutmayan yumuşak küfeki taşından yapılması geçtiği belirtilmekte olup taşın yazılarının silindiği düşünülmektedir.

Kaynakların hiçbirinde geçmemekle birlikte ‘Azîzî’nin vefatından hemen önce yazdığı eseri *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*’ında anlatılan vakaların 1068 Safer’inde sonlanması ve eserin bitişine dair herhangi bir iz bulunmayışı vefatına kadar geçen bir ayı aşkın süre zarfında hastalanmış olabileceğini de akla getirmektedir.

‘Azîzî’nin *Gülşen-i Niyâz* mesnevîsi N nüshası sonunda yer alan hal tercümesiyle birlikte Nişârî¹²⁸, nin ‘Azîzî’nin vefatına söylediği tarih şu şekildedir:

Târih-i vefât-ı merhûm ‘Abdü’l-‘Azîz Efendi eş-şehîr be-Kara Çelebi-zâde güfte-i Nişârî¹²⁹

*‘Azîz Efendi o mebrûr Müftî-i sâbık
Geçürdi ‘ömrini Burusada ‘azl ile müddet-i evkât*

*Eşerlerinde me‘ânî şühûd-ı ‘âdildür
Lisânı olduğu anuñ müfesser-i âyât*

*Olinca rihletine hükm-i irci‘ı-ı vârid
Kıpandı defter-i rûzı me‘âl-i kayd-ı hayât*

*Karîn-i rahmet-i Rahmân olup anuñ rûhı
Be-kâda nâzar-ı dîdâr-ı Haq ola bi’z-zât*

rastlanıldığından bahsedilmektedir. Ancak kısıtlı imkanlara sahip olduğumuz bu salgın sürecinde Köprülü ve Parmaksızoğlu’nun tezinin tamamına ulaşamadığımız gibi Rauf Yelkenci’nin söz konusu kitabı yahut ‘Azîzî’nin vasiyeti ile ilgili bir bilgi de elde edemedik.

¹²⁷ ‘Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb: *Zeyl-i Şakâ’ik*: s. 489.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķâyî’u’l-Fuzâlâ*: C. 1, s.771.

¹²⁸ ‘Azîzî’nin vefatına tarih düşürenin Hüseyin Nisârî [ö. 1075/1664] mi yahut Nişârî Ya‘kûb Çelebi [ö. 1067?] mi olduğu bilgisi yoktur. Vefat tarihi olarak Hüseyin Nisârî [ö. 1075/1664] olabileceği düşünülse de Nişârî Ya‘kûb Çelebi [ö. 1067?]'nin Bursa'ya gelerek burada yaşadığı ve vefat ettiği bilgisi ile ‘Azîzî’nin Bursa’da yaptırdığı 1056 tarihli (tarihe bakılacak tekrar) çeşmesine düştüğü tarih manzumesinin varlığı, N nüshasında yer alan bu tarih manzumesinin Nişârî Ya‘kûb Çelebi [ö. 1067?]'ye ait olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Ancak Nişârî Ya‘kûb Çelebi [ö. 1067?]'nin kaynaklarda geçen vefat tarihi ‘Azîzî’nin vefatına söylediği tarih ile çelişki arz etmektedir. Azîzî’nin vefatına tarih düşen Ya‘kûb Çelebi Nişârî ise vefat tarihi kaynaklarda geçtiği üzere H.1067/M.1656/57 değil de ‘Azîzî’nin vefatından sonra bir tarih olmalıdır. Kaynaklar için bkz. İsmâ‘îl Belîğ: *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*: 244^b; İsmâîl Belîğ: *Nuhbetü’l-Âşâr Li-Zeyl-i Zübdeti’l-Eş‘âr*: s. 559.; Mecelletü’n-Nisab, Mehmed Nâ’il Tuman: *Tuhfe-i Nâ’ilî*: C. II, s. 1030.; Nişârî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Nagihan Çağlayan: *Nisârî Dîvânı (Metin-İnceleme)*: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2007.

¹²⁹ *Gülşen-i Niyâz*: Nuruosmaniye Ktp. 4170, 53^b.

Niṣārī fevtine ilhām ile dēdi tārīḥ
Maḳām-ı rūḥ-ı ‘Azīz oldı sāḥa-i cennāt
Sene 1068 [1658]

1.1.6 Kişiliğine Dair Bilgiler

‘Azīz Efendi’nin karakteri hakkında ‘Uṣṣāḳi-zāde [ö. 1724], “Mevlānā-yı mezbūr mecmū‘ a-i faẓl-ı mevḫūr, emāṣil meyānında imtiyāzı meṣhūd, āḥād-ı ‘ulemā-yı ‘aṣrdan ma‘dūd, vaḳūr u edīb, muḥteṣem ü mehīb, ‘ālī-ṭab‘ u bülend-himmet, zī-mürüvvet ü ṣāḥib-i ‘azamet idi.” ifadelerine yer verir.¹³⁰ Şeyhī [ö. 1731] de Zeyl’inde ‘Uṣṣāḳi-zāde’nin ifadelerinin aynıyla, ondan birçok fazileti kendinde toplamış, benzerleri arasında üstünlüğü herkesçe malum, asrının sayılı alimlerinden, vakur ve zarif, ihtişam sahibi ve heybetli, yüce karakterli ve gayreti çok, iyiliksever ve azamet sahibi olarak bahseder.¹³¹ Belīg [ö. 1729] de ‘Uṣṣāḳi-zāde’nin ilk baştaki ifadeleri ile ondan “mecmū‘ a-i faẓl-ı mevḫūr ve emāṣil meyānında imtiyāzı meṣhūrdur.” diyerek alimlere yakışır birçok değeri kendinde toplanmış, benzerleri arasında üstünlüğüyle bilindiğini vurgular.¹³²

‘İsā-zāde, onun için “muḥteṣem ve vakūr, hareketi nâdir beraber? ‘azamet-i bî-endâze sāḥibi, bed-hilkat bir âdem idi. ‘İlmi miyâne, ma‘rifet ve inṣâsı dahi var idi.” şeklinde ilminin ortada, bilgisi ve inşa kabiliyeti olduğunu; öte yandan kötü yaratılışlı, aşırı kibir sahibi olduğu yönünde ifadelerde bulunur.¹³³

Müstaḳīm-zāde [ö. 1788], “vasaṭu’l-kāme, mülāḥḥam, serī‘u’l-keḷām, ilzām-ı ḥaṣma ḳādir, melā-yı mu‘azzam idi. Muta‘aṣṣīb-meṣreb, mutaṣallib mezḥeb, ‘ilmi ḳadr-i müşterek, ma‘ārifde fā’iḳü’l-aḳrān idi.” orta boylu, kilolu, hızlı konuştuğu şeklindeki ve karşı görüştekileri susturmaya kadir olduğu, yetenekleri ve kişiliği hakkında da bilgi verir.¹³⁴

‘Uṣṣāḳizāde, eserinde dürüst, sözünü padişah dahi olsa kimseden sakınmayan hatta Sultan İbrahim’in tahttan indirilerek Şehzade IV. Mehmed’in tahta çıkarılması öncesinde Valide Sultan’ın huzuruna izinsiz çıkıp orada bulunan Vezir ve Müftü’ye hitaben söylediği sözler sonrasında Valide Sultan’ın kendisine “Behey Efendi! Ne ‘aceb

¹³⁰ ‘Uṣṣāḳizāde İbrāḥīm Hasīb: *Zeyl-i Şaḳā’iḳ*: s. 489.

¹³¹ Şeyhī Mehmed Efendi: *Veḳāyi‘u’l-Fuẓalā*: C. 1, s. 771.

¹³² İsmā‘īl Belīg: *Güldeste-i Riyāz-ı ‘İrfān*: 160^b.

¹³³ ‘İsā-zāde: *Ṭārīḥ-i ‘İsā-zāde*: s. 51.

¹³⁴ Müstaḳīm-zāde Süleymān Sa‘āde’d-dīn: *Devḫatü’l-Meṣāyih*: 45^a.

dürüş-t-gü âdemsin.” şeklindeki sözlerine yer verir.¹³⁵ ‘Azîz Efendi, *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*’ında bahsettiği bu hadisenin ardından kendisi için, büyük küçük hatırını gözetmeyi düşünmeksizin, kınayanların kınamalarından korkmama şerefine ulaşmış olması sebebiyle daima doğruyu söylediği yönünde şu ifadelere yer verir:¹³⁶

“Töğrusı fakîr dahı bi-luţfihi Te‘âlâ lâ yehâf fi-llâhi yevmete lâ'im teşrîfine mazhar olduğumuz cihetden dâ'im râst-güylukda bî-ihtiyâr ekâbir ü eşâğir hâtırların ri‘âyet mülâhazasın étmez idük.”

Na‘îmâ [ö. 1716] da “Mevlânâ-yı mezbûr aşlâ kimesneden ihtirâz ve ictinâb eylemeyüp hağ-güyluk vâdisin ihtiyâr içün kibâr-ı devlete ve vüzerâyâ varınca müdârâ étmeyüp hâtır-mânde olur ise de kelâm-ı hağğı bî-muḥâbâ irâd édermiş.” şeklindeki sözlerle ‘Azîz Efendi’nin kişiler ve şartlar ne olursa olsun doğruları söylemekten hiçbir zaman çekinmediğini belirtir.¹³⁷

Dönemin padişahlarına dahi kasîde yazmamış olan Kâra Çelebi-zâde’nin her ne kadar üst mevkilere gelme arzusunda olursa olsun bu arzusuna kavuşmak için kimseye yüz sürmeyen, minnet etmeyen tavrı, şiirlerinde de yer bulur:¹³⁸

*Dökmedin âb-ı rûyı bir derde
Olmadın ‘arz-ı ḥâl bir ferde*

‘Azîzî, minnet etmeyen bir tavırda olduğu gibi talihini değiştirecek olanın ne yıldızlar ne felek ne de başka şahıslar olmadığı, talihin Allah vergisi olduğu ve ona kavuşacağı hususunda da ümitli olduğunu ifade eder:

*Bir dürde kâse ber-kef-i deryûze olmazuz
Ümmîd-vâr-ı baḥt-ı Hudâ-dâddur göñül (G. 30/3)*

Yine aynı gazelinde gönlünün yokluk ve varlık bağlarından kurtulduğunu arzusunun kendisine ayak bağı olamayacağını ifade eder:

*Olmaz ‘Azîziyâ bize pâ-bend hîç emel
Çün kayd-ı hest ü nîstden âzâddur göñül (G. 30/5)*

İstiğna ve tok gözlülük halinde isteklerini yalnızca Allah’tan dileyen ‘Azîzî, her işinde Allah’ın hükmüne de tevekkül halindedir:

¹³⁵ Kâra Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: 3^a.; ‘Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakâ’îk*: s. 910.

¹³⁶ Kâra Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: 7^a.

¹³⁷ Na‘îmâ: *Terceme-i Kâra Çelebi-zâde ‘Azîz Efendi*: Cild-i Şânî-i Na‘îmâ, Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, nr. 992: 109^b-110^a.

¹³⁸ Kâra Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Gülşen-i Niyâz*: 67^a.

*Teh cür‘a-i fenāya kanā‘at eder göñül
Şanma heves ki raṭl-ı girān-ı beḳāyadur*

*Yokdur ‘Azīzī zerre kadar ıztırāb-ı dil
Meylüm benüm hemīşe ḳazāya rızāyadur (G. 5/4-5)*

Bütün bu şiirleri de gösteriyor ki ‘Azīzī, başta Na‘īmā olmak üzere dönemin ve diğer kaynakların da aynen tekrarladığı şekilde muhteris bir kişi olarak vasıflandırılmalı gelse de aslında gerek *Gülşen-i Niyāz*’ında gerek *Dīvānçe*’sini oluşturan şiirleri değerlendirildiğinde böyle olmadığı görülecektir. Özellikle IV. Mehmed [ö. 1693] cülusuyla birlikte getirildiği mansıplar ve bunların neticeleri sebebiyle iç hesaplaşmasını ve olayların gerçek yüzünü ortaya koyduğu *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrār*’ı onu anlamak ve kişiliğini yansıtmaları açısından önemli ipuçları vermektedir. Ve kendi ifadelerinden hareketle onda ihtirastan ziyade uğradığı pek çok haksızlık neticesinde derin kırıgınlıklar yaşayan bir insan olduğu görülebilir.

1.2 ESERLERİ

1.2.1 Edebiyata Dair Eserleri

1.2.1.1 *Dīvān*

Azīzī’nin bir divan sahibi olduğuna dair kaynaklardaki bilgilere yer verilecek ve *Dīvānçe*’si ileride ayrıntılı olarak incelenecektir. İsmail Belīg’in [ö. 1729], *Nuḥbetü’l-Āşār*’ında Azīzī’den verdiği gazel örneklerinden önce “kendi hattıyla olan dīvān-ı belāğat-ı ‘ünvānından keşīde-i silk-i taḥrīrdür.”¹³⁹ şeklinde ifadede Azīzī’nin hayatta iken kendi hattıyla *Dīvān*’ını tertip etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı müellife ait *Güldeste-i Riyāz-ı ‘İrfān* adlı eserde “Dīvān-ı Eş‘ār-ı belāğat-şi‘ārı vardır.”¹⁴⁰ ifadesi yer almaktadır. Bunlardan başka *Osmanlı Müellifleri*’nde ve *Eslāf*’ta mürettep şiir divanı¹⁴¹, *Osmanlı Şeyhülislâmları*’nda ise şiir divanı¹⁴² olduğu zikredilir.

¹³⁹ İsmail Belīg: *Nuḥbetü’l-Āşār li-Zeyli Zübde-i Eş‘ār*: Hazırlayan: Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Gazi Üniversitesi Yayınları: 62, Ankara 1985, s. 341.

¹⁴⁰ İsmail Belīg: *Güldeste-i Riyāz-ı ‘İrfān*: 161^a.

¹⁴¹ Fā’ik Reşād: *Eslāf*: C. 1, Alem Matbaası, İstanbul 1311, s. 207.; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.

¹⁴² Abdülkadir Altunsu: *Osmanlı Şeyhülislâmları*: s. 79.

1.2.1.2 *Gülşen-i Niyâz*¹⁴³

Mesnevî nazım şeklinde, aruzun *Hafif* bahrinde *fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* vezniyle kaleme aldığı 1855 beyitlik Türkçe, manzum sergüzeşt-nâmesidir.

İstanbul kadılığından azledilerek Kıbrıs'ta sürgünde bulunduğu esnada kaleme almıştır. Nefîy haberinin kendisine ulaşması, İstanbul'dan ayrılışı, Kıbrıs'a varışı, orada karşılanması, vatan hasretiyle çektiği elem ve sıkıntıları anlattığı, gururu ve kulluğundaki noksanlıklardan pişmanlıkla Allah'a yakarışını, affedildiği müjdesi ve sevincini dile getirdiği bir sergüzeşt-nâmedir. Besmele ile ilgili bir manzumeyle başladığı eserde münâcât, na't, eserin yazılış sebebi ve isminin yer aldığı giriş bölümü ardından klasik mesnevî örgüsünde olduğu üzere keskin olarak asıl konunun uzun uzadıya anlatıldığı bir bölüm yer almaz, konu bütün halinde işlenmek yerine bölümler arasına serpilmiş haldedir. Kâtib Çelebi [ö.1657], *Keşfü'z-Zünûn*'unda "1043 yılında İstanbul kadılığından azledilmiş olarak Kıbrıs'a sürgüne gönderildiği zamanki derdini anlatması hakkındadır."¹⁴⁴ şeklinde nefyini 1043 yılı olarak vermişse de bu tarih 1044 yılıdır.

Eser üzerine Fatma Bindal Arslan ve Abdullah Begeç tarafından iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

1.2.1.3 *Münâcât*

'Azîzî'nin *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*'ında da yer verdiği, bizim de *Dîvânçe* metnine dahil ettiğimiz manzumesidir. Eserdeki ifadelerinden Sakız Adası'nda sürgündeyken affı için yazdığı, müstakil bir manzume olduğu anlaşılan münâcât-na't türündeki 90 beyitlik terkîb-bendidir.¹⁴⁵ Yine kendi ifadeleriyle çok rağbet görüp nüshalarının dört bir tarafa yayıldığını ifade ettiği manzume, mecmualarda da yer bulmuştur. Bazı mecmualarda terkîb-bend şeklinde yer alırken bazılarında ve *Gülşen-i Niyâz* nüshalarında -mesnevînin ardından gelen şiiirler içinde- 60 beyitlik bir tercî'-bend nazım şekliyle yer alır. (Mısır Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye *Mecâmi Türkî Tal'at* nr. 45, vr. 137-140 ve nr. 162, vr. 69-73.)¹⁴⁶

¹⁴³ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.

¹⁴⁴ Kâtib Çelebi: *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*: C. 3, s. 1199.

¹⁴⁵ "Nazım Şekilleri" bahsinde de geçtiği üzere REZ nüshalarının ekserisinde şiiir öncesinde manzumenin 90 beyitlik olduğu ifadesi geçerken şiiirin kendi 80 beyit olarak yer almıştır ve eser üzerine yapılan doktora tezinde de haliyle 80 beyit olarak yer verilmiştir. Oysa bazı mecmualarda 88 ve 89 beyit olarak yer aldığı görülmüş ve manzumenin ifadelerin çoğunda geçtiği üzerine 90 beyit olduğu ortaya koyulmuştur.

¹⁴⁶ "Nüsha Tavsifleri" bahsinde temin edebildiğimiz diğer nüshaların bilgisi verilecektir.

1.2.2 Tarihe Dair Eserler

1.2.2.1 *Ravzatü'l-Ebrâr el-Mübînü li-Hakâiki'l-Ahbârî fi't-Tārîh*

Kısa ismi ile *Ravzatü'l-Ebrâr* şeklinde geçen eser, Kıra Çelebi-zâde ' Abdül-' azîz'in müverrihliğini¹⁴⁷ burada bunu kaynak olarak kullananları zikret

Sultan İbrahim [ö. 1648]'e ithaf ettiği eseri, IV. Mehmed [ö. 1693]'in cülusuyla birlikte ona sunmuş ve padişahın kabul iltifatı ile şereflenmiş ve samur kürklü bir hilat ile taltif edilmiştir.¹⁴⁸

' Azîzî'nin eserin mukaddimesinde belirttiği üzere Hz. Adem'den eserin yazılmış olduğu zamana dek [1058/1648] gelmiş olan hayırlılar zümresinin şöhret bulmuşlarının haberlerini içeren ve dört *fasıl* ve iki *tekmileden* oluşan eserde ilk fasıl, *Mir'atü's-Şafâ*'da yazıldığı üzere ahlakı övülmüş peygamberlerin menkıbeleri ve tekmiyesi şüpheli peygamberlerin durumları hakkında; ikinci fasıl, *Mir'atü's-Şafâ*'daki safhalar usulünde Hz. Muhammed'in hayatı; üçüncü fasıl, dört halife ve sultanların eserleri, tekmiyesi İslam şeriatı geleneklerinin ortaya çıkışı ve İslam'dan önce gelmiş, seçkin ülkelerin meşhur sultanları hakkında ve dördüncü fasıl ise Osmanlı Devleti'nin doğuşundan o zamana kadar [1058/1648] gelen büyük sultanları ve olayları hakkındadır.¹⁴⁹

1248/1832 tarihinde Bulak Matbaası'nda basılmış olan eser, bazı yazma nüshalarda da olduğu şekilde eksiktir. Vakalar IV. Mehmed [ö. 1693] cülusu olan 1058/ tarihi ile değil de Silahdar Yusuf Paşa [ö. 1646]'nın vefatı H. 1055 tarihi ile sonlanır.¹⁵⁰

İbrahim Özgül tarafından 1299-1648 yıllarını kapsayan dördüncü bölümün tahlili ve metni şeklinde doktora tezi ve Nurdan Çimen tarafından eserin tahlili ve tam metni üzerine yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁷ 'Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakâ'îk*: s. 489.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķâyî'u'l-Fużalâ*: C. 1, s. 772.; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellîfleri*: C. 3, s. 80.

¹⁴⁸ 'Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakâ'îk*: s. 489.; Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķâyî'u'l-Fużalâ*: C. 1, s. 772.

¹⁴⁹ *Ravzatü'l-Ebrâr*: NB 1325, s. 2^{a,b}.; Kâtib Çelebi: *Keşfü'z-Z unûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*: C. 2, s. 748.

¹⁵⁰ *Ravzatü'l-Ebrâr*: NB 1325, s. 359^b.; Kıra Çelebi-zâde ' Abdül-' azîz b. Hüsameddin: *Ravzatü'l-Ebrâr*: Bulak Matbaası, Mısır 1248.

¹⁵¹ Eserin bütünüyle tekrar çalışılmaya muhtaç olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.2.2 *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrār*¹⁵²

Ḳara Çelebi-zāde'nin Bursa'da zorunlu ikamette iken *Ravzatü'l-Ebrār* adlı tarihine yazdığı zeylidir.

Eser, ilk kısımda Sultan İbrahim [ö. 1648]'in tahtan indirilerek yerine oğlu IV. Mehmed [ö. 1693]'in tahta geçirilmesi hadisesi ile başlar. Ardından Muharrem 1059 [Ocak 1649] tarihli vakalarla Safer 1068 [Kasım 1657]'de Limni Adası'nın Venediklilerden geri alınması ve bu sırada Edirne'de bulunan IV. Mehmed [ö. 1693] tarafından atıfelerle ödüllendirilmesi hadisesiyle son bulmakta ve 1058-1068 [1648-1657] on yıllık hadiseleri içermektedir.

1.2.2.3 *Süleymān-nāme*¹⁵³

Ḳara Çelebi-zāde'nin Hoca Sa'ade'd-dīn Efendi [ö. 1599]'nin eseri *Tācū't-Tevārīh*'e zeyl olarak yazdığı, Kanuni Sultan Süleyman [ö. 1566]'ın cülusu olan 1520'den başlayıp kırk altı yıllık hükümdarlığı süresinde gerçekleştirdiği fetihleri, döneminde yaşanan diğer olayları, yaptırdığı cami, külliye, medrese gibi vakıf eserleri, zamanının vezirleri ve ulemalarının hal tercümelerini konu aldığı Türkçe mensur eseridir. Bu eseri, Sultan İbrahim [ö. 1648]'e ithaf etmiştir.

Kātib Çelebi'nin hoş bir kompozisyonu olduğunu¹⁵⁴ belirttiği eser, Kanuni Sultan Süleyman [ö. 1566]'ın vefatından sonra ve 17. yy'da yazılan tek Süleyman-nāme olması açısından da önemlidir.¹⁵⁵ Yazma nüshaları haricinde 1248/1832 tarihli Bulak matbaasına ait matbu baskısı da mevcuttur.¹⁵⁶

¹⁵² Şeyhī Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fuṣalā*: C. 1, s. 772.

¹⁵³ Şeyhī Mehmed Efendi: *Veķāyi'u'l-Fuṣalā*: C. 1, s. 772.; Kemiksiz-zāde Şafvet Muṣṭafā: *Nuḥbetü'l-Āṣār fī-Ferā'idi'l-Eṣ'ār*: Hazırlayan: Bilal Güzel: *Nuḥbetü'l-Āṣār fī-Ferā'idi'l-Eṣ'ār* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 275.; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81. Agâh Sırrı Levend: *Ġazavāt-nāmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Ġazavāt-nāmesi*: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 65;

¹⁵⁴ Kātib Çelebi: *Keṣfū'z-Z unūn an Esāmi'l-Kütübi ve'l-Fünūn*: C. 1, s. 267. (Eser, Kadriye Hocaoglu tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır.)

¹⁵⁵ Kadir Alper: "Türk Edebiyatında Süleyman-nāmeler"; *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*: Volume 9/7 Summer 2014, p. 147-163, Ankara.

¹⁵⁶ Ḳara Çelebi-zāde ' Abdü'l-' azîz b. Hüsāme'd-dīn: *Kitāb-ı Süleymān-nāme*: Bulak Matbaası, Mısır 1248.

1.2.2.4 *Zafer-nāme*¹⁵⁷

Tārīḫçe-i Feth-i Revān ve Bağdād ismi ile de anılan IV Murad [ö. 1640]'ın 1044-1049 [1635-1639] yılları arasında bizzat yer aldığı Revan ve Bağdat seferlerini konu alan, Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa [ö. 1644] emri ile kaleme aldığı, sekiz bölümden oluşan mensur eserdir. Eserin telif tarihi 1052[1642/43]'dir.

Eserde seferlerin anlatıldığı ilk yedi bölüm, Üsküdar üzerinde Revan'a hareket için kurulan cephane önüne padişahın ve sefere memur devletin ileri gelenlerinin tuğlarının dikilmesi tarihi 1044 Recebi'nin guresi [21 Aralık 1634] ile başlar ve Kara Mustafa Paşa'nın Kasr-ı Şirin antlaşması ile barışı temininin ardından Üsküdar'a gelişi ve padişah tarafından iltifat ve ihsana mazhar olduğu 11 Ramazan 1049 [5 Ocak 1640] tarihine kadar devam olayları ihtiva eder. Sekizinci bölüm ise eseri sunduğu Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa [ö. 1644]'nın faziletleri, sadrazamlığı sırasındaki icraatları ve devletin çeşitli yerlerinde yaptırmış olduğu medrese, camii, hamam, köprü vb. vakıf eserleri bahsini içerir.

Eser üzerine Nermin Yıldırım tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

1.2.2.5 *Mir'ātü 'ş-Şafā*¹⁵⁸

Bazı nüshalarda *Mir'ātü 'ş-Şafā fī Ahvāl-i'l-Enbiyā* yahut *Mir'ātü 'ş-Şafā fī Tārīḫi 'l-Enbiyā* şeklinde geçmekte olup Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar gelen, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ve ismi bilinen peygamberlerin hayatları ve risâletlerinin anlatıldığı kısas-ı enbiya türünde Türkçe mensur eserdir. Kara Çelebî-zâde, telif tarihi 1048 [1638/39] olan eserini IV. Murad [ö. 1640]'a sunmuştur.

Eser birincil olarak tarih, sırasıyla tefsir, hadis, edebiyat ve sözlüklerden istifade edilerek genel itibariyle peygamberlerin şecereleri, bilinenlerin doğum yerleri ve tarihleri, ismi Arapça olmayanlarının kökeni ve Arapça karşılıkları, lakapları, peygamberlik dereceleri, kavimleriyle olan mücadeleleri, vefat yaşları ve kabirleri belirtilmiştir.¹⁵⁹

Eser üzerinde Şeyma Benli tarafından çalışılmış yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

¹⁵⁷ Ağâh Sırrı Levend: *Ğazavât-nāmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Ğazavât-nāmesi*: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 108; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.

¹⁵⁸ Şeyhî Mehmed Efendi: *Veķāyi' u 'l-Fużalā*: C. 1, s. 771.; Kemiksiz-zâde Şafvet Muştafâ: *Nuḥbetü 'l-Āşār fî-Ferā'idü 'l-Eş'ār*: s. 275.; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 80.

¹⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeyma Benli: *Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Mir'ātu's-Safâ'sı (Tenkitli Metin-İnceleme)*: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

1.2.3 Siyere Dair Eserleri

1.2.3.1 el-Fevāyihü'n-Nebeviyye fî's-Siyerî'l-Muṣṭafaviyye¹⁶⁰

‘ Abdü'l-‘ azîz Efendi’nin “Fāyiḥa” ismini verdiği bölümlerle tertip ettiği, Hz. Muhammed’in hayatını konu alan telif eseridir.

Eserin mukaddimesinde Hz. Muhammed’in risalet ve nübüvvetlerinin mutlu sonlu hayat hikayesini havi, oldukça geniş kapsamlı anlatan siyer kitapları hususunda önce yaşamış alimlerce kuvvetleri derecesinde güzel eserler ortaya konulduğundan ancak çoğunun Arapça ve Farsça olması sebebiyle bu eserlerden nasiplenemeyen Türk evlatları için kaleme alındığından bahsetmekle birlikte eserin tercüme olduğunu düşündürecek herhangi bir ifade de yer almamaktadır. Şeyhî [ö.1731]’nin de *Veḳāyi’u’l-Fuṣṣalā*’sında ismini vermeksizin “Türkî inṣā ile Siyer-i belāḡat-üslûbları”¹⁶¹ ifadesi ve *Sicill-i ‘Osmānî*’de de eserleri arasında zikredilen *Türkçe Siyer*¹⁶² ile kastedilen eserin -siyere dair bilinen başka bir eseri olmadığından- bu eser olduğu düşünülmektedir. Eserin kendi de incelendiğinde kimi kaynaklarda¹⁶³ ve yapılan çalışmalarda geçtiği üzere *Siyer-i Kāzerünî Tercümesi* olmadığı görülecektir.

(Yz. A 392, 8911, Süleymaniye Ktp. Ayasofya nr. 3242; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi nr. 4318 ve nr. 4368; Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa nr. 1856; Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr. 2286; Nuruosmaniye Ktp. nr. 3339, Millet Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa nr. 866; Murad Molla Ktp. Hamidiye nr. 923) El-Fevāyihü’n-Nübüvve 8899, 8910

1.2.3.2 Terceme-i Siyer-i Kāzerünî¹⁶⁴

Kāzerünî [ö. 1035]’nin Arapça olan eserinin Farsça tercümesinden hareketle, eklemelerle birlikte Türkçeye çevirdiği eserdir. ‘ Azîz Efendi, ağabeyi Meḥammed Efendi [ö. 1633]’nin teklifi üzerine yüz günden az bir zaman içinde yazdığı¹⁶⁵ eseri, IV. Murad [ö. 1640]’a sunmuştur.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.

¹⁶¹ Şeyhî Mehmed Efendi: *Veḳāyi’u’l-Fuṣṣalā*: C. 1, s. 771.

¹⁶² Mehmed Süreyyā: *Sicill-i ‘Osmānî*: C. 1, s. 100.

¹⁶³ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.

¹⁶⁴ Kemiksiz-zāde Şafvet Muṣṭafā: *Nuḥbetü’l-Āṣār fî-Ferā’idi’l-Eṣ‘ār*: s. 275.; Mehmed Süreyyā: *Sicill-i ‘Osmānî*: C. 1, s. 100.

¹⁶⁵ Manisa İl Halk Ktp. 45 Hk 5041, 2^a.; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3242, 2^b.

¹⁶⁶ İstanbul Ün. Nadir Eserler Ktp. TY, nr. 00008’de Sultan İbrahim [ö. 1648]’e sunulduğu şeklindedir. Ancak H.1041/M. 1632 tarihli Ayasofya 3242 nüshası ve vefat tarihi Haziran1633 olan ağabeyi

Şeyhî [ö.1731], “Fârsî lisânından Türkî’ye terceme itdükleri te’lîf-i mergûbları”¹⁶⁷ şeklinde eserin telif olduğunu da ifade eder. Bursalı Mehmed Tahir, bu eserin Kâzerûnî’nin *Siyer-i Nebevî*’sinin tercüme olduğunu söyler.¹⁶⁸ Kâtib Çelebi [ö. 1657] de *Keşfü’z-Zunûn*’unda “Yazan erdemli Mevla Abdülaziz’dir.”¹⁶⁹ şeklinde bir bilgi ile tercüme değil telif eser olduğuna işaret eder. Temin edebildiğimiz üç nüshanın mukaddimesinde ise “ebvâb ve fûşûlunda tağyîr u tebdîl kaçd olunmayup ancak ba‘zî icâz-ı muhîl olan yerleri tekmîl ve tezyîl olunmak münâsib görülmüş idi lâ-cerem âb-rîz-i rûh-ı kelâm kâleb-i evvele ifrâğ olunup ol tarîk-i meslûk? kâdem kâlem-i sûtûde-raqam oldu.”¹⁷⁰ şeklindeki ifadesiyle Kâzerûnî’nin eserinin fasıllarında ve bablarında değişiklik yapmayı amaçlamamışsa da bazı anlaşılamayacak kadar kısa ve eksik olan yerleri tamamlama ve ekleme yapmayı uygun görüp ilk kalıba dökülüp o yol üzere kaleme aldığını belirttiği eser için tercüme-telif eser bir olduğunu söylemek yanlış olmaz sanırız.

Bab ve fasılları ihtiva eden dört kısım ve bir hatimeden oluşan eserde her bir kısmın ihtiva ettiği konular şu şekildedir: İlk Kısım Hz. Muhammed’in bütün mahlukattan evvel yaratıldığı konusu altında doğumu öncesi olayları 8 babda; ikinci kısım, doğumundan peygamberliğine dek meydana gelen olayları 9 babda; üçüncü kısım, Peygamberliğinden sonra Mekke’de ikamet ettiği esnada yaşanan olaylar 9 babda; dördüncü kısım ise Medine’ye hicreti ve sonrası olan olaylar hakkında ilk babı beş fasıldan oluşmuş 11 bab; hatimede ise Peygamber tazim ve hürmetle anılmakta ve mucizeleri vs. anlatılmaktadır.

Hilyetü’l-Enbiyâ

Kaynaklarda risale olarak geçen bu esere ulaşamamıştır.¹⁷¹

Meḥmed Efendi’nin teşvikiyle yazması ve yüz günden önce tamamlaması sebebiyle IV. Murad’a sunması daha makuldür.

¹⁶⁷ Şeyhî Mehmed Efendi: *Veḳāyi’u’l-Fuṣalā*: C. 1, s. 771.

¹⁶⁸ Bursalı Mehmed Tahir aynı zamanda bu eserin ismine *el-Fevāihü’n-Nebeviyye fî’s-Siyer-i’l-Muṣtafaviyye* olarak yer verir. (Bkz. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.)

¹⁶⁹ Kâtib Çelebi: *Keşfü’z-Zunûn an Esāmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*: C. 3, s. 1035.

¹⁷⁰ İstanbul Ün. Nadir Eserler Ktp., TY, nr. 00008: 2^a.; Manisa İl Halk Ktp., nr. 45 Hk 5041: 2^a.; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3242: 3^a.; (Nadir Eserler Ktp. nüshası, *el-Fevāihü’n-Nebeviyye fî’s-Siyer-i’l-Muṣtafaviyye* olarak kayıtlıdır.)

¹⁷¹ Şeyhî Mehmed Efendi: *Veḳāyi’u’l-Fuṣalā*: C. 1, s. 771.; İsmā‘îl Belîğ: *Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân*: 160^b.; Kemiksiz-zâde Şafvet Muṣtafâ: *Nuḥbetü’l-Âşâr fî-Ferâ’idi’l-Eş‘âr*: s. 275.; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81. Mehmed Süreyyâ: *Sicill-i ‘Osmânî*: C. 1, s. 100.

1.2.4 Fıkha Dair Eserleri

1.2.4.1 *el-Kāfi*¹⁷²

‘Azîz Efendi’nin Rumeli kazaskeri olduğu sırada IV. Mehmed [ö. 1693]’e Arz Odasında sunarak Şeyhülislamlık payesini elde ettiği fıkha dair telif eseridir.¹⁷³ Ancak bu eserine ulaşılammıştır.

1.2.4.2 *Hallu’l-İştibāh ‘an-‘Akdî’l-Eşbāh*¹⁷⁴

İslam fikhına dair eserlerin en meşhuru olan Zeynüddin ibn Nüceym [ö.1563]’in *el-Eşbāh ve’n-Nezā’ir* adlı muhtasar eserini, asrın ve zamanın ihtilaflı meselelerine ve değişen olaylarına binaen açıklanmaya muhtaç kısımları açıklayarak yeniden tertip ettiği Arapça eseridir. Kara Çelebi-zāde, eseri Sadrazam Ahmed Paşa’ya sunmuştur.¹⁷⁵

“Kitāb” ve “ahkām” ismindeki bölümlerden oluşan eserde, kitāb kısmı “Kitābü’ṭ-Ṭahāret” başlığı altında taharet bahsiyle başlayıp “Kitābü’l-Ferāyiz” farzlar bahsiyle sona ermekte ve devamında hükümler açıklanmaktadır.

1.2.4.3 *Nefḥatü’l-Üns fî-Şerḥi Ravzatü’l-Ḳuds*

Ravzatü’l-Ḳuds adlı fıkıh eserine şerh olarak yazdığı Arapça eseridir.¹⁷⁶ Eseri IV. Mehmed’e sunmuştur.¹⁷⁷

1.2.4.4 *Fetāvā*

Kara Çelebi-zāde’nin “Kitābü’ṭ-Ṭahāret” bahsiyle başlayıp “Kitābü’l-Ferāyiz” bahsiyle biten fetvalarının yer aldığı eseridir. (Yapı Kredi Sermet Çifter Ktp. nr. 605, vr. 119.; Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr.1048/1, vr. 1^b-168^b.)

¹⁷² Şeyhî Mehmed Efendi: *Veḳāyi’u’l-Fuṣalā*: C. 1, s. 771.; Kemiksiz-zāde Şafvet Muştafā: *Nuḥbetü’l-Āşār fî-Ferā’idi’l-Eş’ār*, s. 275.; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.; *Sicill-i ‘Osmānî*: C. 1, s. 100.

¹⁷³ Şeyhî Mehmed Efendi: *Veḳāyi’u’l-Fuṣalā*: C. 1, s. 770.; İsmā‘il Belîğ: *Güldeste-i Riyāz-ı ‘İrfān*: 160^a.

¹⁷⁴ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.

¹⁷⁵ Adana İl Halk Kütüphanesi nr. 01. Hk 814’te kayıtlı nüshada “el-Vezîrü’l-a‘zam ve’l-müşîr ve’l-efḥam Hażret-i Ahmed Paşa” ifadesiyle anılan Sadrazam’ın hangi Ahmed Paşa olduğu anlaşılamamıştır.

¹⁷⁶ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.

¹⁷⁷ Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1028.

1.2.4.5 *Kitābü'l-Elgāz fî Fıkhi'l-Hanefiyye*

Hanefi fıkına dair eseridir.¹⁷⁸

1.2.4.6 *Ahlāk-ı Muhsinî Tercemesi*

Osmanlı Müellifleri'nde geçtiği üzere ahlak ilmine dair eseridir.¹⁷⁹ Muhtemelen Hüseyin Vâ'iz Kâşifî [ö. 1504/05]'nin ahlaka dair yazmış olduğu Farsça eserinin tercümesi olan bu esere kütüphane kayıtlarında rastlanılmamıştır.

1.3 EDEBÎ KİŞİLİĞİ

‘Azîzî’de aşk tasavvuru, ilahi aşktır. 44. gazel bütününde saf ve katıksız, kutsal olarak nitelediği aşkın meydanının şarapları da sakiye, yani bütün feyz ve sevginin kaynağı olan Allah’a kavuşma olduğu ve bu kavuşma sonunda bir baş ağrısı ve eziyet yaşanmadığına dairdir. Gazel, Vakıa Suresi “ebediyyen genç kalan uşaklar, onların etrafından; içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları, cennet pınarından doldurulmuş sürahileri” şeklinde devam eden 17-21. ayetleri hatırlatmaktadır:

*Eş-şalā erbāb-ı gam meydān-ı ‘ışk-ı pākdür
Bî-ḥumār-ı vaşl-ı sākīdūr bu bezmün mülleri (G. 44/4)*

*Bî-niyāz-ı minnet-i rehber gider erbāb-ı şıdk
Şāh-rāh-ı ‘ışk-ı şādıkda ‘Azîzî yok ‘ivec (G. 3/5)*

‘Azîzî, sinesi aşk ateşiyle yanan gerçek bir âşıktır ve mecliste onun gibi gerçek bir aşık dururken neyin o iç yangınından bahsetmesi kifayetsizdir:

*Meclisde nāy sūz-ı derūndan dem urmasun
‘Āşık menem ki āteş-i sīnem dem istemez (G. 17/2)*

Kendini fedayi bir rind olarak tanımlar:

*Çekmiş gece rez duḥterini meclis-i meyde
Hîç var mı ‘Azîzî gibi bir rind-i fedāyî (G. 45/5)*

Gönlü bütün bağlardan azade, kayıtsız tabiatlıdır:

*Dilde yok kayd-ı tekellüf lā-’ubālî meşrebüz
Bezm-i ‘ışkuñ gāh mesti gāhî[ce] huşyārıyuz (G. 21/4)*

¹⁷⁸ Muḥibbî: *Hulāşatü'l-Eşer fî A'yāni'l-Karni'l-Hādî 'Aşer*: C. 2, s. 421. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.

¹⁷⁹ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: C. 3, s. 81.

Kendisini ibadet ve kulluktan yana kaybetmiş, kesesi boş bir tüccara benzetir:

Menem ol kīse tehī müflis-i naḳd-i ṭā‘at
H‘āce-i şeh-r-i baṭālet şeh-i iḳlīm-i kesel (TB. 1/IV/4)

Āzāde göñül tāc [ü] kabā kaydına düşmez
Bir rind-i ḳalender-reviş-i bī-ser ü pāyam (G. 33/4)

Ol sitemkāruñ esīr-i ṭurra-i ṭarrāriyuz
Kūçe-bāzār-ı belā zencīr-keş cerrāriyuz (G. 21/1)

Öncesindeki diğer önemli şairlerin yolunda giden ve yeniliklerle gelişen edebî bir muhitin içine doğmuş ve Nef‘î [ö. 1635], Şeyhülislam Yahyâ [ö. 1644], Fehîmî [ö. 1647], Nā‘ilî [ö. 1666] ve Neşâtî [ö. 1635] gibi devrinin önemli şairlerinin var olduğu muhitte yaşamış olan ‘Azîzî de döneminden önceki veya döneminin şairlerinden elbette etkilenmiş, beslenmiştir. Ancak şiirleri incelendiğinde herhangi bir şaire nazire olarak yazdığı kesin olarak bilinecek bir şiir yahut üslubunu takip ettiği, benzettiği bir şairin ismini zikretmediği görülür. Bu açıdan doğrudan etkilendiği kesin olarak bilinen bir şairin varlığından söz edemeyiz. Bununla birlikte Selîmî [ö. 1520] ve Hâfız-ı Şîrâzî [ö. 1390?]'ın şiirlerini tazmin etmesinden hareketle bu şairlerin şiirlerini beğendiğini söyleyebiliriz.

‘Azîzî’nin Yavuz Sultan Selim [ö. 1520]’in Farsça Divanı’nda geçen bir gazelindeki “Tıflân-ı şehir müjde ki dīvāne mî resed”¹⁸⁰ mısraını tazmin yaptığı görülür:

Zencīr-i ‘aḳlı eylemezem kayd-ı nām u neng
Ṭıflān-ı şehir müjde ki dīvāneyem henüz (G. 15/2)

Yine Hâfız [ö. 1390?]'ın bir gazelinde yer alan “dest-i men u dāmen-i ān”¹⁸¹ ifadesini tazmin ettiğini söyleyebiliriz.

Ey mu‘īn-i zu‘afā dest-i men u dāmen-i to
Ḳomam elden etegün kesse başum tîğ-i ‘iḳāb (TB. 1/ VIII/6)

¹⁸⁰ Selîmî: *Dīvān*: G. 101/1, s. 46.

Mecnūn-ı deşt u şaḥne-i vīrāne mî resed

Ṭıflān-ı şehir müjde ki dīvāne mî resed

[Çölün Mecnun’u ve harabenin bekçisi geliyor. Ey şehir çocukları! Müjdeler olsun, deli geliyor.]

¹⁸¹ Hâfız-ı Şîrâzî: *Dīvān*: Michigan University, 321, 58^b.

Ba‘d-ez-īn dest-i men u dāmen-i ān serv-i bulend

Ki be bālā-yı çemān ez-bun u bīhem ber-kend

[Bundan böyle benim elim, o servi boylunun eteğinde; çünkü çimenliğin yüksek boylusu için kökümünden ve aslımdan koparılmışım.]

Dīvānçe'sinde yer alan gazeller incelendiğinde; 'Azîzî'nin -āyî gör kafiye-redifli 12. gazelinin Bākî *Dīvān*'ındaki 129. gazel ile; -ānedür, -ül olur ve -ān-ı 'ışk kafiye-redifli gazellerin Şeyhülislām Yahyâ'nın *Dīvān*'ındaki 97. 122. ve 177. gazellere ve -m istemez, -ün etdün ve -ād neylersin kafiye- redifli 17. 28. ve 35. gazelleri Bahāyî'nin sırasıyla 16. 20. ve 29.gazelleri ile vezin, kafiye ve redif açısından benzerdir. 'Azîzî'nin gazellerinin Bākî [ö. 1600] ve Şeyhülislām Yahyâ [ö. 1644]'nın gazellerine nazire olduğunu söylememiz mümkünken Bahāyî'nin gazelleri ile karşılaştırdığımızda hangisinin zemin/model şiir hangisinin nazire olduğuna dair kesin bir görüşümüz olamamaktadır. Nā'ilî'nin Bahāyî'nin -ād neylersin redif-kafiyeli 29. gazelini tahmis etmesi de 'Azîzî'nin de Bahāyî'nin gazeline nazire yaptığının göstergesi olamaz. Çünkü Bahāyî ile dost olan Nā'ilî *Dīvān*'ında onun için yazılmış iki kasîde mevcutken aynı dönemde yaşayan 'Azîz Efendi için kaleme alınmış bir kasîde yer almamaktadır. Bahāyî ve 'Azîzî arasında sonradan ortaya çıkan husumetten kaynaklı Nā'ilî'nin dostu Bahāyî'nin gazeline tahmis yapması zemin şiirin Bahāyî'ye ait olduğunu kanıtlamaz. Aynı dönem şairleri arasında Bahāyî'nin sivrilip şiirlerinin birçok nüshasının bulunması ve 'Azîzî'nin -kasîde ve terkîb-bendleri dışında- *Dīvān/Dīvānçe*'sinin tek bir nüshasına dahi tesadüf edilememesi onun şairliğinin kötü yahut şiirlerinin beğenilmediği anlamına gelmediği gibi bu durum biraz da onların karakterleri ve etrafındaki şairlerle ilişkileri, onlara sundukları ihsanlarla da orantılı olmaktadır. Örneğin 'Azîzî'nin himayesini görmüş ve ona iki kasîde yazmış olan Güftî'nin Bahāyî için yazdığı kasîdeler daha fazladır. Bu durum Bahāyî tarafından daha çok ihsan gördüğü anlamına gelebileceği gibi belki de Bahāyî'nin daha munis bir yaratılışa olması sebebiyle sevilmesi neticesiyledir. Bu sebeplerden ötürü çağdaşı şairlerle olan tanzirleri bir yanıyla şiirlerinin beğenildiğini gösterebilir diğer bir yanı da şairlerle olan ilişkileri ile alakalı olmaktadır.

1.3.1 Kendi Şiirini Değerlendirişi

'Azîzî'nin *Dīvānçe*'yi oluşturan şiirlerine bakıldığında şairliği hususunda iddialı olmadığı, şiirini ve şairliğini övmediği görülür. Üstelik şiirini "bî-nizām", "ācizāne" gibi iddiasız, zavallı ve acınacak halinin tezahürü olan "rikkat-hîz" gibi nitelemelerle değerlendirir.

Tā-hāk-pāye ferş-i niyāz eyleyüp yüzüm
Bu nazm-ı bî-nizām ile i'lām-ı hāl edem (K. 1/15)

Bu nazm-ı ācizāneme olmağ için midād
Êtdüm sevād-ı çeşmi süveydā-yı kalbe zām (K. 1/47)

Şair kimi şiirlerinin şuarsuzca, kendini bilmez bir haldeyken dile döküldüğünü söyler. ‘Azîzî’nin kasîde ve terkîb-bendinde yer alan “bî-şu‘ürâne” ifadesi Allah’ın yüceliği karşısında kendi acizliğini unutarak hadsizce söz söylemesi anlamına gelebileceği gibi onun şiir yazma biçiminin, zihinsel bir eylemden ziyade derin bir hissiyatla içe doğanları dışa aktarması şeklinde olduğunu da düşündürmektedir:

*Hezâr tevbe teb-i ğamla bî-şu‘ürâne
Zebân-ı hâmeye geldi bu nazm-ı rikakat-hîz* (TB 2/V/4)

*Şeb-i ğamda yaturken bî-şu‘ürâne dil-i bîmâr
Derûn hâlin bu eş‘âr ile âgâz etti iş‘âra* (K. 3/14)

‘Azîzî, şairlik kabiliyetini ise “kelîl” olarak nitelendirir. *REZ*’de ramazana veda olarak kaleme aldığı terkîb-bendinde şairlik yeteneğini keskinliğini kaybetmiş, körelmiş bir kılıca benzeterek “zâde-i tab‘-ı kelîl”¹⁸² ifadesine yer verir.

Bizzat gazellerinde olmasa da mecmualarda da kendisine yer bulmuş münâcât-na‘ t türündeki “müstemendâne” vasfıyla zikrettiği terkîb-bendi için “...seb‘ a-i mu‘allağa kadar vak‘ u i‘tibâr ve dest-i raġbet-âyende vü revende ile nüshaları her diyâra intişâr buldı.”¹⁸³ cümlesiyle dolaylı olarak şiirine bir övgüde bulunmaktadır.

1.3.2 Onun Şiirini Değerlendirmeleri

Manzum tezkiresi *Teşrifâtü’s-Şu‘arâ*’da “Vermiş idi o himmet-i mevfûr/dil-i Güftî-i nâ-şabûra sürûr” beytinde geçtiği üzere ‘Azîzî’nin takdir ve himayesini gördüğü anlaşılan Güftî [ö. 1677], *Dîvân*’ında da ‘Azîzî’den övgüyle bahseden iki kasîde yazmıştır. “Kaşîde Der-Haġġ-ı ‘Azîz Efendi” başlığı altındaki ilk kasîdesinde ‘Azîzî için “‘Urfî-i sühen-ver-i zamândur” diyerek ‘Azîzî’nin şiirlerinin İranlı şair ‘Urfî -i Şîrâzî [ö. 1591]’nin tarzında olduğunu ifade eder. Yine aynı kasîdesinde şairlik yönü için şu ifadelerde bulunur:¹⁸⁴

*Şebt etse olur debîr-i tab‘um
Kim nüktede Mânî-i cihândur* (K. LV/20)

*Ol nâdire-kâr-ı bîkr-i ma‘nâ
Kim nüsha-i nazm-ı cândur* (K LV/25)

¹⁸² Nevzat Kaya: *Ravzatü’l-Ebrâr* Zeyli: s. 132. Nüshalardan vericeksin

¹⁸³ Kara Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: 46^{b?}.

¹⁸⁴ Kâşif Yılmaz: *Güftî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Tezkireciliği ile Divanı, Zafer-nâmesi ve Teşrifâtü’s-Şu‘arâsının Tenkidli Metni*: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1983, s. 210.

Yine Güftî [ö. 1677], tezkiresinde ‘Azîzî’den yeni bir üslupla şiir söyleyen devrinin edibi, mazmun düşkünü olarak bahsederken onun şiiri için de evvelce görülmemiş, hayret verici bir gül benzetmesini yapar:¹⁸⁵

*Rûmda tâze-gûy-ı şî‘r-i rûsûm
Biri dahî ‘Azîzî-i merhûm*

*Rûzgârû edîb-i meh-nesebi
Dûdmân-zîver-i Kâra Çelebi*

*Levh-i şî‘ri gül-i garîbe-nümûn
Hoş u nîgû fütâde-i mazmûn*

*Aña pîrâye-i bisât-eşer
Nûşha-i Gülşen-i Niyâz yeter*

Cevrî Çelebi [ö. 1654]’nin fetva payesi almasına ve müftü oluşuna yazdığı tarihleri haricinde şeyhülislam olduğu esnada ‘Azîzî için “...lisân dilûn nuṭṭ-ı tercemânıdır” diyerek samimi kalpten methini söylediği 38 beyitlik kasîdesi bulunmaktadır. İlmini övmesinin yanı sıra inşâ, beyân ilmindeki mahirliği ve edipliği hususundaki övgüleri şu şekildedir:¹⁸⁶

*O kim kelâm-ı dürer-bârı ‘âlem-i ‘ilmûn
Girân-bahâ güher-i lücce-i beyânıdır*

*O kim cevâhir-i kıymet-füzûn-ı ma‘nânun
Derûnı mahzen-i leb-rîz-i tab‘ kânıdır*

Muhibbî [ö. 1699], eserinde Kâra Çelebi-zâde’nin kadılığı azlinden sonra da kaldığı Şam’da kaldığı sırada oranın şiir meclislerinde bulunarak şairleriyle hemhal olduğunu, kasîdesinin akıcı ve latif olduğundan bahseder.¹⁸⁷

Şeyhî, eş’âr-ı belâgat-şî‘arları olduğunu belirttikten sonra Na‘t-ı Şerîf’inden bahisle “nümûne-i güftar-ı dürer-bâr”¹⁸⁸ şeklinde inciler saçan söz numunesi olduğunu beyan eder.

¹⁸⁵ Güftî: *Teşrîfâtü ‘ş-Şu‘arâ*: [Hazırlayan:] Kâşif Yılmaz: *Güftî ve Teşrîfâtü ‘ş-Şu‘arâsı*: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 255, Tezkireler Dizisi: 8, Ankara 2001, s. 186.

¹⁸⁶ Cevrî: *Dîvân*: s. 124-126.

¹⁸⁷ Muhibbî: *Hulâşatü ‘l-Eşer fî A‘yâni ‘l-Karni ‘l-Hādî ‘Aşer*: C. 2, s. 424.

¹⁸⁸ Şeyhî Mehmed Efendi: *Vekāyi‘u ‘l-Fuṣalā*: C. 1, s. 772.

İlmiye Salnamesi'nde üslubunun sanatlı ve süslü, şiirlerinin de ince bir güzelliğe sahip olduğu hususunda “üslûbı rengîn, eş‘ârı laîfdir.” şeklinde ifadelere yer verilir.¹⁸⁹

Na‘îmâ'nın da dile getirdiği gibi ‘Azîzî, ilim ve irfanda şiir ve inşada Bahâyî [ö. 1654]'den üstünken kendisinin tavrı ve tutumu dolayısıyla insanlar tarafından sevilmez ve üstünlükleri görmezden gelinir:

“‘Abdü’l-‘azîz Efendi’nün terbiye-i fazl u şî‘r ü inşâsı âşârından ehline zâhirdür. Bahâyî Efendi’ye tefevvuk ve meziyyetine ehl-i inşâf makarr iken asrlarında kendülerden sonra eli ve ...cemi’ halk Bahâyî Efendi’yi medh ü senâ ile tercîh edüp ‘Azîz Efendi’yi sevmezler ve ilm ü ma‘rifetine mu‘terif olmayup medh eylemezler.”¹⁹⁰

Nitekim Kâtib Çelebi de *Fezleke*'sinde Bahâyî [ö. 1654]'nin bir ilmi bütünüyle tamamlayarak usulünde hareket etmiş olmamasını dost sohbetleri ve keyif verici şeylere bağlılığı ile vakitlerini geçirmenin ötesinde iradesini ortadan kaldıran bu bağımlılık sebebiyle insanlıktan çıkmasına rağmen her alanda emsallerine üstün görünüşünü şu şekilde dile getirir :¹⁹¹

“Gerçi bir fenni temâm görüp kanûn üzre sugl itmiş değil idi, zîrâ sohbet-i yârân ve ülfet-i mükeyyifân ile evkati istigrâk üzre olduğundan gayri zimâm-i ihtiyârî dest-i mükeyyifâta virmiş ve insâniyet hudûdundan taşra gitmiş idi. Lâkin kuvvet-i tabî‘at ile meleke-i istihrâca mâlik olup her vâdîde akrân u emsâline gâlib görünürdi.”

Bahâyî [ö. 1654]'nin şairliği ‘Azîzî’ye kıyasla üstün görülür¹⁹², ‘Azîzî’de Farsça uzun terkip kullanımının fazlalığı ve Bahâyî [ö. 1654]'nin gazellerinde uzun terkip kullanımının pek yer almadığı, yalın ve kolay anlaşılır üslubundan ziyade insanların yüzlerine gülmesi, hoş-sohbet olması ve ‘Azîzî’nin aksine halkı kendinden uzaklaştırmış olmaması böyle bir kanaati oluşturmuş olmalı.

Şairliği yanı sıra müverrihliği ile etkilediği kişileri de burada zikretmek gerekirse, tarihçiliği ile ön planda olan ‘Azîzî’den Osmanlı’nın önemli müverrihlerinden Na‘îmâ¹⁹³ da istifade etmiştir.

¹⁸⁹ ‘İlmiyye Sâlnâmesi: s. 462.

¹⁹⁰ Na‘îmâ: *Terceme-i Kara Çelebi-zâde ‘Azîz Efendi*: Cild-i Şânî-i Na‘îmâ, 111^a.

¹⁹¹ Kâtib Çelebi: *Fezleke*: s. 1102.

¹⁹² Bahâyî, Mehmed: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Erdoğan Uludağ: *Şeyhülislâm Bahayî Divânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1992, s.

¹⁹³ Na‘îmâ, Mustafa Efendi: *Târîh-i Na‘îmâ*: C. 1, s. 17.

1.3.3 Dil ve Üslup

‘Azizî’nin onun aileden iyi bir şekilde eğitim görmesinin etkisi, Farsça ve Arapça dillerine vukufiyeti şiir diline de yansımıştır. Öte yandan Sebk-i Hindî üslubunun tesiri olarak da değerlendirebileceğimiz bu durum onun şiirlerinde bazı deyimleri ağırlıklı olarak Farsça unsurlarla oluşturmaya sebep olmuştur:

Dem me-zen ey kalem-i turfe-raķam hāmūş ol
Ya’nî peymānçe-i teslîme gelüp eyle kıyām (K. 2/26)

Gelmişem dergehüñe tîğ ü kefen ber-gerden
Emrüñe muntazıram étme İlāhî beni red (TB. 1/VII/4)

Bir dürde kāse ber-kef-i deryūze olmazuz
Ümmîd-vār-ı baht-ı Hudā-dāddur göñül (G. 30/3)

Be-ser ü çeşm neyse hükm-i kazā
Vermişemdür kemāl-i hüsn rızā (M. 5/1)

Hayme-ber-düş-ı fenāyuz yoğ-ise cāy-ı nişest
Nîlgün çadır-ı nüh tārem[i] hoş görmek olur (G. 10/4)

Farsça ve Arapça kelime kullanımının yoğunluğu kurulan terkiplerde de görülmektedir. Türkçe tamlamaların az bulunmasına karşılık Farsça terkiplerin yoğunluğu dikkat çeker. Öte yandan Arapça kelimelerle Arapça kaidelere uygun olarak kurulmuş terkipler de azımsanmayacak kadar vardır.

Dāmen-ālūde-i çirk-āb-ı haţāyam şad-āh
Seyyî’ât-ı ‘amelüm şafhaları cümle siyāh (TB. 1/V/1)

Cürmümün ‘addi yoğ-ise keremi bî-haddür
‘Abd Mevlāsı miyānında nedür hadd ile ‘ad (TB. 1/VII/6)

Dil hānesine konmadı zayf-ı hayāl-ı zühd
Tā’at fezā-yı sînde naşb étmedi hıyem (K. 1/20)

Ey cān tabîbi étme tegāfûl bu hasteden
Bî-tāb eyledi beni tāb u teb-i sitem (K. 1/37)

Dêdüm ey derdümün dermānı feyz-i dest-i ihsānı
Bilürsin hāl-i zārum muţţali’sin cümle esrāra (K. 3/28)

Hablü ‘l-metîn-i şer’-i mübîne tevessül ét
Yétmez mi reh-nümā saña ol Hādî-i ümem (K. 1/36)

Şartü ‘l-inşāf bu kim cürmüme azdur bu cezā
Āb-ı ‘afv étmez ise mahv-ı nükûş-ı āşām (K. 2/26)

Sevādu'l-vechi şüst ü şüy-ı ümmîd-i muhāl-ile
Akıtdum iki çeşm-i hûn-feşāndan iki fevvāre (K. 3/26)

Mukīm-i künc-i melālem garīb-i bed-hālem
Nigāh-ı merhamet et yā Muḥavvile'l-aḥvāl (TB. 2/III/4)

Nüşā-i i'cāzdur dest-i Mesîhāda meger
La'l-i rūḥ-efzā-yı dil-berde olan faşlu'l-ḥiṭāb (G. 2/3)

Müddetü'l-'ömr olmaya muğber
Vermeye mihr-rûya mûy-ı keder (TcB. 1/12)

Farsça kelimeleri yoğun bir şekilde kullanmasının yanında az da olsa Eski Türkçeye ait kullanımda olan kelimeler de şiirlerinde yer almaktadır: *aḥşam* (TB. 1/V/8), (M. 7/2), *degme* (G. 28/4), *döy-* (G. 38/3), *ergür-* (K. 3/47), *gündüz* (TB. 1/V/8), *igen* (G.5/2) (G. 17/1), *issi* (TB. 1/I/9), *kaṅḡ* (TB. 1/III/9) (M. 7/2), *kanı* (G. 31/5), *katı* (G. 42/3) (G. 43/2), *şaḡ u esen* (TB. 2/IV/3), *söyün-* (TB. 2/II/1) (K. 3/12) (K. 3/17) vb.

‘Azîzî’nin şiirleri genel olarak terkiplerle örülüdür. Bu terkipler bazen iki kelime ile kurulduğu gibi bazen de bütün bir mısraın zincirleme isim tamlamasıyla kurulması şeklindedir:

Dil-beste-i āvāze-i zencîr-i kaẓāyam
Bin cān ile Lebbeyk-zen-i ḥukm-i Hudāyam

Pervāne-şıfat gerdiş-i bîhûde ne mümkin
Pür-sūhte-i şu'le-i teslîm-i rızāyam (G. 33/1-2)

Nağmehā-yı sîr-āheng-i dil-i mestānedür
Nāleyi evtār-ı eşk-i çeşme mızrāb eyleyen (G. 37/3)

Gülşene erse eger tuḥfe-i dürr-i ‘arākı
Zînet-efzā-yı bināḡuş-ı ‘arūs-ı gül olur (G. 7/4)

Ser-i eşk-i mev[c]-rîz/hev-i rîz-i eşki tûfân-ı belū étme
‘Azîzî dāmen-i zer-tār-ı mihri ḡarḡ-ı hûn êtdün (G. 28/5)

Bî-mürüvvetsin taḡıtdun gülleri ey şubḡ-[bād]
Berg-i ‘ayş-ı bülbül-i bî-çāreyi êtdün telef (G. 26/2)

Bunun yanında terkiplerle kurulmamış, yalın ve akıcı söyleyişe sahip mısraları ve beyitleri de vardır:

Āsitānun var iken kaṅḡ kapuya varayum
Yā kimün dergehine yüz süreyüm yalvarayum (TB. 1/III/9)

Yère geçmek dilerem şerm ü hayādan yā Rab
Hāṭıra gelse kaçan eyledüğüm cürm ü günāh (TB. 1/V/2)

Bed-āmūz-ı cefāsın ‘andelībā luṭf-ı ṭab’-ı gül
Seni maḡrūr êdüp ra’nālğı ḥadden füzün êtdün (G. 28/3)

Metā’-ı ‘işmeti yaḡmāya vèrdi bir nigeḥi
Tekellüf eylesün yār bu ‘işve vü nāze (G. 42/2)

Hemişe ḡamzesi bīmār u çeşmi mestāne
Bırakdılar ḡatı gözden bu cān-ı şeydāyı (G. 43/2)

Allāh dèrüz yüz urmazuz her bāba
Dil nālğı Rabbedür degül erbāba (R. 2/1)

‘Azīzī, mısra seviyesinde yinelemelerle/söz tekrarlarıyla şiire konuşma havası katmanın yanında yansıtmak istediği bezginlik, bıkkınlık gibi hislerini; ikazda bulunma ve suçlayıcı ifadelerini de kuvvetlendirir:

Yèter ey nefş yèter cünbiş-i ṭıflāneyi ḡo
Nāşih-i rīş-i sefīdün sözini ḡuş êt gel (TB. 1/IV/5)

Ḳor ise dāmenüm elden tutar girībānum
Zebūn eden beni ey dehr-i dūn sensin sen (TB. 2/IV/4)

Seni dèrler dahı sırdur hevā-yı vaşl-ı Leylādur
Yèter Mecnūn yèter izhār-ı eṭvār-ı cünūn êtdün (G. 28/2)

Meded bir pāre teskīn eyle dūd-ı āteş-i āḥı
Şaḡın ey dil şaḡın ruḡsār-ı māḥı nīl-gūn êtdün (G. 28/4)

Göñülde sırr-ı ḡam-ı yār éderdi güncāyiş
Beni sen eyledün ey āḥ-ı sīne rüsvā sen (G. 39/3)

Birinci mısraın başındaki sözcük ikinci mısra başında da yinelenir. Paralellik olarak nitelenen bu durum ‘Azīzī’nin şiirlerinde de yer alır:

Merḡabā şāḥ-ı felek-taḡt [u] mu‘allā-rütbet
‘Āleme müjde-res-i maḡdemidür şehir-i ḡarām

Merḡabā dilber-i ḡoş-manzar-ı müşḡīn-ḡīsū
Leyletü’l-ḡadr vişālinde alur her kişi kām

Merḡabā ey gül-i nev-ḡāste-i ravza-i ḡuds
Nefḡatü’l- üns rızā zevḡı bulur sende meşām

Merḡabā ey meh-i nā-kāste-i burc-ı şeref
Ḳadrünje nisbet ile nāḡış olur bedr-i tamām

*Merhabā şehir-i mükerrem ki şühûra kıldı
Cevher-i zātuñı Haq vāsıfatü'l-'akd-i nizām*

...

*Merhabā mäh-ı mübārek ne 'aceb geç geldüñ
Merhabā gözlerimiz maqdemüñ özlerdi müdām* (K. 2/2-6, 11)

*Hayr-i maqdem seni gözlerdi çıkup eflāke
Dide-i encüm ile mäh-ı şeb-ārā her şām*

*Hayr-i maqdem 'acabā etti-mi teşrîf dëyi
Gönderir mihr-i felek peyk-i şu'ā'ı her bām* (K. 2/7-8)

*Sen gıdelden gözümüz görmedi rüy-ı rāhat
Çarh-ı kec-rev komadı dilde huzûr u ārām*

*Sen gıdelden lebüme gelmedi hîç cām-ı tarab
Geçdi hamyāze-i endüh u gam ile eyyām* (K. 2/12-13)

*Gözümü bağladı bir lu'b ile şimdi gezerem
Gözi bağlu araram küşe-i dāmān-ı merām* (K. 2/16)

*Nā-sāz-kār merhem-i lutfın kosun felek
Nā-sūr zahm-ı miñnete mu'tāddur gönül* (G. 30/2)

*Bi-llāhi ey şabā şiken-i zülfe degmegil
Bî-tāb-ı zahm-ı dil-şüde-i şāneyem henüz* (G. 15/3)

‘Azîzî, şiirlerinde akıcı bir üslup sağladığı Türkçe ikilemeleri kullanmasının yanında Farsça ikilemelere daha ziyade yer vermiştir:

*Étdüğüm zerķ ü riyā 'amd ü haţāya tevbe
Bildüğüm bilmedüğüm cürme hezār istiğfār* (TB. 1/VI/8)

*İ'cāz-ı hüsndür ki döker lahza lahza kan
Ammā ki yine rūh-ı revāndur o gamzeler* (G. 13/2)

*Terahhum eyle İlāhî beni tamām etti
Keş-ā-keş-i gam-ı gurbet hevā-yı hubb-ı vaţan* (TB. 2/IV/5)

*Giderken dem-be-dem eflāke dest-āvîz-i sūz-ı āh
Gelürken nev-be-nev bir tuhf-e-i renciş dil-i zāra* (K. 3/20)

*Oldı yasağ bezm-i mey-i nāba kū-be-kū
Hāke döküldi cür'a gibi bāde sū-be-sū* (G. 40/1)

Divan şiirinde her bir beyit kendi içinde mana bütünlüğüne sahiptir. Bu bütünlüğün ortadan kalktığı, mananın kendisinden sonra gelen beyit veya beyitlerle

tamamlandığı beyte *beyt-i merhûn* denilir.¹⁹⁴ ‘Azîzî’nin dikkat çeken üslup özelliklerinden biri de beyitler arasında anlam bütünlüğü kurmuş olmasıdır. *Şihhat-nâme*’sinde hastalığını tasvir ederken kullandığı üslupla mana bütünlüğünü beyit değil de beyitlerle sağlamış ve *iken* zarf-fiil eki yardımı ile de anlatımda vurgu ve akıcılığı pekiştirmiştir:

*Akarken şerhâlardan bunca kan cism-i za‘îfûmden
Olurken hûn-feşân fevvâre-veş arkamdaki yara
Ne hikmet cânı biryân eden âteş yine germ-â-germ
Eşer étmez ‘Azîzî dilde olan şu‘le-i nâra (K. 3/18-19)*

*Giderken dem-be-dem eflâke dest-âvîz-i sûz-ı âh
Gelürken nev-be-nev bir tuhf-e-i renciş dil-i zâra
Gözüm açdum olup bîdâr bir şeb h‘âb-ı gâfletden
Fedâ olsun hezârân rûz-ı rûşen ol şeb-i târa (K. 3/20-21)*

Yine ‘Azîzî, na‘t-münâcât türündeki terkîb-bendinin son bendinde Allah yolunda şehit olanlar, zamanın kutbu, Kâbe, Peygamberin kabri Ravza, Hz. Muhammed ve ashap gibi çeşitli araçları vesile kıldığı sekiz beyti, vasıta/makta beytinde dile getirdiği duasına bağlayarak mana bütünlüğünü beyitlerle sağlamıştır:

*Çeşm-i ‘âşıkda olan eşk-i revân hürmetine
Dil-i şâdıkda konan sûz-ı nihân hürmetine
Girye-i şâm-ı garibândaki te’sîr için
Nâle-i şubh-dem-i tâ‘atîyân hürmetine
Câhidü hükmine dil-beste mücâhidler için
Harc olan râh-ı gâzâda ser ü cân hürmetine
Harem-i ‘izzetüğe mahrem olan kullar için
Nûkabâ vü nücebâ kuşb-ı zamân hürmetine
Da‘vet-i Hazrete Lebbeyk deyen diller için
Ka‘be ol kıblegeh-i ‘âlemyân hürmetine
‘Arşdan kadri mu‘allâ-ter olan Ravza için
Şadef-i dürr-i risâlet o mekân hürmetine
Kütüb-i münzele Esmâ-i İlâhiyye için
Şeb-i Mi‘râcdaki rıf‘at-i şân hürmetine
‘İtret-i pâk-i Nebî âli vü aşhâbı için
Zînet-i bâğ-ı cinân fahr-i cihân hürmetine
Ecel alup yolumı bağlanıcağ râh-ı gürîz
Ola tevhîd-i Hudâ hâtime-i ‘ömr-i ‘Azîz (TB. 1/10/1-9)*

¹⁹⁴ Alî-Şîr Nevâyî: *Mîzânü’l-Evzân*: s. 172.

*O demde hayretümden nîk ü bed fark etmeyüp ancak
Kemâl-i hüsn-i zannı muhkem edüp ‘afv-ı Guffâra
Zemîn-i ‘acz ü h‘ârîye yüzüm ferş-i siyâh etdüm
Gubârın eyledüm kuhl-ı cilâ bu çeşm-i hûn-bâra (K. 3/23-24)*

Mahlasını *hüsn-i tahallus*¹⁹⁵ yaparak kelime anlamını da kastedecek şekilde kullanması ‘Azîzî’de dikkat çeken başka bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahlası, ilk iki beyitte doğrudan kelime anlamında kullanmışken üçüncü örnekte, doğrudan kullanmaksızın karşıt anlamlı ‘zelîl’ kelimesi vasıtasıyla anlamını da vurgulayacak, çağrıştıracak şekilde kullandığı görülür:

*Bu günehkârı ‘Azîz etmiş iken etme zelîl
Dilerem miñnet-i eyyâm bula hüsn-i hitam (K. 2/29)*

*‘Azîz etse Hudâ bir bendesin ol hîç zelîl olmaz
Olur ikbâle bâ‘iş çend rûze düşse idbâra (K. 3/54)*

*İlâhî sûz-ı dil ü eşk-i çeşme rahm eyle
Sezâ-yı merhamet olur zelîl olunca ‘Azîz (TB. 2/V/5)*

Kasîdelerinde hâkim olan üslup, ifadedeki açıklık ve selaset; ‘Azîzî’nin kasîde ve terkîb-bendlerinde yaşamış olduğu sıkıntıların tesiriyle hislerini kuvvetli ve samimiyetle yansıtmaları ve bu güçlü hislerin insanlarda da karşılık bulması, bu şiirlerin mecmualarda yer almasına vesile olmuştur. ‘Azîzî, her ne kadar üzgün, kırılgan ve kendisine haksızlık yapıldığına kani olsa da yine en sonunda tevekkül ve teslimiyet içerisinde her zaman ümitvar bir dil kullanmış ve nasihat yoluna gitmiştir. ‘Azîzî’nin şiirlerinde -özellikle kasîde ve terkîb-bendlerinde- ağırlıklı olarak *Hikemî üslubun* izleri görülmektedir. Bu nispet, şiirin muhtevası ile paralellik göstermektedir. Yaşadığı hüznün, gurbet, özlem, pişmanlık duygularının ve yakarışın hâkim olduğu münâcât-na‘t türündeki terkîb-bendinde, Ramazan ayının bitişini konu alan terkîb-bendde ve sıhhat-nâme türündeki kasîdesinde *hikemî üslup* ağır basarken Ramazan ayının gelişini konu alan kasîdede sevinç ve coşkunluğun hâkim olduğu görülür.

*Göñül ‘inâyet-i Hakka ümîdi kıl muhkem
Kerîm olunca Efendi kûluna yokdur gam (TB. 2/II/6)*

*Tahammül eyle birkaç gün geçer devr-i zamândur bu
Erer her şâm-ı gam şubh-ı şafâya düşme efkâra (K. 3/53)*

¹⁹⁵ Ali Yıldırım: *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*: Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 29.

*Çü andandur gelen hep her ne şüretle gelürse hoş
Şakın incinme halka sögme hergiz dehr-i ğaddāra (K 3/56)*

Gazellerine bakıldığında ise doğru düşünce ve bakış açısını kazandırmak üzere bütünüyle *hâkimâne üslupla* kaleme aldığı üç gazeli vardır. “Gazel” bahsinde belirttiğimiz bu gazellerden iyi ve kötü, mutluluk ve gam gibi birçok şeyin zıddı ile kaim olduğu bu dünyada karşılaştığımız, sahip olduğumuz durum ve şartları hoş görmemiz gerektiği üzerine “hoş görmek olur” redifi ile bu üsluba hakim gazeli şu şekildedir:

*Ber-ķarār olmayıcaķ her demi hoş görmek olur
Dā'imā nīk ü bed 'ālemi hoş görmek olur*

*Cilve-i nāzı yēter ētdi 'arūs-ı iķbāl
Sūr-i şādī gibi bezm-i ğam[ı] hoş görmek [olur]*

*Cām-ı zerrīn nedür yā ne sifālīn sāġar
Her ne yüzden ise lutf-ı Cem[i] hoş [görmek olur]*

*Ħayme-ber-düş-ı fenāyuz yoġ-ise cāy-ı nişest
Nīlgün çadır-ı nüh tārem[i] hoş görmek olur*

*Ebr-i ümmīd 'Azīzī n'ola feyz ētmez ise
Gūlbūn-i ravza-ı dil şebnemi hoş görmek olur (G. 10)*

*Ol 'Azīzī gūşdār-ı müjde-i lā tey'esū
Çekme ğam bir gün ēder fażl-ı İlāhī ķar'-ı bāb (G. 1/5)*

*Nesīm-i fażl-ı İlāhī eser bugün yarın
Kuşād ētme 'Azīzī dehān-ı şekvāyı (G. 43/5)*

Osmanlı şiiri geleneğinde, sevgilinin bütün kayıtsızlıklarına, zulüm ve eziyetlerine her koşulda razı ve bağlı olan âşığın bu gelenekten farklı olarak sevgilinin ettiği cefalara ve ilgisizliğine karşı ondan yüz çevirdiği bir tavır da görülebilmektedir. Kelime anlamı ‘yüz çevirmek, başka tarafa dönmek, sevgiliden usanmak’ olan *vâsûht*, edebî terim olarak sevgilinin nazını çekmeyerek ondan yüz çevirme, ona ilenme vb. gibi muhtevalara sahip şiir tarzıdır.¹⁹⁶ ‘Azīzī, *vâsûht tarzla* kaleme aldığı gazelinde talihin, mutluluğun beş günlük olduğu dünyada, şuh sevgilinin böbürlenerek nazlanması anlamı ve rahbetinin Allah’a olduğundan bahseder:

*Ħirmen-i ħüsnin o ħūnī māye-i cevr ētmesün
Ey 'Azīzī āteş-i āhumdan ētsün ictināb (G. 2/5)*

¹⁹⁶ Erdoğan Taştan: “Nedim’in Şiirlerinde ‘Vâsûht’ Tarzı Aşkın İzleri”; *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*: sy. 16, Eylül 2019, s. 445-459. s.447-448.

İkbāl-i penc-rūze igen germ olmasun
Nāzı kosun o şūh niyāzum Hudāyadur (G. 5/2)

Lāzım degül tekellüf-i lutf étmesün o şūh
Miskîn 'Azîzî hūger-i cevr-i zamānedür (G. 6/5)

‘Azîzî’de dikkat çeken bir diğer husus da şiiirlerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla yeni ve orijinal terkiplere yer vermesidir:

Hürmen-i hüsnin o hūnî māye-i cevr étmesün
Ey 'Azîzî āteş-i āhumdan etsün ictināb (G. 2/5)

Lāzım degül tekellüf-i lutf étmesün o şūh
Miskîn 'Azîzî hūger-i cevr-i zamānedür (G. 6/5)

Olmasa ravza-i dil cūy-ı şafādan şād-āb
Çeşm-i ümmîd tutar dîde-i ter şebnemine (G. 41/2)

Sîh-i ğam sūrāh sūrāh étse cism-i nāyveş
Cân çıkar çıkmaz derūnumdan hevā-yı hāl ü haţ (G. 24/2)

Sîlî-horî-i lücce-i ğamdan ğamımız yok
Emvāc-ı sitem leşkerine rāh-nümünüz (G. 20/4)

Girmez kulağa pend-i harîfān-ı Hāk-şinās
Çün gūş-ı hūş penbe-i ğafletledür aşam (K. 1/21)

1.3.3.1 Deyimler ve Özlü Sözler

‘Azîzî, şiiirlerinde atasözlerine nazaran deyimleri kullanmayı daha çok tercih etmiştir. Bu deyimler Türkçe kelime grubundan oluştuğu gibi tamamen Farsça kelime grubundan veya Arapça-Türkçe kelimelerden oluşmaktadır:

‘aqla uy- (K. 1)	be-ser ü çeşm (M. 5)
‘aıldan bîgāne ol- (G. 24)	beyāza çık- (K. 1)
‘ār [u] kefen götür- (G. 39)	bî-ser ü pā (G. 33)
avāre olma-	bir reviş üzre karar etme- (TB. 1/VI)
ayakda kal- (TB. 1/VI), (K. 1)	cân vèr- (K. 1), (G. 31),
ayakdan düşür- (K. 3)	cāne èr- (K. 2)
‘azm-i ‘adem ey-: (Mf. 1)	cāna tokan- (K. 1),
başdan eksik ol- (G. 24)	cāna yèt- (K. 1),
başı için (K. 1)	cānuma minnet (K. 1)
başuğa çal- (G. 45)	cedvel çek- (TB. 1/IV)

cevr çek- (G. 30), (G. 11)	göz açdır- (TB. 1/VI)
çok gör- (G. 8)	gözden bırak- (G. 43)
da‘ vāḡı işbāt èt- (G. 35)	gözini aç- (K. 3)
dem-me-zen (K. 2/25)	gözini bağla- (K. 2)
dem ur- (K. 1), (G. 17)	ğubāra döşen- (G. 40)
dem-beste ol- (K.1)	ğurbetde ko- (TB. 2/I)
dem‘-ı sürūr dök- (K. 3)	ğüş-dār-ı ‘ibret ol- (G. 27)
dest-gîr olma- (TB. 1/VI)	güş èt (TB. 1/IV)
dögünüp ağlamadan (TB. 1/VIII)	gül gül ol- (G. 7)
dü-tā èt- (TB. 2/III)	hâcet koma- (G. 18)
ebkem ol- (G. 29)	hadden füzün èt- (G. 28)
edeb terkin eyleme- (G. 40)	haddüñi bil- (M. 8)
eksik ol- (G. 23)	hâlden hâlî degül (olma-) (G. 27)
el aç- (K. 3)	hâl[ini] ‘arz eyle- (K. 3)
el bir ey- (K. 3)	hâtıra gel- (TB. 1/IV), (TB. 1/V)
el èr- (TB. 1/IV)	hâtırdan çık- (TB. 1/VI)
el vèr- (G. 4)	havāle èt- (M. 5)
el ur- (TB. 1/V)	hem-tā degül (K. 1)
elde yok (K. 1), (K. 3)	hıdmetde kuşūr et- (TB. 1/VIII)
elden ko- (TB. 1/VIII)	hürmetin gözle- (TB. 1/VIII)
envāra ġarḡ èt- (K. 3)	inşāfa gelme- (TB. 1/III)
eşer èt- (K. 3)	ka-dem baş- (K. 1)
esîr-i pister ol- (K. 3)	ka-dr bilme- (TB 1/III)
etegini tut- (TcB. II/7)	ka-l ol- (TB. 1/IV)
feryādı çarḡ-ı devvāra çık- (K. 3)	ka-n yalaş- (M. 6)
feyz-i cebr èr- (K. 3)	kaşd èt- (K. 1)
fitne kopar- (G. 4)	kāse ber-kef-i deryūze ol- (G. 30)
fitneler peydā et- (G. 32)	kesād bul- (K. 1)
jeng-i ġam tut- (G. 29)	ku-laġa girme- (K. 1)
ġam çekme- (G. 1), (G. 18) (Mf. 6)	lāzım degül (G. 6)
ġam degül (K. 2) (M. 7)	ma‘ zūr tut- (TB. 1/II)
germ ol- (G. 5), (G. 12)	meyl èt- (G. 26)
girîbān tut- (TB. 2/IV)	mi‘ yāra ur- (K. 3)
göñlümüz yıkıl- (G. 27), (G. 23)	nabız tut- (K. 3)

nāla dön- (K. 3)
ne çāre (G. 40)
nigāh-ı merḥamet ey- (TB. 2/V) Bak
per-tāb eyle- (G. 37)
pest èt- (Mf. 5)
rām ol- (M. 3)
redd-i cevāb eyleme- (TB. 1/VIII)
rıẓā ver- (M. 5)
rūy-ı niyāz sür- (TB. 1/VIII)
rūy-ı rāḥat görme- (K. 2)
ser çek- (G. 24), (TB. 1/III)
ser- girān èt- (TB. 1/VI)
şerm ü ḥayādan yere geç- (TB. 1/V)
tāc-ı riyāzet şıkletin çekme- (G. 23)
tākat getir- (K. 3)
tākat kal- (K. 3)
ta' n èt- (G. 27)
tamām al- (G. 1)
tamām èt- (TB. 2/IV)
temennā ey- (Kt. 1)
telef ol- (TB. 1/IV)

tevessül destin ur- (S.)
tiġ-i ḳahrından emān bul- (T. 1)
tiġ ü kefen ber-gerden (TB. 1/VII)
uṣūle uy- (TB. 2/V)
yāda gelme- (TB 1/II), (TB 1/III), (K. 1)
yer ol- (G. 16)
yüzi ferş-i siyāh èt- (K. 3)
yèter èt- (G. 10)
yoluṅ[u] al- (G. 36)
yüz ḳarası: (R. 1)
yüz sür- (TB. 1/III), (TB. 1/V)
yüz tut- (TB.1/I), (TB. 1/V), (TB. 1/VII),
(K. 3)
yüz ur-: (TB. 1/VI), (K. 3), (R. 2)
yüzi aġ ol- (Mf. 3)
yüzü yok (TB. 1/VII), (TB. 1/IX)
yüzü döñ- (K. 3)
yüzüne bakma- (TB. 1/VIII)
ne zaḥmetler çek- (K. 3)
zebān-ı ḥāmeye gel- (TB. 2/V)
zencīre çek- (K. 1)

‘Azîzî’nin *Dîvânçe*’sini oluşturan şiirlerinde tespit edebildiğimiz atasözleri ve deyişler ise şunlardır:

‘Azîzî’nin *Can çıkar/çıkmadıkça/çıkmadan huy çıkmaz*.¹⁹⁷ atasözündeki *huy* kelimesi yerine ‘sevgilinin ben ve ayva tüylerinin arzusu’ anlamındaki *hevā-yı hāl ü haṭ* terkiibini kullanarak farklı yorumladığı görülür:

Sîh-i ğam sūrāḥ sūrāḥ êtse cism-i nāyveş
Cân çıkar çıkmaz derūnumdan hevā-yı hāl ü haṭ (G. 24/2)

Bākî [ö. 1600]’nin gazelinde¹⁹⁸ de rastladığımız aşağıdaki atasözüne *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*’nde ise *Dilencinin torbası dolmaz*.¹⁹⁹ şeklinde farklı bir yorumu da bulunmaktadır:

Kerem gördükçe çün artar gedālarda recā dērler
Sebeb oldı kerem deryūze-i iḥsānı tekrāra (K. 3/42)

Ḳumāş-ı himmete olmaz ‘Azîzî endāze (G. 42)

Ḳılsun teyemmüm ile ki mümkün degül vüzü (G. 40)

Şehîd-i tîğ-ı maḥabbet götürmez ‘ār [u] kefen (G. 39)

Kim bulur rast yolu rāh-nümā olmaz ise (TB. 1/II-6)

Kerîm olunca Efendi ḳulına yokdur ğam (TB. 2/II-6))

‘**Azîzî** ravza-i cennet ḥazān nedür bilmez (G. 14/5)

Ḳaṅgı [gün] gördüñ olmadı aḥşam (M. 7/2)

1.3.3.2 İktibaslar

‘Azîzî’nin şiirlerinde ayetlerden ve hadislerden iktibaslar da bulunmaktadır. Bu iktibasların kimi lafzî olarak ayetin yahut hadisın bir kısmının geçtiği kimisi de mana bakımından ayete ve hadise telmih şeklindedir.

mā zāğ/mā zāğa’l-başar Kur’an-ı Kerim’de Necm Suresi 17. ayette “Mā zāğa’l-başaru vemā ṭağā” şeklinde geçen ifadeye telmihle şiirde geçen ifadedir. Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. Önceki ayetlerle birlikte Miraç hadisesinden

¹⁹⁷ Ömer Asım Aksoy: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*: C. 1, Atasözleri Sözlüğü: İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2013, s. 212.

¹⁹⁸ Bākî: *Dîvân*: Hazırlayan: Sabahattin Küçük: *Bākî Dîvânı*: Kültür Eserleri Dizisi: 426. G. 64/7, s. 102.

¹⁹⁹ Ömer Asım Aksoy: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*: C. 1, Atasözleri Sözlüğü: s. 242.

bahseden ayette; şüpheye yer bırakmayacak kadar kalbin gözü yalanlamadığı²⁰⁰ gerçek, kesin ve açık bir müşahede olmuştur. Şiirde de bu durumu hatırlatarak *mā zāğ*, *çeşm* ve *kehl* kelimeleri ile gözün gördüğünü şaşmayan bir keskin görüşe sahip olduğu vurgulanmak istenmiştir diyebiliriz.

Mā zāğdan kehl o gāzāl-āne çeşm-i mest

Her lahza gerçi hastedür ammā ki bī-saḡam (K 2/4)

Min külli fec şeklinde Hac Suresi 27. ayetin bir kısmının iktibas edildiği görülür:

Ka'be-i kūyin tavāf etmek yeter 'uṣṣāḡa hac

Eṣ-ṣalā sa'y ét<me>sün erbāb-ı ṣafā min külli fec (G. 3/1)

Yusuf suresi 87. ayetten alıntılanan *Lā- teyesū*

Ol 'Azīzī gūşdār-ı müjde-i lā tey'esū

Çekme ḡam bir gün eder faẓl-ı İlāhī ḡar'-ı bāb (G. 1/5)

'Azīzī, *Vemā erselnāke illā raḡmeten li'l-'ālemīn* şeklinde “Ve seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.” mealindeki Enbiyâ Suresi 107. ayetten iktibas yapmıştır:

Kezm-i ḡayz eylemedü r lāyık-ı şānuḡ çü seni

Raḡmet-i 'ālemiyān dēyü oḡur naṣṣ-ı kitāb (TB. 1/VIII/8)

Atlas-ı zer-tār çeşmüm eyledi ferş-i ḡadem

ḡayr-i maḡdem ey vüçüdū raḡmeten li'l-'ālemīn (Kt. 3/2)

Görünüşte Tevbe Suresi 41.ayetten iktibas yapılan *Cāhidū* lafzî iktibasının yanında *Mücāhid*, *ser ü cān*, *rāh-ı gāzā*, *ḡarc* kelimeleriyle ilişkilendirilen beytin bütününde ayetin manası da açıklanmıştır:

Cāhidū ḡükmine dil-beste mücāhidler için

ḡarc olan rāh-ı gāzāda ser ü cān ḡürmetine (TB. 1/X/3)

Ali-İmran Suresi 153. ayet ve Hadid Suresi 23. ayette geçen ve “elinizden çıkan şeyler” anlamındaki *Mā-fāte* ibaresinin iktibas yapılmıştır:

Sa'y ét meded tedārük-i mā-fāte çāre gör

Feyyāz-ı Muṡlaḡuḡ nāzar-ı raḡmeti e'am (K. 1/33)

'Azīzī'nin temiz aşkın meydanındaki şaraplar için “Bī-ḡumār-ı vaşl-ı sāḡīdür” şeklindeki nitelemesi, cennetin tasvirinin yapıldığı, “Çevrelerine kaynaktan doldurulmuş

²⁰⁰ Kur'an-ı Kerim, Necm Suresi, 11. Ayet

testiler, ibrikler ve kadehlerle sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır. Bundan dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar.” mealindeki Vâkıa Suresi 17-19. ayetlerine mana bakımından iktibas yapıldığını düşündürmektedir:

*Eş-şalā erbāb-ı ğam meydān-ı ‘ışk-ı pākdür
Bî-ḥumār-ı vaşl-ı sākīdür bu bezmün mülleri (G. 44/4)*

II. BÖLÜM

2 DİVÂNÇENİN ŞEKİL HUSUSİYETLERİ

2.1 NAZIM ŞEKİLLERİ

‘Azîzî’nin *Dîvânçe*’si bir mecmua içerisinde yer alan gazelleri ile tercî‘-bendinin, onun yazmış olduğu çeşitli eserler içinde ve şiir mecmualarında yer alan şiirlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. *Dîvânçe*, hacimce küçük bir eser olmasına rağmen metni oluşturan nazım şekilleri açısından mürettep bir dîvânçedir. *Dîvânçe*’de 3 kasîde, 2 terkîb-bend, 1 tercî‘-bend, 47 gazel, 10 kısa mesnevî, 3 tarih kıt‘ası, 2 kıt‘a, 1 nazm, 2 rubâî ve 6 müfred nazım şekilli şiirler yer almaktadır. Bu nazım şekillerinin ağırlığını gazeller oluşturmaktadır. *Dîvânçe*’yi oluşturan şiirler, Farsça kaleme aldığı tarih kıt‘ası haricinde Türkçedir.

2.1.1 Kasîde

Kasîdenin ‘niyet etmek, yaklaşmak, kastetmek, yönelmek’ anlamları doğrultusunda yapılan ‘bir kişiyi övmek amacıyla yazılmış manzume’ tanımı, nazım şekli olmaktan ziyade nazım türünü karşılamakta olup nazım şekli olarak ise *kasîde*; aynı vezinde, ilk beyti kendi içinde, diğerleri ilk beyti ile kafiye, belirli muhteva çerçevesinde *maksûd* ve *duâ* gibi en az iki bölümden oluşan bir kompozisyona sahip ve bu yönüyle gazelden ayrılan bir nazım şeklidir.²⁰¹

Tam bir kasîde, *nesîb/teşbîb*, *maksûd/medhiye*, *tegazzül*, *fahriye* ve *duâ* olmak üzere beş bölümden oluşur. Üstte geçtiği üzere bir manzumenin kasîde olarak isimlendirilebilmesi için *maksûd* ve *duâ* bölümlerine sahip olması gerekmektedir. Ancak konusu tevhîd, na‘t ve münâcât olan kasidelerde en az iki bölüme sahip olma gerekliliği de ortadan kalkabilmektedir.²⁰²

Dîvânçe’de, ‘Azîzî’nin *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr* adlı tarihinden alınan 3 kasîde yer almaktadır.

Bunların ilki ‘Azîzî’nin na‘t türünde, Muzari bahrinin *mef‘ûlû fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün* vezninde kaleme aldığı 50 beyitlik kasîdedir. Teşbîb bölümünün yer almadığı kasîde, Hz. Muhammed’in *Gül-i nev-reste-i Harem*, *tal‘at-ı münîr*, *Fermân-revâ-yı her*

²⁰¹ Cemal Kurnaz, Halil Çeltik: *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*: Kurgan Edebiyat, Ankara 2013, s. 171-187.

²⁰² Cemal Kurnaz, Halil Çeltik: *a.g.e* : s. 178-179.

dü serâ şâh-ı enbiyâ, Sultân-ı hıttâ-ı ‘Arab u kişver-i ‘Acem, nûr-ı çeşm-i ‘âlemiyân gibi sıfatlarla anıldığı doğrudan *medhiye* bölümü ile başlar. 12-15. beyitler *girîzgâh* olup *maksûd* bölümü 16-31. beyitler ‘Azîzî’nin gafletteki halini pişmanlıkla arz ettiği bölümlerdir. Yine ‘Azîzî,

*Şâyeste-i sitâyiş ü tahsîn olur eger
Âh ile müstezâd ola manzûme-i nedem*

şeklinde ‘pişmanlık manzumesi’ olarak nitelediği kasîdesini ah ile ziyadeleştirirse ancak o zaman övgü ve senanın yaraşacağı ifadesi ile yakarışının ve arzusunun anlaşıldığı, kabul olunduğunu dile getirmiş olduğu 41. beyte kadar *maksûdu* devam ettirir. 42-45. beyitler tekrar *medhiye*, 46. ve 49. beyitler *duâ*, son beyit ise mahlasına yer verdiği *tâç* beyittir.

Dîvânçe’de yer alan ikinci kasîde, Bursa’da zorunlu ikamette, sıkıntı ve ızdırap içindeyken rahmet ayı Ramazan’ın gelişi hürmetine Allah’ın bağış ve esirgenmesine mazhar olma ümidiyle ve dostların hayır duasını almak için kaleme aldığı *Ramazâniyye/Sıyâmiyye* türündeki kasîdesidir. Kasîde, ‘Azîzî’nin *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*’ında kasîdeden hemen önce belirttiği üzere 29 beyitlidir. Yalnızca Y (Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi 230) nüshasında 17. beyit olarak yer alan;

*Hâlûme bir nîgeh ét gör ki sipîhr-i bed-mîhr
Beni nâz-beççe-i tıflân édüp étî bed-nâm*

“Halime bir bak! İnsaniyetsiz feleğin beni genç beçe²⁰³ oğlanı eyleyip kötü şöhretli yaptığını gör.”

beytinin -muhtemelen müstensih- ilavesi ile nüshadaki beyit sayısı 30 olmaktadır. Bu beytin metne ilavesi, metin tenkidinde esas hedef olan müellifin elinden çıkmış nüshayı

²⁰³ Farsça’da “yavru, çocuk” anlamlarında kullanılan kelime, Osmanlı Askerî Teşkilat yapısı içerisinde de bir kavramı karşılamak üzere ‘esirlerden acemiliğe alınmayan erkekler’ için kullanılmıştır. Savaşlarda ordu için alınan esir Pençik oğlanlarının Pençik Kanunu gereğince akıncılara, pençikçilere ve toyçılara bırakılan esirler haricinde maaşlı ve askeri sınıf Acemi Ocağı’nda yetiştirilmek üzere yaşları on ile on yedi arasında kusursuz ve sağlıklı esir erkekler üç yüzer akçe karşılığında devlet tarafından satın alınırdı. Bunun haricinde sayıları beşin altında olan veya Acemi Ocağına alınmayan erkek esirler yaşlarına göre sınıflara ayrılmış ve buna göre vergi alınmıştır. Bu tasnife göre; 3 yaşına kadar *şîr-hor beççe*; süt içen (onar akçeden 30 akçeye kadar); 3-8 yaş arasında *beççe* yavru (100 akçe); 8-12 yaş arasına *gûlâmçe* (120-200 akçe); Buluğa ermiş olana *gûlâm* genç, delikanlı, bıyığı henüz bitmiş (250-280 akçe); *Sakallı kâfir* (200-270 akçe); *Pîr kâfir* veya *fertût* (130-150 akçe) olarak isimlendirilir. (Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*; Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1988, s. 8.; Mehmet Zeki Pakalın: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*: C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 184.)

oluşturmayı göz ardı etmek olacağından bu beyit metne dahil edilmeyerek burada zikretmekle yetinilecektir.

‘Azîzî’nin kasîdelerinin üçüncüsü *sıhhat-nâme* türünde kaleme aldığı 58 beyitlik Hezec bahrinin *mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün* vezninde kaleme alınan kasîdedir.

Tür olarak sıhhat-nâmeler *kasîde*, *târih kasîdesi*, *kıt‘a*, *nazm*, *murabba‘*, *terkîb-bend* ve *tercî‘-bend* nazım şekilleriyle yazılmış olup geneli padişahın sağlığa kavuşması üzerine ona sunulmak amacıyla yazıldığından kasîde nazım şekliyle kaleme alınanların ağırlıkta olduğu görülmektedir.²⁰⁴ Ancak yalnızca padişahlara sunulmak için değil, ‘Azîzî’nin sıhhat-nâmesinde olduğu üzere şairin kendisindeki bir hastalıktan şifaya kavuşması üzerine şükür vesilesi olarak yazdığı da vakidir.

Kasîde öncesinde ‘Azîzî, hastalığının başlangıcını, evrelerini, tedavi sürecini ve süresini uzunca anlatır. Muharrem 1063 [Aralık 1652]’de sırtında çıkan ve gittikçe büyüyüp şiddetlenen ateşli iltihabi şişkinliği teskin maksadıyla seksen beş yere hacamat yaptırdığı ve cerrahların dokunuşuyla şişkinliğin yarıp iki ay sonunda kapandığı ve toplamda yüz on beş gün süren ağır hastalığın son bulup bedenine taze hayat geldiğini dile getirir ve kavuştuğu sağlık nimetinin şükrünü eda etmek için bu sıhhat-nâmeyi tertip eder:²⁰⁵

“Ol Hılâlde Hâzret-i Ġzîd-i zü’l-Celâl tarafından mazhar olduğumuz ni‘met-i selâmete şükr-i şikeste-beste bir şıhhat-nâmeye rişte-keş-i nazm olup mir‘ât-ı şafaḥâtına ta‘lîk-i nazar olundukça bâ‘iş-i şükr-güzârî-i ni‘met-i Cenâb-ı Bârî olmak için şüreti bu maḥalle kayd olundu.”

‘Azîzî’nin *Şıhhat-nâme*’si Allah’a hamd ile sağlık müjdesinin ulaştığını dile getirdiği *teşbîb* (1, 2) ile başlar. Ardından hastalığının mahiyeti, kendinde meydana getirdiği güçsüzlükleri, ateşten bedeninde hekimlerin nabzını dahi sayamadıklarını vs. çeşitli teşbihlerle sıraladığı bölüm (3-13), *tegazzül girizgâh* beyti ve sonunda *tâç* beytinin yer aldığı beş beyitlik bir *tegazzül* (15-19), bitap halinin son bulup kendine geldiği Kadir gecesini ve o andaki sevincini, gözyaşlarıyla secdeye kapanışını anlattığı bölüm (20-27), sonrasında acz içinde günahları için af dilediği ve şifaya erdirilmesi için Allah’a yakarıшта bulunduğu *duâ* (28-35), iki beyitlik ikinci bir *girizgâh*tan sonra afiyete erişmesi ve tekrar

²⁰⁴ Mehmet Arslan: “Sıhhatnâmeler”: *Türkler*, C. 11, s. 1496.

²⁰⁵ Kâra Çelebi-zâde Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. nr. 486: 64^b.

sevinç gözyaşlarıyla secdeye kapanarak istekte bulunması, gurbette çektiği sıkıntılar ve zalim feleğe sitem etmesi üzerinde ilerleyen beyitler (38-46), son olarak *medhiye girizgâhı* (47) ile Allah'ın zatının ve sıfatlarının övgüsünde bulunduğu *medhiye* (48-58) bölümlerinden oluşmaktadır.

2.1.2 Terkîb-bend

Terkîb-bend, vezin birliği bulunan ancak kafiye birliği olmayan, çok kafiyeli en az iki bendden müteşekkil bir nazım şeklidir. Her bend, kendi içinde kafiyeli bölümler olan *hâne* veya *terkîb-hâne* ve hâneleri birbirine bağlayan, bendlerden ve birbirlerinden müstakil kafiyeli *bendiyye* ya da *vâsıta* denilen mısralardan olmak üzere iki bölümden oluşur. Bendlerde önemli olanın bendlerin ortak veya farklı kafiyeli vasıtalarla birbirine bağlanması olduğundan bendlerdeki mısra sayısı farklılık gösterebilir.²⁰⁶ Her bend kafiyelenişi; aa xa xa ...vv; bb xb xb ...yy şeklinde gazel gibi; vasıttadan önceki bütün mısraları her bentte kendi içinde kafiyeli olduğu aa aa aa...vv; bb bb bb...yy şeklinde musarrâ gibi ve xa xa xa...vv; xb xb xb...yy şeklinde kıt'a gibi olabilir.²⁰⁷

Dīvānçe'de 2 terkîb-bend bulunmaktadır. *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr* eserinde yer alan bu terkîb-bendlerin ilki, Sakız Adası'nda sürgünde bulunduğu affı için padişaha arz ettiği, dokuzar beyitli on bentten oluşan 90 beyitlik münâcât-na't türündeki terkîb-bendidir.

Terkîb-bendin elimizdeki 26 REZ nüshasının yirmi birinde “fermân-ı mütehattimü'l-iz'ân Sübhânî Cezîre-i Sakızda hatt-ı rahl-ı qarâr u ârâm olunduğı hengâmda dergâh-ı kibriyâ-penâh Hâzret-i Pâdişâh-ı bî-enbâze hezâr sûz u güdâz ve bî-şumâr tazarru' u niyâz birle **toğsan beyt bir terkîb-bend**...”²⁰⁸ şeklinde 90 beyit, beşinde ise 80 beyit olarak geçmesine rağmen manzumenin kendisi 90 beyit değil de İÜ nüshasında 82 beyit, diğer nüshalarda 80 beyit olarak bulunmaktadır. Öte yandan Azîzî'nin aynı şiirinin AN mecmuasında 89 beyit, İA ve Sz mecmualarında 88 beyit olarak yer alması nüshaların çoğunda geçtiği üzere şiirin 90 beyit olduğu ifadeleriyle örtüşmektedir. Bu veriler doğrultusunda, metindeki ifadelerle de örtüşen mecmualardaki

²⁰⁶ Cemal Kurnaz, Halil Çeltik: *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*: s. 56.

²⁰⁷ Cemal Kurnaz, Halil Çeltik: *a.g.e*: s. 503.

²⁰⁸ Kâra Çelebi-zâde Abdü'l-azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. nr. 486: 46^b, 46^b.

beyit sayısı esas alınarak AN nüshasında olmayıp diğer nüshalarda yer alan 1 beyit ilavesi ile *Dīvānçe* metninde bu terkîb-bend 90 beyit olarak verilmiştir.

Diğer terkîb-bend ise altışar beyitlik beş bentten oluşmuş 30 beyitlik, Azîzî'nin Ramazan ayının bitişinden yaşadığı hüznün üzerine yazdığı terkîb-bendidir.

Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr'ında terkîb-bend şeklinde yer alan manzumeler, *Gülşen-i Niyâz* yazmalarında ve bazı şiir mecmualarında tercî'-bend şekliyle karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁹ İkinci tercî'-bend, metinde aparatta belirtilmişken münâcât-na' t türündeki tercî'-bendin 60-62 beyit arasında olması, farklı beyitlerin fazlalığı ve zaten Azîzî'nin şiirler öncesindeki bahsinde nazım şeklini terkîb-bend olarak anması²¹⁰ sebebiyle metin tenkidine dahil edilmeyip yalnızca burada yer verilecektir.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Remel . . . - / . . . - / . . . - / . . -

I

1. *Hasbiya 'llâh zihî mağfîret-i Rabb-i Raḥîm*
Ni' me Mevlâ-yı Hudâvend-i 'atâ-baḥş-ı Kerîm

Keremi ḥâş degül dergehi bî-derbândur
Sofra-i mükremeti êtdi şalâ-yı ta 'mîm
3. *Feyz êderse yem-i fazlından eger bir kaṭre*
Êtmeye bir kesi rencîde teb ü tâb-ı caḥîm

Dâmen-i merḥameti perde-keş-i rûy-ı günâh
Setr êder kıllarınun cürmin o settâr-ı Ḥalîm
5. *Her kes a' mâlin o dergâha êder dest-âvîz*
Men şûrîde idem tuḥfe-i cürmüm taḳdîm

Ey Kerem issi Hudâ gerçi günâhum çoḳdur
Sanjadur rûy-ı recâ ḡayrı penâhum yoḳdur

II

1. *Gâh sermest-i mey-i ma' şîyetem geh maḥmûr*
Beni huşyâr êder var-ısa ger nefḥa-i şûr

Ḥ'âb-ı ḡafletden uyanmaz bu dil-i dîvâne
Güşına êrmeyicek velvele-i yevm-i nûşûr

²⁰⁹ Elimizde bulunan yazmalar içerisinde; Adnan Ötüken İl Halk Ktp: 06 Hk 240., İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 607, Süleymaniye Ktp. *Esad Efendi* 3809, Süleymaniye Ktp. *Hamidiye* 1211, Süleymaniye Ktp. *Zühdü Bey* 244 nüshaları dışında diğer mecmua ve Gülşen-i Niyâz nüshalarında tercî'-bend şeklindedir.

²¹⁰ Kâra Çelebi-zâde Abdü'l-azîz: *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr*: İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. nr. 486: 46^b, 58^b.

3. Bu cihānda kiři bīhūde niçün hānde eder
Dār-ı mātemde yarařmaz heves-i sūr u sūrūr
Yañılup yol ne ‘aceb deř-i hevāya düşdüm
Oldı ma‘müre-i‘ işmet baña řad-merhale dūr
5. Kim bulur rāst ıoğrı rāh-nümā olmaz ise
Rağmet-i ‘ām-ı Hudāvend hařā-püş-ı Ğafūr
Ey Kerem issi Hudā gerçi günāhum çokdur
Sanadur rüy-ı recā ğayrı penāhum yokdur

III

1. Menhec-i şer‘i koyup özlemişem semt-i fesād
Yā İlāhī reh-i taķvāya beni kıl irřād
Nefs-i serkeş ne ‘aceb gelmedi hīç inřāfa
Arturur ma‘şiyeti ni‘metün olduğça ziyād
3. ‘Afv ü ğufrānuña yā Rabb ümīdüm muğkem
Umaram olmaya kaş-ı emelüm bī-bünyād
Bilmeyüp kulluğunun kadrini terk etmiş idüm
Bağt-ı bed bendeni etmişdi kapuñdan eb‘ād
5. ‘İzzet-i hıdmetün i şimdi kemāhi bildüm
Dergehün bendeliginden beni etme āzād
Ey Kerem issi Hudā gerçi günāhum çokdur
Sanadur rüy-ı recā ğayrı penāhum yokdur

IV

1. Āh eger érmez ise dāmen-i iřsānuña el
Hayflar şöyle şalur ise tehī-dest-i emel
Gitdi sermāye-i ‘ömr oldı telef bīhūde
Elde yok zād-ı ma‘ād olmağičün ħüsn-i ‘amel
3. Benem ol kīse tehī müflis-i nağd-i tāt at
Ĥvāce-i şehr-i bařālet şeh-i iķlīm-i kesel
Durma ey dīde-i ğam-dīde kan ağla her dem
Şafha-i rüyıma çek sürhile iki cedvel
5. Āteř-i āh-ı nedāmetle yanup kāl ola gör
Sikke-i feyz-i şabüle olasın tā ki mağal
Ey Kerem issi Hudā gerçi günāhum çokdur
Sanadur rüy-ı recā ğayrı penāhum yokdur

V

1. Ĥacelüm şöyle ki ger yāduma gelse nāğāh
Yere geçmek dilerem eyledüğüm cürm ü günāh

- Derdüme çäre bulınmaz gezerem āvāre
Her taraf-ı dīde-i hayretle bakup éderem āh
3. Şerbet-i merg gelür baña o dem āb-ı hayāt
Göricek nāme-i a‘ mālūmi maḥşerde siyāh
H‘āb-ı ğafletde ecel ‘ askeri eyler şeb-ḥūn
Gözün aç eyle hemān tevbe ḥişārını penāh
5. Māsivādan kesüp ümīd ü recāyı şimdi
Saña tutdum yüzüm ey derdüme dermān Allah
Ey Kerem issi Hudā gerçi günāhum çokdur
Saḡadur rüy-ı recā ğayrı penāhum yokdur

VI

1. Ma‘ şiyet zulmeti dil-ḥānesini eyledi tār
Tarfetü’l-‘ ayn göz açdırmadı dūd-ı evzār
Şeb-i tārīk gelür ḥaşemime rüz-rüşen
Mihr-i iḳbāle ḥicāb oldı şehāb-ı idbār
3. Feyz éder... fażlından eger bir katre
Sofra-i mükremeti étđi şalā-yı ta ‘ mīm
Dest-gīr olmaz iseñ kaldum ayakda yā Rab
Eyledi şadme-i ğaflet beni üftāde vü ḥ‘ār
5. Dem-i tā‘ atde riyā çıkmadı hergiz dilden
İki rek‘ atde gelür ḥāṭıra yüz biñ efkār
İtdigüm zerḳ ü riyā ‘ amd ü ḥaṭāya tevbe
Bildügüm bilmedügüm cürme hezār istiġfār
7. *Ey Kerem issi Hudā gerçi günāhum çokdur*
Saḡadur rüy-ı recā ğayrı penāhum yokdur

VII

1. Ètdigüm ben bilürem cürmüme yok ğāyet ü ḥad
Ḥaşr olındukda ne şüretle varam āh meded
Gelmişem dergehüñe tiġ ü kefen ber-gerden
Cürmüme mu‘ terifem étme İlähī beni red
3. Saña tutdum yüzüm ey kıble-i ḥācet-mendān
Rüy-ı ümīdüme bāb-ı keremün eyleme sed
Olmasa şafḥa-i ‘ işyānı güneḥkārıların
Cilveger olmaz idi şāhid-i fażl-ı sermed
5. Budur ümīd ki maḥşerde bu bī-çārelere
Raḡmet-i Ḥaḳ ére yā éde şefā‘ at Aḡmed
Ey Kerem issi Hudā gerçi günāhum çokdur
Saḡadur rüy-ı recā ğayrı penāhum yokdur

VIII

1. Şeh-i iklīm-i şefā‘ at nice olur rüz-ı hesāb
Gösterüp renciṣ-i hāṭır baṇa eylerse ‘itāb

Ehl-i mahşer güleler hālūme ben girye edem
Merḥamet etmeye hiç kimse zihī şerm ü hicāb
3. Hürmetin tutmadum anuṇ nice küstāḥam ben
Hidmetin etmede etdüm nice terk-i ādāb

Ey mu‘īn-i zu‘afā *dest-i men ü dāmen-i to*
Kõmam elden etegün kesse başum tīg-i ‘ikāb
5. Kezm-i ḡayz eyle o gün çünkü seni eyledi yād
Raḥmet-i ‘ālemyān na‘atı ile naşş-ı kitāb

Ey Kerem issi Hudā gerçi günāhum çokdur
Saḡadur rüy-ı recā ḡayrı penāhum yokdur

IX

1. Çeşm-i ‘āşıkda olan eşk-i revān hürmetine
Dil-i şādıkda olan sūz-ı nihān hürmetine

Ma‘şiyet-kārlarūṇ girye vü zārısı için
Tevbeden sonra olan āh u fiḡān hürmetine
3. Da‘vet-i ḡazrete *Lebbeyk* deyen diller için
Ka‘be ol kıbleḡeh-i ‘ālemyān hürmetine

‘Arşdan kādri mu‘allā-ter olan Ravza için
Şadef-i dürr-i risālet o mekān hürmetine
5. Tuḡfe-i tevbemi luṭfuṇla kabūl et yā Rab
Zīnet-i bāḡ-ı cinān faḡr-i cihān hürmetine

Ey Kerem issi Hudā gerçi günāhum çokdur
Saḡadur rüy-ı recā ḡayrı penāhum yokdur

X

1. Dem-be-dem tā-be-ebed Ḥazret-i Kudūs-i Selām
Rūḡ-ı pākine ede elfü şalāt elfü selām

Ḥazret-i Ḥaḡ vère ümmetden aḡa ḡayr-ı cezā
Himmeti etdi bizi şadr-nişīn-i İslām
3. Şad-taḡiyyāt ü dūrūd āline aşḡābına hem
Buldı kānūne-i şer‘ bunlar ile ḡüsn-i nizām

Mücrimem gerçi naşīb et keremūṇden yā Rab
Nāme-i ‘õmr-i ‘Azīze şalavāt ile ḡitām
5. *Ey Kerem issi Hudā gerçi günāhum çokdur*
Saḡadur rüy-ı recā ḡayrı penāhum yokdur

Dīvānçe'de yer alan iki terkîb-bendın ilki çeşitli nüshalarda *Kasîde*, *Kaşîde-i Terkîb-bend* ve *Kaşîdetü li-nâzımıhi'l-fakîr* 'Abdu'l-'azîz el-Müftî's-Şehîr bi-Kara Çelebi-zâde 'afâ 'anhu şeklinde; ikinci terkîb-bend ise üç nüshada *Kaşîde-i Terkîb-bend-i Firâk-güne Berây-ı Reften Mâh-ı Şıyâm* başlığıyla yer almaktadır. Şiirin şeklen terkîb-bend olmasına karşın başlıklarda yer alan kaside ifadesinin kasidenin bir nazım şekli olmasından öte, şiirde işlenen konu ve kompozisyonu dolayısıyla "belirli bir düzene sahip methiye manzumesi gibi"²¹¹ düşünüldüğünü göstermekte ve bu iki manzumenin kaside kompozisyonuna sahip terkîb-bendler olduğu görülmektedir.

2.1.3 Tercî'-bend

Tercî'-bend, terkîb-bend nazım şeklinde olduğundan farklı olarak, bendlerin tek/ortak kafiyeli vasıtalarla birbirine bağlandığı ve bendleri oluşturan mısraların gazel, kıt'a yahut musarrâ kafiye haricinde mesnevî vb. kafiyeli örneklerinin de görüldüğü nazım şeklidir.

Nazım şekilleri ile ilgili kaynaklarda yaygın olarak verilen tercî'-bend örnekleri, hânelerinin kendi içinde kafiyeli olduğu, tek bir vezin ile kurulmuş şekildedir. Oysa Kurnaz ve Çeltik; tek bir manzume olan tercî'-bendde, bendler arasında hatta her bir bendin kendi içinde gazel/kasîde, kıt'a ve mesnevî gibi farklı nazım şekilleri ile birden fazla kafiye örgüsünün yer alabileceğini ve buna paralel olarak vezin birliğinin de bozulabileceğini belirterek Yazıcıoğlu Mehmed [ö. 1451]'in *Muhammediye*'sinde görülebileceği gibi nadir eserler olduğuna da dikkat çekerler.²¹² Yine divan şiirleri içerisinde 'Azîzî'nin tercî'-bendinde olduğu gibi mesnevî biçiminde kafiyelenmiş bendlerle kurulmuş tercî'-bend örneklerini de görmek mümkündür.

Tercî'-bendde her bend sonunda tekrarlayan vasıta mısraları şiirin temasının odak noktası olması sebebiyle şiir boyunca bu temanın bütünlüğünün korunması lazım geldiğinden terkîb-bende kıyasla bu nazım şeklinde şiir yazmak daha güçtür.²¹³

'Azîzî'nin S? nüshasında gazellerin sonunda nazım şekli hakkında bir başlık bulunmayan, her beytin kendi içinde kafiyelendiği mesnevî biçimli 23 beyitlik bir manzumesi yer almaktadır. Bu manzumenin yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda ilki

²¹¹ Cemal Kurnaz, Halil Çeltik: *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*: s. 522.

²¹² Cemal Kurnaz, Halil Çeltik: *a.g.e*: s. 419-423.; Yazıcıoğlu Mehmed: *Muhammediye*: Âmil Çelebioğlu: *Muhammediye*: II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3028, İstanbul 1996, s. 484-553.

²¹³ Muallim Naci: *İstılâhât-ı Edebiyye*: Hazırlayan: M. A. Yekta Saraç: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1210, Ankara 2017, s. 174.

12 beyit, ikincisi 11 beyitlik aa bb cc ...NN; ee ff gg ...NN şeklinde mesnevî kafiyeli 2 bendden oluşan, tekrarlanan vasıta beyitlerle birbirine bağlanmış 23 beyitlik bir tercî'-bend olduğu tespit edilmiştir. 'Azîzî'nin çeşitli benzetmelerle sıraladığı sevgilinin güzellik unsurları için duada bulunduğu *medhiye* türü diyebileceğimiz bu tercî'-bendine *Dîvânçe*'de gazellerden hemen önce kasîdeler ve terkîb-bendler kısmında yer verilmiştir.

2.1.4 Gazel

Dîvânçe'de yer alan 47 gazelin 46'sı 5, biri 6 beyitlidir. 6 beyitlik olanı ise mahlas beytinden sonra bir beyit ilavesiyle *müzeyyel gazel* formunda oluşturduğu gazeldir.²¹⁴ Azîzî, 18 harfte yazdığı gazellerde en fazla gazelini, divan şairlerince de en fazla gazelin yazıldığı (ج) rā' harfinde yazmış olup onu sırasıyla(ج) zā', (ن) nūn, (ع) yā' harfleri takip etmiştir.

Tablo: 2.1.4: Gazellerin harflere göre dağılımı

HARF	ADET	HARF	ADET	HARF	ADET
Bā'	2	Ḍād	1	Lām	4
Cīm	1	Ṭā'	1	Mīm	1
Dāl	1	Ġayn	1	Nūn	6
Rā'	9	Fā'	1	Vāv	1
Zā'	8	Ḳāf	1	Hā'	2
Ṣīn	1	Kāf	1	Yā'	5

Ele alındıkları konuya göre *Dîvânçe*'de yer alan gazeller *âşıkâne*, *rindâne*, *hâkimâne* ve *sûfiyânedir*. Bu gazellerin -36 gazel ile- ekseriyetini *âşıkâne* gazeller

²¹⁴ G. 33.

oluşturmaktadır.²¹⁵ Bunu sırasıyla 6 gazel ile *rindâne* gazeller²¹⁶, 3 gazel ile *hâkimâne* gazeller²¹⁷ ve 2 gazel ile *sûfiyâne* gazel²¹⁸ takip eder.

Dīvānçe'yi oluşturan şiirlerde redifler vasıtasıyla²¹⁹ ve redife bağlı kalmaksızın²²⁰ konu bütünlüğünün hâkim olduğu *yek-âhenk* gazeller yer almaktadır.

2.1.5 Mesnevî

Kelime anlamı 'ikişerli, ikili' olan *mesnevî*, edebî terim olarak vezin birliği bulunan, kafiye birliği bulunmayıp her biri kendi içinde kafiyeli beyitlerden oluşan nazım şeklidir.

Dīvānçe'yi oluşturan şiirler içerisinde *Mesneviyyât* başlığı altında yer verdiğimiz *fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* vezninde üçer beyitlik 9 ve ikişer beyitlik 1 olmak üzere 10 küçük mesnevî bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi *Mir'âtü 'ş-Şafâ* isimli peygamberler tarihi eserinde yer alan IV. Murad [ö. 1640] için yazmış olduğu dua türünde mesnevîlerdir. Üçüncü mesnevî ise *Zeyl-i Ravzatü 'l-Ebrâr*'ında yer alan IV. Mehmed [ö. 1693] için söylemiş olduğu duadır. *Mir'âtü 'ş-Şafâ*'da yer alan manzumelerin başındaki "li-münşi'hi" ifadesi 'Azîzî'ye ait olduğunu gösterirken *Zeyl-i Ravzatü 'l-Ebrâr*'ında müellife ait olduğuna dair bir ifade yer almamaktadır. Ancak M. 2/2'de yer alan beytin M. 3/1'de aynen yer alması ve manzumede içerik olarak benzer ifadelerin bulunması 3 nolu mesnevînin de 'Azîzî'ye ait olduğunu düşündürdüğü için metne dahil edilmiştir.

Dīvānçe metnine dahil edilen diğer mesnevîler, 'Azîzî'nin *el-Fevâihü'n-Nebeviyye fî's-Siyeri'l-Muştafaviyye* adlı eserinde "li-münşi'hi" başlığı altında yer almaktadır.²²¹ Eserde yer alan kısa mesnevîlerin 'Azîzî'nin aynı vezinle kaleme aldığı *Gülşen-i Niyâz* adlı mesnevîsinden alıntı olabileceği düşünülerek mesnevîsi üzerine yapılan Fatma Bindal'a ait yüksek lisans tezi ve mesnevî nüshaları ile karşılaştırılıp ard arda yer almayıp farklı beyitleri içerenleri *Dīvānçe* metnine dahil edilmiştir.

²¹⁵ G. 2, G.3, G.4, G. 6, G. 7, G. 8, G. 9, G. 11, G. 13, G. 14, G. 15, G. 16, G. 17, G. 18, G. 19, G. 21, G. 22, G. 24, G. 25, G. 26, G. 27, G. 28, G. 30, G. 31, G. 32, G. 34, G. 35, G. 36, G. 37, G. 38, G. 39, G. 42, G. 43, G. 44, G. 46, G. 47.

²¹⁶ G. 12, G. 20, G. 23, G. 33, G. 40, G. 41, G. 45.

²¹⁷ G. 1, G. 10, G. 29.

²¹⁸ G. 5.

²¹⁹ G. 10, G. 13, G. 14, G. 15, G. 16, G. 21, G. 24, G. 30, G. 31.

²²⁰ G. 7, G. 12, G. 40, G. 45.

²²¹ 'Azîzî'nin aynı eserinde "li-münşi'hi" başlığını taşıyan daha çok manzume bulunmaktadır. Bu manzumelerin bir kısmının kendi gazellerinden, münâcât türündeki TB'i ve Na'c't'ından beyitlerin yanı sıra *Gülşen-i Niyâz* mesnevîsinde geçen bazı beyitler olduğu tespit edilmiştir.

2.1.6 Kıt'a

Kıt'a, iki veya iki beyitten uzun ikinci mısralarının birbiriyle kafiyeli olduğu, tarih, methiye, dua vs. her türlü konunun işlendiği şairin mahlasının yer almadığı nazım biçimidir. Beyit sayısı ikiden fazla olanlara *kıt'a-i kebîre* denir.

Dīvānçe'de kıt'a-i kebîre olarak 3 tarih kıt'a'sı, ikişer beyitlik 2 kıt'a ve 1 nazm yer almaktadır.

Tarih kıt'alarının ilk ikisi 'Azîzî'nin *Zafer-nâme*'sinde yer almaktadır. Bu tarihlerden ilki, Bağdat Fethi [1638] haberinin İstanbul'a ulaştığı esnada söylediği xa xa xa kafiye örgülü 3 beyitlik tarihtir.²²² İkincisi, Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa [ö. 1644]'nın İstanbul Çarşıkapı'da yaptırmış olduğu medrese²²³ için düşürdüğü xa xa xa kafiye örgüsünde 4 beyitlik Farsça tarihtir ki 'Azîzî, kötü talihinden sebep bu tarihin medrese kapısı üzerine yazılmak şerefinden mahrum olduğunu beyan eder.²²⁴ Üçüncü tarih kıt'a'sı İsmâ'îl Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân*'ından alınmış 5 beyitlik, diğer tarihlerle aynı kafiye örgüsündeki tarihidir. Belîğ, bu tarih için Azîzî'nin Bursa Ulu Camii yanında yaptırmış olduğu çinili çeşme için düştüğü tarih olduğunu söyler.²²⁵

İki beyitlik kıt'alar ise bazı *Gülşen-i Niyâz* nüshalarında mesnevînin bitiminde yer alan şiirler arasında bulunmaktadır. Günahlarına pişmanlık, Allah'a yakarış ve dua muhtevalı xa xa kafiyeli kıt'alardır.

Üçüncü manzume ise *Terceme-i Siyer-i Kâzerûnî* ve *el-Fevâihü'n-Nebeviyye fî's-Siyerî'l-Muštafaviyye* adlı siyerlerinde "li-münşî'ihî" ifadesi ile yer almakta olup aa xa kafiye örgülü, 2 beyitlik bir nazmdır. Kıt'anın bir çeşidi olarak değerlendirilmesi²²⁶ ve nadir de olsa aa xa şeklinde kıt'a nazım şekilleri örneklerinin olması²²⁷ sebebiyle metinde, bu manzumeye de kıt'alar arasında yer verilmiştir. Ayrıca bu manzumenin Azîzî'ye ait bir gazelin ilk iki beyti olabileceği de düşünülmektedir.

²²² Azîzî, aynı tarihe IV. Murad'a ithaf ettiği Mir'âtü's-Şafâ adlı eserinde de yer vermiştir.

²²³ Abdülkadir Özcan: "Kemankeş Mustafa Paşa"; *TDVİA*: C. XXV, Ankara 2002, s. 250.

²²⁴ Kara Çelebi-zâde 'Abdü'l-'Azîz: *Zafer-nâme*: 56^b.

²²⁵ İsmâ'îl Belîğ: *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân*: 161^a.

²²⁶ M. A. Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye*: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 387.

²²⁷ Sebahat Deniz: "Dübeyt (Dübeytî) Hakkında": *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*:14, İstanbul 2006, s. 82.

2.1.7 Rubâî

Rubâî, hezec bahrinin *ahrem* ve *ahrebinden* elde edilen²²⁸ kendine has aruz kalıpları olan ve böylelikle kîṭ‘a, nazm ve dübeyttten ayrılan²²⁹, dört mısralı nazım şeklidir.

Dīvānçe’de yer alan 2 rubâî, bazı *Gülşen-i Niyâz* nüshalarında mesnevî sonrasındaki şiirler arasında bulunmaktadır. ‘Azîzî, bu manzumeleri, rubâînin *mef‘ûlû* cüzü ile başlayan ahreb kalıbı ve a a x a kafiye örgüsü ile kaleme almıştır ve mahlassızdır.

2.1.8 Müfred

Müstakil olarak söylenmiş, iki mısradan oluşan ve mısraların kendi içinde kafiyeli veya kafiyesiz olduğu beyitlere *ferd* veya *müfred* denir.²³⁰

Dīvānçe’de mısraların kendi içinde kafiyeli olduğu 6 müfred bulunmaktadır. İlk iki müfred, *Gülşen-i Niyâz* adlı mesnevisi sonunda; 3 numaralı müfred *Gülşen-i Niyâz*, *Mir’atü’s-Safa*, *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr* ve *el-Fevâihü’n-Nebeviyye fî’s-Siyeri’l-Muṣṭafaviyye’sinde*, 4 numaralı müfred *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*’ında 5 ve 6 numaralı müfredler ise ve *el-Fevâihü’n-Nebeviyye fî’s-Siyeri’l-Muṣṭafaviyye*’sinde yer almaktadır.

‘Azîzî, 4 numaralı müfred için H. 1063 yılının Rebiu’l-evvel ayında [Mart 1653] Sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşa [ö. 1653]’nın boğdurulması hadisesinden beş gün önce meydana gelen tam ay tutulmasında söylediği müfred olduğunu beyan eder.²³¹ Ancak Uşşakizade’de derkenarda aynı müfred için Sultan İbrahim [ö. 1648]’in oğlu Şehzade Bayezid’in H.1057/M.1647 yılında maktul olduğu yıl Recep ayında meydana gelen hüsub sebebiyle Bahâyî Efendi [ö. 1654]’nin söylediği beyit olarak geçer.²³² *Bahâyî Dīvânı*’nda yer almayan bu beyit, ‘Azîzî’nin REZ’de 1063/1653 senesi vakalarını anlattığı bölümde geçmekte olup beyit öncesinde “...bu müfred zebân-ı ta‘bîr-i fakîre cereyân eyledi.” ifadesine yer verir. ‘Azîzî’nin ifadeleri ve tarihlerle de örtüşen bu müfredi ‘Azîzî’ye ait olarak düşünüyoruz.

²²⁸ Alî-Şîr Nevâyî: *Mîzânu’l-Evzân*: s. 90.

²²⁹ Sebahat Deniz: “Dübeyt (Dübeytî) Hakkında”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*: s. 77-100.

²³⁰ M. A. Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye*: s. 327.

²³¹ Aynı müfred *Ravzatü’l-Ebrâr* adlı eserinde Kemankuş Kara Mustafa Paşa’nın katli hadisesinde geçer. (Kara Çelebi-zâde Abdü’l-‘azîz: *Ravzatü’l-Ebrâr*: [Hazırlayan:] İbrahim Özgül: *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi’nin Ravzatü’l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 360.)

²³² ‘Uşşakîzâde: *Zeyl-i Şakâ’îk*: s. 371.

2.2 VEZİN

Şairin şiirdeki yetkinliğini gösteren önemli kıstaslardan biri de nazım ahengini sağlayan vezni şiirde başarıyla kullanıp kullanmaması nispetiyledir. ‘Azîzî’nin şiirleri de vezin açısından değerlendirildiğinde başarılı olduğu verilen örneklerle görülecektir.

‘Azîzî, şiir sayısının azlığına rağmen vezin çeşitliliği açısından azımsanmayacak şekilde on bir çeşit vezin kullanmıştır. Genel itibariyle kullanımı yaygın olan *remel* bahri, *Dīvānçe*’de de en sık kullanılan bahir olmakla birlikte onu sırasıyla *hafîf*, *muzâri*‘, *hezec* ve *müctes* bahirleri takip etmektedir. *Recez* bahri ise bir kez kullanılmıştır. Bunlar dışında Rubailer ise *ahreb* veznindedir.

‘Azîzî’nin şiirlerinde en çok kullanmış olduğu vezinler şu şekildedir:

Remel-i müsemmen-i mahzûf (*Fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün*): 20

Remel-i müsemmen-i mahbûn-ı mahzûf (*Fe’ilātün fe’ilātün fe’ilātün fe’ilün*): 9

Hafîf-i müseddes-i mahbûn-ı mahzûf (*Fā’ilātün mefā’ilün fei’lün*): 13

Hafîf-i müseddes-i mahbûn, sâlim-i sadr u maktû’-ı arûz u darb (*Fā’ilātün mefā’ilün fa’lün*): 1

Muzâri’-i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-ı mahzûf (*Mef’ülü fā’ilātü mefā’ilü fā’ilün*): 13

Hezec-i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-ı mahzûf (*Mef’ülü mefā’ilü mefā’ilü fe’ülün*): 7

Tablo: 2.2 1: Kullanılan Vezin ve Şiir Numarası

Bahir	Vezin	Şiir Numarası
Remel	Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün	G: 1, 2, 3, 8, 16, 18, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 32, 37, 44
		T: 1
		Kt: 1, 3
		Mf: 1, 2
	Fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün	TB: 1
		K: 2
		G: 7, 9, 10, 19, 41
		Kt: 2
		Mf: 4
Hezec	Mef' ülü mefā' ilü mefā' ilü fe' ülün	G: 4, 11, 20, 31, 33, 45, 47
	Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün	K: 3
		G: 28, 35
		Mf: 5
Recez	Müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün	G: 34
Muzāri'	Mef' ülü fā' ilātü mefā' ilü fā' ilün	K: 1
		G: 5, 6, 12, 13, 15, 17, 25, 30, 36, 38, 40, 46
	Mef' ülü fā' ilātün mef' ülü fā' ilātün	T: 2
Müctes	Mefā' ilün fe' ilātün mefā' ilün fe' ilün	TB: 2
		G: 14, 22, 39, 42
	Mefā' ilün fe' ilātün mefā' ilün fa' lün	G: 43
Ḥafīf	Fā' ilātün mefā' ilün fe' ilün	TC. 1
		M: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
		T: 3
		Mf: 3
	Fā' ilātün mefā' ilün fa' lün	Mf: 6
Aḥreb (Rubā'î)	Mef' ülü mefā' ilü mefā' ilün fā'	R: 1
	Mef' ülü mefā' ilün mefā' ilün fā'	R: 2

‘Azîzî’nin aruz veznini kullanmada dikkat çeken hususlarına gelindiğinde;

Tahirü’l-Mevlevî’nin “İmâleli heceler, yerinde olmak şartıyla hoşâ giderse de zihâflı hecelerden zevk-i ebedî rencide olur.”²³³ görüşünden hareketle *Dîvânçe*’de *imâle* üzerinde bir iki örnek vermekle yetinilerek asıl vezin kusuru sayılan *zihâf*, *vasl-ı ‘ayn* ve *kıyâsa muhâlefet* üzerinde durulacaktır.

Arapça ‘eğilmek’ anlamındaki *meyl* kökünden gelen *imâle*, ‘bir tarafa doğru eğmek, meyllettirmek’ olup aruzda, kısa olan heceyi vezin gereği uzun okumaktır.

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

Bü’l-heves gönüm tarabdan geç talebkâr-ı ğam ol
Kayd-ı esbâb-ı ta‘ayyün çekme şâh-ı ‘âlem ol (G. 29/1)

Mef‘ülü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fe‘ülün
Hezec - - . / . - - . / . - - . / . - -

Âheng degül nağmeleri uymaz uşûle
Murğân-ı çemen nice olur hem-nefes-i dil (G. 31/4)

‘Asıldan uzaklaşma, zahmetle ve sürünerek yürüme’ anlamlarına gelen *zihâf*, aruz terimi olarak; uzun okunması gereken hecelerin kısa okunmasıdır. Uzun ünlülü hecelerin olduğu Arapça ve Farsça kelimelerde vezin icabı yapılan kusurdur.²³⁴ Uygulamada iki türlü *zihâf* olduğu görülür:

1. Uzun ünlülerin kısa olarak okunduğu metnin edebî değerini düşüren *zihâftır*.²³⁵ Aruz veznine hâkim bir şair olarak ‘Azîzî, kusur görülen bu *zihâfı* sadece birkaç yerde yapmıştır:

Mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün
Müctes . - . - / . . - - / . - . - / . . -

Haţunđan almaķ olurdı haţ-ı emān cāna
O ħūnī ğamzeler ammā emān nedür bilmez (G. 14/2)

²³³ Tahirü’l-Mevlevî: *Edebiyat Lûgatı*: s. 62.

²³⁴ Haluk İpekten: *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*: Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 157.

²³⁵ M. A. Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye*: s. 530.

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün
Hafif . . - / . . - / . . -

Ya‘nī olsun kadd-i hoş-reftār
Zīnet-efrūz şah-sār-ı çenār (..?/14)

2. Büyük bir kusur sayılmayıp bir ölçüde hoş görülen metnin ebedî değerini düşürmeyen zihafıdır. Uzun ve kısa olarak okunan medli kelimelerde yalnız uzun ünlünün okunması bu türün başında gelmektedir.²³⁶

‘Azîzî’nin şiirlerinde kusur olarak görülen zihaf yanında kusur sayılmayan ikinci türdeki zihafa da rastlanmaktadır ve bunlardan özellikle dikkat çeken toplamda on altı yerde geçen *hiç* kelimesinin on üçünde zihaf yapmış olmasıdır.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

*Sen gidelden lebüme gelmedi **hiç** cām-ı tarab*
Geçdi hamyāze-i endūh u gam ile eyyam (K. 2/13)

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

*Hamdū li-**ilāh** Hazret-i Sultān-ı Gāzî Hān Murād*
Zîr-i fermānında olsun şark-ı ‘ālem garb ile (T. 1/1)

Müfte‘ilün mefā‘ilün müfte‘ilün mefā‘ilün
Recez - . . - / . . - - / - . . - / . . -

*Tābiş-i āfitāb-ı **hüsn** tāt-ı ziyā-yı çeşm idi*
Sāye-nişīn-i menzil-i lutf-ı haṭ-ı ‘izārdan (G. 34/3)

Mahlaslarda yapılan zihafılar ve sonunda nispet yâ’sı bulunan kelimelerin terkibe girmesiyle uzun hece olarak değil de açık hece gibi okunması da şairlerce kusur sayılmamaktadır.²³⁷ ‘Azîzî’nin şiirlerinde de kusur olarak görülmeyen bu iki zihaf örneklerini görmek mümkündür:

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün
Muzāri‘ - . . / - . . / . . . / - . -

Lāzım degül tekellüf-i lutf êtmesün o şūh
Miskīn ‘Azîzî hūger-i cevri zamānedür (G. 6/5)

²³⁶ M. A. Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye*: s. 531.

²³⁷ M. A. Saraç: *a.g.e*: s. 531.

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
Müctes . - . - / . - . - / . - . - / . - . -

Ne dehlü eylese dil-ber cefāyı memnūnuz
Ḳumāş-ı himmete olmaz 'Azîzî endāze (G. 42/5)

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün
Hezec . - - - / . - - - / . - - - / . - - -

Şadedden çıkma êrgür 'arz-ı hāli temm-i bi'l-hayra
Haṭālar tūṭî-i hāme gelürse anda güftāra (K. 3/47)

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün
Remel - . - - / . - - - / . - - - / . - . -

Ḳomayup pîr-i muḡān meclis-i pākine seni
Yohsa ey şūfî-i ḡar dāmenüñ ālūde midür (G. 9/4)

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün
Hezec - - . / . - - . / . - - . / . - -

Sîlî-ḡorî-i lücce-i ḡamdan ḡamımız yok
Emvāc-ı sitem leşkerine rāh-nümünüz (G. 20/4)

Kural gereği sonu -ân/-în/-ün ile biten kelimelerde *med* yapılmaması uygun olmakla birlikte Osmanlı şiirinde bu kurala uyulmayan örneklere sıklıkla rastlanır. Arapça ve Farsça kelimelerde *med*, kusur sayılmayacağı gibi şiire ahenk katan bir unsurdur.²³⁸ *Dīvānçe*'de yalnızca dört yerde *med* yapıldığına tesadüf edilir:

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün
Muṣārî' - - . / - - . / . - - . / - - .

Mışrā'-ı ebruvānını yazdukda êtdi kaşd
Üstād-ı şun' ta'miye-i nūn ve'l-ḡalem (K. 2/3)

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
Müctes . - . - / . - . - / . - . - / . - . -

Ḳor ise dāmenüm elden tutar girībānum
Zebūn eden beni ey dehr-i dūn sensin sen (TB. 2 IV/4)

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün
Remel - . - - / . - - - / . - - - / . - . -

Cām-ı zerrîn nedür yā ne şifālîn sāḡar
Her ne yüzden ise lutf-ı Cem[i] hoş [görmek olur] (G. 10/3)

²³⁸ M. A. Yekta Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Bıçım-Ölçü-Kafiye*: s. 527

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün
Muzāri' - - . / - . . / . - - . / - . -

Nā-mihribān seyr-i cemāl ummazuz velī
Destūr-ı 'ācizāne nigāh eyleme dirīg (G. 25/2)

Şairlerce Türkçe kelimelerde yapılan medlerde, kelimenin kökenine bakıldığında ekseriyetle ilk hecesinde de uzun ünlü olduğu görülmektedir. Arapça ve Farsça kelimelerde kusur olmayıp ahenk unsuru olarak görülen med, Türkçe kelimelerde de kusur olarak nitelendirilemez.²³⁹ 'Azīzī'nin de kökeninde uzun ünlü olan bazı Türkçe kelimelerde med yaptığı görülmektedir:

bīr: Yak. *bīr*, Türkm. *bīr*, MK. *bīr* "bir"²⁴⁰

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

Bir *bār-ı himmet-i şemşīr-i hūn-rīz olmazuz*
Yek nigāh-ı gāme-i ser-tīz minnetdāriyuz (G. 21/3)

Şairlerce a, e, i, o, ü sesli harfleri ile başlayan kelimelerde *vasl* caiz görülürken 'elif', 'ayn' ve 'hâ' sessiz harfleriyle yapılan *vasl* kusur sayılır. *Vasl-ı hemze* en hafif kusur olduğu için sıkça yapılır.²⁴¹ *Vasl-ı hâ* büyük kusur sayılırken *vasl-ı 'ayna* bir dereceye kadar göz yumulmuştur. *Dīvānçe*'de *vasl-ı 'ayn* kusuru yalnızca bir yerde vardır:

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
Müctes . - - . / . - - - / . - - . / . - -

Tef-i dil ile yanar her nefesde pīrāhen
Şehīd-i tīg-ı maḥabbet götürmez 'ār [u] kefen (G. 39/1)

Edebiyatçılar arasında yaygın olan usule uymamak olarak tanımlanan *kıyâsa muhâlefet*, vezin hususunda ise bir kelimeyi vezne uydurmak için hecesini uzatarak veya kısaltarak, şeddeli bir heceyi şeddesiz okuyarak yahut şeddesiz bir heceyi şeddeli okuyarak telaffuzunu değiştirmek olarak tanımlanır.²⁴²

²³⁹ Hakan Taş: "Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med": *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 19, İstanbul 2008, s. 143-156.

²⁴⁰ Talat Tekin: *a.g.e*: s. 43. s. 75.

²⁴¹ Haluk İpekten: *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*: s. 144.

²⁴² Tâhirî 'l-Mevlevî: *Edebiyat Lûgatı*: s. 88.

Hemen hemen bütün şairlerde tesadüf edebileceğimiz kıyâsa muhâlefet örneklerine ‘Azîzî’de de rastlanır:

Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün
Hezec - - . / . - - . / . - - . / . - -

Ŧutmaz etegüm hār-ı emel hîç ‘Azîzî
Mānend-i ser[i]v ber-zede dāmān-ı recāyum (G. 33/5)
İllā ki Hudāvend-i ezel lutfına her dem
Çün nergis-i bîdār-çeş[i]m dîde-küşāyum (G. 33/6)

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün
Mużārî‘ - - . / - - . / . - - . / - - .

*Girmez kulağa pend-i harîfān-ı **Hak**-şinās*
Çün güş-ı hûş penbe-i gâfletledür aşam (K. 1/21)

Dīvānçe’yi oluşturan şiirler -özellikle gazeller- içinde az sayıda da olsa vezin bozuklukları vardır. Bu anlam ve vezin kaynaklı eksiklikler tamir yoluyla giderilmiştir:

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

Dilde yok kayd-ı tekellüf lâ-’ubālî meşrebüz
Bezm-i ‘ışkuñ gāh mesti gāhî[ce] huşyārıyuz (G. 21/4)

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün
Mużārî‘ - - . / - - . / . - - . / - - .

Ehl-i niyāza müjde-res-i iltifātdur
Peygām-ı nāz u ‘işve[yi] gāh eyleme dirîğ (G. 25/4)

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

Bî-mürüvvetsin tağıtduñ gülleri ey şubh-[bād]
Berg-i ‘ayş-ı bülbül-i bî-çāreyi êtdüñ telef (G. 26/2)

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün
Müctes . - . - / . - - - / . - . - / . - .

Meger benüm gibi hecr āteşine yanmışsın
Nedür bu [sū]ziş eyā murğ-ı hoş-nevā-yı çemen (G. 39/2)

Gazellerinin tek bir yazma mecmuada yer alması ve birçok nüshadan karşılaştırma imkânımız olan kasîde ve terkîb-bendlerinde vezin bozukluklarına dair bir örneğe de rastlamamamız gazellerde karşılaşılan vezin bozukluklarının müstensih kaynaklı olabileceği düşüncesini de akla getirmektedir.

‘Azîzî’nin aruz veznini kullanmada tespit ettiğimiz bilgiler doğrultusunda onun vezne hâkim ve vezni başarılı bir şekilde kullanan bir şair olduğu görülür.

2.3 KAFİYE

Arapça ‘tâbi olan, uyan şey’ anlamındaki *kâfiye* kelimesi edebiyatta en az iki mısra sonunda bulunan, anlam bakımından farklı yahut anlam ve söz bakımından farklı kelimelerin en az bir sesin tekrarı anlamındadır. Nazımda vezinden sonra gelen ahenk unsurudur.

Kafiyeyi gerçekleştiren, şiir boyunca tekrarlanan harfe *revî* denir. Kafiye, yalnız *revî* harfinin tekrarı ile yapılan *mücerred kâfiye* ve *revî* harfinden önceki harflerin de tekrar edilmesi ile yapılan *mürekkeb kâfiye* olmak üzere ikiye ayrılır. Mürekkeb kâfiye ise kendi içinde *mürdefe kâfiye*, *mukayyed kâfiye* ve *müesses kâfiye* olarak üçe ayrılır.²⁴³

‘Azîzî, *Dîvânçe*’sinde -kafiye birliği olmayan çok kafiyeli nazım şekli terkîb-bendler ile birlikte- 58 *mürdef kâfiye*, 30 *mücerred kâfiye*, 2 *mukayyed kâfiye* ve 1 *müesses kâfiye* kullanmıştır. *Dîvânçe*’de yer alan kâfiye çeşitlerine örnekler şu şekildedir:

Mücerred Kâfiye: Yalnız *revî* harfinin tekrarı ile yapılan kâfiyedir.

Ka’be-i kûyın tavâf etmek yeter ‘uşşâka hac
Eş-şalâ sa’y et<me>sün erbâb-ı şafâ min külli fec (G. 3/1)

Ey Hüdhüd-i hoş-lehce Sebâdan ne haber var
Peygâm-ı hücesteyle eriş dilde keder var (G. 11/1)

Revnağ-ı gülzâr-ı ‘âlem ruhlarındur gül degül
Ey gül-i bâğ-ı melâhat saña kim bülbül degül (G.32/1)

Mürdef Kâfiye: *Revî* harfinden hemen önce sakın olarak bulunan ridf (elif, vâv, yâ) harflerinin tekrarlandığı kafiye.²⁴⁴

Hasbiya’llâh zihî mağfîret-i Rabb-i Raḥîm
Ni’me Mevlâ-yı Hudâvend-i ‘atâ-baḥş-ı Kerîm (TB. 1/I/1)

Ey âh-ı sîne dūd-ı siyâh eyleme dirîğ
Abdâl-ı râh-ı ‘ışka külâh eyleme dirîğ (G. 25/1)

Yine ey âh-ı dil Ferhâda bir dâğ-ı derûn êtdün
Bu çetr-i Bî-sütûn-ı âsumânı ser-nigûn êtdün (G. 28/1)

²⁴³ M. A. Yekta Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Bîçim-Ölçü-Kafiye*: s. 583.

²⁴⁴ M. A. Yekta Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Bîçim-Ölçü-Kafiye*.: s. 590.

Mukayyed Kâfiye: Revîden önce bulunan ridf harfleri dışındaki harflerin tekrarlandığı kafiye'dir.²⁴⁵

Hamdū li-llāh Ḥazret-i Sulṭān-ı Ġāzī Ḥān Murād
Zīr-i fermānında olsun şark-ı 'ālem ġarb ile
Dest-bürd-i himmet-i şāhib-ķarānī gösterüp
Mülk-i Bağdād-ı behişt-ābādı aldı ħarb ile
Sürhserler bulmadı çün tīġ-i ķahrından emān
Hātīf-i ġaybī dēdi tārīḥ-i fethin ħarb ile (T. 1)

Müesses Kâfiye: Te'sis yani revî ile arasında harekeli bir harfin bulunduğu elifin yer aldığı kafiye'dir.²⁴⁶

Şadr-ı bülend-himmet Pāşā-yı Muştafā-nām
Ān maşdar-ı mekārīm ān mazhar-ı 'avāṭıf
Efgend tarḥ-ı ĩn ħayr-ı dāmet'es-sa'āde
Li-llāhi durre goft ez-rūy-ı şıdk-ı 'ārīf (T. 2/1,2)

2.3.1 Kafiye Kusurları

Revî harfinin mahreç yakınlığı olan bir sesle değişmesi şeklinde olan *ikfâ* bir kafiye kusurudur ve en fazla b-p şeklinde yapılır.²⁴⁷ 'Azīzī'nin bu kusuru TB'in vasıta beytinde yaptığı görülür:

...Rab / ...hep (TB. 2-III/6)

'Azīzī'nin 58 beyitlik *Şiḥḥat-nāme*'sinde matla beytinin ilk mısraında geçen bimār kafiyesini 35. beyitte tekrarladığı ve na't türündeki kasîdesinde otuz dört beyit arayla 'ālem kelimesini tekrarlamış olduğu görülür. Bu kusur sayılmayan bir *itâd*ır.²⁴⁸

Bi-ḥamdi'llāh ḥayāt-ı tāze geldi cism-i bīmāra
Ērişdi müjde-i şıḥḥat Ḥudādan ben dil-efġara (K. 3/1)
Zebūn oldum İlāhī derdümünj dermānı sendendür
Şarāb-ı 'āfiyet vēr vaḳti geldiyse bu bīmāra (K. 3/35)
Hem-tā degül o naḥl-i ķad-i dil-sitāna serv
Beñzer mi aña şīve-i refṭārda 'ālem (K. 1/9)

²⁴⁵ Tâhirü 'l-Mevlevî: *Edebiyat Lûgatı*: s. 79.

²⁴⁶ Tâhirü 'l-Mevlevî: *Edebiyat Lûgatı*: s. 79.

²⁴⁷ M. A. Yekta Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye*: s. 590.

²⁴⁸ M. A. Yekta Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye*: s. 590.

Bāğ-ı keremde buldı nemā naḥl-i kām̄eti
Serv-i ḳadi mekār̄im-i aḥlāḳda ‘alem (K. 1/43)

Aynı kafiye'nin tekrarlandığının açık olduğu durum olan *itâ-yı celî* kusur sayılmakla birlikte kafiye kelimeleri arasındaki beyit sayısı dikkate alındığında kasîde de hoş görülebilir.²⁴⁹ Farsça *-bār* sıfat-fiilinin tekrarı şeklinde olan kafiye bu duruma örnek teşkil eder, ancak arada bulunan on üç beyit sebebiyle kusur olarak görülemez:

Ne kühsār i'tikādum ol-ki te'sīr êde gerdūna
Teneffüs mümkün olsa şu'le-i āh-ı şerer-bāra (S. 10)

Zemīn-i 'ac̄z ü ḥ'ārīye yüzüm ferş-i siyāh êtdüm
Ġubārın eyledüm kuḥl-ı cilā bu çeşm-i ḥūn-bāra (S. 24)

Kafiye'ki revî harfînin aslî harf olmadığı halde tekellüfle aslî harf gibi değerlendirilmesi durumu da kafiye'de yapılan bir kusura işarettir.²⁵⁰

...Zî-Selem / ...êrem / ...êdem / ...himem (K.1/13-16)

örneğinde olduğu gibi *êrem* ve *êdem* fiillerindeki birinci tekil şahıs geniş zaman eki *-(e)m* tekellüfle revî yapılmıştır.

tāze / ...şirāze / ...nāze / ...ḡammāze / ...ḥamyāze / ...endāze (G. 42)

nāze ve *ḡammāze* kelimelerindeki yönelme hâl eki *-e* aslî harf gibi değerlendirilerek harekeli revî görevi görmüştür.

2.4 REDİF

Revîden sonra gelen ve aynen tekrar eden harf, ek ve sözcüklere *redif* denir.²⁵¹ Şiirde redif, ahenk sağlayıcı bir unsur olmakla birlikte daha önce kullanılmamış özgün redifleri kullanmak da şairlik kabiliyetinin gücünü göstermesi açısından önemlidir. 'Azîzî'nin gazellerinde *-i hoş görmek olur* (G. 10), *-dur o ḡamzeler* (G. 13), *-yı ḥāl ü ḥaṭ* (G. 24) gibi takip ettiği ve muasır şairlerin şiirlerinde rastlamadığımız özgün redifler kullandığını söyleyebiliriz.

²⁴⁹ M. A. Yekta Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye*: s. 590.

²⁵⁰ Tâhirü 'l-Mevlevî: *Edebiyat Lûgatı*: s. 78.

²⁵¹ Cem Dilçin: *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*: s. 68.

‘Azîzî, kasîdelerinde redif kullanmamış, terkîb-bendlerinde ise bir bend ve altı vasıta beyti haricinde redif kullanmamayı tercih etmiştir. Gazellerinde ise redif kullanımı ön plandadır. 47 gazelin yalnızca 13’ünde redif kullanmamıştır.

‘Azîzî’nin Türkçe rediflerin ağırlıklı olduğu şiirlerinde kullandığı ek, ek+sözcük veya söz öbeği ve sözcük+sözcük öbeğinden oluşmuş redifler aşağıdaki gibidir:

2.4.1 Ek Hâlindeki Redifler

-a: (R. 2)	-leri: (G. 44)
-dan: (G. 34)	-um: (TB. 2/V-Vb.)
-dur: (TB. 1/ I-Vb.)	-uz: (G. 20)
-dün: (TB. 2/I-Vb.)	-yadır: (G. 5)
-dür: (G. 6) (Mf. 6)	-yam: (G. 33)
-ıyuz: (G. 21)	-yı: (G. 43) (Mf. 5)
-ine/-ına: (G. 41)	-yi: (G. 46)

2.4.2 Ek + Sözcük veya Söz Öbeği Hâlindeki Redifler

-dur eglencesi: (Mf. 1)	-i hoş görmek olur: (G. 10)
-dur gönül: (G. 30)	-imiş meğer: (G. 8)
-dur o gamzeler: (G. 13)	-um artırur: (Mf. 2)
-ı feyz: (G. 23)	-yem henüz (G. 15)
-ı ışk: (G. 27)	-yı gör: (G. 12)
-ı nâz (G. 16)	-yı hâl ü hat: (G. 24)
-i dil: (G. 31)	

1.1.1 Sözcük veya Söz Öbeği Hâlindeki Ekler

degül: (G. 32)	êt yâ Rab: (R. 1)
êt: (TB. 1/IX-Vb.)	eyleme dirîğ: (G. 25)
êtdün: (G. 28)	eyleyen: (G. 37)

gelmez: (G. 19)

hürmetine: (TB. 1/X)

ile: (T. 1)

istememez: (G. 17)

nedür bilmez: (G. 14)

neylersin: (G. 35)

ol: (G. 29)

olmasun: (G. 36)

olur: (G. 7)

var: (G. 11)

SONUÇ

17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yaşamış olan, kaynakların da devrinde yaşamış emsalleri arasında ilmi ve bilgisi ile önde olduğunu ifade ettiği Şeyhülislam Kâra Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz Efendi çok yönlü, âlim bir şahsiyettir. Haksız olarak sürgünlerle geçen, çalkantılı bir hayat yaşasa da sağlam inancı ve tevekkülü sayesinde hayata küsmemiş, herhangi bir görevle görevlendirilmediği onca yıllar boyunca eser tercüme ve telifleriyle vaktini geçirmiş, velüd bir entelektüeldir. Hayatı ile alakalı diğer kaynaklardan yalnızca Muhibbî'nin eserinde geçen ve eserleri üzerine yapılan çalışmalarda da rastlamadığımız bir bilgi olarak Kâra Çelebi-zâde'nin Mekke kadılığından dönüşünde Şam'a uğrayıp orada kaldığı ve Şam'ın edebî muhitlerinde bulunduğu bilgisi verilebilir.

Kâra Çelebi-zâde'nin kaynaklarda geçmesine rağmen ulaşamadığımız eserleri halen mevcuttur. Bunun yanında onun *Terceme-i Siyer-i Kâzerûnî* ile *el-Fevâihü'n-Nebeviyye fî's-Siyer-i'l-Muštafaviyye* eserlerinin kimi kaynaklarda zikredildiği üzere aynı eserler değil farklı eserler olduğu ortaya konulmuştur. Müverrihliği yönüyle İsâ-zâde'nin de ifade ettiği gibi "Tevarih-i Ali-Osman'ı bir şekle komuştur." ve kendisinden sonraki tarih yazıcılarına örnek teşkil etmiştir. Kâtib Çelebi, Naimâ, 'Abdi Paşa gibi asrın önemli isimleri tarih yazıcılığı hususunda onu örnek almışlardır.

Kâra Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz Efendi'nin eserlerinde ve mecmualarda tespit edilmiş şiirlerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulan *Dîvânçe'sinde* 3 kasîde, 2 terkîb-bend, 1 tercî'-bend, 47 gazel, 10 kısa mesnevî, 3 tarih kıt'ası, 2 kıt'a, 1 nazm, 2 rubâî ve 6 müfred nazım şekilli şiirler yer almaktadır. Yine şiirleri arasında yer alan münâcât-na't türündeki terkîb-bendinin kaynaklarda geçtiği ancak 90 beyit olarak ortaya konulmuştur. Süleymaniye Ktp. *Lala İsmail* 723/6 nolu mecmuada bulunan gazellerinin sonunda yer alan 48. şiirin türü tespit edilerek

Kâra Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz Efendi'nin nazımdaki tarzını ve kabiliyetini değerlendirmemize imkân sağlayacak olan *Dîvânçe'si* Kâra Çelebi-zâde 'Abdü'l-'azîz Efendi'nin bazı tezkirelerde beyit şeklinde geçen şiir örneklerinin *Dîvânçe'sini* teşkil eden şiirler arasında yer almaması ve kimi kaynaklarda zikredildiği gibi ona ait bir *Dîvân*'ının var olduğunu düşündürmektedir. Kaynaklar onun inşa yönünün şairlik yönünden daha üstün olduğunu zikretse de şairlik yönü konusunda şair tezkirelerinde doyurucu bilgiler yer almasa da ilmî üstünlüğü, Farsça ve Arapçadan tercüme eserleri, Arapça dilinde telif eserleri, Farsça yazdığı şiiri ile üç dile hakimiyetini ispatlayan ve

yalvarış hali, pişmanlık duygularının ağır bastığı şiirlerinde yakaladığı o etkileyici, akıcı üslubu onun şairlik kabiliyetinin de azımsanmayacak derecede olduğunu göstermektedir. Kasîde ve terkîb-bendlerinde ağırlıklı olan hikemî üslup ile Nâbî [ö.1712]'nin gelişini fısıldayan Kâra Çelebi-zâde ‘Abdü’l-‘azîz’dir. Farsça ve Arapça tamlamaların ağır bastığı gazellerinde zincirleme tamlamaların yoğun olduğu ağır söyleyişlere, farklı orijinal terkipler ile Sebk-i Hindî üslubunun etkisi de sezilir. Özellikle nüshaların fazla olduğu kasîde ve terkiib-bendlerinde aruz kusurlarına ve tamir gerektiren kısımların bulunmayışı onun aruza hakimiyetini, nazım tekniği bakımından iyi bir şair olduğunu gösterir. Öte yandan sadece tek bir nüshası bulunan gazellerindeki metin tamiri gerektiren vezin aksaklıklarının ise müstensih kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Şiirlerinde atasözünden ziyade deyimler çoğunluktadır.

III. BÖLÜM

3 ‘AZİZİ DİVÂNÇESİNİN METNİ

3.1 NÜSHANIN TANITILMASI

Dīvānçe’yi oluşturmada Kara Çelebi-zāde ‘Abdü’l‘azīz Efendi’nin -gazellerinin yer aldığı aşağıda nüsha tavsifini vereceğimiz yazma dışında- yaralandığımız *REZ*, *GN*, *MS*, ve çeşitli Mecmua nüshalarının tavsifi yapılmak yerine bulunduğu kütüphaneler, demirbaş numaraları vs. aşağıda belirtilmekle yetinilecektir.

‘Azizî’nin gazellerinin yer aldığı, tespit edilen tek nüsha, *Ġazeliyât-ı ‘Azizî Efendi* başlığı altında Süleymaniye Kütüphanesi *Lala İsmail Efendi* nr. 723/6 da kayıtlı nüshadır. 178 varaktan oluşan yazma bir mecmuanın 105^b-118^b sayfaları arasında yer almaktadır.

Talik hatlı, başlıkları ve şiirleri siyah mürekkepli, çoğunluğu 11, kimi sayfaları 12 olmak üzere muhtelif satırlı olan nüsha; 47 gazel, 1 tercî’-bend ve 2 müfreden oluşmaktadır.

107^a da son mısraın altına “جور” kelimesi eklenmiş ve doğruluğu onaylanmak üzere “صح” *sah* ibaresi yazılmıştır. Ayrıca 114^ada mısrada سنبل زار şeklinde yazılan kelime, derkenarda سنبلزار olarak düzeltilmiştir. Yazmada 117^b hariç rekabe kaydı yer almamaktadır. Bu kaydın da 118^a derkenarında yer alan şiirlerin karışıklığa sebep olup metnin bütünlüğünü bozmaması için olduğu anlaşılmaktadır.

Yazmada 117^b-118^b sayfaları arasında derkenarlarda çeşitli şairlere ait gazeller vardır. 117^b sayfasında Şeyhü’l-İslām Yahyā [ö. 1644]’ya ait “Bir gün gele kim şād ola maḥzūn-ı maḥabbet / Çok ākılı ilzām ēde Mecnūn-ı mihnet” matlalı gazeli, 118^ada , Nā’ilī-i Kadīm [ö. 1077]’in “Hevā-yı ‘ışka uyup kūy-ı yāre dek giderüz / Nesīm-i şubḥa refīküz bahāra dek giderüz” matlalı gazeli ve “ Yār-ı gāfil çarḥ-ı zālīm derd-i miḥnet bir degül / Dil za‘īf a‘dā .kuvāyı renc ü meşakḳat bir degül” beyti yer almaktadır. 118^bde ise Gedizli Qabūlī [ö.1591/92]’nin “Bire āfet bire fettān-ı cihān / Bire zālīm bire āşüb-ı zamān” matlalı 8 beyitlik gazeli 5 beyit olarak yazılmıştır. Devamında ikinci mısralarına “li-muḥarrihi” kaydını düştüğü beyitler vardır.

Müstensihin bazı yerlerde imlâ yanlışları yaptığı görülür: خوب ḥūb: ḥ^vāb (G. 42/1), سر اشک: sirişk (G. 28/5).

Baş:

*Çeşm-i ümîd Hazret-i hâcet-revâyadur
Dâ'im teveccühüm taraf-ı Kibriyâyadur*

Son:

*Pertev-i mihr-i ruhuñ tâb-ı derûnum artırur
Fikr-i gîsû-yı girih-gîrûñ cünûnum artırur*

‘Azîzî’nin şiirlerinin devamındaki iki sayfada sofrâ duası, Farsça, Türkçe ve Arapça şiirler yer almaktadır.

Genel olarak Farsça eserlerin toplandığı bir mecmua olan yazmadaki diğer eserler varakları ile birlikte şu şekildedir:

723/1; 1^b-32^a sayfaları arasında el- Hüseyinî Afif b. Maḥmūd b. Aḥmed’e ait Farsça *Risāle-i ‘Adliyye* eseri,

723/2; 33^b-49^a sayfalarında H^vâce ‘Abdullāh b. Cābir el-Enṣārî’nin tasavvufa dair risalesi *Risāletü’t-Taşavvuf*,

723/3; 50^b-91^a’da Dervîş ‘Osmān b. Niyāzî’nin Farsça manzum dervişler, adab, ihsan, tevhid vs. bölümleri altında manzum hikayelerin yer aldığı 10 bölüm ve hatimeden oluşan *Mesîre-i Dervîş* risalesi,

723/4; 92^a-99^a sayfalarında, *Ebyāt-ı Cāmî* başlığı altında Mollâ Cāmî’ye ait Farsça kasîdeler,

723/5; 99^a-104^a’da Firişteoğlu ‘Abdü’l-mecîd’e ait Farsça gazeller,

723/7; 120^b-177^a sayfaları arasında bulunan ‘Azîzî’nin *Gülşen-i Niyāz* mesnevîsi ile sonlanmaktadır.

‘Azîzî’nin şiirlerinin yer aldığı diğer eserlerin istifade edebildiğimiz nüshaları da şu şekildedir:

Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr Nüshaları

1. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Ktp., nr. 378.
2. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Ktp., nr. 486.
3. Ali Emîrî-Millet Yazma Eser Ktp., *Tarih*, nr. 299.
4. Ali Emîrî-Millet Yazma Eser Ktp., *Tarih*, nr. 299-1.

5. Ali Emîrî-Millet Yazma Eser Ktp., *Tarih*, nr. 299-2.
6. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *İbnül Emin*, nr. 2986.
7. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *TY*, nr. 153.
8. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *TY*, nr. 1212.
9. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *TY*, nr. 1550.
10. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *TY*, nr. 2409.
11. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *TY*, nr. 2501.
12. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *TY*, nr. 3272.
13. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *TY*, nr. 4139.
14. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *TY*, nr. 5952.
15. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *TY*, nr. 9626.
16. Bibliothèque Nationale de France, *Supplément turc*, nr. 133.
17. Bibliothèque Nationale de France, *Supplément turc*, nr. 134.
18. Bibliothèque Nationale de France, *Supplément turc*, nr. 1043.
19. Süleymaniye Ktp. *Bağdath Vehbi*, nr. 1201.
20. Süleymaniye Ktp. *Hacı Mahmud Efendi*, nr. 4881.
21. Süleymaniye Ktp. *Halet Efendi*, nr. 602.
22. Süleymaniye Ktp. *Hüsrev Paşa*, nr. 396.
23. Süleymaniye Ktp. *Hüsrev Paşa*, nr. 404.
24. Süleymaniye Ktp. *Pertev Paşa*, nr. 485.
25. Süleymaniye Ktp. *Ragıp Paşa*, nr. 993.
26. Süleymaniye Ktp. *Yazma Bağışlar*, nr. 7478.
27. Vahit Paşa Yazma Eser Ktp., nr. 1207.

Gülşen-i Niyâz Nüshaları

1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *İbnül Emin*, nr. 02739, 47^a-56^b.
2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., *TY*, nr. 3069, 50^a.
3. Milli Ktp., 06 Mil Yz A 6021, 37^a-42^a.
4. Nuruosmaniye Ktp., nr. 4710, 48^a-53^a.
5. Süleymaniye Ktp., *Fazıl Ahmed Paşa*, nr. 732, 32^a-35^b.
6. Süleymaniye Ktp., *Mihrişah Sultan*, nr. 252, 55^b-69^b.
7. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp., nr. 230, 35^a-40^b.

Zafer-nāme Nüshaları

1. Bibliothèque Nationale de France, *Turc*, 135, 40^b-41^a, 56^b.
2. Milli Ktp. MK Yz A 2983, 41^a, 56^b.

Mir'ātü's-Şafā Nüshaları

1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY., nr. 2603, 2^a-3^a.
2. Süleymaniye Ktp. *Esad Efendi*, nr. 2406, 2^a-3^a.

Terceme-i Siyer-i Kāzerünî Nüshaları

1. Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk 5041, 20^a.
1. Süleymaniye Ktp., *Ayasofya*, nr. 3242, 29^a.

el-Fevāihü'n-Nebeviyye fī's-Siyer-i'l-Muṣṭafaviyye Nüshaları

1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY., nr. 48.
2. Süleymaniye Ktp., *Hamidiye*, nr. 956.

Mecmualar

1. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 Hk 34/4, 102^b.
2. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 Hk 240, 18^a-21^b.
3. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 Hk 3967, 64^b-66^b.
4. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 607, 40^a-41^b.
5. Süleymaniye Ktp. *Esad Efendi* nr. 3809/18, 159^b-162^a.
6. Süleymaniye Ktp. *Hamidiye* nr. 1211/18, 11^b-14^b.
7. Süleymaniye Ktp. *Lala İsmail* 733, 58^b-60^a.
8. Süleymaniye Ktp. *Zühdü Bey* nr. 244, 25^a-26^b.
9. Ahmed Es'ad, *Mir'āt-ı Muḥammedī yahūd Şafā-yı Rūḥ*, (A. K. Tozliyan) İdâre-i Şirket Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1302, s. 2-16.

İsmā'îl Belîğ, Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân

1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY, nr. 6195, 161^a.

3.2 METNİN KURULUŞUNDA TAKİP EDİLEN YOL

Bazı kaynaklarda geçtiği üzere Kara Çelebi-zāde ‘Abdū’lazīz Efendi’ye ait bir divana²⁵⁴ ulaşamadığından müellifin şairlik yönünü gösterecek şiirleri için öncelikle gazellerinin yer aldığı Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Paşa 723/6 nolu Mecmua, terkîb-bendleri, kasîdeleri ve müfredlerinin bulunduğu *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr* isimli tarih kitabının bazı nüshaları, sonunda tercî‘-bend²⁵⁵, kasîdeleri ile birlikte rubâî ve kıt‘alarının yer aldığı *Gülşen-i Niyâz* adlı mesnevîsinin bazı nüshaları, tarih düşürmelerinin bulunduğu *Zafer-nâme* isimli tarih kitabı, kısa mesnevîlerinin yer aldığı *Mir’âtü’ş-Şafâ* ve *el-Fevâihu’n-Nebeviyye fî’s-Siyerî’l-Muştafaviyye*’si, nazmının yer aldığı *Terceme-i Siyer-i Kâzerünî* eserleri ve tarihinin yer aldığı Belîğ’in *Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân*’ı üzerinden metin tesis edilmiştir. Ayrıca çeşitli mecmualar ve çalışılmış olan bütün tezler taranmış, müellife ait münâcât türündeki terkîb-bend, na‘t ve sıhhat-nâme türündeki kasîdeleri dışında başka şiirlere rastlanılmamıştır. Bu terkîb-bend ve kasîdelerin yer aldığı mecmualardan da metnin kuruluşunda istifade edilmiştir.

Tenkitli metin oluştururken özellikle *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr* tarihinden metne dahil edilen manzumeler için esas alınan birkaç nüsha yerine temin edilebildiklerimizin tümünün karşılaştırılması yoluna gidilmiştir. Metin tenkidinde -yapılan hatalar, kullanılan başlıklar, mısra ve beyitlerdeki benzer farklılıklar ve eksiklikler vb. kıstaslar ile- aynı kola ait olduğu düşünülen üç farklı kol tespit edilmiş olmasına rağmen söz konusu eserin yurtiçi ve yurtdışındaki kütüphanelerde yüze yakın nüshasını eserin kendisi üzerine bütün bir çalışma olmadığı için temin etme gereği duyulmadı. Ve bu tüm nüshalar olmaksızın yalnızca şiirleri karşılaştırılarak da bir nüsha ailesi tasnifine gidilmesinin eksik ve hatalı bir yöntem olacağı düşünülmüştür. Bu doğrultuda temin edilen nüshaların hepsini dikkate alarak muhtemel olabilecek nüsha farklılıklarını gösterme açısından da sağlam bir metin kurma hedefi amaçlanmıştır.

Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr’ında yer alan şiirlerin sırlaması; na‘t türündeki kasîde, münâcât türündeki terkîb-bend, Ramazaniyye kasîdesi ve Ramazan’ın bitişine dair yazdığı terkîb-bend ve sıhhatnâme türündeki kasîde şeklinde iken *Gülşen-i Niyâz* mesnevîsi sonunda münâcât, na‘t, Ramazaniyye ve Ramazan’ın bitişine dair şiiri

²⁵⁴ bkz. “ESERLERİ” başlığı altında “Dīvân” başlığı.

²⁵⁵ Azîzî’nin REZ’de Terkiib-bend şeklinde yer alan şiirleri, GN’da Terci’bend şeklinde yer almaktadır. (bk. Nazım şekilleri, s.)

şeklindedir. *Dīvānçe* metninde ise bu şiirlerin muhtevası/türü dikkate alınarak münâcât, na‘t, Ramazaniyye, Ramazan’ın bitişine dair şiiri ve sıhhatnâme şeklinde sıralanmıştır.

Metni oluştururken diğer eserleri arasında en fazla manzumeyi metne dahil ettiğimiz *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*’ında bulunan çok sayıda şi‘ir, mısra, nazm, beyit ve kıt‘a şeklinde manzumeler içinde Kâra Çelebi-zâde’nin kendisine ait manzumeleri öncesinde yazılış amacını, zamanını, nazım türünü vs. belirtmesinin yanı sıra “...bu müfred zebân-ı ta‘bîr-i fakîre cereyân eyledi.” gibi ifadeleri doğrultusunda, yine diğer eserlerinde de “li-müşî‘ihi” ibaresinin yer aldığı ve ona ait olduğundan emin olunan manzumeler metne dahil edilmiştir.

Metin bugüne kadar kabul edilmiş çevriyazı sistemi doğrultusunda kurulmuştur. Şiirler kasîde, gazel, rubai vb. gibi nazım şekillerine göre köşeli ayraç içerisinde başlıklandırılmış ve kendi içinde numaralandırılmıştır. Her bir kasîde ve terkîb-bend için nüshalarda yazılmış başlıklar arasından bir başlık seçilmiş ve diğerleri yazmaları belirtilerek dipnotta verilmiştir. Kasîdeler ve terkîb-bendler muhtevaya, gazeller harf sırasına ve diğer nazım şekilleri yazmada bulundukları sıraya göre dizilmiş, bulunduğu yazma ve yaprak numarası aparatta belirtilmiştir. Her şiir başında vezni ve ait olduğu bahir belirtilmiştir. Satır başları ve özel isimler büyük harfle yazılmış, mahlaslar **koyu** dizilmiştir.

Metinde ayet, kelâm-ı kibar vb. Arapça ve Farsça kelime ve kelime grupları, tarih kıt‘alarında tarihi gösteren kelime grupları *eğik* olarak yazılmış, ibarelerin çevirileri aparatta verilmiştir. Yazma nüshada kelimeye bitişik olarak yazılan bağlaçlar “-” işareti ile kelimedenden ayrılmıştır: Ne **yüz-ile** turayum qarşuna söz söyleyeyüm (TB. II/4), ‘Andelîbâ **qoy-a** feryâdı gözet râh-ı edeb (G.19/4), **Ṭut-ki** mukayyed olmamış halka-i dâm-ı zülfe dil (G. 34/4), Gülsitân-ı hüsn o **sünbülzâr-ıla** buldı şeref (G. 26/1) vb. gibi.

Müstensihten kaynaklandığı düşünülen imlâ hataları ve farklı yüzyıllarda istinsah edilmiş nüshalardaki imlâ farklılıkları aparatta tek tek gösterilmemiş, metnin telif edildiği yüzyılın imlâ hususiyetleri göz önünde bulundurularak metin tenkidi yapılmıştır. **ben/men, tutacak/dutıcak, kanķı/kanķı, uzak/uzak, eyledigüm/eyledüğüm, tutdum/dutdum/tuttum, yog/yok** gibi farklar gösterilmemiştir. Aparatta varyantların vezne uyup uyulmadığı dikkate alınmaksızın tamamına yer verilmiştir.

Nüsha farkları gösterilirken kelimeler arası “/”, mısralar arası “//” işareti ile gösterilmiştir. Beyit içinde tek bir mısra da nüsha farkı varsa aparatta beyit^{mısra} “5a”

şeklinde gösterilirken her mısra da nüsha farkı bulunuyorsa beyit^{mısra} belirtilmemiş ve “//” işareti yeterli görülmüştür.

Aparatın olabildiğince kısa ve öz olması hedeflendiğinden, mısra varyantları gösterilirken esas alınmış mısraın tümü yazılmak yerine “4^b: ‘irfān üzre olan āh u figān hürmetine AE, İÜ₈” şeklinde numaralandırılarak verilmiştir. Mısralar arasında olan takdim-tehir ise aynı şekilde “4^b: 3^b S” şeklinde gösterilmiştir. Bir nüshada bulunmayan beyit “12: -V”, mısra “7^a: -İÜ₂” ve kelime “hātır: -S₇” şeklinde verilmiştir. Diğer nüshalarda bulunmayıp yalnızca birkaç nüshada yer alan beyitler, aparatta “8: +İA, Sz.” şeklinde, beyitler arasındaki takdim-tehir ise “3: 4 İA”, “5: 3 İA, Sz.” şeklinde gösterilmiştir.

METİN

[KŞĀ'İD]

TB 1.

Kāşide-i Terkīb-bend

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Remel . . - / . . - - / . . - - / . . -

I

1. *Hasbiya'llāh zihī mağfired-i Rabb-i Rahīm*
Ni' me Mevlā-yı Hūdāvend-i 'aṭā-baḥş-ı Kerīm
H'ān-ı iḥsānı küşāde deri bī-derbāndur
Sofra-i ni' met-i lutf u keremi ḥalka 'amīm

¹ A:41^a, A₁: 46^b, 313^a, AE: 468^a, AE₁: 313^a, AE₂: 58^a, AÖ₁: 18^a, İA: 31^b, İE₁: 61^b, İÜ₁: 356^b, İÜ₂: 53^a, İÜ₃: 87^a, İÜ₄: 48^a, İÜ₅: 53^a, İÜ₈: 60^b, İÜ₉: 55^a, İÜ₁₀: 302^a, İÜ₁₂: ?, NB: 418^a, NB₁: 374^b, NB₃: 162^a, S₁: 338^a, S₃: 159^b, S₅: 44^b, S₅: 36^a, S₈: 78^b, S₉: 66^a, S₁₀: 59^a, S₁₄: 293^a, S₁₅: 406^b, S₁₆: 78^b, S₁₇: 25^a, V: 37^a.

Kāşide: İÜ₂, İÜ₁₀, NB, NB₁, NB₃, S₁₅.

Kāşidetü li-nāzımihi'l-fakır 'Abdu'l-'aziz el-Müfti's-Şehir be-Kara Çelebi-zāde 'afā 'anhu: S₅, S₁₆, V.

Merhūm-ı Merkūm Şeyhü'l-İslām 'Abdü'l-'aziz Efendinün Dergāh-ı Hāzret-i Kāzı'l-Hācāta 'Arz-ı Niyāz u Münācāt ve Cenāb-ı Seyyid-i Kā'ināt 'Aleyhi Efzālu's-Şalavātun Na'at-ı Cemilini Müstemil Terkīb-bend-i hoş-ta'birātudur: S₆

Tercī'-bend-i 'Aziz: İA, S₁₇.

Terkīb-bend: AE₂, S₅, S₉,

Terkīb-bend-i der-Münācāt-ı be-dergāh-ı Kāzı'l-Hācāt-ı li'l-'Abdi'l-Fakır 'Abdu'l-'aziz eş-Şehr be-Kara Çelebi-zāde: AÖ₁.

Terkīb-bend-i der-Münācāt-ı be-dergāh-ı Kāzı Hācāt-ı li'l-Mevlāyi'l-'Azim 'Abdu'l-'aziz Efendi el-Ma'rūf be-Kara Çelebi-zāde innā lehu Rabbehu fi'd-dāreyn fi'd-derecātı mā erādehu S₃.

Terkīb-bend-i Zībā: A₁.

Terkīb-bend-i li-Cāmi'ihı: AE, AE₁, İÜ₉, S₁₄.

I

¹ Allah bana yeter! Çok merhametli olan Rabbin günahları bağışlaması ne hoş! Kerem sahibi, cömertçe bağışlayan, her şeyin sahibi ve efendisi olan Allah'ın nimetleri ne güzel!

² İhsan sofrası açılmış, kapısı kapıcısızdır; lütuf ve kerem nimetinin sofrası bütün insanlara yayılmıştır.

H'ān: Çün İA, S₁₇ / deri: -İÜ₃ / bī: -İÜ₈ // ni' met ü lutf: AE₂, İA, S₁₇ / 'amīm: na'im NB.

3. Dāmen-i merḥameti perde-keş-i rûy-ı günāh
Setr eder kullarınun cürmin o Settār-ı Ḥalīm
Faẓl-ı Mevlā-yı Kerīme ola ġālib ḥāşā
Her ne deñlü çoğ ise ma‘ şiyet-i ‘ abd-i le’īm
5. Ehl-i tāt ‘ amelin tuḥfe-i dergāh edicek
Bu günehkāruñ ola pīş-keşi cürm-i ‘ aẓīm
Yā ede faẓlı beni dāḥil-i Firdevs-i berīn
Yā olam ‘ adli ile ġavṭa-ḥor-ı nār-ı Caḥīm
7. Tutmuşamdur yüzümi çünki Kerīm Allāha
Umaram faẓlı ile menzil ola dār-ı Na‘ īm
8. Ḥāne-i kalbūmi tevḥīde maḳām etmiş-iken
Beni ḥāşā ede Ḥaḳ ḥufre-i düzaḥda muḳīm
9. *Ey Kerem issi Hudā gerçi günāhum çokdur
Sanadur rûy-ı recā ġayri penāhum yokdur*

³ Yumuşak davranan ve ayıpları örten Allah, günahın yüzünün örtücüsü [olan] merhamet eteği ile kullarının suçunu örter.
3^b cürmin o: cürmini İÜ₃ / o: -İÜ₅, / Settār-ı Ḥalīm: üstād-ı Ḥalīm İÜ₃, Settār u Ḥalīm AE₁.

⁴ Aşağılık kulun isyanı/günahı her ne kadar çoksa da kerem sahibi olan Allah’ın lütfuna üstün gelebilir mi, hāşâ!
ġālib ḥāşā: ḥāşā ġālib AE₂, S₅, ḥāşā ġāyib S₇, // ise: -İÜ₅; çoğ ise: çoğalsa V.

⁵ İbadet sahipleri, amellerini huzuruna hediye edince bu günahkâr [kulunun] hediyesi, büyük günahlar[ı] olur.

⁶ Ya Allah’ın faẓlı beni en yüce Firdevs [cennetinin] içine alsın yahut adaleti ile Cahim [cehenneminin] [şiddetli] ateş çukurlarına batayım.

⁷ Yüzümü cömert olan Allah’a döndürmüşüm; çünkü cömertliği ile Naim yurdunun menzili olmasını dilerim.

⁸ Gönül evimi, Allah’ın birliği için kıyam edilen yer haline getirmişken Allah, beni cehennem çukurunda mukim etsin, hāşâ!
8: +AÖ₁, İÜ₁, İA, S₁₇. ede Ḥaḳ: edesin AÖ₁, İA, S₁₇.

⁹ Ey kerem sahibi Allah’ım, günahım her ne kadar çoksa da yalvarışım [yine] sanadır, senden başka sığınağım yoktur!
ġayri: ġayr İÜ₁₂.

II

1. Gāh sermest-i mey-i ma‘ şiyetem geh maḥmūr
Dilde dā'im heves-i lehv ü tarab meyl-i fücūr
H'āb-ı ğafletden uyanmaz bu hevā-ālūde
Gūşına ermeyicek velvele-i nefḥa-i sūr
3. Gelmiyor yādına hıç keşmekeş-i rüz-ı hısāb
Göre ḥālın tırıcak maḥkeme-i yevm-i nüşūr
Ne yüz-ile tırayum karşına söz söyleyeyüm
Hükmin izhār eder ise ger o dem ism-i Ğayūr
5. Yañılup yol ne ‘ aceb deşt-i hevāya düşdüm
Oldı ma‘ müre-i ‘ işmet baña şad-merḥale dūr
Kim bulur rāst yolu rāh-nümā olmaz ise
Raḥmet-i Ḥazret-i Bārī kerem-i Rabb-i Ğafūr
7. Pādişāhā saña şāyeste ‘ amel yok bende
Bende-i rū-siyehem mu‘ terif-i ‘ acz ü kuşūr

II

- ¹ Bazen günah içkisinin sarhoşuyum bazen de sersemlemiş/baygınım; [zira] gönülde daima eğlence ve şenlik hevesi, günaha yönelme [var].
1: -İA, S17. gāh: ger İÜ1 / mey: gehi İÜ geh: gāh AÖ1 // dilde: ola İÜ2 / meyl-i fücūr: fışk u fücūr S6, S16, V.
- ² Bu deli gönül, mahşer gününün gürültüsü kulağına çalınmadıkça gaflet uykusundan uyanmaz.
2^a ğafletden: ğafletde İE1, İÜ5, İÜ12, S1 / hevā-ālūde: hevāyī-meşreb AÖ1, İA,
- ³ Hesap gününün karışıklığı hatırına gelmiyor; [ancak] mahşer günü [kurulan] mahkemede bulunduğu halini gör, [nice olur?]
gelmiyor: gelmeyüp İE1, gelmedi AE2, S5 // tırıcak: göricek İÜ10.
- ⁴ Çok kıskanç olan Allah'ım, o an kararını bildirirse karşıda hangi yüzle durayım, ne söyleyeyim?
- ⁵ Yolumu şaşırp nasıl da arzu çölüne düştüm; günahsızlık ülkesi bana yüzlerce mesafe uzaklaştı.
5^a hevāya: belāya A / düşdüm: düşdi V.
- ⁶ Hazreti Yaratıcı'nın merhameti ve çok bağışlayan Rabb'in cömertliği yol gösterici olmazsa doğru yolu kim bulur?
bulur: bilür S16 / rast: toğru AE2, toğrı S5, S9 / yolu: yol NB3, / rāh-nümā: reh-nümā NB3, // Bārī: Hādī AÖ1 / Rabb-i Ğafūr: Rabb ü Ğafūr AE, AE1.
- ⁷ Ey Padişahım! Bende sana yaraşır bir amel yok; acziyetini ve kabahatlerini itiraf eden kara yüzlü bir kulum.

Rûz-ı ferdâ varıcağ Hazretüñe a‘ mālüm
Tuḥfe-i cürmümi ey kân-ı kerem tüt ma‘ zûr

9. *Nazaruñdan men-i bî-çāreyi mehcûr étme*
‘Ām olan merḥametüñden beni de dūr étme

III

1. Menhec-i zühdi kıyup özlemişem semt-i fesād
Âḥ kim qaldı muḥālif ṭaraf-ı rüşd ü sedād
Nefs-i emmāre ile düşmen-i dīrīne uyup
Uzak oldı baña ma‘ mûre-i iqlīm-i reşād
3. Gitmişem bir yola kim aña nihāyet dūzaḥ
Yā İlāhī reh-i taqvāya beni kıl irşād
Édeyor bād-ı ecel hırmen-i ‘ömri tārāc
Yāda gelmez gideyor ḥayf ğam-ı zād-ı ma‘ ād

^{7b} rû-siyehem mu‘ terif: mu‘ terif-i rû-siyehem İA, S₁₇. / mu‘ terif-i ‘ acz: mu‘ terif ü ‘ acz NB₃.

- ⁸ Ey kerem kaynağı [Allah’ım], amellerim kıyamet günü huzuruna varınca günah hediyemi hoş gör/günahlarımı affet!

8: +AÖ₁, İÜ₁, İA, S₁₇. 8^a varıcağ: olıcağ İA, S₁₇.

- ⁹ Ben çaresizi bakışından ayrı düşürme; herkese mahsus olan merhametinden beni de uzaklaştırma!

nazaruñdan: nazarından İÜ₅ nazar-güne? NB₃ / mehcûr: mahrûm A, İÜ₁ // merḥametüñden: merḥametinden İÜ₁, rahmetüñden İÜ₂ beni de dūr: bende-i dūr AÖ₁ / de: -İA, NB₃, S₆.

III

- ¹ Zühhd yolunu bırakıp şer/küfür/azgınlık tarafına rağbet etmişim. Yazık ki doğruluk, dürüstlük muhalif kaldı.

özlemişem: eylemişem S₆, S₁₆, V // rüşd: reşād S₅.

- ² [Kötülükleri] emreden nefis ile kadim düşmana uydum ve hak yol ülkesinin şehri bana uzaklaştı.

2: + AÖ₁, İA, S₁₇.

- ³ Ey Rabbim, sonu cehennem olan bir yola gitmişim; [ne olur] beni takva yoluna sevkett!

kim: -İÜ₈ / dūzaḥ: yok S₉ // beni kıl: kıl beni İA.

- ⁴ Ecel rüzgârı, ömür harmanını talan ediyor. Yazık! Ahiret azığının tasası akla gelmez, geçip gidiyor.

^{4b} ḥayf: ḥavf S₆, S₁₆, V, āḥ S₃ / ğam: -İA, S₁₇.

5. Nefs-i serkeş ne ‘aceb gelmedi hîç inşâfa
Arturur ma‘şiyeti ni‘ metûñ oldukça ziyâd
‘Afv ü gufrânuna yâ Rabb ümîdüm muhkem
Bende yok gerçi ki lutf u kereme isti‘dâd
7. Bilmeyüp kadr-i ‘ubûdiyyeti ser çekmiş idüm
Ey Hudâvend-i haţâ-puş u ‘aţâ-bağş-ı ‘ibâd
Şeref-i hıdmet-i dergâhuñı şimdi bildüm
Kulluğa eyle kabûl étme kapuñdan ib‘âd
9. *Âsitânun var iken kañğı kapuya varayum
Yâ kimün dergehine yüz süreyüm yalvarayum*

IV

1. Êtdi bed-hâl beni sū-i ‘amel tûl-i emel
Merhamet senden eyâ Hazret-i Hâk ‘azze ve cel
Lutfuna kaldı hemân gayrdan ümmîdüm yok
Âh eger érmez ise dâmen-i ihsânuna el

- 5 Nimetin çoğaldıkça günahı [da] arttırır; asi nefsin hiç insafa gelmemesi şaşılacak şey!
5^b ni‘ metûñ: ni‘ meti İA, S17.
- 6 Ey Rabbim, her ne kadar bende lütuf ve kereme istidad yoksa da senin affına ve merhametine olan ümidim sağlam.
6^a Rabb: Rabbî AE₂ / ümîdüm: ümîd İA, İÜ₉.
- 7 Ey hataları örten ve kullarını bağışlayan Allah! Kulluğun kıymetini bilmeyip isyan etmişim;
7^a ‘ubûdiyyeti: ‘ubûdiyyetini İÜ₁₀ ‘ubûdiyyetime NB₃, / ser: -NB₃, siper İÜ₉.
- 8 Dergâhın için hizmet etmenin şerefini şimdi bildim. [Beni] kapından uzaklaştırma, kulluğuna kabul et!
8^b kapuñdan: kabûlden İE₁.
- 9 Senin kapının eşiği varken hangi kapıya varayım yahut kimin dergâhına yüz sürüp yalvarayım?

IV

- 1 Kötü amel [ve] tükenmez arzu beni kötü ahlaklı/düşkün [bir kimse] yaptı. Ey Aziz ve Celil olan Hazret-i Allah, merhamet [sadece] senden[dir].
bed: bu İA, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, NB₃, bir AÖ₁ / hâl: hâle İÜ₁₂ / sū-i ‘amel tûl-i emel: tûl-i emel sū-i ‘amel AE₂, S₅, S₆, S₈, S₉, V // eyâ: âyâ S₅.
- 2 Tamamen senin lütfuna kaldı, başkasından ümidim yok. Eğer ihsanının eteğine el[im] erişmezse/ihsanına kavuşamazsa[m] eyvah!

3. Gıtdi sermāye-i ‘ömr oldı telef bîhūde
Rûz-ı ferdāya sezā eylemedüm hûsn-i ‘amel
- Menem ol kîse tehî müflis-i nakd-i tâ‘at
H̱vāce-i şehir-i baṭālet şeh-i iklîm-i kesel
5. Yeter ey nefis yeter cünbiş-i tıflāneyi қо
Nāşih-i rîş-i sefidün sözini gûş et gel
- Qalb mir’atını aç mışkale-i tevbe ile
Eyle ol āyîneyi pāk ü mücellā evvel
7. Dür-i eşk-i teri hûn-ābe ile hall eyle
Şafha-i rûyuṅa çek sürhden iki cedvel
8. Āteş-i āh-ı nedāmetle yanup kâl ola gör
Sikke-i feyz-i kabûle olasın belki maḥal
9. *Hayf u efsûs ki nakdîne-i ‘ömr oldı telef*
Gelmiyor hâṭıra ammā ğam-ı taḫşîr-i selef

ğayrdan: ğayrıdan İÜ₁, İÜ₉, NB, NB₁, NB₃, S₃, S₅, S₆, S₈, S₁₆, V, ğayrıya İÜ₄ //
āh: -AE, AE₂, İE₁, İÜ₂, İÜ₄, İÜ₉, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, NB₁, NB₃, S₁, S₅, S₉, vay S₆,
S₁₆, V / érmez: érışmez AE, İE₁, İÜ₁, İÜ₈, İÜ₉, İÜ₁₂, NB, NB₃, S₁ / küç: +AE₂,
S₅, S₉.

- 3 Ömür sermayesi boş yere telef oldu, gitti. Kıyamet gününe yaraşır güzel amel işle[ye]medim.
3^a ‘ömr: -NB / oldı telef: telef oldı İÜ₂, NB.
- 4 İşsizlik şehrinin efendisi/tüccarı, tembellik ülkesinin padişahı ve ibadet nakdinin müflisi o kesesi boş kişi benim.
- 5 Yeter! Ey nefis, çocukça hareket etmeyi bırak, yeter! Gel [de], ak sakallı nasihatçinin sözünü dinle!
yeter: habîş S₆, S₁₆, V / tıflāneyi: tıflāne İA // et gel: etgil İÜ₃.
- 6 Yürek perdesinin aynasını tövbe cila aleti ile parlat; ilk önce o aynayı temiz ve parlak eyle.
6: +AÖ₁, İA, S₁₇.
- 7 Taze gözyaşı incisini kanlı gözyaşı ile sonlandır [ve] yüzünün sayfasına kırmızı mürekkepten iki cetvel/çizgi çek.
7^b sürhden: sürhle İA, S₁₇.
- 8 Pişmanlık ahının ateşiyle yanıp arın da; belki kabul bağışı akçesine layık/uygun görülsün.kâl olmak: maden külçelerimi arındırmak
8: -AE₂, S₅. 8^a belki: tā ki İA, S₁₇.
- 9 Yazık, eyvahlar [olsun]! Ömür varlığı zayı oldu; yine de eskiden olan günahların tasası akla gelmiyor.
gelmiyor: geliyor A₁, gelmeyüp İÜ₁₂ / ammā: āh A.

V

1. Dāmen-ālūde-i çirk-āb-ı haṭāyam şad-āh
Seyyi'āt-ı 'amelüm şafḥaları cümle siyāh
Yere geçmek dilerem şerm ü hayādan yā Rab
Ḥātıra gelse kaçan eyledüğüm cürm ü günāh
3. Nice_olur ḥālī o gün-kim tura dīvān-ı haşir
Ḥākim-i maḥkeme-i ḥükm-i każā ola İlāh
Ḥuşamā dāmenünje dest-i tazallüm uralar
Anlaruñ étdüğü da' vāya Ḥudā ola güvāh
5. 'İlm-i kâzî var iken ḥükmi çü yok inkāruñ
Ḥaşma vèrmekde cevāb ola zebānuñ kütāh
Bir taraftan saña erişmeye bî-çāre meded
Sū-be-sū eylesin dīde-i hayretle nigāh

V

1. Yüzlerce ah! Günahın kirli suyundan eteği bulaşmışım; günah dolu amel [defterimin] sayfalarının hepsi kara.
1^a Seyyi'āt: Seyyi'ātum İA, S17.
2. Ey Rabbim! Ne vakit işlediğim suç ve günah aklıma gelse utanç ve sıkılmaktan yere geçmeyi/yok olmayı dilerim.
2: -AE2, S5, S7. şerm: şerr A1, şüm NB,
3. Allah'ın kaza hükmünün mahkemesinin hâkimi olacağı [ve] ölümlerin diriltip bir araya toplandığı büyük meclisin hazır olacağı o günde hali nasıl olur?
nice: ne İÜ7 / ḥāl: A, AE, AE1, AE2, AÖ1, İE1, İÜ3, İÜ4, İÜ5, İÜ8, İÜ9, İÜ12, NB, NB1, NB3, S1, S5, S6, S9, S10, ḥālī İÜ1, ḥālüm A1, İA, S17 / gün-kim: günüm İÜ8, gün çün İA, S17 / haşir: haşre İA // Ḥākim: Ḥālūme İA, S17 / ḥükm-i każā: ḥükm ü każā A, AÖ1, İA, İÜ4, İÜ5, İÜ8, S8, S10, S17.
4. Düşmanlar, şikâyet [eden] elleri ile [haksız yere] senin eteğine yapışır. Allah, onların güttüğü davaya şahit olsun.
4^a dāmenünje: dāmenüme İA.
5. Kadı'nın ilmi varken inkârın hükmü olmaz; öyleyse dilin, düşmanına cevap vermekte kısa olsun.
var iken: olıcağ A1 / ḥükmi: ḥükm İA / çü: -S5, çün İA / inkāruñ: inkāra İA // vèrmekde: vèrdükde S1, vèrmege S17.
6. El aman! Her tarafa hayret gözüyle bakasın; [zira] zavallı bir taraftan sana erişmez.
bir: -İÜ7 // 6^b: -V, İÜ3. hayretle: ḥasretle AE, İA, İÜ9, S17.

7. Māsivādan nazar-ı raġbeti şarf êt imdi
 Țut yüzüñ dergeh-i Mevlāya anı eyle penāh
 Zikrūñ olsun gece tā vaqt-i seher yā Mevlā
 Gündüz aḥşama degin vird-i zebānuñ Allāh
9. *Dāmen-i faẓl-ı Hudāvend-i en'āma el ur*
Girye vü nāle ile ḥāk-i niyāza yüz sür

VI

1. Zülmet-i ġaflet-ile ḥāne-i dil tîre vü tār
 Țarfetü'l-‘ayn göz açdırmadı dūd-ı evzār
 Ser-girān êtdi o deñlü beni şaḥbā-yı hevā
 Şanuram êtmeye ġavġā-yı kıyāmet huşyār
3. Üstüvār eylemedüm ‘ahd bināsın hergiz
 Bozulur ‘aḳd-i şebāne êricek ḥūkm-i nehār

⁷ Öyleyse alaka/yöneliş bakışını Allah’tan başka/ondan uzaklaştıran her şeyden çevir; Allah’ın dergâhına yönel, onu sığınak eyle.
 7^a: -V, İÜ₃. êt: êtdi S₆ // penāh: niyāz İÜ₈.

⁸ “Yā Mevlā!”, gece sabaha kadar zikrin; “Allah!”, gündüz akşama dek dilde tesbihin olsun.
 8: +AÖ₁, İA, S₁₇.

⁹ Bütün yaratılmışların Rabbi olan Allah’ın lütuf eteğine yapış; ağlama ve inlemeyle niyaz toprağına yüzünü sür/secdeye kapan.

VI

- ¹ Gönül evi, ġaflet karanlığı ile bulanık ve karanlık; [zira] günahların dumanı, bir an olsun göz açtırmadı/rahat vermedi.
 Zülmet-i ġaflet: Zülmet ü ġaflet İA / tîre vü tār: tîr ü tar İÜ₁ // göz: gözüñ S₉ / dūd: dūr İÜ₁₂, S₁, NB₃, devr İA, derd AÖ₁ / evzār: āzār S₆, V, zār AÖ₁.
- ² Heva şarabı, o derece çok sarhoş etti ki kıyametin velvelesi/gürültüsü [dahi] beni akıllandırmaz/ayıltmaz sanırım.
 ser-girān: ser-nigün İÜ₃, ser-gerdān V / o deñlü beni: beni öylesin İA // şanuram: korḳaram S₃.
- ³ Zaman binasını asla sağlamlaştırmadım; [nitekim] gece vakti [olan] akit, sabahın hâkimiyeti erince bozulur.
 3: 4 AÖ₁, İA, S₁₇. 3^b ‘aḳd: ‘aḳl İÜ₂, NB, ‘aḳlı NB₃ / bināsın: niyāsın İA // şebāne: şebābe İA, S₁₇ / nehār: bahār İA, S₁₇.

Geh olur rind-i ḥarābāt u gehī zāhid-i şehir
Ëtmedi bir reviş üzre dil-i şūrīde karar

5. Dem-i tā‘ atde riya çıkmadı hīḥ ḥātırdan
İki rek‘ atde gelür gönlüme yüz biḡ efkār

Gerçi sābit-kadem-i tā‘ at-ı Mevlā degülem
Ḥamdü li-llāh hele yok ma‘ şiyet üzre ısrār

7. Dest-gīr olmaz isenḡ kaldum ayaḡda yā Rab
Eyledi şadme-i ḡaflet beni üftāde vü ḥ‘ār

Ëtdüğüm zerḡ ü riya ‘amd ü ḥatāya tevbe
Bildüğüm bilmediğüm cürme hezār istiḡfār

9. *Başt-ı ‘özr etmege bir vechle kādır mi zebān*
Yüz urup yalvarayum dergeh-i Bārīye hemān

VII

1. Bilürem işlediğüm işleri cürmüm bī-ḥad
Maḡz-ı iḥsānuḡa kaldı işüm ey Ḥayy ü Eḡad

⁴ Bazen meyhanenin rindi bazen de şehrin zahidi olur; perişan gönül bir yol üzere karar edemedi.

4: 5 AÖ₁, İA, S₁₇. 4^a gāh: geh İÜ₁, NB, gehī: geh İA // Ëtmedi: Ëtme İA, bir: bu İA, S₁₇ / dil:-A₁.

⁵ Riya, ibadet anında akıldan hiç ayrılmaz; gönlüme iki rekātta [bile] yüz binlerce düşünce gelir.

5: 3 AÖ₁, İA, S₁₇. ḥātırdan: tāḡırdan NB₃ / gönlüme: ḥātıra A.

⁶ Her ne kadar Allah’a ibadette sebatlı değilsem de Allah’a hamd olsun, neticede günah üzerinde ısrarım yok.

6: +AÖ₁, İA, S₁₇.

⁷ Ey Rabbim, elimden tutmazsan ayakta kalırım/itibarsızlaşırım; [zira] gafletin vuruşu, beni düşkün ve değersiz yaptı.

⁸ Ettğim riya ve ikiyüzlülüğe, arzu ve günaha tövbe; bildiğim bilmediğim [bütün] kabahatlerime binlerce istiḡfār!

8^b hezār: ḡod İA.

⁹ Bir vesileyle kusurları uzun uzun anlatmaya dilin gücü yeter mi? [Şayet yeterse] hemen Allah’ın huzuruna yönelip yalvarayım.

VII

¹ Ey bütün canlıların hayatının sahibi, ebedi hayat sahibi ve bir olan Allah’ım! İşlediğim işleri bilirim, suçum pek çok; işim sırf senin bağışlamana kaldı.

- Nice_olur hâl yüzüm yok tutacak Hâzretüñe
Haşr olındukda ne şüretle varam âh meded
3. Saña tutdum yüzüm ey kıble-i hâcet-mendân
Nazar-ı merhamet olursa zihî ‘ izz-i ebed
- Gelmişem dergehüñe tîğ ü kefen ber-gerden
Emrüñe muntazıram étme İlâhî beni red
5. İlticâ eyledüğüm çünki der-i Mevlâdur
Bâb-ı ihsânını hâşâ yüzüme eyleye sed
- Cürmümün ‘ addi yoğ-ise keremi bî-haddür
‘ Abd Mevlâsı miyânında nedür hadd ile ‘ ad
7. Şafha-i ma‘ şiyeti eylemişem âmâde
Rû-nümâ olmağıçün şâhid-i fazl-ı sermed
- Hüsn-i zannum bu ki olduğda kıyâmet kâ’im
Raḥmet-i Haḳ ère yâ ède şefâ‘ at Aḥmed

² Halim nasıl olur, diriltip bir araya toplanılınca [huzuruna] ne yüzle varayım? Yüce huzurunda duracak/bekleyecek yüzüm yok, yardım et!
2^a olur hâl: oluram S17 / yüzüm yok: ki yüzüm İÜ10, S6, S16, V, yüzümü İÜ2, NB / yok: -NB1, ben İE1, S5, S9, yüz AE, İÜ9, ger İÜ10 / tutacak: tutacak S5.

³ Ey muhtaçların kıblesi/sığınağı [olan Allah’ım], yüzümü sana çevirdim. Merhamet bakışı sonsuz ikram/kıymet/mertebe olursa ne güzel!
3^b ‘ izz-i ebed: ‘ izz ü ebed İÜ2, NB3, S17.

⁴ Ya Rabbi! Kılıç ve kefen boyunda huzuruna gelmişim, [şehadet için] emrini bekliyorum; beni geri çevirme.
4^a ber-gerden: ber-gerdân İÜ3.

⁵ Sığındığım Allah’ın kapısıdır; ihsan kapısını haşa [niçin] yüzüme kapasın ki?
5: -S5. 5^b ihsânını: ihsânunu hâşâ yüzüme: hâşâ ki yüzüm İÜ2, hâşâ ki yüze S16.

⁶ Suçlarım sayısızsa onun merhameti [de] sınırsızdır; kulların efendisi olan Allah yanında sayı ve sınır nedir [ki]?
6: +AÖ1, İA, S17. ‘ addi: haddi İA, S17 // Mevlâsı: Mevlây İA, S17 / miyânında: yanında İA, S17 / hadd ile ‘ ad: hadd ü ‘ aded İA, S17.

⁷ Sonsuz fazlının şahitliğini görünür kılmak için günah [dolu] sayfamı hazırlamışım.
7^b Rû-nümâ: Rû-nihân S17.

⁸ İyi kanaatim şu ki kıyamet koptuğunda ya Allah’ın rahmeti erişir yahut Hz. Muhammed şefa’at eder.
oldukda kıyâmet: kıyâmet olduğda NB // yâ: tâ A1.

9. *Umaram kim ola zāhir eṣer-i faẓl-ı ‘amīm*
İ’tikādumda beni étmeye ḥā’ib o Kerīm

VIII

1. Āteş-i āh-ı ğam ile bu dil-i pür-tef ü táb
Yeridür kim tutuşup mülk-i vücūd ola ḥarāb
Seyl-i eşküm döğünüp ağlamadan şām ü seḥer
Ne ‘aceb çeşme-i çeşmümden akarsa ḥün-āb
3. Êtmişem ḥıdmet-i dergāh-ı risāletde kuşūr
Ḥürmetin gözlemedüm āh zihī şerm ü hicāb
Nice_ olur şāh-ı rusül rüz-ı kıyāmetde eger
Gösterüp renciş-i ḥātır baña eylerse ‘itāb
5. Yüzüme bakmaya yalvarduğımı dinlemeye
‘Arz-ı ḥālüm okuyup eylemeye redd-i cevāb
Nā-şavāb ‘özümi maḳbūl tutup luṭfunḍan
Êtmeye bendesine ḥüsn-i teveccühle ḥiṭāb

⁹ Herkese lütfunun eserlerini gösteren O Kerim olan Allah umuyorum ki inancımda beni emeği boşa giden eylesin/ziyana uğratmasın.
umaram: emrūje İÜ₄ / kim: -İÜ₄, ki A₁, AÖ₁, AE₂, İE₁, İÜ₁, İÜ₃, İÜ₄, İÜ₅, İÜ₇, İÜ₉, İÜ₁₀, NB₁, NB₃, S₁, S₉, S₁₀.

VIII

- ¹ Gam ahının ateşiyle sıcaklık ve hararetle dolan bu gönül, beden binasını tutuşturup harap etse yeridir.
1^a āteş-i āh-ı ğam: āh-ı āteş-i ğam: AE, AE₁, İE₁, İÜ₁, İÜ₈, İÜ₉, İÜ₁₀, NB, NB₁, NB₃, S₁, āh kim āteş-i ğam AE₂, S₅, S₉ / dil: dil ü cān AE, AE₁, İE₁, İÜ₂, İÜ₉, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, S₁, gönül İA // kim: ki İA, S₁₇.
- ² Sabah akşam döğünüp ağlamaktan gözyaşı selim, gözümün çeşmesinden kanlı su olup akarsa buna şaşılır mı?
döğünüp: tökünüp İA, S₁₇. // çeşmümden: cismümden İA.
- ³ Peygamberlik dergāhı için hizmette kusur etmişim, gereken saygıyı gösteremedim. Ah ne utanç ve mahcubiyet!
3^b gözlemedüm: gözlemedi AE.
- ⁴ Eğer peygamberlerin şahı kıyamette gönlü incinerek beni azarlarsa [halim] nasıl olur?
4^b gösterüp: göstereyüm İÜ₃ / ḥātır: -S₉.
- ⁵ Yüzüme bakmaz, yalvardığımı dinlemez; halimi takdim ettiğim nameyi okuyup bana karşılık vermez.
- ⁶ Haksız özümlü lütfundan makbul tutup kuluna güzel bir iltifatla söz söylemez.

7. Ey mu‘îin-i zu‘afâ *dest-i men u dâmen-i to*
 Ȗomam elden etegũn kesse başum tĩġ-i ‘iķâb
 Kezm-i ġayz eylemedũr lâyıķ-ı řânuġ çũ seni
 Raĥmet-i ‘âlemyân dẽyũ okur nařř-ı kitâb
9. *Ĥâk-i dergâh-ı Resũle sũrerem rũy-ı niyâz*
Dilerem kim yũzũme bâb-ı şefâ‘at ola bâz

IX

1. Rũĥ-ı pâkini anuġ Ĥâzret-i Ĥuddũs-ı Selâm
 Êde teşşif-i şalât ile dem-â-dem ikrâm
 Yazıla nâmına menřũr-ı Maķâm-ı Maĥmũd
 Rũz-ı maĥřerde êde şadr-ı şefâ‘atde kıyâm
3. Ümmetinden vère ol Ĥâzrete Ĥaķ ĥayr-ı cezâ
 Himmeti êtdi bizi şadr-niřĩn-i İslâm

6: +AÖ₁, İA, S₁₇.

- 7 Ey zayıfların yardımcısı, benim elim senin eteğinde! Azap kılıcı başımı kesse
 [de] eteğini elden bırakmam.

dâmen-i to: dâmanuġ İÜ₁₀, ‘iķâb: ‘iķâb İA, S₁₇.

- 8 Senin şanın layıġı, öfkesini hapsedmek olduġu için kesin delil ve haberlerin
 [bulunduġu] kitap [Kur’an-ı Kerim] seni “Kâinatın rahmeti/Âlemlere rahmet”
 diye çağırır.

eylemedũr: eyle bana İÜ₂, NB / lâyıķ-ı řânuġ: lâyıķ u řânuġ İA, S₁₇. // raĥmet:
 merĥamet İÜ₉ / dẽyũ: diye İÜ₉.

- 9 şefaât kapısının yũzũme açılmasını dileyerek Resul’ün kapısının topraġına niyaz
 yũzũmũ sũrerim.

sũrerem: sũrem V // dilerem: umaram S₅, S₉ / kim: ki AE₁, İE₁, İÜ₉, NB₃.

IX

- 1 Kuddũs ve Selâm olan Ĥazreti Allah, onun temiz ruhunu, ona yapılan duanın
 şerefiiyle daima yũceltir.

anuġ: êde İA, S₁₇ / Ĥuddũs-ı Selâm: Ĥuddũs u Selâm İÜ₅, İÜ₉, S₅ // 1^b: dem-be-
 dem mazĥar-ı şad-gũne teşşârf-i selâm AÖ₁, İA, S₁₇.

- 2 Onun adına en yũksek şefaât makamı için ferman yazılsın; maĥřer gũnũnde,
 şefaât edenlerin en önlerinde ayakta dursun.

2^a kıyâm: maķâm İA, S₁₇.

- 3 Allah, O Ĥazret’e ümmetinden mũkafatın/ecrin hayrını versin; onun yardımını bizi
 İslâm’ın en yũksek yerinde oturttu.

ümmetinden: ümmetine AE, AE₁, İÜ₈; Ĥâzrete Ĥaķ: Ĥâzret-i Ĥaķ AE, AE₁,
 AE₂, AÖ₁, İA, İÜ₂, İÜ₉, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, NB₁, NB₃, S₁, S₉, S₁₆, S₁₇, V // 3^b:
 şaff-ı tevĥĩd-i Ĥudâda bize ol ola imâm İA, S₁₇, şaff-ı...oldı imâm AN.

- Şefakat böyle gerek eyledi āhîr demde
 Ümmetî lafz-ı güher-bârî ile hatm-i kelâm
5. Budur ümmîd İlahî keremünden ki ola
 Nâme-i ‘ömrümüze aña selâm ile hitâm
 Bir niyâzum dağı bu kim göresin şâyeste
 Bu günehkâra bu küstâha civârında maķâm
7. Şad-taḥiyyât ü dürüd âline aşḥâbına hem
 Buldı kânûne-i şer‘ bunlar ile ḥüsn-i nîzâm
 Mücrimem gerçi yüzüm yok ki açam dest-i recâ
 Ey Ḥudâvend-i Kerem-güster eyâ Rabb-i en’âm
9. Beni sâbit-kadem-i dâ’ire-i îmân et
 Mesleküm şer‘-i Nebî rāhberüm Kur’ân et

⁴ Şefkati, son nefeste “Ümmetim!” [diyerek] cevher saçan sözüyle sözü bitirmesini gerektirdi.
 şefakat: şefkati İA, İÜ₄, S₉, S₁₇ / eyledi āhîr demde: êtdi dem-i āhîrde AÖ₁, İA, Sz // 4^b: Nâme-i ‘ömrümüze aña selâm ile hitâm AÖ₁. güher-bârî: güher-bâr İÜ₃.

⁵ Ey Rabbim! Ömrümüzün mektubunu ona selam ile mühürlemek/sonlandırmak senin kereminden ümidimizdir.
 5: -AÖ₁, S₁₆, V. 5^a: Yâ İlahî kerem et eyle müyesser ki ola İA, S₁₇ / ki: kim İÜ₂, NB // nâme: tāmme? İA, S₁₇ / selâm ile hitâm: şalât-ile hitâm İÜ.

⁶ Bir isteğim de budur ki bu günahkâra, bu utanmaza yakınında bir yer layık göresin.
 6: +AÖ₁, İA, S₁₇.

⁷ Hem ailene [hem de] ashabına yüzlerce selamlar ve dualar [olsun]; şeriâtın kanunu bunlar ile güzel ahenk/düzen buldu.
 Şad-taḥiyyât ü dürüd âline aşḥâbına hem: çâr-ı yârine dağı V, çâr-ı yârine dağı ola şalâtıyla selâm S₁₆ // kânûne-i şer‘ İÜ₉, kânûnçe-i şer‘ AE₂, S₉, kânûn-ı şer‘ A, A₁, AE, AE₁, AÖ₁, İA, İE₁, İÜ₁, İÜ₃, İÜ₄, İÜ₅, İÜ₈, İÜ₉, İÜ₁₂, NB₁, NB₃, S₁, S₃, S₅, S₈, S₁₇, V, kânûn u şer‘ S₁₆. kânûnî-i şer‘ İÜ₂, NB.

⁸ Ey lütuf ve kerem saçan, ey bütün yaratılmışların Rabbi! Aslında günahkârım, dua elimi açmaya yüzüm yok.
 8^a yüzüm yok ki açam: ki açdum Kereme İÜ₉, ki ammâ açaram İE₁, İÜ₁₂, S₁, ki cürmümle açam İÜ₂, NB, ki açam dergah NB₃ / yok: -NB₁, S₉ // eyâ: âyâ S₅, yâ İA, S₁₇.

⁹ Beni iman dairesinde ayağı sabit et; mesleğimi/yolumu Hz. Muhammed’in şeriâtı, rehberimi Kur’an et.

X

1. Çeşm-i ‘āşıkda olan eşk-i revān hürmetine
Dil-i şādıkda konan sūz-ı nihān hürmetine
Girye-i şām-ı ġarībāndaki te’şīr için
Nāle-i şubḥ-dem-i t̤ā‘ atiyān hürmetine
3. *Cāhidū* hükmine dil-beste mücāhidler için
Ḥarc olan rāh-ı ġazāda ser ü cān hürmetine
Ḥarem-i ‘izzetüñe mahrem olan kullar için
Nükabā vü nücebā kuṭb-ı zamān hürmetine
5. Da‘ vet-i Ḥazrete *Lebbeyk* dēyen diller için
Ka‘be ol kıblegeh-i ‘ālemyān hürmetine
‘Arşdan qadri mu‘ allā-ter olan Ravza için
Şādef-i dürr-i risālet o mekān hürmetine

X

- ¹ Aşığın gözünde akıp giden gözyaşı hürmetine; sadakatli gönülde yerleşen gizli aşk hürmetine;
1^b konan: olan A, İÜ₁, İÜ₃.
- ² Hüzünlü gecede [dökülen] gözyaşındaki içe işleyiş için, ibadet edenlerin sabah vaktinde inleyişleri hürmetine;
girye-i şām-ı ġarībāndaki: girye vü āh-ı nedāmetdeki S₃ // nāle: nefis S₃ / şubḥ-dem: secdedeki İA, S₁₇ / t̤ā‘ atiyān: ‘ālemyān İÜ₁.
- ³ “Cihad ediniz!” emrine gönlünü vermiş [olan] Allah yolunda cihad edenler için, cihat yolunda harcanan can ve baş hürmetine;
3. ve 6. beyitler takdim-tehirli İÜ₁₀. olan: -S₉.
- ⁴ Yüce haremine sırdaş olan kullar için, zamanın kutbu seçkinler/kırklar ve nefislerdeki gizleri açığa çıkaranlar/üç yüzler hürmetine;
4: +AÖ₁.
- ⁵ Allah’ın çağrısına “Buyurun Efendim, emrinize hazırız!” diyen diller için, insanlığın kıblesi [olan] o Kâbe hürmetine;
5: 6 İÜ₁₀.
Ḥazrete: Ḥazret AE₁, İA, İÜ₅, İÜ₉, NB₃ // 4^b: 3^b S₁, ‘irfān üzre olan āh u fiğān hürmetine AE, İÜ₉.
- ⁶ Arştan daha yüce değerde olan Ravza için, peygamberlik incisinin sedefi o mekān hürmetine;
6. ve 3. beyitler takdim-tehirli İÜ₁₀.

7. Kütüb-i münzele Esmā-i İlāhiyye için
Şeb-i Mi‘râcdaki rıf‘ at-i şân hürmetine
‘İtret-i pāk-i Nebī āli vü aşhâbı için
Zînet-i bâğ-ı cinân fâhr-i cihân hürmetine
9. *Ecel alup yolumı bağlanıcağ rāh-ı gürîz*
Ola tevḥîd-i Hudā ḥātime-i ‘ömr-i ‘Azîz

⁷ Gökten indirilmiş kutsal kitaplar[daki] Allah’ın isimleri için, Miraç gecesindeki şanın yüceliği hürmetine;
7: 4 İÜ₁₀. 7^b: -İÜ₂. rıf‘ at-ı şân: rıf‘ at u şân AE₂, İA, İÜ₂, NB₃, S₅, S₈, S₉, S₁₆, S₁₇.

⁸ Hz. Muhammed’in temiz nesli, ailesi ve sahabeler için; kâinatın övüncü, cennet bahçesinin süsü hürmetine;
8^a: -İÜ₂. ‘İtret: ‘İzzet İA, İE₁, İÜ₁, İÜ₉, NB, NB₃, S₁, S₅, S₉, S₁₇, ğurret İÜ₅, ğayret İÜ₈, S₁₆, V; āli vü aşhâbı: āl u aşhâbı İÜ₅, İÜ₈, S₅ / āl: +İÜ₉ // Zînet: Rağbet İA, S₁₇. / bâğ-ı cinân: bâğ-ı cihân İÜ₄, İÜ₅, S₁₆, V.

⁹ Ecel yolumu alıp kaçış yolu bağlanınca Aziz’in ömrünün sonu Allah’ın birliğine inanarak olsun.

K 1.

Na‘at-ı Şerīf

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün
Muzāri‘ - - . / - . - . / . - - . / - . -

1. *Rūhī fidāke* ey gül-i nev-reste-i Harem
Verd-i ruḥuṅla oldu cihān ḡayret-i İrem

Pür-nūr kıldı ‘ālemi ol tal‘at-ı münīr
Buldı kesād revnaḡ-ı bāzār şubḡ-dem
3. Mıṣrā‘-ı ebruvānını yazduḡda ʻetdi ḡaşd
Üstād-ı şun‘ ta‘miye-i nūn ve ‘l-ḡalem

¹ AE: 439^b, AE₁: 292^a, AE₂: 24^b, AÖ₂: 65^b, İE: 55^b, İE₁: 26^b, İÜ₁: 334^a, İÜ₂: 31^b, İÜ₃: 35^b, İÜ₄: 20^a, İÜ₅: 21^a, İÜ₈: 37^a, İÜ₉: 33^a, İÜ₁₀: 276^b, İÜ₁₂: ?, N: 50^a, NB: 389^b, NB₁: 354^a, S₁: 308^b, S₄: 95^b, S₅: 18^b, S₆: 15^a, S₈: 11^b, S₉: 40^a, S₁₀?: S₁₃: 60^b, S₁₄: 272^a, S₁₅: 376^a, S₁₆: 53^a, V: 15^a, Y: 37^a.

Na‘at-ı Şerīf: İE, İE₁, İÜ₁₀, İÜ₁₁, NB, NB₁, S₁, S₄, S₁₀, S₁₃, S₁₅.

Na‘at-ı Şerīf-i li-Cāmi‘ihi: AE, AE₁, İÜ₉, S₁₄.

Na‘at-ı Şerīf-i Ḥazret-i Bürhānu’l- Enbiyā Şalla’llāhu Te‘ālā ‘Aleyhi ve Sellem: İÜ₃.

Na‘at-ı Ḥazret-i Server Kā’ināt Şalla’llāhu ‘Aleyhi ve Sellem: N.

Na‘at-ı Şerīf-i Seyyidü’l-Kevneyn ü Rasülü’s-Şekaleyn Şalla’llāhu Te‘ālā ‘Aleyhi ve Sellem: S₆, S₁₆, V.

Na‘at-ı Pāk-i Ḥazret-i Fahr-i ‘Ālem Şalla’llāhu Te‘ālā ‘Aleyhi ve Sellem: AE₂, S₅, S₉.

Ḳaşıde -i Müfti ‘Azīz Efendi el-Merḡum Mütezammin-ı Münacāt: AÖ₂.

Ḳara Çelebi Şeyḡu’l-İslām ‘Abdu’l-‘azīz Efendi Ḥazretlerinin Na‘at-ı Merḡub-ı Niyāz Üslublarıdır: S₈.

¹ Ey Harem’in yeni yetişmiş taze gülü, canım sana feda olsun! Dünya yanağının gülleriyle İrem [bahçelerini] kışkandırdı.

1^b ḡayret: ‘ibret İÜ₂, NB, S₁₆.

² O parlak yüzü âlemi nura gark etti; sabah vakti pazarının aydınlığı/canlılığı kıymetsizleştirdi/durgunlaştırdı.

2^b: -NB. 2^b ve 3^b takdim-tehirli. pür-nūr: pertev İÜ₄ // kesād: küşād İÜ₈, İÜ₉, S₆, kesādı S₅.

³ İşin/eserin sanatkârı [Allah] “Nun ve kaleme and olsun!” muammasını yazdığında ḡaşların mısraını söylemek istedi.

3: -NB. ḡaşd: ḡayd AE₂, S₅, S₆, S₉, V // şun‘: -İÜ₁; ta‘miye: ta‘biye AE₂, S₅, S₉, S₁₅.

- Mā zāğdan keḥīl o ġazālāne çeşm-i mest*
Her laḥza gerçi ḥastedür ammā ki bī-seḫam
5. *Tārāc kıldı kişver-i şabrı o ġamzeler*
Zencīre çekdi ‘aqlı o ġīsū-yı ḥam-be-ḥam
Bir nuṭkı biḡ Mesīḥ-i revān-baḥşa cān vērür
Āb-ı ḥayāt menba‘ ıdur var-ısa o fem
7. *Ḥāl-i siyāh-ı la‘l-i lebi nokṭa-i vücūd*
Müy-ı miyānı nükte-i ser-beste-i ‘adem
Oldı şikest şafḥa-i sīmīn-sīneden
Āyīne-i Sikender ü mir’āt-ı cām-ı Cem
9. *Hem-tā degül o naḥl-i ḳad-i dil-sitāna serv*
Benzer mi aḡa şīve-i refṭārda ‘alem
Eflāk ü ḥāke Besmele-i āferīniş ol
Ḥatmü’r-risāle Fātiḥa-i nüşḥa-i ḳıdem
-
- 4 [Mıraç gecesinde gördüğünden] şaşmayan, sürmeli o ceylan gibi sarhoş göz, her an mecalsizse de arızasızdır/[görüşünde] bozukluk yoktur.
4^a ġazālāne: ġazālān İÜ₉.
- 5 O ġamzeler, sabır ülkesini talan etti; o büküm büküm saçlar aklı zincire bağladı.
5: -İÜ₈.
- 6 Bir söz söyleyişi bin can bağışlayıcı Mesih’e can verir; olsa olsa o ağız ebedi hayat kaynağıdır.
6^a bir: nīk S₁₆, biḡ S₆; revān-baḥşa: revān-baḥş S₉ // verür: éder S₉.
- 7 Kırmızı dudağının [üstündeki] siyah beni, varlığın işareti; kıl kadar ince beli yokluğun gizli/örtülü nüktesidir.
siyāh: siyāhı İE₁; lebi: gibi AE, AE₁, AE₂, İE₁, İÜ₉, İÜ₁₀, NB, NB₁, S₁, S₁₄, V
// müy: müyü İÜ₁; ser: bir MK₁ / miyānı: miyāne S₄.
- 8 İskender’in aynası ve Cemşid’in âlemi gösteren kadehi, gümüş gibi göğüs levhasının [güzelliğinden] çatladı/ufalandı.
sīneden: sīnede İÜ₁₂ // Sikender: İskender N.
- 9 Serv, o gönlü alan fıdan boya denk değil; sancak [ise] yürüyüşteki edada ona [hiç] benzemez.
ḳad-i: ḳadi AÖ₂; dil-sitāna serv: dil-sitānene İE₁, dil-sitāneye AE₂, S₅, S₉, dil-sitānedür NB₁, serv:- S₁ // ‘alem: ḳalem NB.
- 10 Gökler ve toprak için bütün yaratılmışların başlangıcı/Besmelesi; Kitabın mührü için ebedi ve ezeli nüshanın başlangıcı Fatıha ol.
Eflāk: Eflāke İÜ₂ // Ḥatmü’r-risāle Fātiḥa: Ḥatmü’r-risāle-i Fātiḥa S₅.

11. Fermān-revā-yı her dü serā šāh-ı enbiyā
Sultān-ı hıttā-ı ‘ Arab u kişver-i ‘ Acem
Ey nūr-ı çeşm-i ‘ ālemyān cāna yétmişem
Bir kerre bāğ-ı dīdeme ḥvāb içre baş kadem
13. Ḥaylī dem oldı gülşen-i cāna toķanmadı
Ol nefḥa-i nesīm-i revān-baḥş-ı Zī-Selem
Girdāb-ı fūrkatūḡ beni sergeşte eyledi
Āyā olur mı sāḥil-i maķşūda ben erem
15. Tā-hāk-pāye ferş-i niyāz eyleyüp yüzüm
Bu naẓm-ı bī-niẓām ile i‘ lām-ı ḥāl edem
Ey dest-gīr-i ḥalk u mu‘ ĩn-i fütādegān
Kaldum ayakda ermez ise dāmen-i himem
17. Olmazsa ger benān-ı ‘ ināyet girih-küşā
Bulmaz küşād dilde olan ‘ uķde-i elem

¹¹ [Ey] her iki meskenin emri kabul edilen peygamberlerin padişahı, Arap ülkesinin ve Acem diyarının sultanı!

¹² Ey kâinatın gözünün nuru [Efendim], canıma yetti! Uyku içindeki gözlerime bir kere [olsun] uğra/gir.

12^a cāna yétmişem: cāy étmişim S₅.

¹³ Hayli vakit oldu; [ancak] o Zi Selem’in canlandırıcı nesim rüzgârının hafif esişi/kokusu can gül bahçesine ulaşmadı.

13^b: -N.

¹⁴ Ayrılığın girdabı beni sersem etti. Acaba murat sahiline ben erebilir miyim?

14^b āyā: eyyām ĩE₁, AE₂, eyām S₉ / olur: gör V.

¹⁵ Yüzümü ayağının toprağına dek niyaz seccadesi eyleyip bu düzensiz şiir/tertip ile halimi bildireyim.

¹⁶ Ey düşkünlerin yardımcısı ve halkın koruyucusu! Yardım eteğin erişmez ise yarı yolda kalırım.

16^b ermez ise dāmen-i himem: ermez ise ele dāmen-i himem AE₂, S₉ / himem: kerem AE, AE₁, S₁₄.

¹⁷ Eğer ihsan parmakları düğümleri açmaz/sıkıntı ve zahmetleri gidermezse gönülde olan elem düğümü [hiç] çözülmez.

benān: beyān? İÜ₇, S₉ // bulmaz: olmaz N / küşād: küşāde AE, AE₁, ĩE₁, İÜ₉, S₁₄, kesād AÖ₂ / ‘ uķde: ‘ ıķd İÜ₈.

- Ey dīde ağla başuñ içün hāl-i zāruma
Cūy-ı sirişk cūş u hūrūş eylesün çü yem
19. Yokdur elümde ‘atfe-i dāmān-ı hūsn-i hāl
Bī-behrelük naşībūme düşmiş dem-i kaseş
Dil hānesine konmadı zayf-ı hayāl-ı zūhd
Tā‘ at fezā-yı sīnede naşb etmedi hıyem
21. Girmez kulağa pend-i harīfān-ı Hāk-şinās
Çün gūş-ı hūş penbe-i ğafletledür aşam
Dönmez gider mi ‘ışk-ı mecāzī hākīkate
Lāyık-mıdur perestīş olınmak dahı şanem
23. Gelmez mi yāduña ne içün halk olınduğuş
Tā key hevā-yı nefş-i bed ü hıdmet-i şikem
Bilmem ki ser-nüvişt ne yüzden zuhūr eder
Çıkşa beyāza levh-i cebīnümdeki rakam

- ¹⁸ Ey göz, başın için inleyen/dermansız halime ağla; gözyaşı ırmağı umman gibi coşup taşsın!
ağla: ağlama NB₁ / zāruma: rāzuma V // eylesün: eyleyüp S₄.
- ¹⁹ Elimde iyi hali eteğinin bağı yoktur; yemin vaktinde nasibime nasipsizlik düşmüş.
19^a elümde: elde S₅ / ‘atfe: ‘ıtfe İÜ₄, NB₁ / dāmān: demān İÜ₉.
- ²⁰ Zūhdün hayal misafiri, gönül evine konmadı. İbadet/takva, göğsün sahrasında çadırlar dikmedi.
hānesine: haymesine İÜ₁, hānesinde AÖ₂ / zayf: tayf AÖ₂, İE, NB₁, S₄, S₈, S₁₀, S₁₃, S₁₆, V // nasb: naşīb İÜ₅, İÜ₉.
- ²¹ Hakk’ı tanıyan insanların nasihati kulağa girmez; zira akıl/anlayış/can kulağı gaflet pamuğuyla sağır olmuştur.
kulağa: kulağına İÜ₄, İÜ₅ // penbe: bünye V, perde S₄ / ğafletledür: ğaflet ile İÜ₃.
- ²² Mecazî aşk hakikate dönüşmeden yiter mi? Put gibi güzele tapınmak da caiz midir?
mecāzī: mecāz İÜ₁ // olınmak: olmak İÜ₈.
- ²³ Ne için yaratıldığın hiç aklına gelmez mi? İşkembe için hizmet ve kötü nefsin arzuları ne zamana kadar [sürüp gidecek]?
yāduña: yāda ki N, yāda hiç Y / ne: -NB / halk: halkuş S₄, halk: -NB / olınduğuş: olduğuş AE₁, İÜ₁₀, S₁₅.
- ²⁴ Alın yazısı ne şekilde ortaya çıkar, bilmem ki; [keşke] alınımın levhasındaki yazı ortaya çıksa.

25. Êrmezse ger ‘ināyet-i Hāk rūz-ı bāz-ı^vāst
Maḥşerde ḥalka ‘ibret olur var ise menem
Var mı benüm gibi daḥı küstāḥ u bī-edeb
Ṭıflāne cünbişi ḳomaz érdi dem-i herem
27. Bir pāre uşlan ey dil-i dīvāne ‘aḳla uy
Gūş eyle pend-i nāşih-i rīş-i sefīdi hem
Bend ét miyān-ı cāna miyān-bend-i tevbeyi
Nām-ı şerīf-i Hāzret-i Hākḳa édüp ḳasem
29. Mir’āt-ı jeng-beste-i ḳalbi muşayḳal ét
Tā rū-nümā ola şuver-i şefḳat u kerem
Olsun hemīşe şafḥa-i ruḥsār-ı zerd-fām
Ḥūn-ābe-i sirişk ile hem-güne-i baḳam
31. Āh āteşiyle eyle dil-i āhenīni nerm
Eşk-i nedāmet ile şu vēr aḳa dem-be-dem

- 25 Kıyamet günü Allah’ın lütfu erişmezse maḥşerde halka ibret olacak [biri] varsa [o] benim.
25^a érmezse ger ‘ināyeti: érmez ise ‘ināyeti ger AE₂, S₅, S₉ / Hāk: -S₅ / ‘ināyet: hidāyet AÖ₂, İE, S₄, S₁₃, Y.
- 26 İhtiyarlık çağında [bile] çocukça hareketi bırakmayan benim gibi utanmaz ve edepsiz biri daha var mı?
var mı benüm gibi daḥı: hīç var mı bir benüm gibi AE₂, S₄, S₇ / benüm gibi daḥı: daḥı benüm gibi İÜ₁, İÜ₃, İÜ₅ / daḥı: -İÜ₂, NB₁ // ḳomaz: ḳomadı: AÖ₂.
- 27 Ey deli gönül, bir parça uslan [da] aḳla uy; ak sakallı nasihatçinin öğüdünü de dinle!
dil: -S₃ / ‘aḳla: Hākḳa S₄ // nāşih-i rīş-i sefīdi: nāşih u rīş-i sefīdi İÜ₉, AE₂, S₅, S₉, S₁₅ / sefīdi: sefīd NB.
- 28 Hazret-i Allah’ın yüce adına yemin edip tevbe kuşağını, gönül beline bağla.
28^b: -İÜ₅.
- 29 Kalbin pas tutmuş aynasını cilala [ki] şefkat ve kerem suretleri nihayet yüz gösterebilir/meydana çıkırsın.
29^a: -İÜ₅. // şefḳat u kerem: şefḳat-i kerem İÜ₃.
- 30 Sarı renkli yanağının sayfası, sürekli, kanlanmış gözyaşıyla bakam ağacı boyası renginde olsun.
30^b: -S₆, S₁₆, V. 30^b: 31^a S₆.
- 31 Demir gibi merhametsiz kalbi ah ateşiyle yumuşat; pişmanlık gözyaşı ile [de] ona daima su ver.
31^b: 31^a S₆. dil: dili AÖ₂ / nerm: germ AÖ₂, İE, İÜ₂, İÜ₈, NB, S₄, S₈, S₁₃, Y // aḳa dem-be-dem: aḳa ṭurma dem-be-dem S₆.

- Şāyeste-i sitāyiş ü taḥsīn olur eger
 Āh ile müstezād ola manzūme-i nedem
33. Sa' y èt meded tedārük-i *mā-fāte* çāre gör
 Feyyāz-ı Muṭlaḳuṅ naẓar-ı raḥmeti e' am
 Red yok simāt-ı faẓl-ı Ḥudāda hemān eriş
 Ḥ'ān-ı Kerīmdür ḳatı mebzūldur ni' am
35. Ğafletde ḳalma ber-zede dāmān-ı himmet ol
 Ser-menzil-i sa' ādete ertain ise ehem
 Ḥablü'l-metīn-i şer'-i mübīne tevessül èt
 Yètmez mi reh-nümā saḡa ol Hādī-i ümem
37. Ey cān ṭabībī ètme teğāfūl bu ḡasteden
 Bī-tāb eyledi beni tāb u teb-i sitem
 Dil-teşneyem şarāb-ı cev-āb eyleme dirīğ
 Feyz eylesün zülālını ol menba' -ı ḡikem

- ³² Eğer pişmanlık manzumesi, ah ile ziyadelenmiş olursa övme ve sena [ancak o zaman şanına] yaraşır.
 sitāyiş ü taḥsīn: sitāyiş-i taḥsīn S₁₄ / 32^a: 31bde var // nedem: elem İÜ₅.
- ³³ Medet! Çalışıp çabala, elden çıkanları ele geçirmeye çare bul. [Şüphesiz] Mutlak bolluk ve bereket sahibi Allah'ın rahmet nazarı pek geniştir.
 33^b Muṭlaḳuṅ: muṭṭali' inde İE₁.
- ³⁴ Hemen yetiş, Allah'ın fazlının sofrasında reddolunmak yok; zira [o] Kerim olan Allah'ın sofrasıdır, [onda] nimetler pek boldur.
 Ḥudāda: Ḥudāya V // mebzūldur: mebzūl olur S₅.
- ³⁵ Mühim olanı saadet menziline kaynağına erişmekse geflette kalma, himmet eteğinden tut.
 35^a ber-zede: berze İÜ₄ / himmet: 'iffet AÖ₂.
- ³⁶ İslam şeriatının sağlam ipi Kuran-ı Kerim'e sarıl. O ümmetlerin mürşidi, yol gösterici olarak sana yetmez mi?
 mübīn: metīn S₈ // reh-nümā saḡa: saḡa reh-nümā İÜ₂, saḡa rāh-nümā NB / ol:- S₅.
- ³⁷ Ey gönül hekimi, bu hastayı bilmemezlikten gelme. Zulmün sıcaklık ve harareti beni takatsiz bıraktı.
 teb: bet İÜ₁₀.
- ³⁸ Gönlü susamışım, arpa suyu/ilaç şarabını [benden] esirgeme; o hikmetlerin kaynağı, berrak ve tatlı suyunu bereketlendirsün, taşırınsın.
 cev-āb: ḡ'āb: AÖ₂, S₉ ḡāb/hub? NB / eyleme: eyle S₉ // zülālını: delāleti AE, AE₁, İÜ₂, İÜ₉, İÜ₁₂, NB, S₁₄, delālını İÜ₉.

39. Dem-beste olma gonca-sıfat gül gibi açıl
Bülbül gibi terennüme gel eyle hoş-nağam
Ya‘ nî peyām-ı ‘afv ile vēr müjde-i necāt
Girdāba şaldı fülk-i dili tünd-bād-ı hem
41. Bî-çāre fehmi olındı murād olma guşşa-mend
Olsun küşāde cān-ı hāzīn ü dil-i düjem
Hāşā ki hokka-i leb-i la‘ linde ola lā
El-hak dehānıdur şade-i lü’lü-yi ne‘ am
43. Bāğ-ı keremde buldı nemā naḥl-i kāmēti
Serv-i kadi mekārīm-i ahlākda ‘alem
Şaḥḥ-ı cemīl zātınadur aḥsen-i sıfāt
Faẓl-ı cezīl o Ḥazretedür ecme-i şeyem
45. İfā-yı zımmet-i kerem ol şāha ḥāşdur
Urmaz yanında fenn-i vefādan Mesīḥ dem

³⁹ Gonca gibi suskun olma, gül gibi açıl. Bülbül gibi şakımaya gel [de] hoş ezgiler söyle.

³⁹a olma gonca: olmadığınca İÜ₁ / açıl: nola AE₂, S₅, S₉.

⁴⁰ Gam kasırgası, gönül gemisini girdaba saldı; sözün kıyası [artık] affediliş haberi ile kurtuluş müjdesini ver.

⁴⁰b tünd-bād-ı hem: tünd ü bād-ı hem S₅ / hem: gam S₈, ehem: AÖ₂.

⁴¹ Çaresiz murat anlaşıldı, dertli olma; [artık] mahzun yürek ve kederli gönül ferahlasın.

olındı: oldı İÜ₈ // hāzīn: ‘azīz Y / düjem: direm İÜ₈, İÜ₉, S₅.

⁴² Yakut gibi kırmızı, hokka dudaklarında “hayır/yok” [kelimesi] olmaya. Doğrusu “evet” incisinin kabuğu, onun ağzıdır.

leb-i la‘ linde: la‘ l-i lebinde İÜ₅ // El-hak: Ancak İÜ₅, S₉; dehānıdur: dehādındur S₁₄.

⁴³ Fidan gibi boyu, kerem bahçesinde uzadı, serpildi; servi boyu övülmüş, güzel ahlakta bir sembol/sancak [oldu].

⁴⁴ En güzel sıfatlar, en güzel bağışlama şahsınadır; bol bol ihsan, en güzel huylar o Hazreti Peygamber içindir.

zātınadur: zātına vēr AÖ₂ // Ḥazretedür: Ḥazrete vēr: AÖ₂.

⁴⁵ İyilik himayesinin icrası o Sultan’a hastır; Hz. İsa, senin yanında iyilik etme hünerinden söz etmez.

ifā-yı: iḥādı İÜ₉, S₁₁ // Mesīḥ: kimesne AE, AE₁, İE₁, İÜ₂, İÜ₉, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, S₁₄, S₁₅, hıç NB₁.

Baħr-i ‘ināyetüñ saña bir kaṭresi yēter
Ur nāme-i niyāza sūkūt ile ḥatm-i tem

47. Bu naẓm-ı ‘ācizāneme olmak için midād
Ėtdüm sevād-ı çeşmi süveydā-yı ḳalbe zām

Tā ėde bir nigāh-ı taraḥḥumla ser-firāz
Bu ruḳ‘ a-i niyāzı o sulṭān-ı Cem-ḥaşem

49. Rūḥ-ı şerīfi Ḥaẓret-i Ḥaḳdan ola müdām
Şad-tuḥfe-i şalāt ü selām ile muḥterem

Cān-ı ‘Azīz cānuma minnet saña fedā
Ey rūḥ-ı ‘ālem eyle ḳabūl ile muḡtenem

⁴⁶ İyilik/talep denizinin bir damlası sana yeter. Rica mektubuna susarak “bitti” mührünü bas.

saña: baña S₁₄ // ur: o ĖE₁.

⁴⁷ Bu âciz şiirime mürekkep olması için göz bebeğini/karasını kalbin ortasındaki siyah noktaya ekledim.

‘ācizāneme olmak için midād: ‘ācizāne için olmağa meded AE₂, S₅, ‘ācizāne için için olmağa meded S₉ // sevād-ı çeşmi süveydā-yı ḳalbe: sevād-ı çeşümü sevda-yı ḳalbe AE₂, İÜ₂, İÜ₈, İÜ₁₀, NB, NB₁, S₅, S₁₅, sevād-ı çeşmi süveydāya ḳalbe İÜ₁, sevād-ı çeşme süveydā-yı ḳalbi Y. [AÖ₂ nüshasında yaprağın kopması sebebiyle son üç beyit yoktur.]

⁴⁸ Cem Sultan’ın hizmetkârları/kollukçuları bu niyaz dilekçesini/mektubunu merhamet eden bir bakışla yüceltsin.

ser-firāz: ser-efrāz İÜ₄ // o: ol ĖE / Cem: ḥam İÜ₁.

⁴⁹ Hazret-i Allah tarafından O’nun yüce ruhu, devamlı yüzlerce dua ve selam hediyesi ile saygıdeğer olsun.

49^b: -S₁₆.

⁵⁰ Canıma minnet, Aziz’in canı sana feda olsun! Ey kâinatın canı, ganimet olarak alınmış gibi [onu] kabul et!

saña fedā: fedā saña AE, AE₁, ĖE₁, İÜ₂, İÜ₉, İÜ₁₂, NB, S₄, S₁₀ // ‘Azīz: ‘Azīzi İÜ₃.

K 2.

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Hāmdü li-llāh yine teşrîf'êdüp mäh-ı şıyām
Müjde-i rahmet ile vèrdi bugün halka selām
Merhabā şāh-ı felek-taht [u] mu' allā-rütbet
'Āleme müjde-res-i maḳdemidür şehr-i ḥarām
3. Merhabā dilber-i hoş-manzar-ı müşgîn-gîsū
Leyletü 'l-ḳadr vişālinde alur her kişi kām
Merhabā ey gül-i nev-ḥ'āste-i *Ravza-i Kuds*
Nefḥatü 'l- üns rızā zevkî bulur sende meşām

² A: 49^b, A₁: 58^a, AE: 480^a, AE₁: 322^a, AE₂: 72^b, İE: 53^b, İE₁: 78^b, İÜ₁: 366^a, İÜ₂: 63^a, İÜ₃: 101^b, İÜ₄: 58^b, İÜ₅: 65^a, İÜ₈: 70^b, İÜ₉: 65^a, İÜ₁₀: 313^b, İÜ₁₂: ?, N: 51^a, NB: 430^a, NB₁: 383^b, S₁: 350^b, S₄: 96^b, S₅: 54^a, S₆: 45^b, S₉: 76^a, S₁₀: ?, S₁₃: 64^b, S₁₄: 301^b, S₁₅: 420^b, S₁₆: 89^a, V: 46^a, Y: 39^a.

el-Ḳaşıdetü Hāzihi: S₉.

Ḳaşıde: AE, AE₁, İE₁, İÜ₂, İÜ₉, İÜ₁₂, NB, S₁, S₄, S₁₀.

Ḳaşıde-i Şıyāmiyye: S₆, S₁₆, V.

Ḳaşıde-i Zibā: A₁, İÜ₁₀, S₁₅.

İzhār-ı be-Behcet u Şādmānī Berāy-ı Ḳudūm-ı Şehr-i Rahmet u Rahmānī: İE, N, S₁₃.

¹ Allah'a hamd olsun! Oruç ayı, yine şeref verip rahmet müjdesi ile halka bugün selam verdi.

1^b bugün: bir gün İÜ₃.

² Merhaba, yüce rütbeli, felek tahtlı sultan! Mübarek ayın gelişi kâinata müjdedir. rütbet: zînet AE, AE₁, AE₂, İE₁, İÜ₂, İÜ₉, İÜ₁₀, İÜ₁₂, N, NB, NB₁, S₁, S₅, S₆, S₉, S₁₄, V // ḥarām: şıyām A, İÜ₁, ḥarem Y.

³ Merhaba, siyah saçıyla güzel görünüşlü/çehreli olan sevgili! Kadir gecesine kavuştuğunda her kişi muradına erer.

hoş-manzar-ı müşgîn: hoş-manzar u miskîn: A₁ // vişālinde alur her kişi kām: vişālinde her alur kişi kām İÜ₈, vişālinde her kişi alur kām İÜ₂ / vişālinde: vişālinde AE, İÜ₁₀, İÜ₁₂, N, NB, S₁, S₆, S₁₄, S₁₅, S₁₆, V.

⁴ Merhaba, ey kutsal bahçenin taze gülü! Burun, sende yakınlığın hoş kokusunun hoşnutluk zevkini bulur.

4: -S₁. 4^b zevkî bulur: -Y / zevkî: şevkî İÜ₂ / bulur: olur İÜ₁₀.

5. Merhabā ey meh-i nā-kāste-i burc-ı şeref
 Ẕadrūne nisbet ile nākış olur bedr-i tamām
 Merhabā şehir-i mükerrrem ki şühūra kıldı
 Cevher-i zātuñı Hāḡ vāsıtatü'l-‘ aḡd-i nızām
7. Hāyr-i maḡdem seni gözlerdi çıkup eflāke
 Dīde-i encüm ile mäh-ı şeb-ārā her şām
 Hāyr-i maḡdem ‘acabā etti-mi teşrīf dēyü
 Gönderir mihr-i felek peyk-i şu‘ ā‘ı her bām
9. Gülşen-i dehri şabā geşt ü güzār eyler kim
 Büy-ı dil-cüy-ı kudümün ėde tā istişmām
 Şāmiyāneyle ḡonar dēyü basīt-i ḡāke
 Ẕurdi ferrāş-ı şun‘ -ı çetr şeb-i ġāliye-fām
11. Merhabā mäh-ı mübārek ne ‘aceb geḡ geldün
 Merhabā gözlerimüz maḡdemün özlerdi müdām

- 5 Merhaba, ey şeref burcunun noksansız ayı! Dolunay senin kıymetine nispetle kusurlu, noksan olur.
 5^b olur: -AE₂, S₅.
- 6 Merhaba, Allah'ın zatının cevherini, [bütün] aylara düzen kurma vasıtası kıldığı hürmet ve tazim edilmiş ay!
- 7 [Ey] Gelişi mübarek [olan ay]! Geceyi süsleyen ay ile yıldızların gözleri feleklere çıkıp her gece seni gözlerdi.
 7. ve 8. beyitler takdim-tehirli: S₆, S₁₆, V. gözlerdi: gözlerdidi: Y.
- 8 Güneş, "Gelişi mübarek [olan ay] acaba teşrif etti mi?" diye her sabah vakti ışıḡ ulāḡını gönderir.
 8^b şu‘ ā‘ı: semā‘ı İE.
- 9 Saba rüzgārı, dünya gül bahçesini, gelişinin gönlü çeken kokusunu alana/hissedene dek gezip dolaşır.
 dehri: dehr S₉ // ede: ile S₁₆ / tā: -AE, İÜ₉ / tā: bā İÜ₁₀.
- 10 Çadır kurucu ferraş, "[Çadır] gölgelikle düz/geniş topraḡa kurulur." diye siyah renkli geceyi [senin gelişin için] hazırladı/donattı.
 şāmiyāneyle: şāmiyāne ile A, İE, İÜ₁, İÜ₂, İÜ₃, İÜ₄, İÜ₅, İÜ₉, İÜ₁₀, N, NB, NB₁, S₄, S₁₀, Y, şāmiyān ile A₁, AE, AE₁, AE₂, İE₁, İÜ₈, İÜ₁₂, N, S₁, S₅, S₉.
- 11 Merhaba, mübarek ay, niçin geḡ geldin? Merhaba! Gözlerimiz sürekli, gelişini özlerdi.

- Sen gidelden gözümüz görmedi rüy-ı rāḥat
Çarḥ-ı kec-rev komadı dilde ḥuẓūr u ārām
13. Sen gidelden lebüme gelmedi hîç cām-ı ʔarab
Geçdi ḥamyāze-i endūh u ğam ile eyyām
Top-ı çevgān-ı sitem eyledi bu çarḥ beni
Bār-ı idbār édüp kāmēt-i iḳbālūmi lām
15. Dāne-i mihr saçup murğ-ı dile bir iki gün
‘Āḳıbet eyledi üftāde-i ser-pençe-i dām
Gözümü baĝladı bir lu‘b ile şimdi gezerem
Gözi baĝlu araram kūşe-i dāmān-ı merām
17. Li-llāhi’l-ḥamd erişdi hele ‘ıyd-ı vuşlat
Budur ümmīd bula rüze-i miḥnet encām
-
- ¹² Sen gittiğinden beri gözlerimiz rahat yüzü görmedi. Eğri giden felek, gönülde huzur ve rahat bırakmadı.
12: -V. 12. ve 13. beyitler takdim-tehirli: S₁₆. 12^a gözümüz: göz S₄ / rüy: -S₁₄, rüy: ḥ‘āb A, İÜ₁, idi S₆, S₁₆.
- ¹³ Sen gittiğinden beri dudağıma şenlik şarabı hiç gelmedi; günler, keder ve tasa esnemesiyle geçti.
13. ve 14. beyitler takdim-tehirli: S₁₄. lebüme: elime AE₂, S₅, S₉ / cām-ı ʔarab:cām u ʔarab S₁ / ʔarab: ʔarab İÜ₈, ḥarāb S₅ // ḥamyāze-i endūh: ḥamyāze vü endūh S₁₅ / endūh u ğam: endūh-ı ğam İÜ₁, İÜ₁₂.
- ¹⁴ Bu dünya talihsizliğin yükü, talihimin boyunu lam edip beni zulmün eğri sopasının topu yaptı.
top-ı çevgān: top u çevgān AE₂, S₅, N / çarḥ: dehr İE, Y // bār: yār Y, bāz S₁₄ / idbār: edyār NB.
- ¹⁵ [Felek], gönül kuşuna muhabbet yemini bir iki gün saçıp sonunda mahir/güçlü ağına düşürdü;
15^b ser-pençe: şīr-pençe N.
- ¹⁶ Bir oyunla gözümü baĝladı, şimdi gözüm baĝlı gezerim ve murat eteğinin köşesini arar dururum.
16. ve 18. beyitler takdim-tehirli V. gezerem: gözüm İÜ₃ // araram: öperem AE₂, S₅, S₉, uraram S₆.
- ¹⁷ Allah’a hamd olsun! Kavuşma bayramı nihayet erişti; ümidim, sıkıntı/ızdırıp orucunun [tamamen] son bulmasıdır.
li-llāhi’l-ḥamd: ḥamdü li-llāh İÜ₂, NB / ‘ıyd-ı vuşlat: ‘ıyd-ı vuşlat S₁₅ // bula: böyle İÜ₅ / rüze: ravza İÜ₃.

- Men-i bî-çāreyi memnūn-ı şefā‘ at eyle
Umaram cāna ěre mŭjde-i ‘afv ile peyām
19. Merdŭm-i dīde-i nemkīn göre ĥ^vāb-ı rāḥat
Ḥārḥār-ı sitem ũ cev-r-i felek ola tamām
Ravza-i ḥātır-ı ġamġīn ola şād-āb yine
Gŭl-i āmāl açılup bitmeye ĥār-ı ālām
21. Tevbe ġŭftār-ı perīşānuma yā Rab tevbe
Yād ědŭp mihr-i sipihr eylemişem ĥalt-ı kelām
Bilŭrem cŭmle pes-i perdede tedbīr senŭ
Ebr ũ bād u meh ũ ĥurşīd ũ felek ĥŭkmŭḡe rām
23. Beşş-i şekvā yine senden saḡadur Sultānum
Eylemem çarḡ-ı denī-ṭab‘ a niyāza iḡdām

- ¹⁸ [Ey Allah’ım!] Zavallı beni, dileġimin kabulŭ/gŭnahlarımın baġışlanması [konusunda] hoşnut eyle. [Senden] canıma af mŭjdesi ile haber erişmesini umarım.
18^b ěre: ěde İÜ₁₀.
- ¹⁹ Yaşlı göz bebeġi rahat uykuyu görsün, feleġin sıkıntı ve zulmŭnŭn [verdiġi] iç sıkıntısı bitmiş olsun.
19^a dīde-i nemkīn: dīde ne mŭmkīn İÜ₁₂ / nemkīn: temkīn A₁, İÜ₁₀, S₁₄, S₁₆, Y, ġamġīn İE₁, S₅ / göre: göze S₁₆, göre göze S₉ / ĥ^vāb-ı rāḥat: ĥ^vāb u rāḥat S₅.
- ²⁰ Gamlı gönlŭn bahçesi yine tazelensin; emeller gŭlŭ açılsın, elemeler dikenini bitmesin.
20^b bitmeye: yētmeye S₄.
- ²¹ Ey Rabb’im, tövbeler olsun, perişan sözlerime tövbe! Feleġin dostluġunu anıp mŭnasebetsiz söz söylemişim.
ġŭftār-ı perīşānuma yā Rab: ġŭftār yā Rab perīşānuma N // mihr-i sipihr: mihr ũ sipihr A₁, İE, İÜ₃, İÜ₄, İÜ₈, N, NB₁, S₄, S₁₀, S₁₃, ḡahr-ı sitem S₆ / eylemişem: eylemiş İÜ₃.
- ²² Perde arkasında bŭtŭn dŭzen/iradenin senin olduġunu bilirim. Bulut, rŭzgār, ay, gŭneş ve felek emrine boyun eğmekte.
cŭmle: -İÜ₅ / perdede tedbīr: perde-i tedbīr İE, İÜ₅, İÜ₁₂ / tedbīr: tedbīrŭḡ İÜ₈ // ĥurşīd ũ felek ĥurşīd-i felek AE, İE₁, İÜ₂, İÜ₃, İÜ₉, S₆, S₁₆, V / felek: heme İE / ĥŭkmŭḡe: emrŭne İÜ₁, İÜ₂, NB, S₄, S₆, S₁₆, V, gelmeḡe İÜ₁₀, S₁₁.
- ²³ [Ey] Sultanım! Şikāyeti açığa vurma senden yine sanadır. Alçak tabiatlı feleġe, niyaza çabalıyamam.
beşş: yine AE, İÜ₉ / beşş ũ şekvā A, İÜ₁, V // çarḡ-ı denī-ṭab‘ a: pādīşeh-i dehre Y.

- Éderem derd-i dili saña bu yüzden daḥı ‘arz
Ola şāyed ki sebep neyl-i merāma ibrām
25. Dem me-zen ey kalem-i ṭurfe-raḳam ḥāmūş ol
Ya‘ nī peymānçe-i teslīme gelüp eyle kıyām
Şartü’l-inşāf bu kim cürmüme azdur bu cezā
Āb-ı ‘afv étmez ise maḥv-ı nūḳūş-ı āşām
27. Nīk ü bed her ne ise kesb-i yedümden bilürem
Ḳulına ḳulm éde ḥāşā ki Ḥudāvend-i en’am
Dāmen-ālūde-i ‘işyānam İlāhī ammā
Ġam degül feyz-i zülāl-i kerem ü faẓl çü ‘ām
29. Bu günehkārı ‘**Azīz** étmiş iken étme zelīl
Dilerem miḥnet-i eyyām bula ḥüsn-i ḥitām

²⁴ Bu yüzden gönlümün derdini de sana arz ederim; ola ki isteğe ulaşmayı sağlamlaştırmaya sebep olur.
24^a derd-i dili: derd-i derünü N / daḥı: -N.

²⁵ Ey şaşılabak şeyleri yazan kalem, bir şeyden söz etme, sükût et; yani teslimiyet duruşuna geçip ayakta dur.
25: -AE₁. 25^a me-zen: ḥüzn S₆, S₁₆.

²⁶ [Şayet] bağışlama rahmeti/suyu günahların resimlerini yok etmezse günah ve kabahatlerim için bu cezanın az olması [Allah’ın] merhametle muamelesinin şartıdır.
26^b étmez: eylemese S₆, S₁₆, V.

²⁷ İyi ve kötü her ne ise elimle kazandığımdan[dır]/hak edilendir, bilirim. Bütün yaratılmışların sahibi Allah ḥāşā kuluna zulüm etsin.
kesb-i yedümden bilürem: sū’-i zannımdandır İE, N, S₄, S₁₃, Y // ḳulına: ḳula Y, ḳuluna İE₁.

²⁸ Ey Rabb’im! İsyān günahını işlemişim ancak gam değil; merhamet ve cömertlik berrak suyunun feyzi herkes içindir.

²⁹ [Ey Rabb’im!] Bu günahkār [kulu] aziz etmişken hor, alçak etme. Bu sıkıntı dolu günlerin güzelliikle son bulmasını [senden] dilerim.
30^b ḥüsn-i ḥitām: ḥüsn ü ḥitām İE₁.

TB 2.

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
Müctes . . . - / . . . - / . . . - / . . . -

I

1. Göñülde şu^c le-fürüz oldu âteş-i âlām
Ërince gūşa şadā-yı vedā^c -ı şehr-i şıyām

Bu ben sitem-zede-i rüzgārı yārinden
Ayırdı gerdiş-i gerdün-ı dūn bī-hengām
3. Revā mı ey meh-i nā-mihribān bu āfetlik
Henüz gelmiş idüñ bir dem êtmedüñ ārām

Ben êtmedin dañı şükr-i vişāl içün secde
Oturmayup neden êtdüñ ^c aceb vedā^c a kıyām

² A₁: 58^b, AE: 480^b, AE₁: 322^b, AE₂: 73^a, İE: 55^b, İE₁ 79^a, İÜ₂: 63^b, İÜ₃: 113^b, İÜ₈: 71^b, İÜ₉: 65^b, İÜ₁₀: 314^b, İÜ₁₂: ?, N: 52^a, NB: 430^b, NB₁: 384^a, S₁: 351^b, S₄: 97^a, S₅: 54^b, S₆: 46^a, S₉: 76^b, S₁₃: 67^a, S₁₄: 302^b, S₁₅: 421^b, S₁₆: 89^b, V: 46^b, Y: 40^a.

^cArz-ı Âlām u Ahzān Berāy-ı Hukāt u Fırkāt-ı Şehr-i Mübārek Ramazān: İE, N, S₄, S₁₃.

[İE, N, S₄, S₁₃ ve Y nüshaları, Kara Çelebi-zāde'nin Gülşen-i Niyāz adlı mesnevîsidir. Bu eserin sonunda yer alan kasîde, ilk bentte yer alan vasıta beytinin diğer bentlerde de tekrarlanması suretiyle tercî'-bend şeklindedir.]

Kaşîde-i Terkîb-bend-i Firāk-güne Berāy-ı Reften Māh-ı Şıyām: S₆, S₁₆, V. **Naẓm:** İÜ₃.

Terkîb-bend: AE₁, AE, İE₁, İÜ₂, İÜ₁₂, NB, NB₁, S₁, S₁₄, S₁₅.

Terkîb-bend-i Zībā: A₁, AE₂, S₅, S₉.

I

- ¹ Oruç ayının veda sesi kulağa erişince elemelerin ateşi gönülde ışık saçtı.
şu^c le: -N // 1^b: Şerer-feşān olıcağ nār-ı hecr-i māh-ı şıyām İE, N, S₄, S₁₃, Y. gūşa: gūş S₅.
- ² Alçak feleğin dönüşü, bu devrin zulme uğramışı beni, sevgilisinden vakitsiz ayırdı.
2^b bī-hengām: şeş-ağdām N.
- ³ Ey vefasız ay! Bu cefa/şiddet reva mı? Henüz gelmiştin, bir an nefeslenmedin.
3^a meh: şeş S₁₃ / mihribān: mihribānī S₁.
- ⁴ Daha kavuşma şükrü için secde etmeden, oturmayıp acaba neden vedaya kıyam durdun?
êtmedin: êtmeden İE₁, êtmedüm S₄, S₁₃ / şükr-i vişāl: şükr ü vişāl S₆ // oturmayup: oturmadın AE₂, S₅, S₉ / neden êtdüñ ^c aceb: ^c aceb neden êtdüñ İÜ₂, NB.

5. Koduñ beni tek ü tenhā bu künc-i ğurbetde
Hele enīs ü celīs oldu miḥnet-i eyyām
Dü-şāḥ-ı ğamda bu bī-çāreyi koyup gıtdüñ
Sefer sen eyledüñ ammā beni ğarīb etdüñ

II

1. Söyüñdi şem^ç -ı fūrūzān-ı maḥfil ü miḥrāb
Şavuldu revnaḡ-ı bāzār-ı şoḥbet-i aḥbāb

Dirīġ kūy-ı ḥarābāt olup yine ma^ç mūr
Ėder şavāmi^ç -i zūhd ü şalāḥ meyl-i ḥarāb

3. Ḥay[ı]f ki rūze-ġüzīnān olınca ruḥşat-ı ^ç ıyd
Eline sübhā yérine alursa cām-ı şarāb

Şafā-yı ^ç ālem-i vuşlat ḥayāl-i ḥ^vāb oldu
Bulınmaz ise ^ç aceb mi ḥayāl-i rāḥat u ḥ^vāb

⁵ Beni bu gurbet köşesinde yapayalnız bıraktın; üstelik sıkıntı dolu günler [bana] yoldaş oldu.

5^a: Koduñ egerçi ki tenhā beni bu ğurbetde İE, N, S4, S13, Y. Koduñ: Koyduñ AE1 / bu: vü S6, S16, V / ğurbetde: ^çuzletde S16 // Hele: Velī İE, N, S4, S13, Y / enīs ü celīs: enīs-i celīs: İÜ10.

⁶ Bu zavallıyı gam boyunduruğunda koyup gittin; sen sefer eyledin ama beni gurbette bıraktın.

6^a koyup: koyduñ AE1.

II

- 1 Mihrap ve mahfillerin ışıldayan kandilleri söndürüldü. Dostlar sohbetinin pazarının canlılığı çekildi.
2 Eyvah! Meyhaneler sokağı yine şenlenip dine bağlılık ve takva tekkeleri viran/ıssız [olmaya] yüz tutar.
2^b: Binā-yı muḥkem ma^ç mūr-i şalāḥ-ı ḥarāb İE, N, S4, S13, Y. olup: olur A1, AE, AE1 İE1, İÜ2, İÜ3, İÜ8, İÜ9, NB, NB1, S1, S14 / olup yine: hep olup AE2, S5, S9 // şalāḥ: şalāḥı AE2, S5 / meyl: seyl AE2, S5, S9 / ḥarāb: ḥarabāt AE2.
3 Oruç [tutmayı] tercih edenler, bayram müsaadesi olunca eline tespîh yerine şarap kadehi alırsa yazık!
olinca: bulınca S5 // Eline: Elinde V / alursa: olursa V.
4 Kavuşma âleminin safası, uykuda görülen düş oldu. Huzur ve uyku hayali bulunmaz ise buna şaşılır mı?
ḥayāl-i rāḥat u ḥ^vāb: -S6, S16, V / ḥayāl: ḥayālî NB // Bulınmaz ise aceb mi: Göñülde şimdi bulunmaz İE, N, S4, S13, Y.

5. Görem mi şeş-der-i endüh u gamda nakş-ı murād
Küşād édüp der-i fazlı Müfettiḥu'l-ebvāb
Göñül 'ināyet-i Hakkā ümīdi kıl muhkem
Kerīm olunca Efendi kulına yokdur gam

III

1. Henüz olmadı dil 'ıyd-ı vaş ile hoş-ḥāl
Erişdi rûze-i fûrkat tutıldı şavm-ı vişāl
' Aceb bu resm-i cefâyı saña kim öğretti
Sipihre bakma şakın ey meh-i ḥuceste-ḥişāl
3. Hemîşe şafḥa-i sînemde āzmûn eyler
Rûsûm-ı cevri o şûret-nümâ-yı nakş-ı ḥayāl
Muḳîm-i künc-i melâlem ġarîb-i bed-ḥâlem
Nigâh-ı merḥamet ét yâ Muḥavvile'l-aḥvāl

- 5 Kapıları açan [Allah], ihsan kapısını açar da gam ve keder dünyasında murat edilen bir suret görür müyüm?
Görem mi: Görür mi S₄ / endüh u gamda: endüh-ı gamda: İE, İE₁, İÜ₂, NB, S₁, V, endühüm gamda N // édüp: éde S₆, S₁₆, V.
- 6 [Ey] gönül, Allah'ın lütfuna ümidi güçlendir/sağlamlaştır; [zira] Efendi cömert olunca, kuluna tasa yoktur.
6: I/6 İE, N, S₄, S₁₃, Y.

III

- 1 Ayrılık günü erişti, kavuşma orucu tutuldu; gönül, daha kavuşma bayramı ile bahtiyar olmadı.
1^b rûze: ravza İÜ₃, S₆, S₁₆, V / tutıldı: dutıldı İÜ₁, NB, dükendi S₆, S₁₆, V.
- 2 Acaba bu eziyet adetini sana kim alıştırdı? Ey uğurlu/güzel tabiatlı ay, feleğe bakma sakın!
2^a 'aceb: 'aceb mi İÜ₈ / resm-i: resme S₁₆, V.
- 3 O hayal resimlerinin şekillerini gösteren, göğsümün sayfasında, cefa usullerini daima denesin.
3^b cevri: hür S₆, S₁₆, V nakş-ı hayal: nakş u hayal A₁, İÜ₃, S₄, S₁₃.
- 4 Üzgünlük/ümitsizlik köşesinin sakini, düşkün/kötü halin misafiriyim. Ey halleri değiştiren [Allah'ım], merhametle nazar et!
4^a melâlem: celâyem S₉ / ġarîb-i bed-ḥâlem: ġarîb ü bed-ḥâlem İÜ₁₂ / bed: bu NB₁.

5. ‘İlāve-i miḥen oldu firāk-ı zayf-ı ‘azîz
Bu ben za‘îfî dü-tâ êtdi bār-ı ḥüzn ü melāl
Nigāh-ı lutfuḡa ḳaldı benüm işüm yā Rab
Ḳapandı bāb-ı recā şimdi māsivādan hep

IV

1. Olur mı mesken-i Ya‘ḳub-dīde beyt-i ḥazen
Vérince Yūsuf-ı güm-geşte bŷy-ı pīrāhen
Benümle bir iki gün gerçi oldu ḡurbetde
O mŷnis-i dil ü cān gıtdı ḳaldum ammā ben
3. Ḳo ben belā-keşi olsun muḳīm-i künc-i elem
Hemān o yār-ı sefer-kerde ola sağ u esen
Ḳor ise dāmenüm elden tutar girībānum
Zebŷn éden beni ey dehr-i dŷn sensin sen

⁵ Aziz misafirin gidişi sıkıntı ve eziyetleri katladı/arttırdı. Hüzün ve ümitsizlik yükü, bu ben zayıfı iki bŷklŷm yaptı.
‘İlāve: ‘Alāḳa N, S₆, S₁₆, V / zayf: za‘îf AE₁, za‘af N, NB // dü-tā: zebŷn İE, N, S₄, S₁₃, Y / êtdi bār-ı ḥüzn ü melāl: -İÜ₈ / bār-ı ḥüzn ü melāl: bār u ḥüzn-i melāl S₁ / bār: bād İÜ₉, NB₁, S₆, S₁₆, V.

⁶ Ey Rabb’im, benim işim senin lŷtuf bakışına kaldı; [zira] şimdi ŷmit/dilek kapısı hep masivadan kapandı.
6: I/6 İE, N, S₄, S₁₃, Y. 6^a benüm işüm: işüm benüm A₁, İÜ₂, İÜ₃, İÜ₈, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, NB₁, S₁₅.

IV

- ¹ Kaybolmuş Yusuf, gömleğinin kokusunu verince hüzŷn evi, [artık] Yakub’u gören bir mesken olur mu?
1^b vérince: érince S₅, S₉.
² Her ne kadar benimle gurbette bir iki gün olduysa da [nihayetinde] o sevimli can ve gönŷl gitti; ama ben [yine yalnız] kaldım.
2^a Benümle: Benüm S₇ / bir: -NB₁ / gerçi oldu: oldu gerçi: İÜ₁₀, gerçi: ancak İE, N, S₄, S₁₃, Y.
³ Ben bela çekenı bırak, elem köşesinin sakini olsun; sadece o sefer eylemiş sevgili sağ ve selamette olsun.
olsun mukīm-i künc-i elem: ḳalsun hemīn-i rehīn-i elem İE, N, S₄, S₁₃, Y. // o: ol İÜ₂, NB.
⁴ Eteğimi elinden bıraksa yakama yapışır. Ey alçak felek, beni zayıf eden sensin, sen!
4: Kemāl-i faḷluḡa ḳaldı işüm Ḥudāvendā/Beni ḡam êtdi tamām olmıyŷr tamām-ı miḥen: İE, N, S₄, S₁₃, Y. 4ª Ḳor ise: Ḳoyarsa A₁ / tutar: dutar İÜ₂, NB.

5. Teraḥḥum eyle İlähî beni tamâm etti
Keş-â-keş-i ğam-ı ğurbet hevâ-yı ḥubb-ı vaṭan
Ġarîk-i baḥr-i günâham egerçi cürmüm çok
Kemâl-i fażluḡa ammâ senüñ nihâyet yok

V

1. Hemîşe perde-i kânûn-ı cevri olmada tîz
Uşûle uymadı gitdi sipihr-i bed heme çîz
Hurûş-ı eşküm ile olmaz ise ter-dâmen
Şerâr-ı âteş-i âhumdan eylesün perhîz
3. Şikâyet etme felekden göñül kazâya rızâ
Anı ki Ḥaḡ buyurur var mı hiç **mecâl-gürîz**
Hezâr tevbe teb-i ğamla bî-şu‘ ürâne
Zebân-ı ḥâmeye geldi bu nazm-ı rîkḡat-ḥîz

⁵ Ey Rabb'im, merhamet et! Vatan sevgisinin arzusu [ve] gurbetin gaminin çekilmesi beni bitirdi.

5: -İE. 5^a Teraḥḥum et dil-i zâra ki bî-karâr etti. N, S4, S13, Y.

⁶ Gerçi günah denizine batmışım, günahım/kabahatim çok; ancak senin fazlının bolluğuna/mükemmelliğine [de] sınır yok.

6: -İE. 6: I/6 N, S3, S13, Y.

V

- ¹ Cefa kanununun perdesi her zaman tiz olmakta kötü her şey usule uymadı gitti.
Sipihr makam bedehde hız? S5,
1: -İE.
- ² Gözyaşımın coşmasıyla eteği ıslanmazsa ahımın ateşinin kıvılcımlarından sakınsın.
2: -İE.
- ³ Gönül! Felekten şikâyet etme, kazaya rıza [göster] çünkü onu Allah emreder hiç [ondan] kaçmaya mecal var mı/güç yeter mi?
3: -İE. 3: 4. beyit N, S4, S13. rızâ: -Y // Çü cümle hükm Ḥudâdur revâ mı meyl-i gürîz N, S4, S13, Y.
- ⁴ Binlerce tövbe! Bu acıma/utanç uyandırıcı şiir, gam hummasıyla şuursuzca kalemin diline geldi.
4: -İE. 4: 5. beyit N, S4, S13. ğamla bî-şu‘ ür-âne: hecr söyledüp hezeyân N, S4, S9, Y tevbe: -S5 // ḥâmeye: ḥâme İÜ9, S15 / rîkḡat: fûrḡat İÜ10, S15, dîkḡat NB1 / rîkḡat-ḥîz: şûr-engîz N, S4, S13, Y.

5. İlāhī sūz-ı dil ü eşk-i çeşme rahm eyle
Sezā-yı merhamet olur zelīl olunca ‘Azīz
Beni ziyāde zebūn étđi bār-ı ‘işıyānum
Nigāh-ı merhamet eyle fakīre Sulṭānum

⁵ Ya Rabbi! Gönlün yangınına ve gözün yaşına rahmet et; Aziz, düşkün/horlanmış olunca merhamete layık olur.
5: -İE. 5: 3 N, S4, S13. 5^a: İlāhī nāle-i şeb-gırime teraḥḥum kıl N, S4, S13, Y.
çeşme: çeşime İÜ7, çeşmüme NB1 / çeşmüme rahm ét: AE, AE1, İE1, İÜ9, İÜ10, İÜ12, NB, S1, S14, S15 // olunca: olursa N, olsa S4, S13, Y.

⁶ Sultan'ım! İsyanımın [ağır] yükü, beni hayli güçsüz bıraktı; [bu] fakire merhamet nazariyla bak.
6: -İE. 6: 1/6 N, S4, S13, Y. 6^a étđi: ét NB1.

K3.

Şihhat-nāme

Mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün
Hezec . - - - / . - - - / . - - - / . - - -

1. Bi-ḥamdi'llāh ḥayāt-ı tāze geldi cism-i bīmāra
Erişdi müjde-i şihhat Ḥudādan ben dil-efgāra
Şikeste-ḥatırüm kesrine feyz-i cebr erüp Ḥaḳdan
Hezārān şükr ü minnet Ḥazret-i Feyyāz-ı Cebbāra
3. Bu bī-çāre ne zahmetler çeküpdür niçe müddetdür
‘Anāşır çarmihinde düşüp şad-renc ü āzāra

³ A: 55^b, A₁: 65^a, AE: 487^b, AE₁: 328^a, AE₂: 82^a, AÖ: 102^b, İE₁: 88^a, İÜ₁: 372^a, İÜ₂: 69^b, İÜ₃: 118^a, İÜ₄: 65^b, İÜ₅: 73^a, İÜ₈: 77^a, İÜ₉: 71^b, İÜ₁₀: 321^a, İÜ₁₁: ?, NB: 438^a, NB₁: 390^a, NB₂: 179^a, S₁: 359^a, S₅: 60^b, S₆: 51^b, S₉: 83^a, S₁₀: ?, S₁₅: 430^a, S₁₆: 96^a, V: 52^a.
Ḳara Çelebi-zāde ‘Abdü’l-‘azīz Efendi sellemehü’llāh: AÖ.
Naşihāt-nāme: NB₂.
Şihhat-nāme: AE₂, İÜ₁₀, S₅, S₉, S₁₅.
Şihhat-nāme li-nāzımıhi’l-Faḳīr ‘Abdü’l-‘azīz: S₆, V.
Şihhat-nāme li-nāzımıhi’l-Faḳīr ‘Abdü’l-‘azīz Efendi Merḥūm: S₁₆.
Şihhat-nāme li’l-Faḳīr: İÜ₁₀.
Şihhat-nāme li’l-‘Abdi’l-Müznib: A, A₁, İÜ₁.
Şihhat-nāme li’l-‘Abdi’l-Müznibü’l-Faḳīr: İÜ₂, İÜ₃, İÜ₄, İÜ₅, İÜ₈, NB, NB₁, S₁₀.
Şihhat-nāme li’l-‘Abdi’l-Müznibü’l-Faḳīr ‘Abdü’l-‘azīz: AE, AE₁, İE₁, İÜ₉, S₁.

¹ Allah’a hamd olsun! Hasta bedene taze hayat geldi. Ben gönlü yaralıya Allah’tan sıhhat müjdesi erişti.
cism: çeşm V, // şihhat: rahmet İÜ₁, NB, / ben: bu AE, İE₁, / efgāra AE₂, S₅, figāra A, A₁, AE, AE₁, AÖ, İE₁, İÜ₁, İÜ₂, İÜ₃, İÜ₄, İÜ₅, İÜ₈, İÜ₉, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, NB₁, NB₂, S₁, S₆, S₉, S₁₀, S₁₅, S₁₆, V,

² Kırılmış gönlümün parça parça olmasına/zayıflamasına Allah’tan kuvvet feyzi ulaştı, kuvvet ve kudret, sonsuz bolluk ve bereket sahibi olan Allah’a binlerce minnet ve şükür [olsun].
cebr: rahm AE, İÜ₉, cedd[talihli olmak]AE₁, cerr? S₁, NB // Feyyāz-ı Cebbāra: Feyyāz u Cebbāra AE₁.

³ Bu zavallı, asıllar/dünya/kâinat/vücut [YÇ] çarmihinde yüzlerce hastalık ve acıya düşüp hayli zamandır ne zahmetler çekmektedir.
niçe A, AE, İÜ₈, İÜ₁₀, İÜ₁₂: nice A₁, AE₂ // çarmihinde: çarmihinden AÖ / renc ü āzāra: renc-i evzāra İÜ₉.

- Kemāl-i za‘ f-ı kuvvet kuvvet-i za‘ f eyleyüp el bir
Düşürdiler ayakdan ben za‘ fîi olmadı çäre
5. Mecālüm kalmadı oldum esîr-i pister-i miḥnet
Düşüp dermādegî dāmına şayd oldı bu āvāre
Zebānumda ne tākat kaldı kim ‘ arz eyleyem ḥālüm
Ne kuvvet tende tenhā sāyeveş bir ḥaṭve reftāra
7. Ża‘ afdan peykerüm nāla dönüp ger olmasa nāle
Görenler anı benzetmek olurdu naḳş-ı dīvāra
Yüzüm dönmez idi mir’āta bakmağa teḡayyürden
Ḥicāb eyler idüm ol şūret ile ‘ arz-ı dīdāra
9. O deḡlū germ idi tennūr-ı dil eylerdi ḥākister
Güzār étse şerārı berḳ-āsā ṭarf-ı kühsāra
Ne kühsār i‘ tiḳādum ol-ki te’şîr éde gerdūna
Teneffüs mümkün olsa şu‘ le-i āh-ı şerer-bāra
-
- 4 Sıhhat zayıflığının fazlalığı/son derecesi, halsizlik şiddeti el birliği edip ben zayıfı ayakta duramayacak hale getirdiler, dermanı yok!
4: -S₆, S₁₆, V. 4^b: 5^b. kuvvet: -NB, NB₂.
- 5 Bu şaşkın, bahtsızlık/çaresizlik tuzağına düşüp avlandı. Gücüm kalmadı, bela döşeginin esiri oldum.
mecālüm: mecāl V / oldum: ol dem İÜ₈ // dāmına: rāmına İÜ₃ / şayd: şad NB, S₁, S₁₅. / āvāre: dāne A, A₁.
- 6 Ne halimi arz etmeye dilimde kuvvet ne de ıssız gölge misali bir adım atmaya bedende takat kaldı.
- 7 Yüzüm zayıflıktan kamaşa dönmüştü, [o] inlemese onu görenler duvara çizilmiş cansız resme benzetirlerdi.
7: -İÜ₈, -AÖ. 7^a olmasa: olsa İÜ₃ / nāla: nāya A, A₁, İÜ₁, İÜ₂, İÜ₅, NB / nāle: nālem S₆, S₁₆, V.
- 8 Yüzüm, bozulmaktan/perişanlıktan aynaya bakmaya dayanamazdı. O görünüş ile yüz göstermeye utanırdım.
8^a döymez: dökmez AE₁, AE₂, İE₁, İÜ₁, İÜ₃, İÜ₄, İÜ₅, İÜ₈, İÜ₁₂, NB₁, NB₂, S₁, S₅, S₉, S₁₀, dönmez İÜ₂, V / mir’āta bakmağa: bakmağa mir’āta İÜ₂.
- 9 Gönül ocağı o derece sıcaktı ki kıvılcımı, şimşek misali dağlık tarafa uğrasa [orayı] kül ederdi.
9^b güzār: güzēr İÜ₁₀.
- 10 İnancım o ki nefes, kıvılcımlar saçan ah ateşine el verse [o kıvılcımlar yalnız] dağlık yere deḡil feleḡe [de] tesir eder.
10^a ki: -İÜ₈, / éde: eyle İÜ₉.

11. Yanardı ol kadar cism-i za‘îfüm kim harâretten
Etıbbâ nabzumı tutmak ne mümkün idi bir pâre
Ümîd-i ‘âfiyet dūr olmuş idi kalb ü kâlıbdan
Olur mı hîç söyünmek düşse âteş ger has u hâra
13. Ne hâletle geçirdi gündüzüm bilmem olup bî-hod
Çıkardı geceler feryādum ammâ çarh-ı devvâra
Şeb-i gamda yaturken bî-şu‘ urâne dil-i bîmār
Derün hâlin bu eş‘âr ile âgâz etdi iş‘âra
15. Nice tākāt getürsün künc-i gurbetde bu bî-çäre
Gam-ı hicretle pîrî zahmetiyle bunca ekdâra
Düşünde görmez oldu h‘âb-ı rāhat merdüm-i dîdem
Hased çekmekde çeşmüm bahta bahtum çeşm-i bîdâra

¹¹ Zayıf bedenim ateşten o derece yanardı ki tabiplerin nabzımı azıcık sayması dahi mümkün olmazdı.

11: -AE₁ -İE₁. cism: çeşm V / kim: ki NB₂ // tutmak: tutmak NB.

¹² Kalpten ve bedenden sıhhat ümidi uzaklaşmıştı; eğer ateş çer çöpe düşse sönmesi [mümkün] olur mu hiç?

12^b söyünmek: serimek İÜ₃, sönmek İÜ₁₀, NB₂.

¹³ Baygın olup gündüzüm ne halde geçirdi bilmezdim; ama geceleri feryadım göğce çıkardı.

bilmem: bilsem AÖ / bî-hod: bihbūd İE₁, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB₂, S₁, S₁₅, bî-hūd NB₁, bi-hüş S₆, S₁₆, V, mebhūt AE₂, S₄, S₉ // geceler: her gece A, A₁, gece bir İÜ₁.

¹⁴ Hasta gönül, gam gecesinde şuursuzca yatarken iç halini bu şiir ile ilama/anlatmaya başladı.

yaturken: A, A₁, AÖ, İE₁, İÜ₁, İÜ₁₀, S₆, S₁₅, S₁₆, V, yatarken AE, AE₁, İÜ₂, İÜ₃, İÜ₄, İÜ₅, İÜ₈, İÜ₉, İÜ₁₂, NB, NB₁, S₁, S₅, S₁₀, yanarken AE₂, S₉ / dil: -İÜ₇ // hâlin: hālün AÖ, hâlini İÜ₂, NB / ile: -NB.

¹⁵ Bu zavallı, gurbet köşesinde ayrılığın tasası ile ihtiyarlığın güçlüğüyle bunca kederlere nasıl takat getirsin?

15^b: hicr-ile zahmet bunca kedd-i ekdâra S₄. gam-ı hicretle: gam-ı zahmetle İÜ₂, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, NB₁, NB₂, S₁, S₁₅, gam-ı hicr ile S₉, S₁₆, V / zahmetiyle: hicret ile İÜ₂, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, NB₁, S₁, S₁₅, hicrünle NB₂ / ekdâra: eldâra V.

¹⁶ Göz bebeklerim düşünde [dahi] rahat bir uyku görmez oldu. Gözüm talihe, talihim uykusuz gözüme kıskançlık beslemekte.

oldı: idi A, A₁ / h‘âb-ı rāhat: h‘âb u rāhat S₇ // hased: cesed AE₁, AE₂, S₅, V / çeşmüm: cismüm AE₂, S₅, S₆, S₉, S₁₆ / çeşmüm bahta: hufte çeşmüm A, İÜ₁ / bahta: -A₁, baht AE₂, S₅, S₉, / bîdâra: bîmāra S₇.

17. Söyünmez rüz u şeb kandîl-i fânûs-ı hayâl-i ten
Fetîli çün olur şâm u şehir tebdîl yek-bâre
Açarken şerhalardan bunca kan cism-i za' ifûmden
Olurken hûn-feşân fevvâre-veş arkamdaki yara
19. Ne hikmet cânı biryân eden âteş yine germ-â-germ
Eşer etmez 'Azîzî dilde olan şu' le-i nâra
Giderken dem-be-dem eflâke dest-âvîz-i süz-ı âh
Gelürken nev-be-nev bir tuhfe-i renciş dil-i zâra
21. Gözüm açdum olup bîdâr bir şeb h'âb-ı gafletden
Fedâ olsun hezârân rüz-ı rûşen ol şeb-i târa
Meger kim *Leyletü'l-kadr* idi ol gece ki dünyâyı
Sevâdı mihr-i' âlem-tâb-veş gark etdi envâra

- 17 Beden hayal fanusunun kandili, fitili sabah ve akşam bir defa/aralıksız/tamamıyla değiştiği için gece ve gündüz sönmez.
17^b Fetîli: Fetîl S₁, NB₂ / Fetîli çün: Fetîl-âsâ İE₁ / yek-bâre: yek-pâre AE, AE₁, AE₂, İE₁, İÜ₂, NB₁, S₅, S₆, S₉, V.
- 18 Zayıf bedenimdeki dilim dilim kesilmiş parçalardan bunca kan akarken, sırtımdaki/böğrümdeki yara fiskiye gibi kan sıçratırken;
18^a cism: çeşm NB / za' ifûmden: za' afumdan A, A₁, V.
- 19 Azîzî, canı kebab eden ateş yine çok sıcak [ancak] ne haldir ki gönülde olan ateş alevine geçmez/ulaşmaz/dokunmaz/işlemez.
hikmet: mümkün S₆, S₁₆, V / biryân: püryân AÖ, V, bîmâr S₉ / eden: -AE₁, -İÜ₁₂, -S₅, etmek S₆, S₁₆ / yine: yalnız S₅, bünye S₁₆, beben? NB, // nâra: tâze İÜ₁.
- 20 Ah ateşi hediyesi daima feleklere giderken, inleyen gönle yeniden yeniye bir keder hediyesi gelirken;
20^b tuhfe-i renciş: tuhfe vü renciş AE₁, S₁ / zâra: âzâra İÜ₂, NB.
[İÜ₃'de Nazm-ı Dîger başlığı altında devam ediyor.]
- 21 [Nihayet] bir gece gaflet uykusundan uyanıp gözümü açtım. Binlerce parlak gün o karanlık geceye feda olsun!
Gözüm: Göz İÜ₄ / bir: pür AE₂, İE₁, İÜ₄, İÜ₉ / h'âb: -A₁ // rüz-ı rûşen: rüz u rûşen AE₁, S₆.
- 22 Karanlığı [ile] âlemi aydınlatan güneş misali dünyayı nurlara gark eden o gece meğer Kadir gecesiymiş.
ol gece ki: ol-kim gece AE, AE₁, İÜ₉, ki ol gece İÜ₁ / ki: kim S₁ // sevâdı: sevâd A, A₁, AE, AE₁, İE₁, İÜ₁, İÜ₂, İÜ₉, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, S₁, S₅, S₁₅, sevdâ İÜ₅.

23. O demde hayretümden nîk ü bed fark etmeyüp ancak
Kemâl-i hüsn-i zannı muhkem edüp ‘afv-ı Ğuffâra
Zemîn-i ‘acz ü ħ^vârîye yüzüm ferş-i siyâh etdüm
Ğubârın eyledüm kuhl-ı cilâ bu çeşm-i ħün-bâra
25. Rehîne çünkü rahmetdür anı iħrâza bir yerden
Şalup Şebdîz-i âh u eşk-i Gülgünın o mızmâra
Sevâdu’l-vechi şüst ü şüy-ı ümmîd-i muhâl-ile
Akıtdum iki çeşm-i ħün-feşândan iki fevvâre
27. Tehî-dest-i ‘amelken etmeyüp şerm el açup Hakkâ
Yüzüm tutdum der-i elâf-ı cân-bağş-ı cihân-dâra
Dedüm ey derdümün dermânı feyz-i dest-i ihsânı
Bilürsin ħâl-i zârum muṭṭalı‘ sin cümle esrâra
29. Esîr-i pister-i rencürîyem bir niçe müddetdür
Za‘ afdan kalmadı tâkat ne güftâra ne reftâra

²³ O anda şaşkınlığımdan iyi ve kötü fark etmeyip ancak günahları çok bağışlayan [Allah’a] tam manada iyi niyeti sağlamlaştırp;
^{23^a} hayretümden: -S₉, fark etmeyüp: fark annımazam? S₇.

²⁴ Hakirlik ve acizlik yurduna yüzümü siyah döşeme ettim. Toprağını bu kan saçan gözlere parlaklık [veren] sürme eyledim.
^{24^b} eyledüm: -İÜ₁, eyleyüp A, A₁, / bu: vü V.

²⁵ Rehine/Ödül, esirgenmek/rahmettir [ve] o ödülü bir yerden elde etmek/korumak için ah Şebdiz’ini ve Gülgün/kanlı gözyaşını o koşu meydanına saldı. bir: yer A, bir yerden: berberden? İÜ₅, S₅, yer yer S₉, // Şebdîz: Şebdîze AÖ, Şebdîzân NB₂ / Gülgünın: Gülgünüñ AÖ, Gülgün İÜ₃.

²⁶ Yüz karasını imkânsız ümit ile yıkayarak kan saçan iki gözümde iki fıskiye akıttım.
26: -İÜ₈. 26^a şüy-ı ümmîd: şüy u ümmîd S₆, S₁₆, V / ümmîd: ümmîdi İÜ₁, NB.

²⁷ Amellerden yana elim boşken utanmayıp, Allah’a el açıp cihanı tutan hükümdarın can bağışlayan lütuflar kapısına yüzümü çevirdim.
‘amelken etmeyüp: ‘amelken yâd etmeyüp AE₁, İÜ₉ / el: al S₅ // der: deri NB₂.

²⁸ “Ey derdimin dermanı, ihsan elinin feyzi! İnleyen halimi bilirsın, bütün sırlara vakıfsın.” dedim.
^{28^b} derdümün: zerdümün S₁₅ / dermânı: dermân NB₂.

²⁹ Hayli zamandır hastalıktan döşeğe esir olmuşum. Zayıflıktan ne söze ne de harekete takat kalmadı.
rencürîyem: rencür-ı ğam MK, / bir: bu S₅ // tâkat: kudret A, A₁, İÜ₁, kuvvet İÜ₂, NB.

Ramak bâkîdür ancak şimdi yâ Rab tende az kaldı
Vücûdum pençe-i şîr-i ecelde ola şad-pâre

31. Günâha mu‘terif bir ‘abd-i miskînem Hudâvendâ
Hużûr-ı ‘izzetünde kudretüm yok başı-ı a‘zâra

Sözüm habt u haṭâ etdüklerüm yek-ser mu‘âşîdür
Yoğ elde tā‘at-i Hâk kim muḳâbil ola evzâra

33. Ne etdüm ise etdüm tā‘ib ü müstağfirem şimdi
Saṇa ma‘lûm olan esrârı ḥod yok ḥâcet izhâra

Rehîn-i ‘afv edüp va‘d-i kerîmün üzre Sulṭānum
Dem-i maḥşerde cürm-i bî-ḥesâbum urma mi‘yâra

35. Zebûn oldum İlâhî derdümün dermânı sendendür
Şarâb-ı ‘âfiyet vèr vakti geldiyse bu bîmâra

Bu güne sūziş-i ḡam cūşiş-i eşk-i dem-â-demle
Êrişdürdüm o gece nâlişi tā vakt-i eşhâra

³⁰ Ey Rabb'im! Can bakidir; ancak şimdi bedende az kaldı. Bedenim ölüm/azap aslanının pençesinde yüz parça olsun.

ramak: remed NB₂ / tende: bende AÖ // şîr: seyr İÜ₃ / ola: oldı S₅, S₆, S₁₆, V.

³¹ Ey Padişah'im! Günahlarını itiraf eden miskin bir kulum; yüce huzurunda mazeretleri uzun uzun anlatmaya [da] kudretim yok.

31^a mu‘terif: +NB₂ / Hudâvendâ: Hudâvend İÜ₉.

³² Sözüm yanlış ve hata, ettiklerim baştan başa başkaldırıdır. Günah yüklerine karşılık elde Allah'a ibadet [de] yok.

habt: maḥz İÜ₁₂, zabt NB₂ S₁, S₅ // tā‘at: tāḳat İÜ₈ / evzâra: evzârı NB₂.

³³ Ne ettiysem ettim şimdi tevbe ve istiğraf ediyorum. Öyleyse sana malum olan sırları da açıklamaya gerek yok.

tā‘ib: tāb İÜ₈ // saṇa: baṇa S₁₆ / ḥâcet: -NB₂, tāḳat İÜ₂, NB, çâre İÜ₁₀, S₁₅ / izhâra: -S₁₅, inkâra İÜ₁₀, S₆, S₁₆, V, izmâra NB.

³⁴ Sultan'im, kerim olan vaadin üzere affı yardımcı edip mahşer gününde hesapsız günahlarımı ölçüye vurma.

34^b ḥesâbum: ḥesâba NB₂.

³⁵ Ey Rabb'im! Hasta oldum, derdimin dermanı sendendir. Eğer vakti geldiyse bu hastaya sıhhat şarabını ver.

35^b bu bimâra: -S₁₅ / bimâra: bi-çâra A, S₅.

³⁶ O gece seher vaktine dek inleyişi, gam ızdırabı [ve] devamlı bir gözyaşı seliyle bu gündüze eriştirdim.

36: -AE, İÜ₉. 36^b nâlişi: nâliş NB₂, nâlişüm İÜ₂, NB, nâleyi AÖ.

37. Gelüp cūşa o dem deryā-yı rahmet mevc-rîz oldu
Eşer etmiş meger bād-ı niyāz ol baħr-i zehhāra
Okundu üstüme ol-dem şifā āyātı ğāyibden
Peyām-ı ‘āfiyet erişdi hātifden bu bed-kāra
39. Yüz urdum secdegāh-ı şükre şad-güne şenā etdüm
Döküp dem‘-ı sürürü dīdeden şafhāt-ı ruhsāra
Hele yād etmediler suçlarum ol vaqt-i nāzükde
Cenāb-ı Hāḫka minnet mazhar oldu setr-i Settāra
41. Yine ‘arz etmek ister saḫa bir derdin daḫı yā Rab
Bu bī-şerm oldu zīrā kām-yāb-ı luḫf hem-vāre
Kerem gördükçe çün artar gedālarda recā dērler
Sebeb oldu kerem deryūze-i iḫsānı tekrāra

- ³⁷ Rahmet deryası, o an çoşup dalgalarını taşırdı; anlaşılan niyaz rüzgârı, o coşkun dalgalı denize tesir etmiş.
deryā: ‘ummān AE₂, S₅, S₉.
- ³⁸ O an, şifa ayetleri gaypten üzerime okundu; bu ameli çirkin olana melekten afiyet haberi ulaştı.
ġāyibden: ġā’ibden AE, AE₁, AE₂, İÜ₂, İÜ₄, İÜ₅, NB, S₅, S₁₆, V.
- ³⁹ Gözlerimden yanağımın sayfalarına sevinç gözyaşını döküp şükür için secde yerine yöneldim, yüz türlü şükür ve dua ettim.
39^a yüz: yüzüm AE₂, NB₁, NB₂ / secdegāh: secdegāha S₅, S₉ / şükre: -S₅, şükr AE₂, NB₁, S₉ / şenā: niyāz A, A₁, AE₂, S₆, S₁₆, V, nişār S₅, S₉.
- ⁴⁰ Allah’a şükür, ayıpları örten Allah’ın örtmesine mazhar oldu [da] artık o güzel/nazik vakitte kabahat ve günahlarımı anmadılar.
40^b oldu: olduk İÜ₁, NB, oldum S₆, S₁₅, S₁₆ / setr: sırr A, AE₂, İE₁, S₅, S₉, ism S₆, S₁₀, S₁₅, S₁₆, V.
- ⁴¹ Ya Rab, her zaman lütfuna nail olan bu utanmaz [kulun], sana yine bir derdini daha arz etmek istiyor.
bir derdin daḫı: birdür kim diyen S₅ / derdin: derdün İÜ₁ // Bu bī-şerm: Bunu sevm İÜ₈.
- ⁴² “Dilenciler ne zaman ihsan görse istekleri artar.” derler. Cömertlik, ihsan dilenciliğini tekrara sebep oldu.
çün artar gedālarda recā derler: ‘ādetdür gedālarda recā artar A, A₁, gedālarda: gedālardan AE, AE₁, AE₂, AÖ, İE₁, İÜ₈, S₅, S₆, S₉, S₁₆, V / dērler: artar İÜ₁ // deryūze-i iḫsānı: deryūzdere iḫsān S. der bu zerre-i? NB₂

43. Niçe müddetdür oldum gūy-ı çevgān-ı ğam-ı ğurbet
Zebānda çekdügüm miñnetleri yok kudret iħbāra
Ėdersin āzmāyiş tīr-i cevri pūte-i dilde
Behey zālīm felek bā‘ iş nedür kahr üzre ısrāra
45. ‘ Aceb ğaddārdur dërsem revā ammā dëmем hāşā
Bu mehcūra zebūn-küşlik eden çarḡ-ı sitem-kāra
Hudānuḡdur Hudānuḡ emr ü fermān cümle ‘ ācizdür
Sipihr ü mihr ü māh u ebr u bād u heft seyyāre
47. Şadedden çıkma êrgür ‘ arz-ı hālī temm-i bi’l-hayra
Hāṭālar tūṭī-i hāme gelürse anda güftāra
Nice şekvā êdersin seyyi’ātuḡ defteri mażbūt
Egerçi haddi yok güncāyiş étmez niçe tūmāra

- 43 Dilde çektiğim sıkıntıları anlatmaya takat yok; kaç zamandır gurbet ızdırabının değneğinin topu oldum.
oldum gūy: oldum gerçi gūy NB₁ / gūy: gerçi S₆, S₁₆, V / çevgān: çevgānı NB₂, S // zebānda: zamānda A, A₁, İÜ₁₀, İÜ₁₂, S₁₅, ziyānda İÜ₁.
- 44 Gönül potasında [silah veya ok atışlarında dikilen nişan tahtası] eziyet okunu denersin. Hey zalim felek! perişan etmek/helak etmek üzere ısrara sebep nedir? Ėdersin: Ėderken AÖ, pūte: büte İE₁ // üzre: evzār İÜ₁ / ısrāra: ısdāra İE₁, İÜ₁₀, NB₂, S₁, S₁₅, āzāra S₆, S₁₆, V.
- 45 Bu yaralıya zorbalık eden zalim feleğe çok zulmeden/hain dersem layıktır; ancak demem, hāşā!
ğaddārdur: ğaddār İÜ₂ / revā ammā dëmем: revādur dëmezem AÖ // eden: vëren S₅.
- 46 Emir ve ferman ancak Allah’ındır. [Ondan gayrı] her şey; felek, güneş, ay, bulut, rüzgār ve yedi gezegen zavallı/kudretsizdir.
Hudānuḡ emr ü fermān: emr ü fermān Hudānuḡ S₉ // 47^b: Sipihr ü māh u ebr u bād u mihr u heft seyyāre S₆, S₁₆, V / mihr ü māh: māh u mihr AE₂, S₅, S₉ / mihr: -NB₁.
- 47 Hatalar o anda kalem papağının diline gelirse asıldan/niyetten ayrılma, halin arzını hayırla tamamına erdir.
şadedden: şadından İÜ₁, şaddan NB₁, S₁₅, V, / temm: şemm İÜ₃, // Hāṭālar: Hāṭādur AE₂, İÜ₂, NB, S₅, S₉ / hāme: hāşa İE₁.
- 48 Günahlarının defteri tutulmuş [iken] nasıl şikāyet edersin? [Günahlarının] sınırı olmadığı gibi bunca tomara [da] sığmaz.
edersin: edersün A, A₁, AE, İÜ₄, İÜ₉, NB₂, S₉ / seyyi’ātuḡ: seyyi’ātın İÜ₁, seyyārenün/sitārenün AÖ / mażbūt: ma’lūm AE, AE₁, AE₂, İE₁, İÜ₂, İÜ₉, İÜ₁₀, İÜ₁₂, NB, NB₁, NB₂, S₁, S₅, S₆, S₉, S₁₅, S₁₆, V // étmez: bir S₇, ol S₄.

49. Degül h d bi de bir c rm m cez sı  ek d g m zah met
Muh t-ı  ilm-i z t-ı p k n  kim k dir ink ra
Bu de l  var ki olsam ni e bi  yıl bend-i mi netde
Nec t  h r yine fa lu la olur bu g nehk ra
51. Dem-i c n-ba  -ı el  f-ı H d vendi  ri diyse
  n yet eyle  z d  ber t n ben girift ra
G   l  abr eyle lu f  t pend-i p r nem kab l eyle
 ek p t fl ne  u  a kend n  u ratma e d ra
53. Ta amm l eyle bir a  g n ge er devr-i zam ndur bu
 rer her   m-ı  am  ub -ı  af ya d  me e k ra
  z   tse H d  bir bendesin ol hi  zel l olmaz
Olur i b le b   i   end r ze d   e idb ra

- 49  ekti im sıkıntı, kendi su umun cezasının binde biri de il [iken] kim ilimle ku atılmış kuds  zatını ink ra kadir [olur]?
zah met: mi net AE, AE1, AE2,  E1, S1, S5, S9 // p k n : p k ni A  / ink ra: e k ra   12, NB1, NB2, S15.
- 50 [L tf n] o derece ki binlerce yıl bela zincirinde olsam da sonunda bu g nahk ra kurtulu  yine senin inayetinle olur.
de l : de l r? S5 / ki: kim AE, AE1,   2,   9, NB, S1, V / yıl: -  1 / bend-i mi netde: bend   mi netde S6, S16, V / bend: bende   8 // bu: ben A, A1,   1.
- 51 H k mdarın can ba ı layıcı nefesi  ri tiyse [artık] ben k leye azatlık k  ıdını l tfet.
H d vendi: H d vend NB1, NB2, S1, H d vend    2, NB, H d vend m   12 / el  f: el  fu    2 //  z d :  z d S5,  z r    3, S1 / ber t n: ber t   A , S5, / girift ra: e   ra A A1, dil-f   ra   1.
- 52 G n l! Sabret, ho luk g ster, ihtiyarca     d m  tut.  ocuk a tasalanıp kendini kederlere u ratma.
G   l  abr: tevekk l S5 / eyle: -NB2 /  t: -  5, -A , -NB2 / p r nem: p r num A, A1, AE, AE1, A ,  E1,   1,   2,   5,   9,   10,   12, NB, NB2, S1, V, p r yem NB2 // kend n : kendini A  / e d ra: e   ra AE, AE1,  E1,   2,   9,   10,   12, NB, NB2, S1.
- 53 Bu fele in devridir, bir a  g n sabret, ge er. Her gam geces  sa a sabahına  ri ir, tasalanma.
53^b  ub -ı  af ya:  ub  u  af ya S6, V.
- 54 Allah, bir kulunu y celtse o [kul] asla a a ılanmaz; [zira] bir a  g n talihsizli e u rasa [bu hal neticede] talihe vesile olur.
olmaz:  tmez AE1 // r ze: r z A , /d   e: d  mek AE2, S5, S9.

55. Hüdāvend-i ezel ‘azze ve cel fermānı olmazsa
Cihān halkı ‘adūv olursa ger kâdir mi ızrāra
Çü andandur gelen hep her ne şüretle gelürse hoş
Şaķın incinme halka sōgme hergiz dehr-i ğaddāra
57. Sihām-ı cevre hırz-ı *Hasbiya’llāhı* siper étdüm
Havāle eyleyüp bed-ḥ^vāhı tîġ-ı kahr-ı Kāhhāra
Tevekkül eyledüm bu imtiḥānda Rabb-i erbāba
Tevessül destin urdum dāmen-i Sultān-ı ebrāra

-
- 55 Tüm mahlukatın sahibi Aziz ve Celil Allah’ın emri olmadıkça dünyadaki bütün herkes düşman [da] olsa zarara/eziyete gücü yeter mi?
55. ve 56. beyitler takdim-tehirli: S₁₆. ezel: -AÖ. ezel İÜ₃ / fermānı: eger mānı AÖ / olmazsa: olmasa AE₂ // olursa ger: olsa meger S₆, S₁₆ / ızrāra: āzāra İÜ₁₂, ıtrāra NB₂.
- 56 Bütün gelen ondan olduğu için her ne şekilde gelirse hoş[tur]. Sakın halka gücenme, zalim dünyaya kötü söz söyleme/sitem etme!
55. ve 56. beyitler takdim-tehirli: S₁₆. şüretle: deġlü S₆, S₁₆ // incinme: incitme S₁ / dehr: her İÜ₉.
- 57 Kötülük isteyen, kahreden Allah’ın kahr kılıcına havale edip cefa oklarına Hasbiyallah muskasını siper ettim.
cevre: cevır S₁, S₅, çüz NB₂, ḥūr? İÜ₁₀, S₁₅, ḥüz İÜ₂, NB / *Hasbiya’llāhı*: *Hasbı* elleri İÜ₁₀, NB₂, S₁, S₁₆ // Kāhhāra: Kehhāra İÜ₁.
- 58 Bu imtihanda terbiye edenlerin terbiye edicisi Allah’a güvendim. Yakınlık için iyilikler Sultanı’nın eteğine tutundum.
58: -İÜ₅, [sayfanın fotosu yok] 58^b destin: destün AÖ.

TcB 1.

Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün

Hafîf - . - - / . - - / . - -

I

1. Unsuz evden alurlar idi hamîr
Yok dëmezlerdi olsa nân-ı faîr

Anlaruñ çıkdı hoş temâşası
Sen günine düşürdün iflâsı
3. Baħr-i mebsûtveş o pîşânî
Ola mevc-efgen-i perîşânî
0 4. O iki ebruvân be-ħaķķ-ı Ĥudâ
Olmaya dest-i fūrķat ile cüdâ
5. Ola her dem o kākül-i bŷyâ
Perçem-i tuğ-ı   arşa-gâh-ı vefâ

Dilerem kim o çeşm-i bādāmîn
Ĥâr-ı nŷr-ı başardan ola emîn
7. Ĥâzret-i Ĥaķdan isterem ol cem 
Görmeye rŷy-ı zîşt şıķlet-i sem 

Umaram kim o bînî-i mevzŷn
Olmaya bārî çehre-i meymŷn

¹ S₁₁: 117^b.

I

- ¹ Unu olmayan evden maya alırlardı. Mayasız ekmek olsa reddetmezlerdi.
- ² O güzellerin hoş görünüşleri meydana çıktı; sen [ise] saadetine/haline fakirliği uğrattın.
- ³ Serilmiş deniz gibi o alın, dağınık [saçının] dalga vuranı olsun.
- ⁴ Allah hakkı için o iki kaş ayrılık eliyle uzak kalmasın.
- ⁵ O güzel kokulu kākŷlŷ, daima vefa meydanının sancağının pŷskŷlŷ olsun.
- ⁶ O badem gözlerinin, göz nurunun dikeninden emin olmasını dilerim.
- ⁷ Yŷce Allah'tan çirkin yŷzŷn ve işitme sıkıntısının görŷlmediğŷ bir topluluk dilerim.
- ⁸ O burunun ölçŷlŷ/orantılı olmasını dilerim; hiç olmazsa maymun [gibi tuhaf] çehreli olmasın.

9. Ol lisān-ı laṭīfî Rabb-i ‘ibād
‘Uḳde-i nuṭḳdan éde āzād
Ola dā’im o āhenīn dendān
Āsiyā-yı ṭaḥīne-i sendān
11. Ten-i sīmīnini éde yā Rab
Zer-i kāmīl-‘ayār pūte-i teb
Müddetü’l-‘ömr olmaya muğber
Vermeye mihr-rūya mūy-ı keder

II

1. Gülşen içre şalıncığa binsün
Gāh çıksun hevāya gāh insün
Ya‘ nī olsun ḳadd-i hoş-reftār
Zīnet-efrüz şāh-sār-ı çenār
3. Umaram ol ser-i ser-efrāzı
Dāne-i ṭop ile éde bāzī
4. Saḳf-ı eyvān-ı āsumān-sāye
Būm-ı iḳbāl şalmaya sāye
5. Ser-i devlet-ḳarīnine her düm
Sāye-endāz ola Hümāy-ülüm

⁹ Kulların Rabbi, o yumuşak dili söyleyiş tutukluğundan kurtarsın.
¹⁰ O demir gibi pek sağlam dişler, daima örs öğüten değirmen taşı olsun.
¹¹ Ey Rabbim! [Sevgilinin] gümüşten bedenini ateş potasında ayarı tam/halis para/altın et.
¹² Ömür boyunca kırılgan olmasın; [Allah] o güneş yüzlüye keder vermesin.

II

¹ [Sevgili], gül bahçesi içinde salıncağa binsin; kâh havaya çıksın kâh [yere] insin.
² Yani güzel gidişli boyu, dallı budaklı çınar ağaçları [gibi] ziynet parlatıcı olsun.
³ O seçkin/yüksekte olan başı, top tanesi ile oynasın.
⁴ Feleğin himayesindeki köşkün gölgeliği [dünya], ikbal yurduna gölge salmasın.
⁵ Saadete ermiş başına [taktığın] her bir kuyruk/sorguç, Hüma sürüsü [gibi] gölge salsın.

- Gülşen-i ‘âlem içre eyleye seyr
Görmeye ıztırâb bûy-ı hayr
7. Eteğini tuta eyâdî-i nâs
Dergehi ola maḡsim-i iflâs
Olmaya bād-ı saḡt-ı devlet tîr
Ol dimâğ-ı şerîfe ‘anber-jîr
9. Her zemân ola gonça teşne-lebi
Nûş êtsün şükûfe-i ‘Arabı
Olmaya pâ-figâr-ı deşt-i ġinâ
Ola o hem süvâr-ı râh-ı ‘anâ
11. *Müddetü’l-‘ömr olmaya muğber
Vermeye mihr-rûya mûy-ı keder*

⁶ Dünya gül bahçesi içinde eğlensin/gezip görsün; hayır ummadan yana/hayırdan nasiplenerek ızdırap görmesin.

⁷ İnsanların elleri eteğine yapışsın; kapısı, iflasın/fakirliğin [giderildiği] taksim yeri olsun.

⁸ Makam ve mevkiinin sert rüzgârı, o amber havuzu [gibi olan] temiz şuura bulanıklık/öfke vermesin.

⁹ Susamış dudakları her zaman gonca [gibi] olsun; Arap çiçeği [içkisini] içsin.

¹⁰ O, ihtiyaçsızlık/zenginlik sahrasının ayağı yaralı olmasın; esirlik/zahmet yolunun binicisi olsun.

¹¹ Ey Rabbim! [Sevgilinin] gümüşten bedenini ateş potasında ayarı tam/halis para/altın et.

[ĠAZELİYYĀT]

[Bā’]

1.

Fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Ber-ķarār olmaz dil-i dīvāne eyler ıztırāb
Şīşe-i sâ’at gibi ķalbümde vardur inķılāb

Pā-figār-ı senġlāh-ı cevri devrüz şimdilik
Ėtmezüz ser-menzil-i iķbāle Ėrmekde şitāb
3. Ġam degül bir iki ġün pejmürde olsa berg-i ‘ayş
Tāb-ı āteş görmedükçe bŷy-bağş olmaz ġülāb

Ĥ’ān-ı lŷtfuđdan tamām aldŷk naşīb ey ķahr-ı dehr
Ĥişşe-i ġā’ile-i a’ dā-yı nefy Ėt behre-yāb
5. Ol ‘Azīzī ġüşdār-ı müjde-i lā tey’esŷ
Çekme ġam bir ġün Ėder fażl-ı İlāhī ķar’-ı bāb

2.

Fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Zīb-bağş olmış ruġ-ı rengīnine nāz ŷ ġicāb
VĖrmiş ārāyiş leb-i şīrīnine lŷtf u ‘itāb

1

S₁₁: 105^b.

Ġazeliyyāt-ı ‘Azīzī Efendi

1

Deli ġönŷl, karar kılmaz; çalkalanır, bulanır. Kalbimde kum saati gibi deġişim vardır.

2

Şimdilik, zamanın eziyet taşıġının ayaġı perişanıyız. Talih duraġı başına ulaşmakta acele etmeyiz.

3

Hayat yapraġı bir iki ġün solsa da dert deġil. ġŷlsuyu, ateşin hararetini görmedikçe koku vermez.

4

Ey dŷnyanın ķahrı! Lŷtfunun sofrasından kismetimize dŷşeni eksiksiz aldık. Dŷşmanları da bela hissesi ile hissedar kıl.

5

Azīzī! “*Umut kesmeyin!*” müjdesine kulak ver. Allah’ın inayeti bir ġün kapıyı çalar, tasalanma.

2

S₁₁: 115^a.

1

Cilve ve utanma, renkli yanaġına ġüzellik vermiş; lŷtuf ve azarlama tatlı dudaġına sŷs vermiş.

- Dā'imā şād[ī] éder ezhār-ı bāğ-ı hüsn-i yār
Şāhid-i bāzār-ı gülde var mıdır bu āb u tāb
3. Nüşha-i i' cāzdur dest-i Mesīhāda meger
La' l-i rūḥ-efzā-yı dil-berde olan faşlu'l-ḥiṭāb
Murğ-ı dil yārūḡ şikenc-i dām-ı zülfinden şakın
Bir kemend-i saḡtdur ol ṭurra-i pūr-pīç ü tāb
5. Hırmen-i hüsnin o ḥūnī māye-i cevri étmesün
Ey 'Azîzî ateş-i āhumdan etsün ictināb

[Cīm]

3.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Ka'be-i kūyın tavāf étmek yéter 'uşşāka hac
Eş-şalā sa'y ét<me>sün erbāb-ı şafā *min külli fec*
Geşt-i kūh u deşt bir kânūn-ı Mecnūnānedür
Ey dil-i dīvāne yok şer'-i maḥabbetde ḥarec
3. Nāleyi 'āşık hem-āheng-i niyāz ét nāz[1] ko
Nā-dürüst eṭvār-ı 'ışk olma murāduṣa ferec

² Sevgilinin güzellik bahçesinin çiçekleri daima gönül ferahlığı verir. Ortalık malı olmuş gülde bu tazelik, güzellik var mıdır?

³ Gönül alan [sevgili]nin cana can katan lal gibi dudaklarında olan hitap faslı olsa Hz. İsa'nın kudretinde aciz bırakan muskadır.

⁴ Gönül kuşu sevgilinin saçının tuzağının kıvrımından sakın, [çünkü] ızdırap ve sıkıntı dolu olan o saç güçlü, sağlam bir iptir.

⁵ Ey Azîzî! O kan dökmeye meyilli, güzellik harmanını eziyet mayası haline getirmesin. Benim âhımın ateşinden korksun.

³ S₁₁: 108^b.

¹ Âşıklara hac [olarak] mahallenin Ka'be'sini tavaf etmek yeter. İşte meydan! Her geniş yoldan gelen şafa sahipleri say yapsın, koşsun.

² Ey deli gönül! Sevginin kaidesinde darlık, sıkıntı yoktur. Dağ ve çölü dolaşmak Mecnûn'a yakışır bir âdettir.

³ [Ey] âşık! Nazı bırak [da] inlemeyi ahenkli bir yakarış yap. Eğer senin muradın ferahlık, kederden kurtulmaksa dürüst ve gerçek olmayan aşk tavırlarına girme.

- Üstüh^vānum rīze rīze êtdi seng-i cevri-yâr
Ey segān-ı kūy-ı dilber êtmeñüz bîhûde lec
5. Bî-niyâz-ı minnet-i rehber gider erbâb-ı şıdk
Şâh-râh-ı ‘ışk-ı şâdıkdā ‘Azîzî yok ‘ivec

[Dāl]

4.

Mef’ülü mefâ’îlü mefâ’îlü fe’ülün
Hezec - - . / . - - . / . - - . / . - -

1. Hîç bir mi olur sa’y-ı kuvây hâme-i Bihzād
Ārāyîş-i meşşāta ile hūsn-i Hudā-dād
2. Gîsū-yı ham-ender-ham-ı dildāra dolaşduñ
Bir fitne koparmak mı murāduñ senüñ ey bād
3. Ol gonca-i ter h’āb-ı tegāfülden uyanmaz
Ėrmez var ise bûlbûl-i dil êtdügi feryād
Fānūs-ı hayāl êtdi teni şem’-i maḥabbet
Sergeştelik el vêrdi yine ey dil-i nā-şād
5. Bî-çāre ‘Azîziye ‘aceb nāz çoğ êtdi
Gelmez daḥi teshîr-i niyāza o perî-zād

⁴ Ey gönül alan güzelin mahallesinin köpekleri, boş yere düşmanlıkta inat etmeyiniz! [Zira], sevgilinin eziyet taşı kemiklerimi parça parça etti.

⁵ Azîzî! Doğru aşkın büyük ve işlek yolunda eğrilik yok. Doğruluk sahibi kimseler rehberle minnet etmeksizin gider.

⁴ S11: 113^b.

¹ Kuvvetlerin çabalaması Behzad’ın kalemi [ile]; gelini süsleyenin süsleyişi ile Allah vergisi güzellik hiç bir olur mu?

² Ey rüzgâr! Sevgilinin bûklüm bûklüm saçlarına dolaştın. Senin emelin bir fitne koparmak mı?

³ O taze gonca, gaflet uykusundan uyanmaz, galiba gönül bûlbûlünün ettiği feryat [ona] ulaşmaz.

⁴ Ey gamlı gönül! Baş dönmesi/hayranlık hali yardım etti de sevgi mumu, bedeni hayal fanusuna çevirdi.

⁵ O peri çocuğu, zavallı Azîzî’ye şaşılacak kadar çok naz etti ki yalvarmayla dahi ele geçmez.

[Rā']

5.

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

Muzā'irī' - - . / - . - . / . - - . / - . -

1. Çeşm-i ümîd Hâzret-i hâcet-revâyadur
Dâ'im teveccühüm taraf-ı Kibriyâyadur
İkbâl-i penc-rûze igen germ olmasun
Nâzı kosun o şûh niyâzum Hudâyadur
3. Bîhûde cilveyi ne çok etdi 'arûs-ı dehr
Yok rağbet aña hod nazarum hasbünâyadur
4. Teh cür' a-i fenâya kanâ' at eder gönül
Şanma heves ki ratl-ı girân-ı beâyadur
5. Yokdur 'Azîzî zerre kadar ıztırâb-ı dil
Meylüm benüm hemîşe kazâyâ rızâyadur

6.

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

Muzā'irī' - - . / - . - . / . - - . / - . -

1. Sultân-ı 'ışk nevbeti âh-ı şebânedür
Dûd-ı siyâhı üstine bir şâmiyânedür

5

S₁₁: 105^b.

1

Ümidim, ihtiyaçları gideren Allah'a; yönelişim, muhabbetim daima Hz. Muhammed'in tarafıdır.

2

O şuh, mutluluk beş günlük olduğu halde çok da böbürlenmesin, cilveyi bıraksın; çünkü benim rağbetim, yakarışım Allah'adır.

3

Dünya gelini boşuna ne çok nazlandı. Ona arzu[m] yok, benim iltifatım, itibarım ancak Allah'adır.

4

Gönül, yokluk şarabının tortusuna kanaat eder. İsteğin ebediliğin dolu ve ağır kadehine olduğunu sanma.

5

Azîzî! Gönülün elemi zerre kadar yoktur. Benim gönlümün akışı her zaman Allah'ın hükmünün icrasına razı olmaktır.

6

S₁₁: 107^a.

1

Aşk sultanının nevbeti [sultanlık alameti], gece vakti olan âhtır. Üstündeki siyah dumanı ise bir padişah otağı/gölgeliktir.

- Bîhûde şanma sînede dâğ-ı siyâhumı
Te'şîr-i âteş-i ğam-ı dilden nişânedür
3. Şabr eyle sūz-ı 'ışka semender-ṭabî' at ol
Bu kâr-ı 'âşıkân revîş-i 'âşıkânedür
- Te'şîr bulmadum nağamât-ı hezârda
Teslîm-i 'âşıkânesi yok bir terânedür
5. Lâzım degül tekellûf-i luṭf êtmesün o şūḥ
Miskîn 'Azîzî ḥüger-i cevri-i zamânedür

7.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Remel - . - - / . - - / . - - / . - -

1. Kızarup meyle ruḥ-ı yâr kaçan gül gül olur
'Aks-i rûyı eger âb üzre düşerse mül olur
- Şalsa ger 'arîz-ı gülgünına zülfi siyehin
Sâyesi bâğ-ı melâḥatde güzel sünbül olur
3. Vêrse ger bûy-ı dil-âvîz-i ruḥın bād-ı şabâ
Cümle murğân-ı çemen na' me-serâ bülbül olur
- Gülşene êrse eger tuḥfe-i dürr-i 'arâkı
Zînet-efzâ-yı binâgûş-ı 'arûs-ı gül olur

- ² Göğsümdeki siyah yanık yarasını boş yere sanma; [o] gönül gamının ateşinin tesirine işarettir.
- ³ Aşkın yakıcılığına sabret, ateşte yanmayan bir semender mizaç ol [ki] bu, âşık olanların işi, âşık olana yaraşır bir tavidir.
- ⁴ Bülbülün nağmelerinde tesir bulamadım; [çünkü o] âşıkça teslimiyeti olmayan bir nağmedir.
- ⁵ Zavallı Azîzî, zamanın cefa âşinasıdır. O şuh, iyilik ve yumuşaklık zahmetinde bulunmasın/gösterişi yapmasın, gerekli değil.
- ⁷ S₁₁: 111^a.
- ¹ Sevgilinin yanağı ne zaman şarapla kızarsa kıpkırmızı olur. Eğer yanağının aksi üzerine düşerse su şarap olur.
- ² Eğer [sevgili], gül renkli yanağına siyah saçını salsa güzellik bahçesinde gölgesi güzel sünbül olur.
- ³ Hafiften tatlı tatlı esen rüzgâr, yanağının gönül açıcı/cezbedici kokusunu getirirse bahçenin bütün kuşları şakıyan bülbül olur.
- ⁴ Eğer dizilmiş/ter inci[si] hediyesi, gül bahçesine ulaşırsa gül gelininin kulağına süs bahşeden [küpe] olur.

5. Mihr-i ruhsârına pek bakma ‘Azîzî⁵ yoḥsa
Pertevinden tûtişup ḥürmen-i hestî kül olur

8.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Zülfünüḡ meşşâtası bād-ı bahâr-imiş meger
Şâhid-i mihr-i felek âyînedâr-imiş meger
Çok görürdüm âfitâba böyle ḥüsn-i ṭal‘ atı
Şimdi bildüm ol mehüḡ ‘aks-i ‘izâr-imiş meger
3. Nâle-i kühsârda bir sūz-ı te’sîr aḡladum
Rûḡ-ı Ferhâd êtdüḡi feryâd u zâr-imiş meger
Gitdi Mecnûn ḥüsn-i Leylâ bâḡınuḡ yok revnâkı
Kays-ı miḡnet-keş o gülzârüḡ hezâr-imiş meger
5. Yazdı levḥ-i dilde ol nev-res nihâlün naḡşını
Şan‘ at-ı ‘ışḡuḡ ‘Azîzî⁵ ḥurdekâr-imiş meger

⁵ Azîzî, [sevgilinin] yanaḡının güneşine çok bakma; yoksa varlık harmanı parlaklığından tutuşup kül olur.

8 S11: 112^a.

¹ Meḡer saçının süsleyicisi, etrafı güzel kokulara boḡan bahar rûzgârıymış; feleḡin güneş güzeli de ayna tutanıymış.

² Güneşe böyle güzelliḡi çok görürdüm; meḡerse o ay gibi güzelin yanaḡının aksiymiş, şimdi anladım.

³ Daḡların iniltisinde yüreḡe işleyen bir ızdırap duydum; meḡerse [o] Ferhad’ın ruhunun ettiḡi haykırış ve inleyişmiş.

⁴ Mecnun gitti, Leyla’nın güzellik bahçesinin parlaklığı kayboldu; meḡerse, miḡnet çeken Kays, o gül bahçesinin bûlbûlüymüş.

⁵ Azîzî, gönül levhasında, o yeni yetişen fidanın tasvirini naḡsetti; meḡerse aşkının hüneri sanatkârane iş yapmış.

9.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Remel - . - - / . - - - / . - - - / . - -

1. Bilmezem cân u dil ol zülf-i semen-bûda mıdur
Bend-i kâkülde midür tırta-i gîsûda mıdur
Çeşmi her gördüğünü çâh-ı zenâhdâna şalar
Kışver-i hüsn meger fitneden âsûde midür
3. Êtdi sūz-ı dili bir nîm-nigâhı teskîn
Dilberün ğamzesi cellâd idi cādū da mıdur
Kıomayup pîr-i muġân meclis-i pâkine seni
Yoġsa ey şūfî-i ħar dâmenün ġâlûde midür
5. Bezm-i germiyyet-i gül buldı ‘**Azîzî** encâm
‘Andelibân-ı çemen sözleri yâ hû demidür

10.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Remel - . - - / . - - - / . - - - / . - -

1. Ber-ķarâr olmayıcaķ her demi ĥoş görmek olur
Dâ’imâ nîk ü bed ‘âlemi ĥoş görmek olur

9

S₁₁: 112^b.

1

Can ve gönül, yasemin kokulu o iki yana sarkan saç lülesinde mi, alnın üzerine sarkmış perçem bağında mı [yahut] omza dökülen saçta mıdır, bilmiyorum?

2

Gözü her gördüğünü çene çukuruna bırakır. Güzellik ülkesi yoksa fitneden müsterih midir?

3

Sevgilinin naz ve işveyle göz süzüşü can alıcıydı, sihirbaz da mıdır ki göz ucuyla bir bakışı gönül ızdırabını dindirdi?

4

Meyhanecilerin piri, temiz meclisine seni kabul etmedi. Ey eşek sofi, yoksa eteğin bulaşık mıdır?

5

Azîzî, gülün sıcaklık ve coşkunluk meclisi nihayet buldu. Bahçenin bülbüllerinin sözleri “elveda” inleyiştir/zamanıdır.

10

S₁₁: 114^b.

1

Değişmeksizin bir hâl üzere sürmese de her anı; iyi ve kötü her şeyi/hâl ve keyfiyeti daima hoş görmeli.

- Cilve-i nāzı yêter êtdi ‘arūs-ı iḳbāl
Sūr-i şādī gibi bezm-i ḡam[ı] hoş görmek [olur]
3. Cām-ı zerrīn nedür yā ne sifālīn sāḡar
Her ne yüzden ise luṭf-ı Cem[i] hoş [görmek olur]
- Ḥayme-ber-düş-ı fenāyuz yoḡ-ise cāy-ı nişest
Nīlgün çadır-ı nūh ṭārem[i] hoş görmek olur
5. Ebr-i ümmīd ‘**Azīzī** n’ola feyz êtmez ise
Gülbün-i ravza-ı dil şebnemi hoş görmek olur

11.

Mef‘ülū mefā‘ilū mefā‘ilū fe‘ülün
Hezec - - . / . - - . / . - - . / . - -

1. Ey Hüdhd-i hoş-lehce Sebādan ne haber var
Peyḡām-ı hucesteyle eriş dilde keder var
- Ol mest-i mey-i ḥ‘āb-ı teḡāfūl gözin açmaz
Kūyında ‘aceb velvele-i āh-ı seher var
3. Şad-minnet-i cevriin çekelüm ḡamze-i şūḥuṇ
Ma‘müre-i ‘ışḳ içre gönül resm-i diger var
- Ey lāle senūṇ var ise ger sīnede dāḡuṇ
Erbāb-ı ḡam-ı ‘ışḳda ḥod dāḡ-ı ciger var

² İkbāl gelininin nazlandığı yeter; [ancak yine de] mutluluk düğünü gibi gam meclisini [de] hoş görmeli.

³ Ne altın kadeh ne de topraktan yapılan kadeh her ne şekil/her nasıl olursa olsun Cemşid’in iyiliği [olan kadehi] hoş görmeli.

⁴ Geçici olan dünyanın çadırı omzunda yersiz yurtsuzlarıyız; oturma yeri yoksa dokuz katlı gök renkli çadırı hoş görmeli.

⁵ Ey Azizi, ümit bulutları bereket ve ihsan bahşetmezse ne çıkar. Gönül bahçesinin gül ağacının çiğini hoş görmeli.

11 S₁₁: 115^a.

¹ Ey güzel ve ahenkli konuşan Hüdhd, Seba ülkesinden ne haber var? Mutlu haberle gel, gönülde keder var.

² O bilmezlikten gelme uyku şarabının sarhoşu, gözünü açmaz/uyanmaz. Şaşılacak şey! [Oysa] mahallesinde [âşığın] seher vakti ettiği ahın şamatası var.

³ A gönül, şuh bakışının cefasının türlü türlü eziyetini çekelim [oysa] aşk ülkesinde bir başka suret var.

⁴ Ey gelincik çiçeği, senin göğsünde yaran varsa aşk gamını çeken kimselerde de kendi ciğer yanık yaraları var.

5. Dām-ı ser-i zülf-i siyeh-i yāre mi düşmiş
Üftāde ‘Azîzîde<n> o sevdādan eşer var

12.

Mef’ülü fā’ilātü mefā’ilü fā’ilün
Muzāri’ - - . / - . . . / . - . . / - . -

1. Ėrdi bahār gülşene feyz-i şabāyı gör
Gel bāğa ‘işret étmege lutf-ı hevāyı gör
Bāzār-ı mey-fürüş nice germ olmasun
Rehn oldı cāna hırka-i şad-pārsāyı gör
3. İnkār éderdi zāhid-i sālūs bādeyi
Rez duhteriyle tutdılar anı kazāyı gör
Hamyāze-i ğam ile ‘aceb bī-mecālsin
Nüş eyle şūfī cām-ı muşaffā şafāyı gör
5. Hırzu’ş-şifā du‘ ā-yı kadehdür ‘Azîziyā
Def‘ -i gezend [ü] ğuşşaya gel ol du‘ āyı gör

13.

Mef’ülü fā’ilātü mefā’ilü fā’ilün
Muzāri’ - - . / - . . . / . - . . / - . -

1. Āşüb-ı cān-ı ‘ālemyāndur o ğamzeler
Dest-i kazāda tîr ü kemāndur o ğamzeler

⁵ Düşkün Azîzî’de o sevdadan iz var; [yoksa] sevgilinin siyah saçının ucundaki tuzağa mı düşmüş?

¹² S₁₁: 116^b.

¹ Bahar gül bahçesine erişti, hafif ve tatlı esen sabah rüzgârının feyzini gör. Bahçeye yiyip içip eğlenmeye gel de zevk güzelliğini gör.

² Bak, gör! Yüzlerce zahid hırkası can karşılığında rehin bırakıldı. Şarapçının pazarı nasıl kızışmasın?

³ İkiyüzlü zahid şarabı inkâr ederdi. Kazaya bak [ki] onu üzümün kızıyla yakaladılar.

⁴ Gam bezginliği ile nasıl da halsizsin. Ey sofî, saf şarabı iç de saf neymiş, gör!

⁵ Ey Azîzî, şifâ muskası, kadeh duasıdır; bela ve sıkıntıları savuşturmaya vasil ol [ki] o duanın hikmetini gör.

¹³ S₁₁: 117^b.

¹ O gamzeler, bütün yeryüzü ahalisinin canına fitne salıcı; kaza elinde ise ok ve yay/ [kaderin hükmünü yazan kâtip] Utarid ve [feleğin kadısı] Müşteri’dir.

- İ' cāz-ı hüsndür ki döker lahza lahza kan
Ammā ki yine rūḥ-ı revāndur o ğamzeler
3. Şayyād-ı tîz-dest-i kemîngāh-ı 'ışkdur
Şehbāz-ı bî-amān-ı cihāndur o ğamzeler
- Mest-i ḥarāb-ı nîm-nigāh-ı tegāfûlüz
Erbāb-ı 'ışka raṭl-ı girāndur o ğamzeler
5. Kehfû'l-emān-ı cān-ı 'Azîzî-i zârdur
Şûretde gerçi âfet-i cāndur o ğamzeler

[Zā']

14.

Meḥā'ilün fe'ilātün meḥā'ilün fe'ilün
Müctes . . . / . . . / . . . / . . .

1. Hevā-yı 'ışka düşen dil mekân nedür bilmez
Hümāy-ı evc-i belā āşiyān nedür bilmez
- Ḥaṭuṇdan almaḳ olurdı ḥaṭ-ı emān cāna
O ḥūnî ğamzeler ammā emān nedür bilmez
3. Egerçi lāle **defi** dāğdār-ı miḥnetdür
Velîki sūziş-i dāğ-ı nihān nedür bilmez

² O gamzeler güzellik mucizesi olarak her an kan dökmelerine rağmen yine de candır.

³ O gamzeler; aşk için kurulan tuzak yerinin eli çabuk avcısı, âlemin amansız şahbazıdır.

⁴ Biz, bilmezlikten gelerek göz ucuyla bakışın körkütük sarhoşuyuz; o gamzeler aşk erbabına dolu kadehtir.

⁵ O gamzeler, görünüşte can belası ise de inleyen Azîzî'nin can emniyeti sığınağıdır.

¹⁴ S₁₁: 106^a.

¹ En yüksek zirvelerin Hüma'sının yuva nedir bilmediği gibi aşkın arzusuna düşmüş gönül [de] mekân nedir bilmez.

² Senin ayva tüylerinden can için emniyet beratını almak mümkündü; ancak o kan dökmeye meyilli gamzeler aman nedir bilmez.

³ Her ne kadar lale gövdesi, mihnetten dağlanmış olsa da [âşığın gönlünde] gizli kalmış yanık yarasının yangını nedir bilmez.

Bilür o gonca-i ter fenn-i mantıku't-ı tayrı
Zamân olur ki yine ol zebân nedür bilmez

5. Şüküftedür gül-i rûyî hemîşe dildârı
‘Azîzî ravza-i cennet hâzân nedür bilmez

15.

Mef'ûlû fâ'ilâtü mef'âlû fâ'ilün
Muzâri' - - . / - . . / . - . / - . -

1. Haṭ geldi mest-i ğamze-i mestāneyem henüz
Şām êrdi şadr-ı meclis-i meyhāneyem henüz
Zencîr-i ‘aqlı eylemezem kayd-ı nām u neng
Tıflân-ı şehir müjde ki dīvāneyem henüz
3. Bi-llāhi ey şabā şiken-i zülfe degmegil
Bî-tāb-ı zaḥm-ı dil-şüde-i şāneyem henüz
Sahbā-yı nāz çeşm-i füsûnsāza gelmesün
Pā-māl-ı şîve-i kad-i cānāneyem henüz
5. Al naḳd-i cāna cevher-i vaşlı ‘Azîziyā
Meftûn-ı tarz-ı vuşlat-ı pervāneyem henüz

⁴ O taze gonca kuş dili ilmini bilir; yine öyle bir zaman gelir ki o, dil nedir bilmez.
⁵ Azîzî, sevgilinin gül yüzü daima açılmış vaziyettedir; [zira] cennet bahçesi sonbahar nedir bilmez.

¹⁵ S₁₁: 106^b.

¹ [Sevgilinin] ayva tüyleri ortaya çıktı; ben mahmur gamzenin sarhoşuyum henüz.
Akşam vakti erişti; meyhane meclisinin en yüksek yerindeyim henüz.

² Akıl zincirini, şan ve şöhret bağı/endişesi eylemem. Ey şehir çocukları, müjdeler olsun ki ben deliyim henüz!

³ Ey hafif ve tatlı esen saba rüzgârı, Allah için zülfün kıvrımına dokunma! Ben taraktan dolayı perişan halde [aşk] yarasının bitkiniyim henüz.

⁴ Naz şarabı büyüleyici göze gelmesin; sevgilinin işveli boyunun altında ezilmişiyim henüz.

⁵ Ey Azîzî, kavuşma mücevherini can akçesi ile al; [zira] pervanenin kavuşma tarzının tutkunuyum henüz.

16.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Tahtgāh-ı hüsne teşrîf eyledi sultân-ı nâz
Eş-şalâ ehl-i niyâz oldu yine dîvân-ı nâz
Kāni' -i nezzâre yer olduĝ gubâr-ı kûy-ı yâr
Uymasun bād-ı şabâya cünbiş-i dāmân-ı nâz
3. Olmadı hergiz girîbân-ı kabâ-yı ten dürüst
Dâ'imâ der-kârdur çün hancer-i müjgân-ı nâz
Nağd-i cân ile şatar dilber metâ' -ı 'işveyi
Müşterîye çıkdı gavĝâ-yı harîdârân-ı nâz
5. Ey 'Azîzî huşk-sâl-ı nâ-ümîdîdür meger
Kiştâr-ı sîneyi sîr-âb êde bārân-ı nâz

17.

Mef'ûlû fā'ilātü mef'ûlû fā'ilün

Muzâri' - - . / - . - . / - - . / - . -

1. Dil genc-i ĝamda kendüye bir hem-dem istemez
Halvet-serây-ı 'ışk igen mahrem istemez

16

S₁₁: 107^b.

1

Naz sultanı, güzellik başkentini şereflendirdi. İşte meydan! Niyaz ehli tekrar yalvarma için el pençe divan durdular.

2

Sevgilinin mahallesinin tozunu seyretme kanaatiyle yerle bir/toprak olduk; naz eteğinin kımlıdanması/hareketi saba rüzgârına uymasın/rıza göstermesin/ardı sıra gitmesin.

3

Sevgilinin naz kirpiklerinin hançeri daima işin içinde olduĝu için beden elbisesinin yakası asla sağ salım/bütün olmadı.

4

Sevgili, işve malını can akçesi ile satar; naz satın alıcılarının çekişmesi/şamatası Müşteri'ye yükseldi.

5

Ey Azîzî, kuraklık yılı ümitsizlik getirse de naz yağmuru gönül tarlasını suya doyurur.

17

S₁₁: 107^b.

1

Gönül, gam hazinesinde kendisine bir dost istemez; Aşkın harem dairesinde çok mahrem/sırlarına vakıf olanı istemez.

- Meclisde nāy sūz-ı derūndan dem urmasun
‘Āşık menem ki āteş-i sīnem dem istemez
3. Ferhād-küş zamāne ‘arūsāne nāzı ko
Bīhūde şīveyi bu dil-i pūr-ğam istemez
- Ey şem‘-i meclis olma nemek-pāş-ı rīş-i dil
Pervāne yansa zaḥmı anuḡ merhem istemez
5. Ḥamyāze-i ḥumār-ı ġamuḡ zevkını meger
Buldı ‘**Azizi** neş’e-i cām-ı Cem istemez

18.

Fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilūn
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Nāz èder ‘arż eylesem dildāra gül-berg-i niyāz
Ḥil‘at-i ḥüsnine istiġnāyı ètmişdür tırāz
- Nāzenīnüm eylesün reftār-ı maġrūrānesin
Ḳāmet-i bālāsı çün ber-vefk-i ḥātır-ḥ‘āh-ı nāz
3. Pertev-i ruḥsāra dökmez bu sipend-i ḥuşk-dil
Böyledür kim şu‘le-i nār-ı tecellī cān-ġudāz
- Ġamzesi her laḡza şad-nīreng-i ‘āşık-küş èder
Minnet-i tīġe kımaz ḥācet o çeşm-i siḡr-sāz

² Ney, mecliste derin yangınından bahsetmesin; âşık olan benim, göğsümün ateşine dem/nefes/körük istemem.

³ Ferhat öldüren felek, gelin gibi cilve yapmayı bırak, gamla dolmuş olan bu gönül beyhude işveyi istemez.

⁴ Ey meclisin mumu, gönlü yaralıya tuz eken olma! Pervane yansa onun yarası merhem istemez.

⁵ Azizi, gam [sarhoşluğu] mahmurluğundan gelen esneme zevkini ancak buldu. Cem’in kadehinin/şarabın neşesini istemez.

18 S₁₁: 108^b.

¹ Sevgiliye niyaz hediyesini sunsam nazlanır; [çünkü] güzellik kaftanına nazlanmayı nakşetmiştir.

² Nazlı sevgilim, uzun boyu için gururlanarak yürüyüşünü işveli gönlün isteğine uygun eylesin.

³ Tecelli/güzelliğini görünür kılan ateş alevinin cana tesir ediciliği o derecedir ki; [âşık] bu kurumuş gönlün üzerlik tohumunu yanağının parlaklığına saçmaz.

⁴ [Sevgilinin] gamzesi her an âşığı öldürücü yüzlerce efsun yapar. O büyücü göz, kılıç lütfuna ihtiyaç bırakmaz.

5. Ey ‘**Azîzî** çekme gam seng-i cefâ-yı yârdan
Kâse-i Mecnûn şikest olmakla buldı imtiyâz

19.

Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün
Remel - . - - / . - - / . - - / . - -

1. Bûlbûl-i bâğ-ı dîle şevk-ı terennûm gelmez
Gonca-i hâtıra hîç zevk-i tebessûm gelmez
Ey şabâ nûkhet-i gîsûsını feyz êt cāna
Yohsa senden de mi bir bûy-ı tenessûm gelmez
3. Bâğda murğ-ı çemen nâle-i bîhûde êder
Şâhid-i gülden aña luţf-ı tekellûm gelmez
‘Andelîbâ koy-a feryadı gözet rāh-ı edeb
Şem‘e pervâne yanar āh-ı tazallûm gelmez
5. Her ne dërlerse gelür ol bût-i sengîn-dilden
Gerçi bî-çāre ‘**Azîzî**ye terahhûm gelmez

20.

Mef‘ûlû mefā‘îlû mefā‘îlû fe‘ûlün
Hezec - - . / . - - . / . - - . / . - -

1. Çün sâğar-ı mey gerçi dıraşşende birûnuz
Ammā ki şürāhî gibi hûn-geşte derûnuz

⁵ Ey Azîzî, sevgilinin eziyet taşlarından kaygılanma! [Nitekim] Mecnun’un kâsesi kırılmakla üstünlük sağladı.

19 S₁₁: 110^a.

¹ Gönül bahçesinin bûlbûlüne şakıma şevki gelmez; gönül goncasına gülümseme/açılma hazzı hiç gelmez.

² Ey tatlı ve hafif esen saba rûzgârı, sevgilinin boyna dolanan saçlarının kokusunu can için feyz kıl; yoksa senden de mi bir hoş koku verme arzusu gelmez?

³ Bahçede bûlbûl boş yere inler; [zira] gül güzelinden ona söyleşme lûtfu gelmez.

⁴ Ey bûlbûl, feryadı bırak [da] edep yolunu tut! Pervane mumun aşkından yanar [yine de] şikâyetle ah etmez.

⁵ O taş kalpli sevgili için ne derlerse yakışır; yine de zavallı Azîzî’ye merhamet gelmez.

20 S₁₁: 113^a.

¹ Şarap kadehi gibi dışı parıltılı olsak da sürâhi gibi içi/gönlü kana dönmüşüz.

- Kayd-ı hıred olmaz bize pā-bend-i ta‘alluk
Biz şifte-i cünbiş-i zencir-i cünunuz
3. Pervāne-sıfat gerdişe kâdir degülüz biz
Pür-sūhte-i şem‘-i şebistān-ı sükunuz
- Silī-horī-i lücce-i gamdan gamımız yok
Emvāc-ı sitem leşkerine rāh-nümünüz
5. Āh etse ‘**Azīzī** görünür şu‘le-i āteş
Beñzer ki belā bezmine fevvāre-i hūnuz

21.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Ol sitemkāruñ esir-i tırta-i tarrāriyuz
Kūçe-bāzār-ı belā zencir-keş cerrāriyuz
- Hem-zebān-ı nāle-i kühsār-ı gam olsañ n’ola
Bī-sütün-ı ‘ışkda Ferhād yār-ı gāriyuz
3. Bir bār-ı himmet-i şemşir-i hūn-riz olmazuz
Yek nigāh-ı gamze-i ser-tiz minnetdāriyuz
- Dilde yok kayd-ı tekellūf lā-‘ubālī meşrebüz
Bezm-i ‘ışkuñ gāh mesti gāhī[ce] huşyāriyuz

² Akıl zinciri bize muhabbet bağı olmaz; biz delilik zincirinin kımıldayışının tutkunuyuz.

³ Biz pervane gibi dönmeye kadir değiliz; sekinet hücresinin çok fazla yanmış mumuyuz.

⁴ Gam denizinin tokadını/sillesini yemekten tasamız yok; [zira biz] sitem dalgaları ordusuna kılavuzuz.

⁵ Azizi ah etse ateş alevi görünür; [zira biz] bela meclisine benzer kan fiskeşiyiz.

21 S11: 116^a.

¹ O zalim [sevgilinin] alna düşmüş saçlarının esiriyiz. Bela pazarı köşesinde/bela sokağı pazarında [onun] zincir çeken dilencisiyiz.

² Gam dağlarının iniltisiyle aynı dili konuşsak buna şaşılır mı? Biz aşkın Bisütun’unda Ferhad’ın mağara arkadaşıyız.

³ Kan saçan kılıç himmetinin yükü altında kalmayız; keskin gamzenin bir bakışının minnettariyız.

⁴ Gönülde zahmet/gösteriş bağları yok, kayıtsız tabiatlıyız. Aşk meclisinin bazen sarhoşu bazen akli başında, ayığıyız.

5. Āhı hırmen-süz-ı hestîdür ‘**Azîzî**’ aşıkun
Evc-i endüh-ı maḥabbet ebr-i âteş-bâryuz

[Şîn]

22.

Meḫā’ilün fe’ilātün meḫā’ilün fe’ilün
Müctes . . . / . . . - / . . . - / . . . -

1. O mest gamzeler āşüb-ḥîz-i kişver-i hūş
Sitem-keşân-ı cefâ nice olmasun ḥāmūş
Bülend uçar o hümāy-ı hevā-yı istiğnā
Anı şikâr edemez dām-ı ḥalka-i āğūş
3. ‘ Aceb leṭāfeti var bâğ-ı ḥüsn-i ruḥsârūn
O turralar olalı sāye-efgen-i ser-i dūş
Şikest étme şabā tār-ı zülf-i pür-tābın
Éder şakın hele tūfān-ı fitne cūş u ḥurūş
5. O ‘ işveger yine sermest-i ḥ’āb-ı nāz ancak
‘**Azîziyā** ser-i feryāda gelme ol ḥāmūş

⁵ Azîzî! Âşığın ahı varlık harmanını yakar; [zira biz] sevda gamının doruğunda ateş saçan bulutlarız.

22 S₁₁: 115^b.

¹ O sarhoş [edici] gamzeler, akıl ülkesinin fitne koparıcısı [iken] cefa zulmüne uğrayanlar nasıl suskun olmasınlar?

² O kanaat göğünün Hüma’sı yüksek uçar; [sevgilinin] kucak halkası tuzağı onu avlayamaz.

³ O alından uzanan saçlar, omzun üstüne gölge düşüreli yanağının güzellik bahçesinin garip bir hoşluğu var.

⁴ Ey saba [rüzgârı], [sevgilinin] kıvrımlarla dolu saç telini kırma. Sakın ha! Fitne tufanı coşar.

⁵ Ey Azîzî! O işveli [sevgili] yine sonunda naz uykusu sarhoşu; feryadını yükseltme, o suskun, dinlenmede.

[Dād]

23.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Eksik olmaz rû-be-râh-ı himmet ol imdâd-ı feyz
Nâ-şikîbâ dil eger bulduŋsa isti' dâd-ı feyz
Pek yıkıldı gönlümüz seng-i teğâfülden yine
Olduğın görsek dil-i vîrânenüñ âbâd-ı feyz
3. Bûy-ı pîrâhen gelür Ya' kûb-ı cāna çekme ğam
Bir gün uğrar Külbe-i aḫzāna şād ol bād-ı feyz
Derd-i serdür çekmezüz tâc-ı ri'yâzet sıkletin
Ter-dimâğ-ı cām-ı 'ışkuz olmuşuz mu' tād-ı feyz
5. Ey 'Azîzî cāvidānî 'ömrdür kim nefḥası
Nüşa-i i' cāz-ı 'İsādur dem-i üstād-ı feyz

[Tā']

24.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Tā ezelden ser-nüviştendür belâ-yı ḥâl ü ḥaṭ
Olmışam rûz-ı belâdan mübtelâ-yı ḥâl ü ḥaṭ

23

S₁₁: 106^b.

1

Sabırsız gönül, eğer feyiz kabiliyetini buldunsa o feyzin yardımı, şevk ve gayrete uygunluğu/amadeliği eksik olmaz.

2

Gönlümüz, bilmezlikten gelme taşıyla sertçe yıkıldı; yine yıkılmış gönlün feyiz ile mamur olduğunu bir görsek!

3

Can Yakup'una gömleğin kokusu gelir, tasalanma! Hüzünler kulübesine o taşkın [koku] rûzgârı bir gün uğrar, sevin!

4

Riyazet tacının zahmetini çekmeyiz, [o] baş ağrısıdır; [zira] aşk şarabıyla zihni tazelenmiş/neşelenmişiz, feyze alışmışız.

5

Ey Azîzî! Feyiz üstadının nefesi, esintisi ebedî ömür olan İsa'nın mucizesinin suretidir.

24

S₁₁: 117^a.

1

Ben ve ayva tüylerinin belası ta ezelden beri benim alın yazımdır. Bela gününden ben ve ayva tüylerinin müptelası olmuşum.

- Sîh-i ğam sūrāh sūrāh etse cism-i nāyveş
Cân çıkar çıkmaz derūnumdan hevā-yı hāl ü haţ
3. Vāz gelmem başum olsa cūy-ı çevgān-ı sitem
Rāh-ı ğamda ser degül cânlar fedā-yı hāl ü haţ
- Bend-i zūlf-i yār ol ey dīvāne göñlüm ‘ākıl ol
‘Akıdan bīgāne ol ol āşinā-yı hāl ü haţ
5. Ey ‘Azîzî çekme ser ebr-i hevā-yı ‘ışkıdan
Başdan eksik olmasun zıll-ı hümāy-ı hāl ü haţ

[Ġayn]

25.

Mef‘ulü f ā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün

Muzāri‘ - - . / - . . / . - . / - . -

1. Ey āh-ı sīne dūd-ı siyāh eyleme dirîĝ
Abdāl-ı rāh-ı ‘ışka külāh eyleme dirîĝ
- Nā-mihribān seyr-i cemāl ummazuz velī
Destūr-ı ‘ācizāne nigāh eyleme dirîĝ
3. Bīmār ğamzeñ etdi dil-i zārı bī-mecāl
Ol haste-hāle ruḥşat-ı āh eyleme dirîĝ

² Gam şişi, ney gibi olmuş cismimi delik deşik etse canım çıkar; [ancak] yüreğimden ben ve ayva tüylerinin arzusu çıkmaz.

³ Başım sitem değneğinin boyunduruğu olsa vazgeçmem; gam yolunda [yalnız] başlar değil canlar [da] ben ve ayva tüylerinin fedası olur.

⁴ Ey deli gönlüm, akıllı ol; sevgilinin zülfüne bağlan! Akıldan kayıtsız kal, ben ve ayva tüylerinin aşinası ol.

⁵ Ey Azîzî, aşk havasının bulutundan çok yükselme [ki] ben ve ayva tüyleri Hüma’sının gölgesi baştan eksik olmasın.

²⁵ S₁₁: 114^b.

¹ Ey göğsümün ahı, siyah dumanını esirgeme! Aşk yolunun abdalına külâhı esirgeme!

² Vefasız sevgili, yüzünün güzelliğini seyretmeyi ummayız; ancak alçak gönüllülükle kısa bir bakış iznini [de] esirgeme!

³ Hasta [edici] gamzen inleyen gönlü takatsız bıraktı. O hasta durumdaki [âşıĝa] ah etme iznini esirgeme!

- Ehl-i niyāza müjde-res-i iltifātdur
Peygām-ı nāz u ‘ işve[yi] gāh eyleme dirîğ
5. Te’sîr êtdi hancer-i cevruñ ‘**Azîzî**ye
Hā^vh êt dirîğ-i merhem ü h^vah eyleme dirîğ

[Fā’]

26.

Fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün
Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Bāğ-ı ruhsāra sipāh-ı haṭ ki ḵonmıṣ iki ṣaf
Gülsitān-ı ḵüsn o sünbülzār-ıla buldı ṣeref
2. Bî-mürüvvetsin ṭağıtduñ gülleri ey ṣubḥ-[bād]
Berg-i ‘ayṣ-ı bülbül-i bî-ḵāreyi êtdüñ telef
3. Neyledüñ ey ṣem‘-i ‘āṣıḵ-küş yakup pervāneyi
Behre-yāb-ı ‘ömr olmazsın tekellüf ber-ṭaraf
Dūd-ı āh-ı dilden ey mağrūr-ı ḵüsn eyle ḵazer
Yoḥsa bî-revnaḵ êder māh-ı ruḥuñ gird-i kelef
5. Āb-ı ḵayvān olsa ger êtmem ‘**Azîz[î]** meyl-i vaṣl
Sîne-i erbāb-ı ḡam olmaḵ gerek pür-tāb u tef

⁴ [Sevgili!] Naz ve işve haberini şimdi/bu defa esirgeme; [çünkü o] niyaz ehli için iltifat müjdecisidir.

⁵ Senin cefa hançerin Azîzî’ye tesir etti; [artık] merhemi ister esirge ister esirgeme!

26 S11: 114^a.

¹ [Ey sevgili], ayva tüyleri askeri yanağın bahçesine iki saf olarak yerleşti/menzil tuttu. Güzellik gül bahçesi o sümbüllükle şeref buldu.

² Ey saba rüzgârı, merhametsizsin; gülleri dağıtıp zavallı bülbülün hayat azığını ziyan ettin.

³ Ey âşık öldüren mum, pervaneyi yakıp da ne yaptın? Zahmeti/gösterişi şöyle dursun ömürden [de] nasiplenemezsin.

⁴ Ey güzelliğine aldanan! Gönlün ah dumanından sakın; yoksa yüzdeki yuvarlak benek ay gibi yanağının güzelliğini giderir.

⁵ Azîzî! Ebedîlik suyu olsa da sevgiliye kavuşmaya meyletmem; gam erbabının göğsünün sıcaklık ve hararetle dolması gerek.

[Kāf]

27.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Bilmezüz esrār-ı ʿışkı olmuşuz hayrān-ı ʿışk
Bes ki bî-ķaydānedür eķvār-ı abdālān-ı ʿışk
Güş-dār-ı ʿibret ol ʿa'n e'tme ey sālūs-ı şehir
Hālden hālī degüldür na're-i mestān-ı ʿışk
3. Hün-i dil perverdesidür dāğ-ı sürh-i sīnemüz
Hīç bozulmaz reng-i ruhsār-ı gül-i handān-ı ʿışk
4. Degme bir seng-i cefā ile yıkılmaz göñlümüz
Şabr ile ma'mūr olur ma'müre-i sultān-ı ʿışk
5. Bu dil-i nā-şāda bilmem nice güncāyiş eder
Ey ʿAzīzī hāşıl-ı kān-ı ğam u ʿummān-ı ʿışk

[Kāf]

28.

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

Hezec . - - - / . - - - / . - - - / . - - -

1. Yine ey āh-ı dil Ferhāda bir dāğ-ı derün e'tdün
Bu ķetr-i Bī-sütün-ı āsumānı ser-nigün e'tdün

27

S₁₁: 110^a.

1

Aşkın hayranı/şaşkını olmuşuz biz, esrarını/sırlarını bilmeyiz. Yetişir, [zira] aşk abdallarının tavırları pervasızcadır.

2

Ey şehrin ikiyüzlüsü, ibretle kulak ver, ayıplama! Aşk sarhoşlarının naraları hallerinden bağımsız değildir.

3

Göğsümüzün kızıl yaraları, gönül kanının beslemesidir; [böylece] aşkın açılmış gülünün yanağının rengi hiç solmaz.

4

Gönlümüz hiçbir eziyet taşıyla yıkılmaz; aşk sultanının ülkesi sabırla mamur olur.

5

Ey Azîzî! Aşk deryasının ve gam madeninin semeresi, bu mahzun gönle bilmem nasıl sığar?

28

S₁₁: 112^a.

1

Ey gönlün ahı, Ferhad için yine derin bir dağ/yanık yarası meydana getirdin; bu mavi Bisütun çadırını/gökyüzünü tepetaklak ettin.

- Seni d rler dah  s rdur hev -y  va l-  Leyl dur
Y ter Mecn n y ter  zh r-  e v r-  c n n  td  
3. Bed- m z-  cef s n   andel b  lu f-   ab  -  g l
Seni ma r r  d p ra  n l    adden f z n  td  
- Meded bir p re tesk n eyle d d-   te -   h 
 ak n ey d l  ak n ru s r-  m h  n l-g n  td  
5. Siri k-  mev[c]-r z-  e ki t f n-  bel   tme
 Az z  d men-  zer-t r-  mihri  ar -  h n  td  

[L m]

29.

F  il t n f  il t n f  il t n f  il n

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. B  l-heves g  l m  arabdan ge   alebk r-   am ol
 ayd-  esb b-  ta  ayy n  ekme   h-    lem ol
- D  men-  n -mihrib n olsun  o seng-end z-  cev r
Mevc-r z-   zt r b olma mu  t-  a   am ol
3.   hn-  s ne  olsa ger g lz r-  d  -   ahr-  dehr
B lb l- s  n le  tme g l gibi g l h rrem ol

² Senin [  in] “Leyla’ya kavu ma arzusu, s rd r.” deseler de yeter Mecnun yeter, delilik hallerin [ le arzunu] a ik r ett n!

³ Ey b lb l, [g le] cefa k t l   n     rett n. G l n tabiatının g zelli i seni aldatt  ve  kiy zl l   n   ok fazlala tırd n.

⁴ El aman! Ah ate inin duman n  biraz yat  tır. Ey g n l, kendini tut! Ayın  ehresini lacivert yapt n.

⁵ Az z , g zya n  kabartarak/y kselterek ak t p  o turarak g zya ı damlas n  bela tufan  yapma. G ne in alt n s rmalı ete ini kana bo d n.

29 S  : 106^a.

¹ Sebatsız/hevesli g  l m, sevin  ve  enlikten ge , gam isteklisi ol. G r n r sebeplerin end  esini  ekme, k inat n sultan  ol.

² Eziyet ta larını atan, merhametsiz d   man olsun bırak;  zdirap dalgalarını sa ma [sen] en b y k okyanus ol.

³ G  s n n ortası, d nyanın kahr yarasının g l bah esi olsa b lb l gibi inleme, g l gibi g l, g ler y zl  ol.
[G l kelimesinin gel okunma ihtimali de var.]

Olmasun ālūde-i gerd-i keder mir'āt-ı dil
Jeng-i ğam tütme şaķın āyīne-i cām-ı Cem ol

5. Ey felek tā key bu nā-kāmī dēyü ğavgāyı қо
Hükmi-i taķdīr-i İlāhīde 'Azīzī ebkem ol

30.

Mef'ulü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün
Muzāri' - - . / - . . . / . - - . / - . .

1. Vīrāne şanma 'ışķla ābāddur göñül
Vaşl olmaz ise hecr-ile de şāddur göñül
Nā-sāz-kār merhem-i luţfin қosun felek
Nā-sūr zaķm-ı miķnete mu' tāddur göñül
3. Bir dūrde kāse ber-kef-i deryūze olmazuz
Ümmīd-vār-ı baķt-ı Hūdā-dāddur göñül
Ālūde eylemez beni raţl-ı girān-ı ğam
Şahbā-yı cevri çekmede üstāddur göñül
5. Olmaz 'Azīziyā bize pā-bend hīç emel
Çün kayd-ı hest ü nīstden āzāddur göñül

⁴ Gönül aynası, keder tozuna bulaşmasın. Gam pası tutma, sakın; Cemşid'in âlemi gösteren kadehi ol.

⁵ Azizi, "Ey felek, bu bahtsızlık ne zamana kadar?" diyerek [felekle] kavgayı bırak! Allah'ın takdirinin kararında dilsiz ol.

30 S11: 109^b.

¹ Yıkılmış sanma, gönül aşk ile mamurdur; kavuşma olmazsa gönül, ayrılıkla da memnundur.

² Felek, uygun olmayan lütuf merhemini bıraksın; gönül, şenliksiz mihnet yarasını âdet edinmiştir.

³ Gönül, Allah vergisi talihten ümitlidir. Bir tortu için kâse elde dilencilik yapmayız.

⁴ Gamla dolu büyük kadeh beni lekelemez; [zira] gönül, eziyet/yük şarabını içmekte/çekmekte ustadır.

⁵ Ey Azizi! Arzu, bize asla ayak bağı olmaz; çünkü gönül, varlık ve yokluk bağlarından kurtulmuştur.

31.

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

Hezec - - . / . - - . / . - - . / . - -

1. Ālūde-i her ' işve degüldür heves-i dil
Yanmaz hele her şu' le ile hār u ḥas-ı dil
Vermek dilerüz ğamzesine cānumuz am mā
Bī-minnet-i şemşīr gerek mültemes-i dil
3. Bu deyr-i kühen ' ışk ile ābād olaldan
Hem-nāle-i nāķūs-ı cünūndur ceres-i dil
Āheng degül nağmeleri uymaz uşūle
Murgān-ı çemen nice olur hem-nefes-i dil
5. Dermānde-i derd ü ğam-ı bī-ḥāşıl-ı ' ışkuz
Bī-çāre ' **Azîzî** kanı feryād-res-i dil

32.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Revnaķ-ı gülzār-ı ' ālem ruḥlarındur gül degül
Ey gül-i bāğ-ı melāḥat saḡa kim bülbül degül

31

S₁₁: 110^b.

1

Gönlün arzusu her işveye bulaşmış değildir; hele ki her ateşin alevi ile gönlün çalı çırpısı yanmaz.

2

[Sevgilinin] gamzesine canımızı vermeyi dileriz; ancak gönlün istediği lütufkâr kılıç gerek.

3

Bu köhne kilise aşk ile mamur olduğundan beri gönlün çanı ile delilik çanı aynı inleyiştir.

4

Nağmeleri ahenkli değildir, usule uymaz. Bülbül ile gönlün arkadaşlığı/ses uyumu nasıl olur?

5

Aşkın nihayetsiz dert ve gamının aciziyiz. Zavallı Azîzî, gönül feryadının imdadına koşan hani, nerede?

32

S₁₁: 112^b.

1

Kâinat gül bahçesinin süsü senin yanaklarındır, gül değil. Ey güzellik bahçesinin gülü, senin için kim bülbül değil?

Âzâde gönül tâc [ü] kabâ kaydına düşmez
Bir rind-i kalender-reviş-i bî-ser ü pâyam

5. Tutmaz etegüm hâr-ı emel hîç ‘Azîzî
Mânend-i ser[i]v ber-zede dâmân-ı recâyam
İllâ ki Hudâvend-i ezel lutfına her dem
Çün nergis-i bîdâr-çeş[i]m dîde-küşâyam

[Nûn]

34.

Müfte‘ilün mefâ‘ilün müfte‘ilün mefâ‘ilün
Recez - . . - / . . - / . . - / . . -

1. Sîne-figâr olmayan zaḥm-ı cefâ-yı hârdan
Ey gül-i ter ne aḡlasun derd-i dil-i hezârdan
Cilve [vü] nâza başlamış serv-i çemen meger şabâ
Bâğa haber âletmedi şîve-i kadd-i yârdan
3. Tâbiş-i âfitâb-ı ḡusn tâb-ı ziyâ-yı çeşm idi
Sâye-nişîn-i menzil-i lutf-ı ḡaṭ-ı ‘izârdan
Tut-ki muḡayyed olmamış ḡalka-i dâm-ı zülfe dil
Var mı ḡalâşa çâre hîç ḡamze-i cân-şikârdan

⁴ Bağlardan kurtulmuş gönlüm taç ve kaftan peşinde olmaz; sefil ve perişan bir tarzda kalender bir rindim.

⁵ Azîzî, emel dikenini eteğime hiç yapışmaz; [çünkü] servi misali ümit eteği yükselmişim.

⁶ İlla, ezel sahibi Allah’ın keremine her an uykusuz gözlü nergis misali gözü açığım.

34 S₁₁: 107^a.

¹ Ey taze gül! Diken cefasının yarısından göğsü yaralanmayan, bülbülün gönül derdinden ne anlasın?

² Çimenlik servisi cilve ve naza başlamış; meğer saba rüzgârı bahçeye sevgilinin işveli boyundan haber ulaştırmamış.

³ Güzellik güneşinin parıldayışından gözü kaçırma tabiatı, yanağın ayva tüylerinin lütuf konağının gölgesine sığınmaktandı.

⁴ Tutilım ki gönül, saçının tuzak halkasına bağlanmış olmasın; [peki ya] can alıcı/avlayıcı gamzeden kurtulmaya çare var mı hiç?

5. Hāk-i reh-i fenā bulup kalsa ne ğam ten-i nizār
Kurtuluruz ‘Azīziyā minnet-i rüzgārdan

35.

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün
Hezec . - - - / . - - - / . - - - / . - - -

1. Götürdün bağdan bûy-ı güli ey bād neylersin
Yoluñ alırsa āh-ı bülbül-i nā-şād neylersin
Güzel nakş eyledün söz yok leb-i la‘l-i şeker-bārı
Velī cān-bahş o hoş güftārı ey Bihzād neylersin
3. Sebak-h‘ān-ı cünündür Kays ders-i ğam nedür bilmez
Anı uşlatmamışdur sille-i üstād neylersin
Güvāh-ı ‘ışk-ı şādık terk-i serdür dèyü yazmışlar
Yürü da‘vāñı işbāt ètdün ey Ferhād neylersin
5. Seni dildār dest-āvīz-i düşnām ile yād ètmiş
‘Azīzī mürde-i reşk oldılar hussād neylersin

⁵ Ey Azīzī, zayıf bedenimiz yolunun toprağında fena bulup [orada] kalsa ne gam!
Rüzgāra minnetten kurtuluruz.

35 S₁₁: 108^a.

¹ Ey rüzgār, bahçeden gülün kokusunu götürdün, neylersin; kederli bülbülün ahı
[seni] yolundan şaşırtırsa neylersin?

² Ey Behzad, [sevgilinin] şeker saçan kızıl dudağını güzel resmetmene söz yok!
Ancak can bağışlayan o güzel konuşmasını ne yapacaksın?

³ Kays, delilik talebesidir, gam dersi nedir bilmez; hocanın tokadı onu
akıllandırmamıştır, neylersin.

⁴ “Gerçek aşkın şahidi, serden geçmektir.” diye yazmışlar. Ey Ferhad, iddianı ispat
ettin. Yürü artık, neylersin?

⁵ Azīzī, sevgili seni sövme/azarlama hediyesi ile anmış; hasetçiler [de]
kıskançlıktan ölmüşler, neylersin?

36.

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün
Muzāri' - - - / - - - / - - - / - - -

1. Zaḥm-ı ğamuḡ hemīşe ten-i zāre olmasun
 Her dem cefālaruḡ bu dil-[e]fgāre olmasun
 Yüz şūret ile cilveger-i nāz olma gel
 Mir'āt-ı dil şikeste vü şad-pāre olmasun
3. Murğ-ı remīdedür bu gönül āşiyāneden
 Bendiyle dām-ı zülfüne āvāre olmasun
 Dil-rīş-i zaḥm-ı tiğ-i nigāh-ı teğāfülüz
 Hīç kes esīr-i çeşm-i siyeh-kāre olmasun
5. Oldı 'Azīzī sāğar-ı dil reşk-i cām-ı Cem
 Pertev şalan derūna o<1> meh-pāre olmasun

37.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Remel - - - / - - - / - - - / - - -

1. Zaḥm-ı sīnemdür sirişk-i çeşm[i] hūn-āb eyleyen
 Āh-ı ğamdur bu dil-i mecrūhı pūr-tāb eyleyen
 Çün dil-i zaḥm āşinā ister kemāndārān-ı nāz
 Sīneme atsun ḡadeng-i cevri[i] per-tāb eyleyen

36 S₁₁: 111^b.

1 Gaminın yarası sürekli inleyen bedene olmasın; senin eziyetlerin bu yaralı gönle her an olmasın.
 2 Yüzlerce suretle naz cilvelisi olma, gel; gönül aynası kırılıp yüz parça olmasın.
 3 Bu gönül, yuvadan ürkmüş bir kuştur; halkasıyla saçının tuzağına [da] uzak kalmasın.
 4 Bilmezlikten gelme bakışı kılıcının yarasıyla gönlü yaralıyız. Hiç kimse günahkâr gözün esiri olmasın.
 5 Azizi, gönül kadehi, Cemşid'in kadehini kısılandı. [Onun] içine parlaklık veren o ay parçası [sevgili] olmasın?

37 S₁₁: 113^b.

1 Gözyaşlarını kanla dolduran göğsümün yarasıdır; bu yaralı gönlü parıltıyla/haretle dolduran gamın ahıdır.
 2 Naz okçuları, yaralı gönül gibi bir aşına isterlerse çok uzağa fırlayan cefa okunu sineme atsinlar.

3. Nağmehā-yı sîr-âheng-i dil-i mestānedür
Nāleyi evtâr-ı eşk-i çeşme mızrâb eyleyen
Kırlu yaşımış meger kibrit-i ahmer ‘âşıkun
Nice hâll etsün bu remzi ‘âkd-i sîm-âb eyleyen
5. Şebnem-i gülzâr-ı gam etti ‘Azîzî eşkümi
Bûsitân-ı ‘ışk ezharını şad-âb eyleyen

38.

Mef'ûlû fâ'ilâtü mef'â'ilü fâ'ilün
Muzâri' - - . / - . . . / . - . . / - . -

1. Âhum sûtun olmasa bu çetr-i nîlgün
Çokdan olurdu seyl-i sirişkümle ser-nigün
Gurbet diyâridur başa ma' mûre-i hîred
Oldum o denli pây-figâr-ı reh-i cünün
3. Bîhûde derd-i ser idi Ferhâda tîşesi
Bir âh-ı germ-i ‘âşıkâ döymezi Bî-sûtun
Gûş-ı güle erişmez idi âh-ı ‘andelîb
Olmasa ger nesîm-i şehir aya reh-nümün
5. Cân-ı ‘Azîze minnet o şüh eylesün hemân
Resm-i cefâyı şafha-i sînemde âzmün

³ Feryadı, gözyaşı tellerine mızrap eyleyen, sarhoş gönlün ahenkle dolu nağmeleridir.

⁴ Meğer kibrit-i ahmer âşığın kanlı gözyaşıymış; [onu] cıvayla tertip eden, bu gizemi nasıl çözsün?

⁵ Azîzî! Aşk bostanının çiçeklerini suya kandıran, gözyaşı [da] gam gül bahçesinin çiyi yaptı.

38 S11: 114^a.

¹ Ahım sütun olmasa bu gök renkli çadır, gözyaşı selimle çoktan tepetaklak olurdu.

² Delilik yolunun o denli ayağı yaralı oldu ki akıl şehri benim için gurbet diyardır.

³ Kazması Ferhad’a boş yere baş derdiydi, [oysa] Bisütun âşığın süratli/yakıcı ahına dayan[a]mazdı.

⁴ Eğer şehir rüzgârı bülbüle kılavuz olmasaydı, onun ahı gülün kulağına ulaşmazdı.

⁵ Azîz’in canına minnet! O şuh [sevgili], eziyet âdetini göğsümün sayfasında hemen deneşin.

39.

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
Müctes . - . - / . - . - / . - . - / . - . -

1. Tef-i dil ile yanar her nefesde pīrāhen
 Şehīd-i tīġ-ı maḥabbet götürmez 'ār [u] kefen
 Meger benüm gibi hecr âteşine yanmışsın
 Nedür bu [sū]ziş eyā murġ-ı hoş-nevā-yı çemen
3. Gönlülde sırr-ı ġam-ı yār êderdi güncāyiş
 Beni sen eyledün ey āh-ı sīne rūsivā sen
 Meşām-ı cāna erişmez şemīm-i nefḥa-i üns
 Nesīm-i şubh-ı kıyāmet meger açā revzen
5. Ḥarīf-i 'ıışk tarab-ḥāne-i şafā bilmez
 'Azīzī 'āşık isen ol muķīm-i beyt-i ḥazen

[Vāv]

40.

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün
Muzāri' - - . / - . . / . - . / - . .

1. Oldı yasaġ bezm-i mey-i nāba kū-be-kū
 Ḥāke döküldi cür'a gibi bāde sū-be-sū

39

S₁₁: 116^a.

1

Gömleġim her nefeste gönlün sıcaklığıyla yanar; [zira] aşkın kılıcıyla şehid olan utancı ve kefeni [beraberinde] götürmez.

2

Çimenliġin hoş sesli kuşu [būlbūl] bu içe işleyiş nedir acaba? Anlaşılan [sen de] benim gibi ayrılık ateşiyile yanmışsın.

3

Gönlümde sevgilinin gam sırrı yer edinmişti; [ancak] ey göġsümün ahı, sen beni rezil ettin, sen!

4

Kıyamet sabahının rüzgârı pencere açmadıkça can burnuna dostun nefesinin hoş kokusu erişmez.

5

Aşkın teklifsiz dostu, zevkin şenlik evi nedir bilmez. Azîzî, [sen de] âşık isen hüznün evinin sakini ol.

40

S₁₁: 109^a.

1

Mahalle mahalle saf şarap meclisine yasak oldu; şarap tortu gibi her tarafta topraġa döküldü.

- Mey hasretiyle bāde-perestān-ı meykede
Kuḥl eyler idi bulsa eger dūrdī-i sebū
3. Ey rind-i bāde-nūş edeb terkin eyleme
Mestūre oldu duḥter-i rez çekme hāy u hū
- Şād ètdi zāhidi ğam-ı erbāb-ı meykede
Gülsün ne çāre raġmumuza şimdilik ‘adū
5. Abdāl-ı dil ğubāra döşenmiş‘**Azīziyā**
Kılsun teyemmüm ile ki mümkün degül vüzū

[Hā’]

41.

Fe‘ilātūn fe‘ilātūn fe‘ilātūn fe‘ilūn

Remel - . - - / . - - / . - - / . - -

1. ‘Ālemün şabr ederüz renciş-i rîş-i ğamına
Zahm-ı dil eylesün minnet anuñ merhemine
- Olmasa ravza-i dil cūy-ı şafādan şād-āb
Çeşm-i ümmīd tutar dīde-i ter şebnemine
3. İztırāb eyleme ey murġ-ı dil-i āvāre
Pek tolaşduñ ise ġīsū-yı ḥam-ender-ḥamına

² Meyhanenin şaraba tapanları, içki hasretiyle [şarap] testisinin tortusunu bulsalar [gözlerine] sürme yaparlardı.

³ Ey ayyaş rind, edeple içmeyi terk etme! Üzümün kızı örtülü kadın oldu, gürültü ve şamatayı/şenlik ve eğlenceyi uzatma!

⁴ Meyhane müdavimlerinin gamı, zahidi mutlu etti. Kurtuluş yok, düşman kahrımıza/inadımıza şimdilik gülsün.

⁵ Ey Azîzî, gönül abdalı toza serilmiş/esrara döşenmiş. [Namazı] teyemmüm ile kılsın çünkü abdest almak/şarap içmek mümkün değil.

41 S₁₁: 109^a.

¹ Biz dünyanın gam yarasının ağrısına dayanırız; gönlün yarası da onun merhemine minnet etmesin.

² Gönlün cennet bahçesi safa ırmağından suya kanmasa/tazelenmese ümit gözü, çiy tanesine gözyaşını sunar.

³ Ey serseri gönül kuşu, [sevgilinin] kıvrım kıvrım saçlarına çok dolaştınsa acı çekme!

Tâc-ı Dārâyı vèrür rind-i ħarābāt-niṣṣîn
Sākīyā meykedenüñ köhne sıfāl-i Cemine

5. Neṣ'e-i bāde 'Azīzī ne 'aceb 'ālem olur
Naḳd-i hūṣī vère gör cām-ı Cemüñ ol demine

42.

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
Müctes . . . - / . . . - / . . . - / . . . -

1. Kitāb-ı ħüsni ħaṭ-ı ħūb eyledi tāze
Güzel yakışdı o mecmū' aya bu şīrāze
Metā'-ı 'işmeti yağmāya vèrdi bir nigehi
Tekellüf eylemesün yār bu 'işve vü nāze
3. Şikāyetüm katı çok dūd-ı āh-ı sīnemden
Tuyurdu sūz-ı dil[i] ġamze gibi ġammāze
'Adū şanur beni kim ħande-i şafā' ederüm
Ĥumār-ı ġamdan açarsam dehān-ı ħamyāze
5. Ne deñlü eylese dilber cefāyı memnūnuz
Kumāş-ı himmete olmaz 'Azīzī endāze

⁴ Ey saki, meyhanede oturan rind meyhanedeki Cemşid'in eskimiş testisi için Dara'nın tacını verir.

⁵ Azizi, şarap sarhoşluğunun verdiği keyif ne garip eğlence/haldir; Cemşid'in kadehi, o nefesine canlılık nakdi versin de gör.

42 S₁₁: 110^b.

¹ Güzel hat/ayva tüyleri, güzellik kitabını tazeledi. Bu şiraze o mecmuaya güzel yakıştı.

² Bir bakışı namus malını yağmaya verdi; [artık] sevgili, bu işve ve naz için gösteriş yapmasın/zahmet etmesin.

³ Göğsümün ah dumanından şikâyetim pek çok; [zira] gönlün ateşini, gamze gibi kovucuya duyurdu/sezdirdi.

⁴ Gam sarhoşluğundan esneyerek ağzımı açsam düşman benim safalı bir şekilde güldüğümü sanır.

⁵ Azizi, sevgili [az ya da çok] ne kadar eziyet etse de hoşnutuz; [zira] himmet kumaşına hesap/ölçü olmaz.

[Yā']

43.

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fa'ilün

Müctes . . . / . . . / . . . / . . .

1. Vêrür dehānı dem-i rūḥ-baḥş-ı 'İsāyı
Mesîḥden lebi görmiş kitāb-ı iḥyāyı
Hemîşe gamzesi bîmār u çeşmi mestāne
Bıraḫdılar katı gözden bu cān-ı şeydāyı
3. Qaleṃ-rev-i şeh-i 'ıṣṣ oldu bir dem āsūde
Meger ki ḥ'ābdadur ol nigāḥ-ı yaḡmāyî
Alursa dāmenüḡ ey dil hezār dest-i sitem
Dürüst kırtara gör dāmen-i şikîbāyı
5. Nesîm-i faẓl-ı İlāhî eser bugün yarın
Küşād etme 'Azîzî dehān-ı şekvāyı

44.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . . . / - . . . / - . . . / - . .

1. Vādî-i 'ıṣṣuḡ 'aceb şürîdedür bülbülleri
Dā'imā şād[î] eder şolmaz o deştüḡ gülleri

43

S₁₁: 108^a.

1

Ağzı, İsa'nın ruh bahşeden nefesini verir; dudağı, diriltme/canlandırma kitabını Mesih'ten öğrenmiş.

2

Daima baygın [olan] gamzesi ve sarhoş gözü, bu tutkun canı gözden çok düşürdüler/çıkdılar.

3

Aşk padişahının ülkesi bir anlık sakinleşti; anlaşılan o yağmacı bakışı uykudadır.

4

Ey gönül! Binlerce sitem eli, eteğine yapışırsa [sen] sabır eteğini sağ salım kurtarmaya bak.

5

Allah'ın inayetinin rüzgârı çok yakında eser, [yeter ki sen] şikâyet için ağzını açma.

44

S₁₁: 109^b.

1

Aşk vadisinin bülbülleri nasıl da tutkundur; [zira] o sahranın gülleri [hiç] solmaz, her zaman gönlü açar/ferahlık verir.

- Nükhet-i gîsûsı reşk-i cennet êtdi ‘âlemi
Bâğ-ı ‘ışkuñ böyle hoş-bû ter-be-ter sünbülleri
3. Nefha-i cân-bağş vèrdi feyz-i enfâs-ı Mesîh
Câvidânî ‘ömr imiş meh-rûlaruñ kâkülleri
- Eş-şalâ erbâb-ı gam meydân-ı ‘ışk-ı pâkdür
Bî-ğumâr-ı vaşl-ı sâkîdûr bu bezmüñ mülleri
5. Görmez olduk bir geçer bâğ-ı hakîkat seyrine
Ey ‘Azîzî yok gibi ‘ışk-ı mecâzî pülleri

45.

Mef‘ûlû mefâ‘ilü mefâ‘ilü fe‘ûlün
Hezec - - . / . - - . / . - - . / . - -

1. Almaz ele dil minnet ile cām-ı şafâyı
Bî-minnet içer cür‘a-i şahbâ-yı fenâyı
- Meydân-ı maḥabbetde gönül terk-i ser ister
Al başuña çal tâcuñı ey şeyḥ-i mürâyî
3. ‘Aqluñ var ise bezme gel ey zâhid-i sâlûs
Bir cāma değış eldeki tesbîḥ-i riyâyı
- Ey muṭrib-i hoş-lehce güzel zenzeme êtdüñ
Bir pâre meded dinleyelüm nağme-i nâyı

² Senin aşk bahçenin taptaze sümbülleri öyle hoş kokulu ki saçlarının kokusuyla dünya, cenneti kışkandırdı.

³ Mesîh’in nefesinin bereketi, [âşığa] diriltten bir esinti verdi; ay yüzlülerin kâkülleri ebedî ömür imiş.

⁴ Gam sahipleri, işte meydan! Saf aşkın meydanıdır. Bu meclisin şarapları ile sakiye kavuşma baş ağrısızdır.

⁵ Ey Azîzî! Mecazî aşkın köprüleri yok gibi, hakikat bahçesinin seyri için geçen birini görmez olduk.

45 S₁₁: 111^b.

¹ Gönül, safa veren içki kadehini eline almaz; fena şarabının tortusunu minnet duymaksızın iç.

² Ey ikiyüzlü şeyh, tacını al başına çal! [Zira] gönül, aşk meydanında baştan geçmek ister.

³ Ey riyakâr zahid, aklın varsa işret meclisine gel; elindeki ikiyüzlülük tespini bir kadehe değış.

⁴ Ey güzel ve ahenkli çalıp söyleyen, güzel şarkı söyledin; yardım et/izin ver biraz da neyin nağmesini dinleyelim.

5. Çekmiş gece rez duhterini meclis-i meyde
Hîç var mı ‘Azîzî gibi bir rind-i fedâyî

46.

Mef'ûlû fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Muzâri' - - . / - . . . / . - . . / - . -

1. Aldı o gamzeler dil-i endüh-pîşeyi
Cellâd-ı meste vërdüm o mecrûh şîşeyi
Pinhân olurdı derd-i dil ammâ ki neyleyem
Eşk-i gam-ı dem-â dem ü âh-ı hemîşeyi
3. Olmaz çü Bî-sütûn-ı gam-ı ‘ışka kârger
Ferhâd derd-i ser yine eylerdi tîşeyi
Berg-i vücûd âteş-i âha döger mi hîç
Kemter şerâresi çü yaçar niçe bîşeyi
5. Döndi ‘Azîzî za‘ fla mûya ten-i nizâr
Ol yâr nice bilsün o nâ-çîz rîşeyi

⁵ Azîzî gibi gece içki meclisinde [üzümün kızını/ kucaklamış/çekip çıkarmış] şarap içen başka fedai bir rind var mı hiç?

46 S11: 113^a.

¹ O gamzeler, gamı huy edinmiş gönlü aldı; o kırık/yaralanmış sırçayı/gönlü sarhoş cellada verdim.

² Gönlün derdi gizlenirdi amma ki her an [akıttığım] gam gözyaşını ve daima [ettiğim] ahı ne yapacağım?

³ Aşk gamının Bisütun’una tesir etmediği için Ferhad, kazmayı yine başının derdi eylerdi.

⁴ Ufacık bir kıvılcımı nice ormanı yakarken yaprağa dönmüş beden, ah ateşine hiç dayanır mı?

⁵ Azîzî, güçsüz beden zayıflıkla kıla döndü; o sevgili, o değersiz püskülü nasıl fark etsin/tanısın?

47.

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün
Hezec - - . / . - - . / . - - . / . - -

1. Alduñ yine ey gonca-i ter yanuğa ħārı
 Gūş eyle hemān bāğda feryād-ı hezārı
 Minnet edelüm mirvaħa-cünbān-ı şabāya
 Şāyed getirir būy-ı hoş-ıturra-i yārı
3. Bir dād-ı Ĥudādur güzelüm ħüsn ü melāħat
 Ammā ki Ĥudā-dād ola hem naķş ü nigārı
 Biz yok dēmezüz lāzıme-i şīve-i ħüsne
 Bīhūde eder diñleme dil nāle vü zārı
5. Peyğām-ı nevāziş leb-i dilberde yoğ ammā
 Düşnām ile yād etse 'Azīzī hele bārī

47

S₁₁: 115^b.

- 1 Ey taze gonca, yanına yine dikenini aldın; artık hemen bahçedeki bülbulün inleyişini dinle.
- 2 Saba rüzgârının yelpaze sallamasına minnet edelim; ola ki sevgilinin güzel saçının kokusunu getirir.
 [Vezni kusurlu.]
- 3 Güzelim! Güzellik ve şirinlik Allah vergisidir; ancak onun süsü de Allah'ın ihsanı olsun.
- 4 Güzellikten doğan nazın gerekliliğini inkâr etmeyiz. Gönül, inlemeyi ve feryadı fuzuli yapar, kulak asma!
- 5 Azîzî, sevgilinin dudaklarında gönül alma/iltifat etme haberi yok; artık hiç olmazsa sövüp sayarak ansa.

[MESNEVİYYÂT]

1.

Fā'ilātün mefā'ilün fe 'ilün

Ḥafīf - . - - / . - - / . - -

1. Ḥān-ı a' zām yegāne-i 'ālem
Zāt-ı pāki şecā' at içre 'ālem
Dürr-i şehvār-ı dürc cāh u celāl
Dürri-i burc-ı devlet ü iqbāl
3. Pādişāh-ı Mücāhid ü Gāzī
Gevher-i efser-i ser-efrāzī

2.

Fā'ilātün mefā'ilün fe 'ilün

Ḥafīf - . - - / . - - / . - -

1. Gülşen-i dehr içre şād olsun
Bāğ-ı 'ālemde ber-murād olsun
Saltanat tahtı üzre ède karar
Turduğınca bu kubbe-i devvār
3. Budur ümmīd her zamān ki eser
Şāne-i tuğı ola bād-ı zafer

¹ İÜ₆: 2^b, S₂: 2^b.

li-Münş'ihi

¹ En büyük hükümdar, alemin biriciği! Temiz zatı, yiğitlikte bayrak/sembol!

² Yücelik mevki ve makamı, padişaha layık iri inci kutusu, talih ve saadet burcunun parlak yıldızı!

³ Yücelik tacının incisi Gazi ve Mücahid Padişah!

² İÜ₆: 3^a, S₂: 3^a.

li-Münş'ihi

¹ Dünya bahçesinde muradına ermiş olsun, ebedî gülbahçe içinde şen olsun!

² Bu devreden gök kubbe var oldukça [o] saltanat tahtı üzerinde sakin olsun.

2^b Turduğınca: Döndüğince İÜ₆ / devvār: rüzgār İÜ₆.

³ Ümit budur ki her zaman esen zafer rüzgârı, tuğu [nu]n tarağı olsun.

3.

Fā'ilātün mefā'ilün fe 'ilün

Hafîf - . - - / . - - / . - -

1. Salṭanat tahtı üzre ède qarār
Ṭurduğınca bu ḳubbe-i devvār
‘Avn-i Hāḳ yār u yāveri olsun
Peyk-i iḳbāl rehberi olsun
3. Hükmine rām olup benī ādem
Tābi‘-i emri ola hep ‘ālem

4.

Fā'ilātün mefā'ilün fe 'ilün

Hafîf - . - - / . - - / . - -

1. Ey şafā-bahş-ı hātır-ı her-kes
Ḳaṭre-i ebr-i faẓl ‘āleme bes
Hāḳ mihmān-ı da‘vet-i ‘āmuḡ
İns ü cin rīze-çîn-i in‘āmuḡ
3. Dergehüḡ maḳsim-i ‘ināyetdür
Menba‘ u’l-mā’i faẓl u raḥmetdür

³ A₁: 83^a, AE₂: 124^b, İÜ₁: 397^b.

Mesnevî: A₁, AE₂,

¹ Bu devreden gök kubbe var oldukça [o] saltanat tahtı üzerinde sakin olsun.
^{1b} ḳubbe: günbed A₁, İÜ₁.

² Allah’ın yardımı, yar ve yardımcısı olsun. Saadet ulağı rehberi olsun.

³ Ademoğulları hükümüne boyun eğip bütün alem emrine uysun.

⁴ İÜ: 388^a, S₇: 308^b.

İi-Münşî’ihi

¹ Ey herkesin gönlüne şenlik bahşeden! Rahmet bulutundan [boşanan] damla, aleme yeter.

^{1b} Ḳaṭre-i ebr-i faẓl: Ḳaṭre-i faẓl-ı ebr S₇.

² İnsanlar ve cinler, senin nimetlerinin kııntısını toplayan; halk, herkese mahsus olan davetinin misafiri!

³ Senin dergâhın lütfun dağıtıldığı yerdir, rahmet ve bereket suyunun kaynağıdır.

5.

Fā'ilātün mefā'ilün fe 'ilün

Hafîf - . - - / . - - / . - -

1. Be-ser ü çeşm neyse hük-m-i kazā
Vermişemdür kemāl-i hüsn rızā

Ger ederseñ havāle tîr-i sitem
Tutaram sîne ism-i pâke kasem
3. Tarafuñdan yağarsa başuma taş
Çekmezem zîr-i pây-ı hırkaya baş

6.

Fā'ilātün mefā'ilün fe 'ilün

Hafîf - . - - / . - - / . - -

1. Hîdmetün farzdur bu cān u dile
Esb-i çübîne binmedük mi bile
2. Eyleyüp ittihād meşrebde
Kān yalaşduk senünle mektebde

⁵ İÜ: 392^b, S₇: 313^b.

li-Münşî'îhi

- ¹ Hüküm neyse başgöz üstüne, güzellikle razı olmuşumdur.
- ² Eğer sitem oklarına ısmarlarsan mübarek isme yemin [olsun ki] göğsümü tutarım.
- ³ Senin tarafından başıma taş yağarsa başımı hırkanın ucunun altına çekmem.
3: -S₇.

⁶ İÜ: 393^a, S₇: 314^a.

li-Münşî'îhi

- ¹ Bu can ve gönle senin hizmetin farzdır. Birlikte tahtadan yapma atına binmedik mi?
1^a binmedük mi: binmedük S₇.
- ² Seninle gidişte/meşrepte birleşip okulda kan yalaştık.

7.

Fā'ilātün mefā'ilün fe 'ilün

Hafîf - . - - / . - - / . - -

1. Ğam degül çün vişâledür nazaruñ
Devlet olsun hemân muntazaruñ

Olur âhir bu miḥnet-i eyyâm
Kaḡı [gün] gördüñ olmadı aḡşam
3. Ğam u şādī cihānda tev'emdür
Şādī elbette peyrev-i ğamdur

8.

Fā'ilātün mefā'ilün fe 'ilün

Hafîf - . - - / . - - / . - -

1. Sen-de bildüñ-mi ḥaddüñi ey dil
Mey-i ğafletle mest-i lâ-ya' kıl

Nicesin hoş-mısın şafāda mısın
Yohsa endüh ile cefāda mısın
3. Ola ma' zür kendü nîk ü bedüñ
Ëtme feryād cümle kesb-i yedüñ

⁷ İÜ: 402^b, S₇: 322^a.

li-Münşi'ihî

¹ İltifatının kavuşmaya olması dert değil. Ümit ile beklediğin devlet hemen olsun.

² Akşam olmamış hangi gün gördün? [Elbet] bu günlerin sıkıntısı [da] son bulur.

³ Keder ve mutluluk dünyada ikizdir/eştir. Elbette mutluluk gama uyar.

⁸ İÜ: 405^b, S₇: 324^b.

li-Münşi'ihî

¹ Ey gaflet şarabıyla sarhoş gönül! Sen de haddini bildin mi?

² Nasılsın, hoş musun, sefada mısın; yoksa keder ve sıkıntıda mısın?

2^b endüh ile: endühla S₇.

³ Kendi iyi ve kötün özürülü olsa [da] hepsi elinle kazandıkların [boşa] feryat etme!

9.

Fā'ilātün mefā'ilün fe 'ilün

Hafif - . - - / . - - / . - -

1. 'Avn-i Hâk yâr u yâverün olsun
Peyk-i ikbâl rehberün olsun
Furşat ayrılmasun cenâbından
Feth ü nuşret dahı rikâbından
3. Budur ümîd ki her zamân eser
Şâne-i tûğun ola bād-ı zafer

10.

Fā'ilātün mefā'ilün fe 'ilün

Hafif - . - - / . - - / . - -

1. Gerçi bir müddet oldı mahzûnsın
Sîne mecrûh u dîde pür-hûnsın
Umaram kim yakîn ola şādî
Rûzgârın bilindi mu' tādî
3. Âhırinde gamun neşâtı olur
İnkıbâzun hem inbisâtı olur

⁹ İÜ: 406^a, S₇: 325^a.

li-Münş'ihi

¹ Allah'ın yardımı, yar ve yardımcın olsun; saadet ulağı rehberin olsun.

² Fırsat yanından, fetih ve zafer de katından ayrılmasın.

³ Ümit budur ki her zaman esen zafer rûzgârı, tuğunun tarağı olsun.

3^a ki her zamân: her zamân ki İÜ.

¹⁰ İÜ: 407^b, S₇: 326^a.

li-Münş'ihi

¹ Her ne kadar bir zamandır mahzun, göğsü yaralı ve gözü kanla dolu olsan da

² Mutluluğun yakın olmasını umarım, çünkü devrin alışkanlığı bilindi?

³ Gamın sonunda sevinci olduğu gibi daralmanın sonunda da genişleme/ferahlama olur.

[KİTA‘ÂT]

[TÂRİH]

1.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Hāmdü li-llāh Hāzret-i Sultān-ı Ğāzī Hān Murād
Zīr-i fermānında olsun şark-ı ‘ālem ğarb ile

Dest-bürd-i himmet-i şāhib-kırānī gösterüp
Mülk-i Bağdād-ı behişt-ābādı aldı ħarb ile
3. Sürhserler bulmadı çün tīg-i ħahrından emān
Hātif-i ğaybī dēdi tārīh-i fethin *ħarb ile*

2.

Mef‘ülü fā‘ilātün mef‘ülü fā‘ilātün

Muzāri‘ - - . / - . - - / - - . / - . - -

1. Şadr-ı bülend-himmet Pāşā-yı Muştafā-nām
Ān maşdar-ı mekārīm ān mazhar-ı ‘avāţif

Efgend tarh-ı ĩn ħayr [ān] dāmet es-sa‘āde
Li-llāhi derrühü goft ez-rüy şıdk-ı ‘ārif

¹ İÜ₆: 2^a, MK: 41^a, NB₂: 40^b, S₂: 2^a.

¹ Allah’a hamd olsun! Dünyanın doğusu ile batısı Gazi Sultan Murad Han Hazretleri’nin olsun!

² [O ki] kutlu ve yenilmez hükümdarlığımın yardımı ile galibiyet gösterip cennet gibi mamur Bağdat şehrini savaş ile aldı.

³ Kızılbaşlar kahır kılıcından merhamet görmedi. Gayba ait seslenici “kudret ile” fethin tarihini söyledi.

ħarb ile: [ض=800 + ر=200 + ب=2 + ل=1 + ع=10 + ل=30 + ه=5]= 1048/1638 M.

² MK: 56^b, NB₂: 56^b.

Naẓm: NB₂.

¹ Mustafa isimli Paşa, yüce gönüllü, gayretli sadrazam! O, cömertliğin kaynağı, o, ihsanların tecelli ettiği kimse!

² O, bu hayrın temelini attı, saadeti dâim olsun. Bu doğru iddiayı duyan ârif “Onun iyilikleri Allah vergisidir.” dedi.

3. Her şubh-dem sezed ger h^vānend der-revāheş
İşrākīyān meṭālī‘ meşşā’iyān mevākıf
Porsīdem ez-‘**Azīzī**‘ ām-ı hıtām-ı in hayr
Mī goft behr-i tāriḥ *rahmet be-rūh-ı vākıf*

3.

Fā‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün
Hafif - . - - / . - . - / . . -

1. ‘ Abd-i ‘ āşī ‘ Azīz-i miskīnün
Eşk-i çeşmiyle geldi şehre bu şu
Nice şu āb-ı kevşer ayağıdır
Pāk ü bārid <ü> lezīz ü ‘ anber-bū
3. Şehir içi çeşmeler ki zeyn oldı
Halkı sīr-āb eyledi her sū
Umaram rūh-ı vākıfı éde yād
Nüş édüp eyleyenler anda vuzū
05. Hātif-i kudsī dēdi tāriḥin
Bād rahmet be-rūh-ı vākıf ū

³ Her sabah vakti İşrakilerin doğuş yerleri, akşamında Aristocuların durak yerleri/mevkileri [olarak] okunursa/çağrılrsa uygundur.

⁴ Azizi’den bu hayrın bitiş yılını sordum. [O], tarih için “Vakfedenin ruhuna rahmet!” diyordu.

rahmet be-rūh-ı vākıf: [ر=200 + ح=8 + م=40 + ت=400 + ب=2 + ر=200 + و=6 + ح=8 + و=6 + ل=1 + ق=100 + ف=80]= H. 1051/M. 1641/42

³ İÜ₁₁: 161^a.

¹ Bu su, isyankâr kul, aciz Aziz’in gözyaşları ile şehre geldi.

² Bunca anber kokulu ve leziz, soğuk ve saf [olan bu] su Kevser suyunun koludur.

³ Süslenen şehir içi çeşmeleri, her tarafta halkı suya kandırdı. Şehir içi çeşmeler ile her tarafta halk suya kandı?

⁴ Dilerim ki [bu suyu] içip onda abdest alanlar vakfedenin ruhunu ansınlar.

⁴ Gaipen haber veren melek tarihini dedi: “Onu vakfedenin ruhuna rahmet olsun!”
Bād rahmet be-rūh-ı vākıf-ı ū: [ب=2 + ل=1 + د=4 + ر=200 + ح=8 + م=40 + ت=400 + ب=2 + ر=200 + و=6 + ح=8 + و=6 + ل=1 + ق=100 + ف=80 + ل=1 + و=6]= H. 1065/M. 1654/55

[KİT'Â]

1.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Hâzret-i Hâkdan temennâ eylerem eksilmesün
Âteş-i âh-ı peşîmân ile dâyim sūz-ı dil
Katre-i hūn-âbe-i eşk-i nedâmet diğmesün
Sübha-i mercân gibi olsun müselsel muttaşıl

2.

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Remel . . - - / . . - - / . . - - / . . -

1. Dildeki şıdk [u] 'azîmet saña mestûr degül
Hâzret-i 'izzetüñe sırr-ı zamîrüm ma' lûm
Tevbe-i şâdıkamı va' d-ı Kerîmüñ üzre
Eyleme hüsn-i kabûlûñden İlâhî maḥrûm

¹ İÜ₆: 50^a, MK₁: 42^a, N: 53^a, S₄: 97^b, S₁₃: 69^b.

Kıṭ'a

¹ Hazreti Hak'tan pişmanlık ahının ateşi ile gönlün ızdırabının eksilmemesini daima dilerim.

^{1b} dâyim: dâ'im N, S₄.

² Pişmanlık gözyaşının kanlı damlası [hiç] kesilmesin; mercan tespih tanesi gibi aralıksız, birbiri ardınca sıralansın.

² İÜ₆: 50^a, MK₁: 42^a, N: 53^a, S₄: 97^b, S₁₃: 69^b.

Kıṭ'a

¹ Yüce huzurunda gönlümün sırları malum, gönüldeki doğruluk/ihlâs ve sebat senden gizlenmiş değil.

² Ey Rabbim! Samimi tövbemi Kerim olan vaadin üzerine iyi karşılamandan esirgeme.

3.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Merhabā ey şehsüvār-ı 'arşa-i İslām ü dīn
Merhabā ey enbiyā-sālārı hātmü'l-mürselīn
2. Aṭlas-ı zer-tār çeşmüm eyledi ferş-i kadem
Ḥayr-i maḳdem ey vücūdı *rahmeten li'l-'ālemīn*

3

M: 20^a, S: 29^a, S7: 136^a.

li-Münşi'ihî

1

Merhaba, ey İslām dīni arsasının usta binicisi! Merhaba, ey Peygamberlerin sonuncusu!

1^b enbiyā-sālārı: enbiyā-sālār S7.

2

Ey varlığı âlemlere rahmet olan gelişi mübarek [olan Hz. Muhammed]! Gözüm altın sırmalı atlası ayağın altına döşeme eyledi.

1^b vücūdı: vücūd S7.

[RUBĀ'İYYĀT]

1.

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilün fā'
Aḥreb - - . / . - - . / . - - - / -

1. Çokdur keremün ' afv-i günāh èt yā Rab
Bî-çārelere fazlı penāh èt yā Rab
Bağma yüzümüz karasına lütf eyle
Bu şeybe-i İslāma nigāh èt yā Rab

2.

Mef'ülü mefā'ilün mefā'ilün fā'
Aḥreb - - . / . - - . / . - - - / -

1. Allāh dèrüz yüz urmazuz her bāba
Dil nālîşi Rabbedür degül erbāba
Biz dest-i recāyî ètmişüzdür muḥkem
Zeyl-i kerem-i müsebbibü'l-esbāba

¹ İÜ₇: 50^a, MK₁: 42^a, N: 53^a, S₄: 97^b, S₁₃: 69^b.

Rubā'î

¹ Ey Rabbim! Senin keremin çoktur, benim günahlarımı affet. Ey Rabbim! Çaresizlere ihsanını sığınak et.

² Ey Rabbim! Yüzümün karasına bakma, lütfeyle [de] bu İslām için saçımın, sakalımın ağarmasına bak.

2^a yüzümüz: yüzüm N.

² İÜ₇: 50^a, S₄: 97^b.

Rubā'î

¹ [Yalnızca] Allah deriz, her kapıya yüz sürmeyiz; gönlün inleyişi Rabb'edir, erbaba değil.

² Biz, bütün sebepleri var eden Allah'ın kerem eteğine, dua/istek elini sağlamlaştırmışızdır.

[MÜFREDÂT]

1.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Mübtelâ-yı derd-i 'ışkuñ âhdur eglencesi
Eylese 'azm-i 'adem hem-râhdur eglencesi

2.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Pertev-i mihr-i ruhuñ tâb-ı derûnum artırur
Fikr-i gîsû-yı girih-gîrûñ cünûnum artırur

3.

Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün

Hafîf - . - - / . - . - / . . -

1. İmdi olsun hemân cevâd-ı kalem
Bu revîş üzre cîlve-sâz-ı raqam

4.

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Remel . . - - / . . - - / . . - - / . . -

1. Mihr-i ikbâl-ı Vezîr oldı giriftâr-ı kûsûf
Yüzi ağı ola zühûr êtdi hele hükûm-i husûf

1

S₁₁: 118^b.

Müfred

1

Aşkının derdine müptela olmuşun eğlencesi, ahtır. Hiçliğe/ölüme niyetlense eğlencesi [ona] yoldaş olur.

2

S₁₁: 118^b.

Müfred

1

Güneş gibi yanağının ışığı gönlümün hararetini/ızdırabını artırır. Dügümlenmiş saçının düşüncesi deliliğimi artırır.

3

A₁: 2^a, İÜ₆: 3^a, S₂: 3^a, S₄: 73^a.

Nazm: A₁.

1

Kalemin ikramı, bu yürüyüş/tarz üzere hızlı yürüyüşü şimdi hemen olsun.

4

A: 54^b, A₁: 64^a, İÜ: 371^{a2}, NB₁: 305^a.

1

Vezir'in ikbal güneşi, tutulmaya yakalandı. Sağ olsun, artık/nihayet ay tutulmasının tesiri ortaya çıktı.

5.

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün
Hezec . - - - / . - - - / . - - - / . - - -

1. O naḥl-i bāğ-ı ḥüsnün kâmeti pest êtdi Tûbâyı
Şikest êtdi lebi bâzâr-ı i' câz-ı Mesîḥâyı

6.

Fā'ilātün mefā'ilün fa'lün
Ḥafif - . - - / . - - - / - -

1. Ğam çekilmez bu demde bir demdür
İntizâr-ı feraḥ hoş ' âlemdür

5

S₇: 16^b.

1

O güzellik bahçenin fıdan [gibi] boyu, Tuba'yı alçak etti; dudağı Mesih'in mucize pazarını kırdı/kesata uğrattı.

6

S₇: 279^a.

1

Bu, zamanda gam çekilmeyen bir zamandır. Sevincin beklendiği hoş bir alemdir.

AÇIKLAMALAR

1. âzādī berātı (K. 3/51): Lügat anlamı ‘hürriyet, şükür’ olarak geçen Farsça *âzādī* kelimesi, Osmanlı’da *âzâdlık* şeklinde ‘azledilen ve ekseriyetle Mısır’a gönderilen Darüssaâde ağalarına yaşamalarını temin için verilen maaş’ için kullanılmış bir tabir olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁴

Âzādī berātı kelime grubunu ise *âzâd-nâme/ıtık-nâme* kelimesinin karşılayacağını düşünerek ‘azat edilen kölelere verilen belge’ olarak anlamlandırmak mümkün olmaktadır.

Bendeye âzâdlık maṭlûb iken ey şâh-ı hüsni

Oldılar âzâd olanlar bende-i fermân saḡa (Seḡabî: *Dîvân*: G. 5/3)

“Ey güzellik padişahı! Kul için hür olmak arzu edilen iken sana emir kulu olanlar hür oldular.”

Beste-pâ ol ki debistân-ı maḡabbetdür bu

Yokdur ey tıfl-ı dil âzādî-i âzîne-i ‘ışk (Neḡatî: *Dîvân*: G. 66/3)

“Ey gönül çocuğu, ayağı bağlı ol; çünkü bu muhabbet mektebidir. Aşkın cuma günü hürriyeti yoktur.”

Raḡm edüp tā ki şeyb-i İslāma

Versen destüme ‘ıtıknâme (Kara Çelebi-zāde ‘ Abdü’l-‘ azîz: *Gülşen-i Niyâz*: M. 1396)

“İslam için saçın sakalın ağarmasına merhamet edip yeter ki elime serbest bırakıldığıma dair kâğıdı versen.”

2. baḡam (K. 1/ 30): Hindistan ve Doğu Afrika bölgesinde yetişen, öz suyu kırmızı kan renginde, reçinesinin ciltte meydana gelen yara, kesik, yanıklarda, akan kanın durdurulmasında, çibanları kurutmada etkili olduğu büyük bir ağaçtır. Kalem ve kalemlik imalinde, kırmızı boya elde etmede kullanılır.²⁵⁵ Boya ağacı da denilen²⁵⁶ bu ağacın divan

²⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*: 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 161.

²⁵⁵ Üzeyir Aslan, Hakan Taş ve Ömer Zülfe: *Osmanlı Edebiyatının 300’ü*: OTTO Yayınları, Ankara 2018, s. 115.

²⁵⁶ Mütercim ‘ Âşım Efendi: *Burhân-ı Kâfî*: Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk, Derya Örs: *Burhân-ı Katı*: Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2009, s. 62.

şiiirinde de kullanımı ağırlıklı bu yönüyledir. Bunun dışında şiiirlerde tütsü ve sahip olduğu esnek yapısı ile ok gezi yapımında, utançtan yüzün kızarmasının *baķam* ile benzerlik kurulması ve ‘bakayım’ anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanımı ile örnekler görölmektedir.²⁵⁷

Tutalım olmuş anın daği edāsi rengīn

Reng-i yāķūta berāber mi olur reng-i baķam (Nefī: *Dīvān*: K. 51/49)

“Farzedelim onun üslubu da renkli, sanatlı olmuş; (ancak) yakut taşının vasfı ile bakam ağacının vasfı (hiç) bir olur mu?”

Hasret-ile ki la‘l-i yāre baķam

*Yaşum olur o demde reng-i baķam*²⁵⁸ (Edirneli Nazmī: *Dīvān*: G. 4618/1)

“Hasret ile sevgilinin lal gibi kırmızı dudaklarına bakınca o anda gözyaşım bakam renginde olur.”

3. beyāza çık- (K. 1/24): Yaygın anlamıyla ‘müsvedde olarak yazılmış yazının temize çekilmesi’ olarak *beyaza çekmek/beyaza çıkmak* şeklinde kullanılan deyim, divan şairlerince ‘bir meselenin, iddianın veya müşkülün çözülmesi’, ‘açığa çıkma, ortaya çıkma’ ve ‘aklanma’ anlamlarında kullanılmıştır.²⁵⁹

Beyāza çıkmadı harf-i şeb-i ümīdüm hīç

*Ben aķterümle ğalať-gerd seyr-i Keşmīrüm*²⁶⁰ (Güftī: *Dīvān*: K. 8/51)

“Ümit gecemin harf-i asla temize çıkmadı. Ben hatalı devreden/dönen yıldızım la Keşmir’in seyrindeyim.”

Ķudret yedi beyāza çıkarmaĝa ĥüsnüñi

Yūsuf cemālin eylemiş evvel müsevvede (Sürūrī-i Müderris: *Mecma‘u’n-Nezā‘ir*: G. 4666/2)

“Kudret eli, senin güzelliğini ortaya çıkarmak için ilk olarak Yusuf’un güzelliğini müsvedde eylemiş.”

²⁵⁷ Ahmet Atillā Şentürk: *Osmanlı Şiir Kılavuzu*: 2 Bab-Çüsteri, OSEDAM, İstanbul 2017, s. 47-48.

²⁵⁸ Divanda *baķkam* şeklinde geçen kelime, vezin gereği *baķam* olarak yazılmıştır.

²⁵⁹ Ahmet Atillā Şentürk: *Osmanlı Şiir Kılavuzu*: 2 Bab-Çüsteri, s. 212-214.

²⁶⁰ Divanda *ümīd* şeklinde geçen kelime, vezin geređi *ümīd* olarak, ikinci mısradaki *ĝalať-gerd-i seyr-i Keşmīrüm* tamlaması ise anlam geređi *ĝalať-gerd seyr-i Keşmīrüm* olarak yazılmıştır.

Velî bilmez ki şundi ruķ'a her bir gonca kendinden

Gül-i āluñ dañı çıķdı beyāza sırr-ı mestûrî (‘Ālî: *Cāmi‘u’l-Buñûr*: M. 2662)

“Kırmızı gülün de kapalı/saklı sırrı açığa çıktı; ancak her bir goncanın kendisinden arzuhal/yaprak sunduğunu bilmez.”

5. cebr (K. 3/2): Sözlükte ‘zor, kahır ve şiddetle muamele etmek, zabt edip kendi iradesine bırakmak, kırığı bütünlemek, kırık kemiği sarmak ve hendese ilmi’ olarak geçen *cebr*²⁶¹, kelimesi aynı zamanda Klasik Türk şiirinde ise kırıkları hareket ettirecek şekilde sabitleme ve kırık olan bölgeye bağlanan tahta olarak²⁶² Cebr tedavisinde, kırıkları tedavi etmede kırık olan bölgeye bağ tahta parçası vb. yanı sıra bitkilerden harmanlanmış merhemlerin de sürülerek kırıkları onarmada kullanılan bir tıp terimi olarak da kullanıldığı görülür.

Vaktidür lutfunla cebr etsen şikeste hâşırur

Çünkü kılmaz senden özge kimsene anı dürüst (Kāsımî: *Pervâne Bey Mecnû‘ası*: G. 883/3)

“Kırılmış gönlümü lütfunla sarmanın vaktidir; çünkü senden başka hiç kimse onu sağlamlaştıramaz.”

6. cedvel çek-/hall (K1-IV/6): El yazması kitaplarda ve levhalarda yazılı, minyatürlü yahut tezhipli bölümü ayırmak üzere tirlinlerle müzehhipler yahut cedvelkeşler tarafından çizgi çekmeye denir. Altınla çekildiği gibi gümüş yahut kırmızı ve başka renkli cedvel de kullanılmıştır. *Cedvel çekmek* deyiminin geçtiği kimi beyitlerde aynı zamanda *hall* kelimesinin de geçtiği görülmektedir.

Hall ider çinî tabāķda varak-ı mähî felek

Çekmege Şevkîñ eş‘ârına sîmîn cedvel (Şevķî: *Dîvân*: G. 100/7)

“Felek, Şevķî’nin şiirlerine gümüşten cetvel çekmek için ay varağını çini tabakta ezer.”

7. çübîn (M. 6/1): Farsça olan kelimenin ilk anlamı ‘ağaçtan yapılan her şey’dir. Bunun yanı sıra Burhân-ı Kat‘ı’da ve Ferheng-i Ziyâ’da geçtiği üzere ‘yeni gelinlerin başlarına duvak yaptıkları al ve ala, kervanek isminde kervan kuşu, bazılarınca ağaçkakan

²⁶¹ William James Redhouse el-İngilizî: *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 176.

²⁶² Ozan Yılmaz: “Klasik Türk Şiirinde Bir Tıp Terimi Olarak “Cebr””; *Journal of Turkish Studies [Festschrift in Honor of Cem Dilçin]*: Vol 33-2 2009, s. 371-383.

ve zayıf, uzun boylu olduğundan Hüzmüz'ün seraskeri Behram'ın lakabı' şeklinde anlamları da bulunmaktadır. Kelime, aynı zamanda *tabuttan* kinayedir.

Ata ana karındaş kayan ketti fikr kıl

Tört ayağlıg çübîn at bir kün senge yeter a (Ahmed Yesevî: Hikmetler: 15)

“Baba, anne, kardeş nereye gitti, düşün! Dört ayaklı tahtadan at/tabut sana da yeter ah!”

Bunların yanı sıra *çübîn*in ‘Azîzî’nin beytinde de geçtiği üzere çocukların iki ayağının arasına koyarak at gibi bindikleri ağaç parçası, sopa ve diğer eldeki kısa değnekleri de kamçı olarak kabul edip at kabul edilen uzun değneklere vurarak koştukları çocuklar arasında var olan bir oyun aracı olduğu da görülür.²⁶³ Ferheng-i Ziyâ’da Selîm adlı şaire ait olan beyit örneği ‘Azîzî’nin beyti ile anlam paralelliğinde olduğu için bu örneği de alıyoruz.

Be-keştî mî-şodem her sū şitābān

Süvār-ı esb-i çübîn hem-çü tıflān

“Ağaçtan ata binmiş çocuklar gibi gemi vasıtasıyla her tarafa süratle varıyordum.”

Seyyid Vehbî [ö. 1736]’nin Sultan Ahmed [ö. 1736] dönemi şairlerinin inşa ve şiirlerinin vasıflarını anlattığı kasîdesinde şair kalemini tahtadan ata, onunla kaleme aldığı şiirleri ise çocuk oyuncağına benzetmiştir:

Biraz oğlan uşak bâzî-i tıflān eylemiş nazmı

Ėdüp çübîn semend-i hāme ile ‘arz-ı cevlanî (Seyyid Vehbî: *Dīvān*: K. 2/93)

“Oğlan çocuğu, tahta kalem atı ile hareket edip nazmı bir parça çocuk oyuncağı eylemiş.”

8. du‘â-yı kadeh (G. 12/5): Ahmet Talat Onay, En’am kitaplarında ve dua mecmualarında var olduğunu ifade ettikten sonra “...delâlet ettiği mazmun tamamıyla anlaşılamamıştır. Teessüre şayandır ki, divân edebiyatı âlimlerinden bir bilene henüz tesâdüf edilmemiştir.” şeklinde açıklama getirdiği kadeh duası için şarabın sürahiden dökülürken çıkardığı kulkul sesinin ayyaşlarca duaya benzetilmesi çıkarımında

²⁶³ Yunus Kaplan, Yakup Poyraz: “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”; *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı, C. 3, sy. 15, 2010, s. 164.

bulunmaktadır.²⁶⁴ Ömür Ceylan'ın makalesi²⁶⁵ nde yer verdiği nüshadan farklı ve daha ayrıntılı nüshalarının yer aldığı Suat Donuk'un makalesindeki örnekler üzerinden kadeh duasının vasfını ve kerametlerini şöyle özetleyebiliriz:²⁶⁶

-Sahih hadis ve dua kitaplarında rastlanılmayan bu dua- Hz. Muhammed'in Miraç gecesinde göğe yükselirken üzerinde yeşil bir yazı ile dua yazılı, yeşil nurdan bir zincirle asılmış bir kadeh görmüş ve Miraç hadisesinde gördükleri arasında kendisine en hoş gelen şeyin yeşil kadeh olduğunu söyleyen Peygamber'e Allah tarafından yeri göğü yaratmadan beş yüz yıl evvel Allah'ın kudretiyle yazdığı onda yazılı duanın Hz. Muhammed'in nurundan yaratıldığı ve o duanın nuru sayesinde kainatın ve meleklerin görevlerini yerine getirebildiği bilgisi verilir. Cebrail de bu duanın sırlarının ve faziletlerinin şerhini yapamayacak kadar çok olduğunu söyledikten sonra, Miraç hadisesinden sonra Cebrail tarafından hiçbir Peygambere ve ümmetine getirmediği duayı ke...hastanın üzerine okunsa şifa bulur; inanarak demire okunduğunda demir yumuşar ve akar; ateşe okunsa söner; Kafdağı kadar günahı olan okuduğunda affolunur; ölünün kefenine yazılsa bir melek nurlarla dolu cennetten bir demet gülü kabrine bırakır; suya okunup üstüne serpilse temizlenir, kabir azabından korunur ve kişi bu duayı bir kere okusa dahi cennette sayısız nimetlerle mükâfatlandırılır. Allah'ın yüce isminin içinde yer aldığı, paha biçilemez yücelikte olan bu dua sayesinde Hz. Adem'den bu yana Peygamberlerin karşılaştıkları musibetlerden "Kadeh duası hürmetine!" diye yaptıkları dua sayesinde affolundukları ve kurtuluşa ermeleri sıralanır. Sadece Hz. Muhammed'in ümmetine öğretilen bu dua için metnin sonlarına doğru Peygamber'in vefatına yakın ashabına vasiyeti olarak kıymetini bilmeyeceklerle öğretilmemesi tembihinden sonra; gül suyu, misk ve zaferanla bir taşın üzerine yazılıp suyla yıkanarak şişeye konulsa ve geyik derisiyle sarılsa sonrasında ağrıyan yerlerine sürme, damlatma ve ondan içme suretiyle hastalıklarına ve her türlü hacetine cevap bularak emeline kavuşacağını ifade ettiği geçer.

Şiirlerde, -sırdan ibaret olan- bu dua için nitelikleri ve hikmetleri üzerinden kurulmuş beyitler yer almaktadır. 'Azîzî'nin beytinde de hastalıklara şifa verici, bela ve sıkıntıları def edici hikmetlerinin vurgulandığı *du'â-yı kadeh* terkinin şairlerce daha çok

²⁶⁴ Ahmet Talât Onay: *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*; Hazırlayan: Cemâl Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 228-229.

²⁶⁵ Ömür Ceylan: "Kadeh Duası ve Şerhine Dair"; *Böyle Buyurdu Sûfî: Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*; Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 182-193.

²⁶⁶ Suat Donuk: "Şerh-i Du'â-yı Kadeh ve Kadeh Duası Mazmunu": *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*; Volume 7/4, Fall 2012, Ankara. p. 1599-1629.

kağeh, mey, meyhane, humar, mest vb. gibi içki ve içkiye dair kelimelerle bir arada kullanıldığı görülür.

Humār-ı ħurde-i ‘ıŝkuñ hevā-yı la‘lün ile

Ėder zamīme-i evrādını du‘ā-yı kağeh (Güftī: Dīvān: G. 40/2)

“Aşkının hurde sersemliği lal gibi kırmızı dudaklarının arzusuyla zikrini artırarak (onu) kadeh duası eder.”

9. dü-şāĥ (TB 2/ I/6): Farsça ‘iki’ anlamındaki *dü* ve ‘dal’ anlamındaki *şāĥ* kelimelerinden oluşan birleşik isimdir. Mütercim Âsım, *Burhân-ı Katı*’da *du şāhe* şeklinde, ‘suçlunun ve efendisinin yanından kaçan kölenin boyunlarına geçirilen çatal ağaç’ olduğundan ve ıstılahımızda *tomruk* olarak geçtiğinden bahseder ve ‘ucu çatal olan bir çeşit ok’ olduğunu ifade eder.²⁶⁷ Şentürk de atların ayağına, boyna takıldığı ve esirlere uygulanan metal düzeneğe veya ahşap kilit vs. özelliklerini zikrederek kelimeyi bu çerçevede açıklarken²⁶⁸ Ferheng-i Şu‘ûrî’de de ikinci anlam olarak verdiği “...mücrimānın gerdene vurdukları kayd-ı āhen ki Rūm’da ona “lāle” derler.” anlamının yanı sıra ilk anlam olarak “kemer-i zerrīn. Ya‘nī altın ve muraşşa‘ kuşak. Ve kılıç ve terkeş bağı. Ve şātırların maḥşuş kemer kuşağı”²⁶⁹ şeklinde ‘altın ve kıymetli taşlarla süslenmiş kemer, kılıç ve ok kılıflarını bele bağlamaya yarayan kemer, kuşak’ anlamlarında farklı bir anlamda da kullanıldığı görülmektedir.

Dü-şāĥ-ı ġamda bu bī-ġāreyi koyup gitdün

Sefer sen eyledün ammā beni ġarīb etdün

“Bu zavallıyı gam boyunduruğunda koyup gittin; sen sefer eyledin ama beni gurbette bıraktın.”

10. fānūs-ı ĥayāl (K. 3/17) (G. 4/4): Ferheng-i Şu‘ûrî’de, “Ol fenārdur ki demirden veyāḥud ağaçtan edip üzerine bez veyāḥud kâğıd ederler. Ve bezden olanın ba‘zısın ibrişim ile münakkaş ederler. Ve kimini dahi muşamma‘ ile ederler. Ve bir nev‘inin dahi içine bir küçük fānūs dahi edip üzerine eşkāl-i taşvīr edip içine mūm yakıp kodukta duḥān ile muttaşıl döner. Ona “fānūs-ı ĥayāl” derler. ‘Avām ġalaṭ edip billürdan olanı fenār iken “fānūs” derler ve bu fānūsa “fenār” derler. Ancak kadırğa kıçlarında olan

²⁶⁷ Mütercim ‘Âsım Efendi: *Burhân-ı Kāfı*: s. 192.

²⁶⁸ Ahmet Atillâ Şentürk: Osmanlı Şiiri Kılavuzu: *Duşak* maddesi, Dâbbe-Düzgün3. s. 330-332.

²⁶⁹ Şu‘ûrî: *Ferheng-i Şu‘ûrî*: C. 2, s. 1857.

billür fenâra aşlı üzre tesmiye edip “fenâr” derler.” şeklinde geçmektedir.²⁷⁰ Mütercim Āsım ise dünyadan kinâye olduğunu da ifade eder.

Çarşılarda yüksekçe bir yere asılan *Fânūs-ı hayāl* üzerindeki tasvirlerin mum ışığı ve dumanı vasıtasıyla kendi kendine dönmesinin heyecan ve hayret uyandırması²⁷¹ durumunu ‘Azîzî, beden, hayal fanusu; fanusun içindeki mum, gönüldeki muhabbet; sevgi halinden doğan hayranlık/şaşkınlıkla dönüş, mumdan çıkan dumanla dönen hayal fanusu tasvirini yaptığı beyti yani içindeki sevginin hayranlığıyla başı dönen aşığı,

Gösterür çerh-i felek devr içre yüz biñ şüreti

Oldı şevk-i mihr-i hüsnüñ birle fânūs-ı hayāl (Hasbî: *Dīvān*: G. 25/6)nezair

“Felek, senin güzellik güneşinin ateşi ile hayal fanusu oldu (ve) dönüş içinde yüz binlerce sureti gösterir.”

Naķş-ı envār-ı cemālünle serā-perde-i dil

O zamān kim ola manende-i fânūs-ı hayāl (Bahāyî: *Dīvān*: G. 25/6)

“Gönlün saray perdesi, güzelliğinin ışıklarının nakışları ile hayal fanusuna benzesin.”

Fenerin üst kısmında içinde yanmakta olan mumun sıcaklığının dışarı çıkmasını ve hava akışıyla fenerin dönmesini sağlayacak delik ve aralıkların bulunması²⁷² na örnek olarak verebileceğimiz beyitte ‘Azmi-zāde [ö. 1631], aşığın bedeni üzerinden hayal fanusunun tasvirini yaparak mumun yandığı iç kısmı aşığın göğsü/gönlüne, üzerindeki delik ve aralıklar bulunan dış çeperini ise aşığın gamdan yarıklar oluşmuş bedenine benzetmiştir.

Sīnede şem‘-i hayālün ten gamuñla çāk çāk

Eyledi ‘ışkuñ beni gūyā ki fânūs-ı hayāl (‘Azmi-zāde Hāletî: *Dīvān*: G. 480/2)

“Göğsümde hayalinin mumu, bedenim (aşkının) gamıyla yarık yarık; sanki aşkın beni hayal fanusu eyledi.”

11. fetil (K. 3/17): Arapça ‘bükmek, yüz döndürmek’ anlamında *fetl* fiilinden türetilen kelime, ‘bükülmüş nesne’

²⁷⁰ Şu‘urî: *Ferheng-i Şu‘urî*: C. 3, s. 2722.

²⁷¹ A. Atillâ Şentürk: “Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler”, *Türk Dili*: s. 180.

²⁷² A. Atillâ Şentürk: *a. g. m.*: s. 180.

Kâmûsu'l- Muhît Tercümesi'nde *fetîl*, “Lîften bükülmüş ince sicime denir ki ba‘ zen onu kerevit ağaçlarının kavuştukları yerde olan halkaya da bend ederler. Ve hurmâ çekirdeğinin şakkında iplik tarzında olan nesneye denir. Ve parmakların aralıklarında cem‘ olup iplik iplik bükülmüş kîr ve pâsa denir. Bu cihetle hammâmlarda tellâkların ihrâc eyledikleri uzun uzun kîr bükümlerine de denir. Ve فَيْتِل [fetîl] ile nâçîz nesneden kinâye olunur, ke-mâ se-yuzkeru.” ve *fetîlet* olarak “...çerâğ fitilidir, Fârisîde pelîte denir.” şeklinde geçer.

Müntehabât-ı Lügât-ı Osmâniyye’de, “pamuk ve emsâlinde bükülüp mum ve kandil ve yara ortasına vaz‘ olunan uzunca nesne”²⁷³ olarak açıklanmış ve yaraların üzerine konularak tedavi amaçlı kullanıldığı da belirtilmiştir.

Onay, *yara fitili* hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Eskiden yaraları işletmek için -şimdiki yağı alınmış pamuktan mâmul gaz bezine- pamuk veya keten, daha iyisi tiftik elyâfından yapılmış fitil korlarmış. Bu lifler yaranın üstüne topluca konur ve hafifçe içeri itilerek üstü bir sargı ile sarılırmış.”

Ta‘accüb eyleme ger yârem üzre dâğ yaqdumsa

Ki oldı her fetîli dâğumun bir yâreme merhem (Sehâbî: Dîvân: G. 274/5)

“Eğer yaramın üzerine dağ yaktımsa (buna) şaşırma; çünkü dağımın her fitili bir yarama merhem oldu.”

Tîr-i müjgânun fetîl-âsâ ko zaḥm-ı sînede

Dursun ey âfet meded bir pâre Allâh ‘aşkına (Es‘ ad: Dîvân: G. 179/2)

“Ey afet (gibi güzel)! Kirpik okunu, fitil gibi göğsümün yarasında kondur! Allah aşkı için insaf et (de orada) biraz kalsın.”

Fetîl-i zaḥm cism-i şerhavârunda münâsibdür

Çırâğan etseler elbette zevk-i lâlezâr artar (Vaḥyî: Dîvân: G. 47/3)

“Dilim gibi olmuş bedenimin üzerine yara fitilleri yakışır; etrafını kandillerle aydınlatsalar şüphesiz lale bahçesinin zevki (de) artar.”

²⁷³ William James Redhouse el-İngilizî: Müntehabât-ı Lügât-ı Osmâniyye: s. 408.

12. kan yalaş- (M. 6/2): Türklerde çok eski zamanlardan gelen ve bugün hala varlığını sürdüren bir gelenek olarak *kan yalaşmak*, ‘kardeş olmak için iki kimsenin birbirinin birer damla kanını yalamak’ anlamında kullanılan deyimdir.²⁷⁴

Birbirlerini seven ve birbirlerine güvenen iki kişinin dostluk ve samimiyet ifadesi olarak kan yalaşarak kan kardeşi olmaları ile gerçek kardeşlik hukukuna sahip olunur. ‘Azîzî’nin şiirinde de geçtiği üzere bu adetin okul çağı çocukları arasında yaygın olduğu söylenilebilir.

‘Aceb midür kanatsa sūzen-i hārıyla engüştin

Biri biriyle şimdi kan yalaşdı gonca ebkârı (Nev‘î-zâde ‘Aţâyî: *Dīvân*: K. 8/10)

“Gonca kızları, diken iğnesiyle parmağını kanatsa buna şaşılır mı? (Zira) şimdi birbirleriyle kan kardeşi oldular.”

Men‘ eyleme ey kaşları yâ tîrûnî dilden

Kim kan yalaşup sînde karındaşlaruz biz (Faķîrî: *Mecmā‘u ‘n-Nezā‘ir*: G. 1972/2)

“Ey kaşları ya (gibi olan sevgili)! Gönülden (gamze) okunu engelleme; çünkü biz (bu) bedende (okun ile) kan yalaşmış kardeşleriz.”

13. kibrit-i ahmer (G. 37/4): Arapça ‘kırmızı kükürt’ anlamındadır. Ahterî’de Kibrit kelimesi için ‘ve nesne bulunmasa teşbih edip (Bu şey kibrit, kükürt gibi bulunmaz şeydir.) derler.’ açıklaması yapılmaktadır.²⁷⁵ Simyada/kimyada ise madenleri altına dönüştürdüğüne inanılan, değerli ve ender bir iksir olarak kabul edilmektedir. Bu iksir ise tasavvufta olgunluğun ve mükemmelliğin simgesi, veli ve insan-ı kâmile karşılık gelmektedir.²⁷⁶ Yine bu minval üzere İsmā‘îl Hakkı Burusevi [ö. 1725]’nin *Rûhu‘l-Mesnevî*’de Allah’a yönelen nefs-i mutmainnenin irşad açısından üç istikametten biri olarak ifade ettiği manen büyük bir kimsenin sohbetine ve varlığına ihtiyaç duymaksızın vasıtasız olarak Allah tarafından terbiye edilmiş Üveysî meşrep velileri de kibrit-i ahmer olarak değerlendirir.²⁷⁷

²⁷⁴ M. Ali Tanyeri: *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*: Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 161.

²⁷⁵ Ahterî, Muşlihu‘d-dîn Muştafa: *Ahterî-i Kebîr*: Hazırlayanlar: H. Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak: *Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî Ahterî-yi Kebir*: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 804.

²⁷⁶ Mehmet Korkut Çeçen: “Eski Kimyada Kibrit-i Ahmer Teriminin Klasik Türk Şiirine Yansımaları”; *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*: Volume 7/3, Summer 2012, s. 759-780.

²⁷⁷ İsmā‘îl Hakkı Burusevî: *Rûhu‘l-Mesnevî*: Hazırlayan: İsmail Güleç: *Mesnevî Şerhi: Rûhü‘l-Mesnevî*: İnsan Yayınları, İstanbul 2017, s. 113.

Klasik Türk şiirinde tevhid, aşk şarabı, Hz. Muhammed, şeyh/mürşid, Abdü'l-kadir Geylani, insan-ı kâmil, sevgili, gözyaşı, kılıç, İskender'in seddi vb. gibi geniş bir anlam çerçevesi ve benzetmelere konu olan kibrit-i ahmer, 'Azîzî'nin kükürt-civa kuramına değindiği beytinde de kırmızılık yönünden münasebet kurarak kibrit-i ahmerin aşığın kanlı gözyaşı olduğunu ve bunu sim-âb (civa) tertip etmenin sonuçsuz bir uğraş olacağını ifade etmiştir. Kükürtün renk vererek civanın ise metalik özellik kazandırarak madenlerin meydana getirdiği varsayımsal kuramı kükürt ve civa madenleri altına dönüştüren kükürt-civa kuramıdır.

14. kûṭb/nücebā/nūkabā (TB. 1/X/4): Kelime anlamı 'değirmeni döndürmeye yarayan ..., kuzey yarım kürede bulunan yıldız, bir kavmin medarı, efendisi' olarak geçmekte olup Tasavvufi anlayışa göre her asırda muhakkak bulunan *ricâlî 'l-gayb* olarak adlandırılan evliya zümresinin başı, dünyanın ve kâinatın manevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velidir.²⁷⁸

'Seçkinler, soylular' anlamındaki *Nücebā*, yaratılış itibariyle son derece şefkatli ve merhametli, insanları ıslah etmeye, sıkıntılarını gidermeye çalışan, bütün yaratıkların mânevî yüklerini taşımakla mükellef kırk kişidir.²⁷⁹

Sözlük anlamı 'nakipler, gözetleyenler' olan *Nūkabā* ise Allah'ın Bâtın isminin tecellileri olan 300 kişidir. Sırların yüzündeki perdeler onlara açıldığından insanların içlerine yönelip nefislerinde bulunan gizli şeyleri aşikâr hale getirirler. İbnü'l-Arabî'ye göre ise nūkabâ; feleklerin burçları sayısındadır, yani on iki kişidir.²⁸⁰

Tılsım-ı hâl-i âlem dahme-i kutb-ı zamândır bu

Bunun ta'mîridir tâmîr-i dîn ü devlet ü dünyâ (Şeyh Gâlib: *Dîvân*: T 1/7)

15. Meşşâiyân/İşrakîyân: Felsefe anlamında, İsmail Hakkı Burusevi'nin Ruhu'l-Mesnevi'sinde geçen şekliyle Meşailer ve İşrakileri şöyle tarif edebiliriz: Aristoteles Eflatun'un talebesidir. Meşşaiyanların reisidir. Eflatun hikmeti saygı göstererek yaya olarak, yürüyerek öğrenirdi. Aristoteles de bu manada ona tabi oluğu için ona ve ona bağlı olanlara meşşâûn denilmiştir. Delille hükme varma ve mantık yolunda gidenler kelamcı olarak Meşailerdendir.

²⁷⁸ Süleyman Ateş: "Kutub"; *TDVİA*: C. XXVI, Ankara 2002, s. 498-499.

²⁷⁹ Süleyman Uludağ: *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*; Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 281.

²⁸⁰ Süleyman Uludağ: *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*: s. 281.

İşrakîyan, Meşaiyanların hilafı olup erbab-ı riyazet ve uzlet olarak İlahî ilmi gayb aleminden hidayet nurunun keşfiyle istifade etmişlerdir. Onlarda konuşma, dedikodu olmaz. Riyazet ve mücahedeye salık olanlar İşrakîlerdendir. Sufilerle İşrakîler arasındaki farkı Sufilerin Allah'ın zikriyle İşrakîyyelerin ise saf/soyut fikir yolunda olduklarını beyan eder.

Bunun dışında ‘Azîzî’nin şiirinde geçtiği üzere medreselerde okutulan dersler akçe yevmiyeli medreselerde okutulan Kelâmdan Mevâkıf şerhi ve Mantıktan ise şerh-i Metâlî²⁸¹ dersleri mevcuttur.

16. peymānçe (K. 3/26): Farsçada ‘ahitçik’ anlamına gelmekle birlikte ‘Terliklerin bırakıldığı yer/ayakkabılık’ ve ‘Sofiler tarafından sol eliyle sağ kulağına ve sağ eliyle sol kulağına dokunarak tek ayak üzerinde dikilmesi şeklinde uygulanan günaha karşılık kefaret ve ruhani ceza’ anlamlarındaki “pāy-māçān”²⁸² kelimesinden geldiği düşünülmektedir ki manzum ve mensur metinlerde geçtiği bağlamda değerlendirildiğinde bu kanaatin doğruluğu görülmektedir.

Gölpınarlı, sağ kol üstte olmak üzere sol eliyle sağ, sağ eliyle de sol kulağını tutarak *ayak mühürlemenin* Kalenderî erkanından olduğunu ve kulak tutma adetinin sonradan kalktığını ifade ederek *peymānçeye durmak* için “yalnız bir kusur işlendiği zaman değil, kendisine verilen hizmet bittikten sonra da olur ve derviş, niyaz vaktinde, hizmetinin “Haklı hayırlısını” diler.” şeklinde bilgi vermektedir.²⁸³

Ayrıca kelimenin Türkçenin ses özelliklerine göre Türkçeleşerek ‘şeyh karşısında niyaz ve teslimiyet duruşu’ anlamında *beybence* şeklini aldığı belirtilmektedir.²⁸⁴

‘Ayakkabılık yahut peymānçe durulan yer’ anlamında kullanımlara örnek;

Behre-mend-i naẓar-ı merḥamet olsam yeri var

Pāy-māçān-ı edebdür ebedî pîş-gehüm (Esrār Dede: *Dīvān*: G. 121/10)²⁸⁵

²⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*: Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurmu, Türk Tarihi Kurumu Yayınları: VIII. Dizi – Sayı 17³, 4. Baskı, Ankara 2014, s. 27-32.

²⁸² F. Steingass: *A Comprehensive Persian-English Dictionary*: Çağrı Yayınları, İstanbul 2005, s. 235.

²⁸³ Abdülbâki Gölpınarlı: *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*: İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s.253

²⁸⁴ Fecri Yavi, “Tarama Sözlüğü’nde Türkçe Dinî Terimler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8/3, 2019, s. 1402-1436.

²⁸⁵ *Dīvān*’da ‘pāy-ı mā-çān’ şeklinde yazılan kelimeyi sözlükte geçtiği şekliyle ‘pāy-māçān’ yazmayı tercih ettik.

“Merhamet iltifatının hissedarı olsam yeridir; (zira) ebedî huzurum, edep pabuçluğudur.”

‘Müritlerin işledikleri suçun affı için niyaz duruşu’ anlamına gelen kullanımlarına örnek;

“...oturdukları yerlerinden ayağ üzerine kalkıp erenlerün nazarında (12)tažarru‘ u niyâz idüp erkân-ı fahr üzre peymânçe yerine tırdılar (13)ve erenlerden Hacıum Sultânı recâ iderüz kim kerem-i luṭfıñuzdan Hacıum’uñ (14)itdiği günâhı ‘afv eyleñ eksikliğine kalmayup mürüvvet gösterün(15)ol hâl ile kalmasun. didiler. ” s 135.

Gerekmez zîb-i şadr-ı devlet olmağ var iken yokluk

Hemânâ bezm-i ehl-i dilde pâyum pây-mâçân it (Sakıb Dede: *Dîvân*: K. 1/85)

Turur peymânçeye eyler ol inşâf

Demişler çünkü inşâf hayrû’l-evşâf (‘ Ali Nihanî: *Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi*: 1443)

“(Tabduk) peymânçeye durur. O (Hacı Bektaş Veli) insaf eyler; çünkü ‘Vasıfların en hayırlısı insaftır.’ demişler.”

Koyma peymânçe-i ‘arz-ı niyâzı Esrâr

Bir gün ol şâh-ı mu‘allâdan erer feyz-i nefes (Esrâr Dede: *Dîvân*: G. 113/7)

“(Ey) Esrâr, yakarış arzının duruşunu bırakma! (Elbet) o makamı yüce padişah’tan bir gün nefes ihsanı ulaşır.”

Hacı Bektaş Veli Velayetname’sinde Monla Sa‘ deddîn’in işlediği hatadan tövbe ve istiğfar ederek kırk gün affına kefaret olması için tek ayak üzerinde peymânçeye durması²⁸⁶

“...bir hâli yerde Hâzret-i Hünkâra karşı (21) bir ayağ üzerine kırk gün peymânçe tırdı. Ka‘be gündüz hiç (126b-1) hareket itmedi ve bir dem rāḥat olup yatmadı ve bir cānibe daḥı gitmedi...”

Örneklerden de anlaşılacağı üzere kelime hem Bektâşîlik hem de Mevlevîlik erkanına da dair bir terim olarak kullanılmaktadır.

²⁸⁶ Melek Malçok Meteer: *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli [İnceleme-Metin Dizin] [103a-204a]*: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2012, s. 83.

17. rehîne (K. 3/25): Arapça ‘rehin konulan nesne’ anlamında olan kelime, Türkçede *öñdül*, *tutu*; Farsça *girev* kelimelerine karşılık gelmekte olup ‘koşu atlarına ta’yin olunan nesne, ödül’ anlamındadır.²⁸⁷

Tarama Sözlüğü’nde geçen *ögdül/öñdül* ‘mükâfat ve yarış ödülü’, ‘yarış, koşu atı’ anlamında *ögdül atı* ve ‘yarışı kazanana verilmek üzere ortaya ödül koymak’ anlamını karşılayan *ögdül komak* deyimini, Sûdî’nin Hâfız Şerhi’nde geçen bilgiyi pekiştirir niteliktedir.

Osmanlı şiirinde şairlerce ‘rehin konulan nesne’ anlamında, âşığın/sofununun şarap karşılığında hırkasını, sarığını meyhaneciye rehin bırakması şeklinde karşılaştığımız *rehîn/rehîne* kelimesine ‘koşu atları için belirlenen ödül’ anlamında ‘Azîzî’nin beyti haricinde tesadüf edemememize rağmen eşanlamlısı olan *ögdül/öñdül* kelimesi ile kurulmuş beyit örnekleri epey mevcuttur. Bu örnekler şairlik kabiliyeti, sevgilinin güzellik unsurları Şiiri koşu meydanına, şairlik yeteneğini ata benzeten Fiğânî (ö. 1532), Sûriyye kasîdesinde *ögdül/öñdüle* de padişah atıyyesi olarak yer vermektedir:

‘Arşa-i nazm içre şâh ögdül vèürse bânâ ger

Rağş-i tab‘um eyleye iki cihânı bir kadem (Fiğânî: *Dîvânçe*: K. 2/32)

“Eğer padişah, nazm meydanında bana ödül verirse şairlik mizacımın atı iki alemi bir adımda geçer.”

Esb-i tab‘ ile Kıyâsîdür şehâ öñdül alan

Her kaçan bir yere cem‘ olsa cihânın yüğü (Kıyâsî: *Pervâne Bey Mecmû‘ası*: G. 4110/3)

“Ey padişah! Cihanın iyi koşucuları ne zaman bir yere toplansalar şairlik kabiliyeti ile ödül alan Kıyâsî olur.”

Hil‘at-i şabrımı öñdül alur ol şîrîn-leb

Zülf-i Şeb-dîzüne koşulsa ruh-i Gül-günün (Kâmî: *Pervâne Bey Mecmû‘ası*: G. 4110/3)

“Gülgün/gül renkli yanağı Şebdiz/kara zülfüne koşulsa/bağlansa (da) o tatlı dudak, sabır kaftanımı ödül alır.”

²⁸⁷ İbrahim Kaya: *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız [Sûdî]: Kelimeler-Remizler-Kavramlar*: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 2008, s. 247.

Hüsn meydānı senüñdür koş semend-i nāzı tek

*Cān metā'ı gel saña ey nāzenin öñdül yeter*²⁸⁸ (Edirneli Nazmî: *Dīvān*: G. 2059/6)

“Gel, ey nazlı (sevgili)! Güzellik meydanı senindir, biricik naz atını koştur. Can sermayesi sana ödül (olarak) yeter.”

Düzenlenen at yarışlarına koyulan ödüller konusunda Nābî [ö. 1712]'nin IV. Mehmed [ö. 1693]'in şehzadeleri II. Muştafâ [ö. 1703] ve III. Ahmed [ö. 1736] için Edirne'de gerçekleştirilen sünnet düğünleri dolayısıyla kaleme almış olduğu *Sūr-nāme*'si önemli bir vesika teşkil etmektedir. Nābî [ö. 1712], bu at yarışlarına ve onlar üzerine koyulan ödüllere, *Sūr-name*'nin son bölümünde geçen “Cem'iyyet-i Sūr Encāma İrüp Birkaç Gün Fāsıladan Sonra At Koşusu Cem' Olduklarıdır” başlığı altında yer vermiştir. Yer yer dikilen çadırların gölgesinde vezirlerin toplanarak köprüden şehre giriş yapan atlara baktıkları, atların gelişini haberdar etmek için iki üç yere nefir ve köslerin yerleştirildiği ve koşu seyrine bakan insanların bulunduğu bir sahnenin tasvirinden sonra davul ve zurnaların sesinin ardından birbiri ardınca gelen on yedi koşucu atın sırasıyla aldıkları ödüller için şu beyitlere yer verir:

Cümleden evvel iren esb-i devān

Aldılar yigirmi biñ akçe ihsān

Nukre-i hink idi ol esb-i zībā

Nukreye anuñ içün oldu sezā

Aldı ardından erişen esbān

Altı biñ beş biñ üçer biñ ihsān

Oldı birbiri alınca in'ām

İbtidā menzilin esbānı tamām

İlk seferin ardından bir saat geçtikten sonra ikinci koşu sırası gelip tekrar zurna ve nefir çalınmasıyla yine bir atın ortaya çıktığı ve Sultan'ın önüne kadar gelerek ihsana nail olması ve ikinci grup yarışçıların sırasıyla otuz bin nukre, on bin akçe, yedi bin şeklinde kazandıkları ödüller ve devamında gelen on altı ata kadar ihsanda bulunulduğu şu şekilde sıralanır:

²⁸⁸ *Dīvān*'da gül olarak geçmektedir.

Çünli ser-menzile oldu vāşıl
Si hezār nuḳreye oldu nā'il
On biñ akçe aña peyrev gelene
Yedi biñ aña mu'ākıb olana
Tā on altı ata dek itdi kerem
Se hezār rāyic-i z bende direm

Bunun ardından gerçekleşen üçüncü koşuda ise ilk gelen at sahibinin kırk bin ödül ile ödüllendirildiği, ardından gelenlerin de tedricen ihsanlar aldıkları belirtilir:

Olıcak vāşıl-ı pīş-i Hunkār
Şāhibi aldı 'aṭā çihl hezār
Sonra tadrīc ile olan vāşıl
Luṭfa tadrīc ile oldu nā'il

18. sīlī-ḥor (G. 20/4): Farsça 'şamar tabir olunan vuruş, tokat, sille' anlamındaki isim ve 'yiyen, yiyici' anlamındaki sıfat-fiil ekinden meydana gelen 'tokat yiyen' anlamında Farsça birleşik sıfattır. *Sīlī* kelimesi ile kastedilen tokat, bilinen şekliyle yüze değil, boğazadır ve daha şiddetlidir. Burhân-ı Katı Tercümesi'nde de geçtiği üzere şu şekildedir: "...parmakları birbirine gereği gibi zam ve ilsak edip ba'dehu yanılmadan tıgvari boğaz altına vurulan darbedir. Acem zabitleri, mücrim ve bî-edebân'ı bu resmle darp ve ta'zir ederler. Vakı'en mahut şamardan şedid olur."²⁸⁹

'Azīzī'nin şiirinde ve diğer örnekte olduğu üzere beyitlerde *mevc*, *lucce* gibi deniz ve dalgalarıyla ilişkilendirilerek okyanusların ve denizlerin dalgalarının şiddeti vurgulanmıştır.

Ḳafāya sīlī-i cevri-i felek gelmektedür dā'im
Dil-i şeydā ḡam-ı devrān ile ser-der-girībāndur (Neşātī: *Dīvān*: K. 27/38)

"Feleğin cefa tokatı kafaya daima gelmektedir; deli gönül devreden gam ile başı düşmüş/tükenmiş kederlidir."

Müş-i ḥasretle çıkar sīneme urdukça şadā
Şanasun sīlī-i muṭribile defī tıñ tıñ ider (Sürürī: *Dīvān*: G. 43/5)

²⁸⁹ Mütercim 'Āşım Efendi: *Burhân-ı Ḳāṭı*: s. 681.

“Hasret yumruğuyla sineme vurdukça ses çıkar; mutribin vuruşuyla defî tın tın eder sanırsın.”

O kim şināver-i baḥr-i dem-i sirişk olmaz

*Cefā-yı sîlî-ḥor-ı mevc-i ḥūn nedür bilmez*²⁹⁰ (Mezākî: Dīvān: G. 178/2)

“Gözyaşının kan denizinin yüzücüsü olmayan kimse, kan dalgasının tokadını yemenin eziyeti nedir bilmez.”

Nice medḥūnde şā‘ir ḥāme-cünbān-ı suḥan olsun

Ruḥ-ı ṭab‘ı k’ola sîlî-ḥor-ı şad-dest-i nā-dānī (Arpaemîni-zāde Sāmî: Dīvān: K. 2/83)

“Şairlik yeteneğinin yanağı, yüzlerce cahillik bilgisizlik elinin tokadını yerken şair, senin övgünde söz kalemini nasıl sallasın?”

19. şāhid (TB. 1/VII/7) (G. 2/2) (G. 8/1) (G. 19/3): Farsçada pek çok anlamı bulunan *şāhid* kelimesinin Farsça şiirlerde güzel ve cezbedici bir yüze sahip olan, oynak mizaçlı, vefasız, pazara düşmüş, ev yıkıcı, tombul kız, olarak örnekleri varken Osmanlı şiirinde ise tanık, tasavvufî anlam açısından Allah, Hz. Muhammed, Hz. Yusuf, Hz. İsa, Hz. Âdem, sahabeler ve evliyalar için, mahbub²⁹¹ anlamları vardır.

Dīvānçe’de geçen beyit örneklerinde ise *şāhid*, sırasıyla ‘tanık’ anlamıyla “şāhid-i faẓl-ı sermed”, ‘pazara düşmüş, ortalık malı olmuş’ anlamıyla “Şāhid-i bāzār-ı gül” güneşe ve güle teşbih edildiği ‘güzel’ anlamıyla “şāhid-i mihr-i felek” ve “şāhid-i gül” terkipleri ile kurulmuştur.

Gitdikce güzellense n’ola şāhid-i nazmum

Bu ḥüsnî vëren dā‘im aṇa luṭf-ı edādur (Neşātî: Dīvān: K. 12/26)

“Şiir güzelim, git gide güzelleşse buna şaşılır mı? (Çünkü) ona bu güzelliği veren eda hoşluğudur/bereketidir.”

Duḥter-i rez dēyü tavşîf êtdiler Yahyā meyi

Ben dēyeydüm şāhid-i maksūd dirdüm bādeye (Yahyā: Dīvān: G. 343/5)

²⁹⁰ Divanda *seyl-i ḥōr* olarak geçmektedir.

²⁹¹ Üzeyir Aslan: “Klâsik Türk Şiirinde Şāhid”; *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*: S. 1, Kış 2010, s. 1-28.

“Yahyâ! Şarabı, üzümün kızı diye nitelendirdiler. Ben isimlendirseydim şaraba ‘arzu edilen güzel’ diye isim verirdim.”

Metâ’-ı vaşlı verdi ğayra nakd-i ‘aqlum almışken

Ziyāna uğradım bir şāhid-i bāzāra çarpıldım (S. Vehbî: *Dīvān*: G. 189/4)

“Pazara düşmüş bir güzele çarpıldım, ziyana uğradım; akıl nakdimi almışken kavuşma malını başkasına verdi.”

20. tîğ ü kefen ber-gerden (K 1-VII/4): Farsça sözlüklerde *kefen ber-gerden* şeklinde karşılaştığımız deyim ‘boynun etrafında bir kefen ile’ olarak geçmektedir. Türkçede ise bu deyim ‘ölümü her an göze almış olmak’ ve ‘her an ölümle karşı karşıya olmak’ anlamlarında *kefeni boynunda olmak* deyiminin karşıladığı görülmektedir.²⁹²

Kefen-ber-gerden-i teslīm-i cān olsam n’ola şāhā

Ki dest-i nāzükünde zaḥmet-i şemşīre yer kalmaz (Şākīb Dede: *Dīvān*: G. 74/13)

“Ey padişah! Canı teslim (için) ölümü göze alsam buna şaşılır mı? Böylelikle nazik elinde kılıç kalabalığına yer kalmaz.”

Gül yüzüne lāle öykündüğü ‘özri dileyüp

Geldi dāğ-ı haclet ile boynuna taḳup kefen (Münirî: *Dīvān*: G. 233/3)

“Lale, senin gül yüzüne özendiği (için) özür dileyip boynuna utanç dağı ile kefeni kuşanıp geldi.”

21. Zî-Selem (K. 1/13): Kāmūsü’l-Muhî’t’te *selem* ‘selef, itaat etmek, teslim olma, boyun eğme ve esirlik’ anlamlarının yanında çölde yetişen, deri tabaklamada kullanılan “Bir şecer ismidir. Bu şecer mugaylān ağacı envā’ ındandır, Mısır dikenini ve سنط [sent] ağacı ta’bīr olunur, yemişine قرظ [karaz] denir ki palamut olacaktır, onunla deri dibāgat olunur; müfredi سلمة [selemet]tir.” şeklinde yer almaktadır.²⁹³ ‘Sahip’ anlamındaki *zî* kelimesi ile mürekkep *zî-selem* ise ‘selem ağaçlarının bulunduğu yer’ anlamına gelmektedir. Bundan başka İÜ2 nüshasında derkenarda “Mekke ile Medīne arasında bir mevzi’ idür.” açıklaması mevcuttur. Yücel, Harpūtî’nin Kaside-i Bürde Şerhi’nde *Zî-*

²⁹² Yaşar Çağbayır: *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*: C. 3, s. 2521; M. Ertuğrul Saraçbaşı: *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*: C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 753.

²⁹³ Mütercim ‘Āşım Efendi: *el-Okyānūsü’l-Basīṭ fī Tercemeti’l-Kāmūsü’l-Muhî’t*: Hazırlayanlar: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi: *Kāmūsü’l-Muhî’t Tercümesi*: C. VI, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s. 5042.

Selem ile Hicaz yakınlarındaki ağaç cinsi olması dolayısıyla “Mekke ve Medine arasında bulunan ağaçlık bir vadi olduğu, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Mekke’ye her gidişinde bu ağaçlı vadiye konaklayarak istirahat ettiğini” ve Hz. Muhammed’in kabrinden istiare olabileceğini ifade ettiği bilgisine yer vermektedir.²⁹⁴ Mahmut Kaya, *selem* kelimesini “Arap edebiyatında sevgilinin yaşadığı hayalî ülke” olarak açıklar.²⁹⁵

Hicret-serāyı oldı şeref-bahş-ı kâzime

Buldı şeref o kurb ile cîrân-ı Zî-Selem (Naḥîfî: *Nazîre-i Türkiyye be-Kaşîde-i Bürde*: K. 2/9)

“Hicret sarayı, büyük şehrin şeref bahşedeni oldu. Zî-Selem’in komşuları, o yakınlıkla şeref buldu.”

²⁹⁴ Yusuf İbrahim Yücel: *Arap Edebiyatında Nebvi Medihler Bağlamında Ömer Harpûti’nin Kaside-i Bürde Şerhi*: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2020, s. 223.

²⁹⁵ Mahmut Kaya: *Kaside-i Bürdeyi Türkçe Söyleyiş*: Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi, İstanbul 2001, s. 15.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim: “Baldırzâde Mehmed Efendi”: *TDVİA*: C. V, İstanbul 1992.
- ‘ABDU’R-RAHMÂN ‘Abdî Paşa: *Veķāyi’-nāme*: [Hazırlayan:] Fahri Çetin DERİN: *Abdurrahman Abdi Paşa Vekāyi’nāme’si Tahlil ve Metin Tenkidi*: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993.
- Ahmed Es‘ad bin ‘Abdü’n-Nāfi‘: *Mir‘āt-ı Muḥammedī yāḥūd Şafā-yı Rūḥ*: (A. K. Tozliyan) İdāre-i Şirket Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1302.
- AHMED Rif‘at Efendi: *Devḥatü’l-Meşāyiḥ ma‘a Zeyl*: İstanbul 1293.
- Ahmed Tevhîd: “Ahmed ‘Azîz Paşa”, *Tārîḫ-i ‘Osmānî Encümeni Mecnû‘ası*: IV/21, 1329, s. 1328-1332.
- AHTERÎ MUSTAFA, Muslihuddin el-Karahisarî: *Ahterî-yi Kebir*: [Hazırlayan:] Ahmet KIRKKILIÇ, Yusuf SANCAK, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- ALÎ-ŞÎR NEVĀYÎ: *Mîzānu’l-Evzân*: Hazırlayan: Kemal ERASLAN: *Mîzânü’l-Evzân Vezinlerin Terazisi*: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- ALPER, Kadir: “Türk Edebiyatında Süleyman-nâmeler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*: Volume 9/7 Ankara Summer 2014, p. 147-163.
- ALTINAY, Ahmet Refik: *Âlimler ve San’atkârlar*: Basıma Hazırlayan: Vahit ÇABUK, Kültür Bakanlığı Yayınları: 376, Kültür Eserleri: 18, Ankara 1980.
- ALTUNSU, Abdülkadir: *Osmanlı Şeyhülişlâmları*: Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972.
- ARSLAN, Mehmet: “Sıhhatnâmeler”: *Türkler Ansiklopedisi*, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 776-790.
- ASLAN, Üzeyir: “Klâsik Türk Şiirinde Şâhid”; *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*: sy. 1, Kış 2010, s. 1-28.
- ATEŞ, Süleyman: “Kutub”; *TDVİA*: C. 26, Ankara 2002, s. 498-499.
- AYVANSARĀYÎ, Hüseyin: *Vefeyât*: Hazırlayan: Ramazan EKİNCİ, Editör: Âdem CEYHAN, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*: Buhara Yayınları, İstanbul 2013.

- ‘AZİZİ: *Dīvānçe*: [Hazırlayan:] Ahmet Bozkıroğlu: ‘Azizî Divançesi-Transkripsiyon: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Bitirme Tezi, İstanbul 1974.
- ḤĀLETİ, ‘Azmi-zāde Muṣṭafā: *Dīvān*: Hazırlayan: Bayram Ali KAYA: *Azmizāde Hâletî Dîvânı*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 536.
- BABİNGER, Franz: *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*: [Çev.:] Coşkun ÜÇOK, Kültür Bakanlığı, Mersin 1992.
- BAHĀYİ, Meḥmed: *Dīvān*: [Hazırlayan:] Erdoğan ULUDAĞ: *Şeyhülislâm Bahayî Divânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1992.
- BĀKİ: *Dīvān*: Hazırlayan: Sabahattin Küçük: *Bâkî Dîvânı*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 426.
- BALDIR-ZĀDE Meḥmed Efendi: *Ravza-i Evliyā*: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. nr. TY 2556.
- BELİĞ, İsmâil: *Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân*: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY 6195.
- BELİĞ, İsmâil: *Nuḥbetü’l-Āşār Li-Zeyl-i Zübdeti’l-Eş‘ār*: [Hazırlayan:] Abdülkerim ABDULKADİROĞLU: Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1985.
- BELİĞ, İsmâil: *Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân*: [Hazırlayan:] Suat DONUK: *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Belîğ’in Güldeste-i Riyâz-ı ‘İrfân’ı*: Gece Kitaplığı, Ankara 2016.
- BENLİ, Şeyma, *Karaçelebizade Abdülaziz Efendi’nin Mir’âtü’s-Safâsı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*: [Hazırlayan:] A. Fikri YAVUZ, İsmail ÖZEN, C. 3, Meral Yayınevi, İstanbul 1972.
- CEMĀLE’D-DİN: *Āyîne-i Zürefâ*: ‘Osmānlı Tārîḥ ve Müverriḥleri: Ṭāb‘ı ve Nāşiri: Aḥmed Cevdet, İkdām Matbaası, Dersa‘âdet 1314.
- CEVRİ: *Dīvān*: [Hazırlayan:] Hüseyin AYAN: *Cevrî Hayâtı Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanın Tenkidli Metni*: Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1981.

- CEYLAN, Ömür: *Böyle Buyurdu Sûfi: Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları: Kapı Yayınları*, İstanbul 2015.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar: *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük: C....Ötüken Neşriyat*, İstanbul 2007.
- ÇEÇEN, Mehmet Korkut: “Eski Kimyada Kibrî-i Ahmer Teriminin Klasik Türk Şiirine Yansımaları”; *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*: Volume 7/3, Summer 2012, p. 759-780.
- ÇETİNKAYA, Ebru: *Bursa Çeşmeleri: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum 2012.
- DAĞLI, Yücel vd.: *Yapı Kredi Sermet Çiftler Araştırma Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu*: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- DEVELLİOĞLU, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*: [Hazırlayan:] Aydın Sami GÜNEYÇAL, Aydın Kitabevi, Ankara 2012.
- DİLÇİN, Cem: *Yeni Tarama Sözlüğü*: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- DİLÇİN, Cem: *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*: Tıpkıbasım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- DONUK, Suat: “Şerh-i Du’â-yı Kadeh ve Kadeh Duası Mazmunu”: *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*: Volume 7/4, Fall 2012, p. 1599-1629.
- EDİRNELİ Nazmî: *Dîvân*: Hazırlayan: Sibel ÜST: *Edirneli Nazmî Dîvânı*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 504.
- EDİRNELİ Nazmî: *Mecma’u’n-Nezâ’ir*: Hazırlayan: M. Fatih KÖKSAL: *Mecma’u’n-Nezâ’ir (İnceleme-Metin)*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 517.
- EROĞLU, Süleyman: “Türk Edebiyatında Miyâhiyye Türüne Bir Örnek: Hâsib Efendi’nin Miyâhiyyesi”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*: Yıl: 9, sy. 15, 2008/2, s. 429-439.
- ES’AD: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Muhammed Nur DOĞAN: *Lale Devri Şairi Şeyhülislâm Es’ad ve Dîvânı: Şeyhülislâm Es’ad Efendi ve Divanının Tenkitli Metni*: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3074, İstanbul 1997.

ESRÂR DEDE: *Dîvân*: Hazırlayan: Osman HORATA: *Esrâr Dede Dîvânı*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri: 608.

EVLİYÂ ÇELEBÎ b. Dervîş Mehemmed Zıllî: *Seyâhat-nâme*: [Hazırlayanlar:] Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Fâ'îk Reşâd: *Eslâf*: 'Âlem Matbaası, C. I, İstanbul 1311.

FİĞÂNÎ: *Dîvânçe*: [Hazırlayan:] Abdülkadir KARAHAN: *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1181, İstanbul 1966.

GELİBOLULU MUSTAFA 'ÂLÎ: *Câmi'u'l-Buḥûr der-Mecâlis-i Sûr*: [Hazırlayan:] Ali ÖZTEKİN: *Câmi'u'l-Buḥûr der-Mecâlis-i Sûr Edisyon Kritik ve Tahlil*: Türk Tarih Kurumu Yayınları: III. Dizi-Sa. 18, Ankara 1996.

GÜFTÎ: *Teşrîfâtü 'ş-Şu'arâ*: [Hazırlayan:] Kâşif YILMAZ: *Güftî ve Teşrîfâtü 'ş-Şu'arâsı*: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 255, Tezkireler Dizisi: 8, Ankara 2001.

GÖLPINARLI, Abdülbaki: *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*: İnkılap Kitabevi, 2005.

HECRÎ, Kara Çelebî Muḥyi'd-dîn Meḥmed: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer ZÜLFE: *Hecrî Kara Çelebî Muḥyi'd-dîn Meḥmed [ö. 1557] Dîvân (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin)*: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1197, Ankara 2016.

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî: *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*: [Hazırlayan:] Ramazan EKİNCİ: *Vefeyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Tenkitli Metin)*: Buhara Yayınları, İstanbul 2013.

Hâfız-ı Şîrâzî: *Dîvân*: University of Michigan, Abdulhamid Collection 321, 1280.

İPEKTEN, Haluk: *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*: Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

'İSÂ-ZÂDE: *Ṭārîḥ-i 'İsâ-zâde*: Neşre Hazırlayan: Ziya YILMAZER: *'İsâ-zâde Târîhi*: İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996.

İsmâ'îl Hakkı Burüsevî: *Rûḥu'l-Mesnevî*: Hazırlayan: İsmail Güleç: *Mesnevî Şerhi*: *Rûḥü'l-Mesnevî*: İnsan Yayınları, İstanbul 2017.

- KAĞULİ, İbrāhīm Efendi: *Dīvān*: [Hazırlayan:] Mustafa ERDOĞAN: Kabûlî İbrahim Efendi Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin): Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008.
- KAPLAN, Yunus, Yakup Poyraz: “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”; *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı, C. 3, sy. 15, 2010, s. 151-175.
- KAĞA ÇELEBİ-ZÂDE ‘Abdü’l-‘azîz: *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrâr*: İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. nr. 486:
- KAĞA ÇELEBİ-ZÂDE ‘Abdü’l-‘azîz: *Ravzatü’l-Ebrâr*: Bulak Matbaası, Mısır 1248.
- KAĞA ÇELEBİ-ZÂDE ‘Abdü’l-‘azîz b. Hüsâme’d-dîn: *Kitâb-ı Süleymân-nâme*: Bulak Matbaası, Mısır 1248.
- KAĞA ÇELEBİ-ZÂDE ‘Abdü’l-‘azîz: *Gülşen-i Niyâz*: [Hazırlayan:] Fatma (Arslan), BİNDAL: *Gülşen-i Niyâz (Tenkidli Metin/İnceleme)*: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1996.
- KAĞA ÇELEBİ-ZÂDE ‘Abdü’l-‘azîz: *Zafer-nâme*: [Hazırlayan:] Nermin YILDIRIM: *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi’nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- KAĞA ÇELEBİ-ZÂDE ‘Abdü’l-‘azîz: *Ravzatü’l-Ebrâr*: [Hazırlayan:] İbrahim ÖZGÜL: *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi’nin Ravzatü’l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2010.
- KAĞA ÇELEBİ-ZÂDE ‘Abdü’l-‘azîz: *Mir’âtu’s-Safâ*: [Hazırlayan:] Şeyma BENLİ: *Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi’nin Mir’âtu’s-Safâ’sı (Tenkitli Metin-İnceleme)*: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- KARATAŞ, Ali İhsan: *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (Hayatı, Eserleri ve Vakıfları)*: Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2015.
- KÂTİB ÇELEBİ: *Keşfu ’z-Zunûn ‘an Esâmî’l-Kütübi ve ’l-Fünûn*: Arapçadan Türkçeye Tercüme Eden: Rüştü BALCI: *Keşfu ’z- Zunûn ‘an Esâmî’l-Kütübi ve ’l-Fünûn*

(*Kitapların Ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi*): Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 4, İstanbul 2007.

KÂTİB ÇELEBİ: *Fezleke*: [Hazırlayan:] Zeynep AYCİBİN: *Fezleke Tahlil ve Metin I, II, III*: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

KAYA, Mahmut: *Kasîde-i Bürdeyi Türkçe Söyleyiş*: Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi, İstanbul 2001.

KAYA, Nevzat: *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin)*: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

KEMİKSİZ-ZÂDE Şafvet Muştafâ: *Nuḥbetü'l-Âşâr fî-Ferâ'idi'l-Eş'âr*: Hazırlayan: Bilal GÜZEL: Türk Tarih Kurumu Yayınları: IV/A-2-2.11.A, Dizi-Sayı: 4, Ankara 2018.

KOÇU, Reşat Ekrem: “Abdülâziz Efendi (Karaçelebizâde)”; *İstanbul Ansiklopedisi*: C. 1,

KÖPRÜLÜ, Orhan F.: “Şeyhülislâm Kara-Çelebi Zade Abdülâziz Efendi ve Müftü Suyu”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*: C. XI, sy. 41, Ocak 1947, s. 137-145.

KURNAZ, Cemal; ÇELTİK, Halil: *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*: Kurgan Edebiyat, Ankara 2013.

LEVEND, Agâh Sırrı: *Ğazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Ğazavât-nâmesi*: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

LEVEND, Agâh Sırrı: *Türk Edebiyatı Tarihi*: C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

MEHMET Süreyyâ: *Sicill-i 'Osmânî*: Yayına Hazırlayan: Nuri AKBAYAR, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali KAHRAMAN: *Sicill-i Osmanî*: C. I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 30, İstanbul 1996.

MEHMET Tefkîk: *Kâfile-i Şu'arâ*: Hazırlayan: Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ, Müjgân ÇAKIR, Hanife KONCU: *Kâfile-i Şu'arâ*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 532.

- METEER, Melek Malçok: *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli (İnceleme-Metin Dizin) (103a-204a)*: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2012.
- MEZÂKÎ: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ahmet MERMER: *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 87, Divânlar Dizisi: 3, Ankara 1991.
- MUHİBBÎ: *Hulâşatü'l-Eşer fî A'yâni'l-Karni'l-Hādî 'Aşer*: C. 2, Dâru Şâdr, Beyrût 1284.
- MÜNİRÎ: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ersen ERSOY: *II Bayezit Devri Şairlerinden Münîrî, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (İnceleme- Tenkitli Metin)*: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- MÜSTAQÎM-ZÂDE Süleymân Sa'âde'd-dîn: *Devhatü'l-Meşâyih*: İÜ. Nadir Eserler, nr. TY 535.
- Mütercim 'Âşım Efendi: *Burhân-ı Kâfî*: Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk, Derya Örs: *Burhân-ı Katı*: Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2009.
- Mütercim 'Âşım Efendi: *el-Okyânûsu'l-Basîf fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhtî*: Hazırlayanlar: Mustafa KOÇ, Eyyüp TANRIVERDİ: *Kâmûsü'l-Muhtî Tercümesi*: C. VI, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.
- NÂBÎ: *Sûr-nâme*: [Hazırlayan:] Agâh Sırrı LEVEND: *Nabî'nin Surnâmesi Vakaayi'-i Hitân-ı Şehzadegân-ı Hazret-i Sultan Muhammed-i Gaazi Li Nabî Efendi*: İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1944.
- NAHİFÎ, Süleymân: *Na't ve Mi'râciyye Mecnûası*: Hazırlayan: Ahmet TANYILDIZ, Ankara 2018.
- NAHİFÎ, Süleymân: *Tahmîs-i Kaşîde-i Bürde*: Bâb-ı Vâlâ-yı Hazret-i Seraskerî Tab'hânesi, [İstanbul] 1258.
- NA'ÎMÂ, Muştafa Efendi: *Târîh-i Na'îmâ: Ravzatu'l-Hüseyn fî hulâşat Ahbâr el-hâfîkayn*: [Çev.:] Zuhuri DANIŞMAN: *Naîmâ Târîhi*: C. 5, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969.

- NA'İMÂ: *Terceme-i Kara Çelebi-zâde 'Azîz Efendi*: Cild-i Şânî-i Na'îmâ, Süleymaniye Ktp., *Reşid Efendi*, nr. 992.
- NÂMÎ, Ahmed: *Dîvân*: Hazırlayan: Ahmet YENİKALE: *Ahmed Nâmî Dîvânı*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 445.
- NÂZİKÎ: *Dîvân*: Hazırlayan: Abdülkerim GÜLHAN: *Nâzikî Dîvânı: Karşılaştırmalı Metin*: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 1989
- NEFÎ, Ömer Efendi: *Dîvân*: Hazırlayan: Metin AKKUŞ: *Nefî Dîvânı*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 569.
- NEŞÂTÎ, Ahmed Dede: *Dîvân*: Hazırlayan: Mahmut KAPLAN: *Neşâtî Dîvânı*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 620.
- NEV'Î-ZÂDE 'Atâyî: *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*: Hazırlayan: Suat DONUK: *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*: C. 1-2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 85, İstanbul 2017.
- NEV'Î-ZÂDE 'Atâyî: *Dîvân*: Hazırlayan: Saadet KARAKÖSE: *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 544.
- NİŞÂRÎ: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Nagihan ÇAĞLAYAN: *Nisârî Dîvânı (Metin-İnceleme)*: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2007.
- ONAY, Ahmet Talât: *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*: Hazırlayan: Cemâl KURNAZ, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- ÖZCAN, Abdülkadir: "Kemankes Mustafa Paşa", *TDVİA*: C. XXV, Ankara 2002, s. 248-250.
- ÖZDEMİR, Funda: *Klasik Türk Edebiyatında Kaynaklar (16. Yüzyıl-17. Yüzyıl)*: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2013.
- PAKALIN, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*: I-II-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- PALA, İskender: *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*: Kapı Yayınları, İstanbul 2018.

- PERVĀNE b. ‘Abdu’llāh: *Pervāne Bey Mecmū‘ası*: Hazırlayan: Kamil Ali GIYNAŞ: *Pervāne Bey Mecmuası*: K lt r ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), K lt r Eserleri Dizisi: 447.
- RĀMĪZ: *Ādāb-ı Zurefā’*: Hazırlayan: Sadık ERDEM: *Rāmiz ve Ādāb-ı Zuraḫā’sı İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-S zl k*: Atat rk K lt r, Dil ve Tarih Y ksek Kurumu Yayını: Sayı: 79, Şuarâ Tezkireleri Dizisi: 1, Ankara 1994, s. 202.
- REDHOUSE, William James el-İngilizî: *Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye*: T rk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- ŞAFĀYĪ: *Tezkire-i Şafāyî*: Nuran ALTUNER, ( ZER): *Şafāi ve Tezkiresi (İnceleme, Tenkitli Metin, İndeks)*: İstanbul  niversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 1989.
- SĀMĪ, Arpaemîni-zāde Muştaḫā: *Dîvân*: Hazırlayan: Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ: *Arpaemîni-zāde Mustafâ Sāmî Dîvânı*: K lt r ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), K lt r Eserleri Dizisi: 558.
- ŞĀKĪB DEDE: *Dîvân*: Hazırlayan: Ahmet ARI: *Mevlevîlikte Bir Hanedanlık Kurucusu Sâkīb Dede ve Dîvânı*: K lt r ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), K lt r Eserleri Dizisi: 595.
- SARAÇ, M. A. Yekta: *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat ve Biçim- l  -Kafiye*: T rk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul: * rnekleriyle B y k Deyimler S zl ğ *: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- SARICAOĞLU, Fikret: “Mere H seyin Paşa”; *TDVİA*: C. XIX, İstanbul 1999, s 8-9.
- ŞEHĀBĪ: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Cemal BAYAK: *Şehâbî Dîvânı ve Konu İndeksi*: İstanbul  niversitesi Sosyal Bilimler Enstit s , Doktora Tezi, İstanbul 1998.:
- SELĪMĪ: *Dîvân*: Berlin Devlet Matbaası, Berlin 1904.
- Seyyid Vehbî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hamit D KMEN: *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*: Ankara  niversitesi Sosyal Bilimler Enstit s , Doktora Tezi, Ankara 1991.
- STEİNGASS, F[rancis]: *A Comprehensive Persian-English Dictionary*: Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.

- SÜDÎ: *Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz*: [Hazırlayan:] İbrahim KAYA: *Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz (Sûdî): Kelimeler-Remizler-Kavramlar*: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 2008.
- Sünbül-zâde Vehbî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ahmet YENİKALE: *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kültür Eserleri Dizisi: 514.
- Ş. SÂMÎ: *Ḳāmûsu'l-A'lâm*: C. 4, Mihran Matbaası, İstanbul 1311.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kamus-ı Türkî*: Hazırlayan: Paşa YAVUZARSLAN, Türk Dil Kurumu, Ankara 2015.
- ŞENTÜRK, A. Atillâ: “Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler I”, *Türk Dili*: Ankara (Mart) 1993, sy. 1, s. 175-188.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*: C. 1 Âb Azrail, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2016.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*: C. 2 Bab-Çüst Eri, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2017.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*: C. 3 Dâbbe Düzgün, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2019.
- ŞEYHÎ, Mehmed Efendi: *Veḳâyi'ul-Fuzalâ*: Hazırlayan: Ramazan EKİNCİ, Editör: Derya ÖRS, *Veḳâyi'ul-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, C. 1-2, İstanbul 2018.
- ŞU'ÜRÎ, Hasan Efendi: *Lisānu'l-Acem Ferheng-i Şu'urî*: Hazırlayan: Ozan YILMAZ, Editör: Derya ÖRS, C. 2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.
- ŞÜKÛN, Ziya: *Farsça-Türkçe Lûgat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*: C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lûgatı*: Neşre Hazırlayan: Kemâl Edib KÜRKÇÜOĞLU, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.
- TANYERİ, M. Ali: *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*: Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

- TAŞ, Hakan: “Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*: 19, İstanbul 2008, s. 143-156.
- TAŞTAN, Erdoğan: “Nedim’in Şiirlerinde ‘Vâsûht’ Tarzı Aşkın İzleri”; *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*: sy. 16, Eylül 2019, s. 445-459.
- TEKİN, Talat: *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*: [Yayımlayan:] Mehmet ÖLMEZ, Şafak Matbaacılık, Ankara 1995.
- Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Türkiye Bilimler Akademisi, İstanbul 2018.
- Topal Ahmed Rif‘at Efendi, *Devhatü’l-Meşâyih maa Zeyl*, İstanbul 1876.
- TULUM, Mertol: *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*: Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2011.
- TUMAN, Mehmed Nâ‘il: *Tuhfe-i Nâ‘ilî*: Hazırlayanlar: Cemâl KURNAZ, Mustafa TATÇI: *Tuhfe-i Nâ‘il: Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. II, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- ULUDAĞ, Süleyman: *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*: Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.
- ‘UŞŞAKÎ-ZÂDE, İbrâhîm Hasîb Efendi: *Zeyl-i Şakâ‘ik*: [Hazırlayan:] Ramazan EKİNCİ: *Uşşâkîzâde’nin Şakâ‘ik Zeyli*: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*: Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarihi Kurumu Yayınları: VIII. Dizi – Sayı: 17^c, 4. Baskı, Ankara 2014.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*: Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarihi Kurumu Yayınları: VIII. Dizi – Sayı 17³, 4. Baskı, Ankara 2014.
- VAHYÎ: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hakan TAŞ: *Vahyî Divanı ve İncelemesi*: C. I-II, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2004.
- Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, [Hazırlayan:] Mustafa KOÇ, Eyyüp TANRIVERDİ, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.

- YAḤYĀ, Zekerıyyā-zāde: *Dīvān*: Hazırlayan: Hasan KAVRUK: *Şeyhülislâm Yahyâ Dīvânı*: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Kùltür Eserleri Dizisi: 430.
- YAZICIOĞLU Mehmed: *Muḥammediye*: Âmil ÇELEBİOĞLU: *Muhammediye*: II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3028, İstanbul 1996.
- YILDIRIM, Ali: *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*: Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- YILMAZ, Kâşif: *Güfti Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Tezkireciliği ile Divanı, Zafer-nâmesi ve Teşrifâtü’ş-Şu‘arâsının Tenkidli Metni*: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1983.
- YILMAZ, Ozan: “Klasik Türk Şiirinde Bir Tıp Terimi Olarak “Cebr”, *Journal of Turkish Studies (Festschrift in Honor of Cem Dilçin)*: Vol 33-2 2009, s. 371-383.
- YÜCEL, Yusuf İbrahim: *Arap Edebiyatında Nebevi Medihler Bağlamında Ömer Harpûtî’nin Kasıde-i Bürde Şerhi*: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2020.

AÇIKLAMALAR DİZİNİ

1. āzādī berātı
2. baqam
3. beyāza çık-
4. cebr
5. cedvel çek-/hall
6. çübīn
7. du‘ ā-yı kadeh
8. dü-şāh
9. fānūs-ı hayāl
10. fetīl
11. kan yalaş-
12. kibrīt-i ahmer
13. kuṭb/nücebā/nükabā
14. Meşşāiyān/İşrakiyān
15. peymānçe
16. rehīne
17. sīlī-ḥor
18. şāhid
19. tīg ü kefen ber-gerden
20. Zī-Selem